

Tuija Kotiranta

Aktivoinnin paradoksit

Tuija Kotiranta

Aktivoinnin paradoksit

Esitetään Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Villa Rana rakennuksen Paulaharjun salissa
toukokuun 9. päivänä 2008 kello 12.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 2008

Aktivoinnin paradoksit

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN EDUCATION, PSYCHOLOGY AND SOCIAL RESEARCH 335

Tuija Kotiranta
Aktivoinnin paradoksit

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 2008

Editors

Jussi Kotkavirta

Department of Social Sciences and Philosophy/Philosophy, University of Jyväskylä

Irene Ylönen, Marja-Leena Tynkkynen

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Cover picture by Tuija Kotiranta

URN:ISBN:978-951-39-3250-3

ISBN 978-951-39-3250-3 (PDF)

ISBN 978-951-39-3213-8 (nid.)

ISSN 0075-4625

Copyright © 2008, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2008

ABSTRACT

Kotiranta, Tuija

The Paradoxes of Activation

Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2008, 217 p.

(Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research

ISSN 0075-4625; 335)

ISBN 978-951-39-3250-3 (PDF), 978-951-39-3213-8 (nid.)

Diss.

Over the past two decades, a significant qualitative change has taken place in Finland in the demand for labour force. Some people will remain unemployed forever. This study examines the policy and process of activation as phenomena and concepts. It aims to identify concepts and closely related concepts that are fruitful in discussing the process of becoming active, which is looked at from the structural point of view, as a question linked with individuals' actions and experiences, and also as meaning giving. In Finland, unemployment is associated with the notions of activation measures and rehabilitation, which contributes to medicalising unemployment in a problematic way.

The concrete starting point of the study was an empirical investigation of activation policy. The question to be answered is why activation measures activate or how the process of becoming active can be understood theoretically? The key issue is what conceptual framework is to be used to examine the phenomena of activation or what the more theoretical understanding of the phenomena is. Theoretically, the study draws on an idea that the ontological question of how people are perceived to think and act is fundamentally linked with the methodological question of how we can study people and their actions. The starting point was to find a research approach that does justice to the object of the study. The study falls within the tradition of philosophical-anthropological research on social work.

The principal finding of the study is that, at the level of an individual, the process of activation is also concerned with conative factors, such as will, power and choices. The hidden objective of activation policy is conative, that is, it seeks to affect unemployed people's will with the intention of making them want employment, even in the case of so-called inferior jobs. Underlying the policy of activation is a concern about the collapse of work morale.

At the level of public policy, this principal finding implies that the idea of activation legislation is righteous but also unrighteous if activation is only linked with incapacitation or disability. Medicalisation leads to a wrong kind of individualisation of the unemployment problem. The approach should be changed. What we are concerned with here are political choices to be made at the level of society.

Keywords: Activation, philosophical anthropology, social work, empowerment, will.

Author

Tuija Kotiranta
Hietalantie 6, 41370 Kuusa
STAKES, FinSoc, Jyväskylä Satellite Office
mail: tuija.kotiranta@stakes.fi

Supervisor

Professor Mikko Mäntysaari
Department of Social Sciences and Philosophy/Social Work
University of Jyväskylä

Reviewers

Professor Jorma Sipilä
Department of Social Policy and Social Work
University of Tampere

PhD, lecturer Heikki Mäki-Kulmala
Department of Teacher Education
University of Tampere

Opponent

Professor Kyösti Urponen
Department of Social Work
University of Lapland

KIITOKSET

Tuskin kukaan voi tehdä väitöskirjaa yksin. Väitöskirjojen esipuheissa on tapana kiittää työn tekemistä tukeneita, sitä eri tavoin edesauttaneita henkilöitä ja tahoja ei pelkästään kohteliaisuudesta, vaan myös siksi, että siten tekijä voi osoittaa taustansa, ne viiteryhmät, joiden kanssa tehtyyn yhteistyöhön tutkimus liittyy.

Ensimmäisenä kiitän lukuisia tapaamiani työttömiä ihmisiä ja heidän kanssaan työtä tehneitä työntekijöitä. Kiitos avoimuudesta ja luottamuksesta, jota olen saanut kokea.

Aivan erityinen kiitos kuuluu ohjaajalleni Mikko Mäntysaarelle. Ilman häntä tämä tutkimus olisi jäänyt tekemättä. Se oli jo lähellä. Ilman ohjaajani määrätietoisuutta, sitkeyttä, humanismia ja laaja-alaista sivistyneisyyttä sekä arviointi-innostusta en olisi saanut tartuttua lopullisen tekemisen, kirjoittamisen prosessiin. Mikko päätti vielä enemmän kuin minä, että tästä hankkeesta oli tuleva väitöskirja. Olen ollut työläs ja haastava ohjattava. Mutta ei ole ollut aihekaan eikä sen käsittelytapa helppo. Yhteiset keskustelut ja viestit ovat olleet se voima, jolla olen jaksanut tätä tutkimusta tehdä.

Kiitokset myös teille muille, jotka tuitte minua tässä hankkeessa läpi vuosien. Kiitokset myös teille muutamille tuttaville, jotka ette tukeneet, kukin omista syistä. Teistä sisuunnuin. Omaisilta, ystäviltä ja tuttavilta pyydän lähinnä anteeksi sitä itsekkyyttä ja epäsosiaalisuutta, jota olen yrittänyt opetella. Olen tarvinnut työrauhaa ja olen voinut sitä saada. Lukuisat toimivapaat ja vuorotelluvapaa ovat osaltaan mahdollistaneet syventymisen tutkimukseen. Kiitän työnantajaani Sosiaali- ja terveydenhuollon tutkimus- ja kehittämiskeskusta Stakesia joustavuudesta tässä suhteessa.

Tekstin eri versioiden paneutuvasta lukemisesta ja palautteesta kiitän Jari Heinosta, Erkki Kempista, Kirsti Kärkkäinen-Tengeniä, Eija Bergmania, Peteri Paasiota, Raili Haakia, Sanna-Mari Lyytistä, Raija Lääperiä, Sanna Blomgrenia, Jorma Hännistä ja Anu Leinosta sekä Klaus Lindqvistiä. Te saitte kommentoimillanne minut näkemään uusia näkökulmia ja jaksamaan aina vaan. Pitkäaikaisesta keskusteluyhteydestä kiitän Tuula Kostiaista ja Marketta Rajavaaraa. Minna Kivipellon kanssa vuonna 2006 aloittamani yhteistyö on ollut voimaannuttavaa, ja Minnan tarkka kommentointi syksyllä 2006 auttoi jäsentämään käsikirjoitusta monin tavoin.

AKKU-tutkimukseen osallistuivat monet: haastatellut, kyselyihin vastanneet, tutkijaryhmä ja tutkimuksen sihteerit Maija Kaivonurmi ja Riitta Vepsäläinen. Kiitos kaikille. Erityisen paljon kiitän tutkimusassistenttina toiminutta Sanna Blomgrenia, jonka kanssa työskentely oli pelkkää työniloa. Kiitokset myös pilottikuntien työntekijöille, vaikka en mainitsekaan teitä nimeltä, koska kunnat eivät esiinny tässä tutkimuksessa tunnistettavina.

Aikaisempi työyhteisöni, Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos (sittemmin yhteiskuntapolitiikan laitos) ja erityisesti sen sosiaalityön yksikkö, on ollut se työyhteisö, jossa työskennellessäni aloitin tutkimustyön. Tämän yhteis-

sön kautta sain myös ensimmäisen sosiaalityön tutkijakoulun rahoituksen, josta kuitenkin luovuin kiinnostavien opetustehtävien vuoksi. Sain myös kolme virallista ohjaajaa ja te, Tom Arnkil, Hanne Laitinen ja Kari Vähätalo, teitte parhaanne; mutta teitä oli ehkä minulle liikaa! Olitte yhteensä liian kokeneita. Kannustustanne ja viisauttanne en ole unohtanut.

Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan professori Tapani Purola sai minut 1980-luvulla kiinnostumaan tutkimuksesta ja teoreettisista pohdinnoista. Ilman häntä tekisin jotain ihan muuta. Antti Kariston tuki gradu- ja lisensiaatintöissäni oli korvaamaton. Ajatusyhteys Anttiin on säilynyt, sillä medikalisaation käsitteeseen minä taas tässäkin työssä lyhyesti palasin. Irmeli Hännikäinen, Olavi Riihinen, J. P. Roos, Risto Eräsaari ja erityisesti Georg Walls ovat toimineet monissa rooleissa tukena tutkimuksen aikaisemmissa vaiheissa.

Olen saanut opiskella sosiaalityötä myös muilla areenoilla kuin yliopistossa. Sosiaalityön kurssilla pääsin Auroran sairaalan sosiaaliosastolle, jossa oli pitkä ja itseään arvossa pitävä sosiaalityön traditio. Ulkomaisen oman alan tutkimuksen seuraaminen oli esimerkiksi itsestäänselvyys. Sen jälkeen työskentelin Meilahden sairaalassa ja työyhteisön henki oli nuorta sosiaalityöntekijää kannustava. Kuntoutussäätiössä viihdyin myös erinomaisesti ja kontakti taloon on jäljellä. Työnteko säätiössä 1980-luvun alussa oli kunnianhimoista ja innovatiivista; opin paljon eri ammattikuntia edustaneilta työtovereiltani.

Terveystieteiden Sosiaalityöntekijöiden ja Talentian, entisen Sosiaalityöntekijäin Liiton eri työryhmissä ja valiokunnissa olen saanut oppia suuresti arvostamaani ammatillisuutta ja tradition kautta kertyvää kokemustietoa. Liiton luottamustehtävistä tärkein tämän tutkimuksen kannalta oli viiden vuoden toiminta Nordisk Sosialt Arbeid -lehden Suomen toimittajana. Pohjoismaisen yhteistyön arvon oppii parhaiten henkilökohtaisten kontaktien kautta. Kansainvälisen yhteistyön kannalta tärkein toiminta oli IFSW:n Euroopan alueen puolesta työskentely Social Professions for Social Europe - thematic networkissa, jossa tutustuin useisiin eurooppalaisiin kollegoihin, muun muassa Walter Lorenziin ja Friedrich Seibeliin.

Yhtenä yliopiston jatko-opintojen täydentäjänä ovat toimineet kaksi pitkää evaluaation täydennyskoulutusohjelmaa, joiden johtajana olen toiminut. Kiitos Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskukselle ja Helsingin yliopiston Palmenialle hedelmällisestä yhteistyöstä. Koulutuksen vetäjä taitaa joutua useimmiten oppimaan itse vielä enemmän kuin koulutettavat. Kiitän teitä, opiskelijat, ja koulutusten suunnitteluun sekä opetukseen osallistuneet kollegat, antoisista keskusteluista. Erityinen kiitos Pertti Korteniemelle, Pekka Borgille ja Petteri Paasiolle eli 3 P:lle. Kiitos myös Mikael Leimanille siitä, että löysimme yhteisiä intressejä. Mansoor Kazia kiitän kiinnostuksesta tutkimustani kohtaan ja alkuvaiheen konsultaatiosta.

Viimeisimpien vuosien sitkeimmät ulkomaiset tukijakontaktit olen saanut FinSocin kansainvälisen yhteistyöverkoston kautta. Erityisesti Peter Sommerfeldin tutkimushankkeesta käydyt keskustelut ovat saaneet uskoni palautumaan siihen, että eteneminen on mahdollista: sosiaalityön arvioinnille on mahdollista kehittää tieteellistä perustaa.

Evert Vedung Upsalasta on ainutlaatuisen hurmaavalla tavallaan tukenut erilaisin viestein ja kysymyksin työn saamista valmiiksi. Tack Käre Evert! Myös monet muut, tässä nimeämättömiksi jäävät työtoverit ja ystävät, ovat – aina vain – jaksaneet ja uskaltaneet kysyä ja kannustaa. Erityinen kiitos Aulikki Kananojalle, Riitta Granfeltille, Synnöve Karvinen-Niinikoskelle, Anneli Pohjolalle, Erja Sauramalle, Petri Virtaselle ja monille muille. Petrille erityisen lämmin kiitos myös nopeasta "metaevaluaatiosilmälaseilla" suoritetusta lukemisesta ja kannustavista kommentteista!

Työnantajalleni Stakesille vielä toinen kiitos tutkimusmyönteisestä ilmapiiiristä. Erityinen kiitos Matti Heikkilälle sekä AKKU-tutkimuksen johtamisesta että monista innostavista keskusteluista 1980-luvulta alkaen. Matin luottamus siihen, että selviän mistä vain, on ollut horjumaton. Työyhteisöäni Stakesin Fin-Soc-ryhmää kiitän solidaarisuudesta. Riitta Haverinen, Riitta Seppänen-Järvelä, Ilse Julkunen, Pekka Karjalainen, Sirpa Andersson, Katri Vataja, Hilikka Nyström ja monet muut olette olleet jyrkästi taustatukena. Maisa Maaniittua ei kiitokseni enää tavoita, mutta Maisan kanssa käydyt keskustelut ja Maisan perinnökseni jättämät kirjat ovat olleet mukana tässä tutkimuksessa pitkin matkaa. Riitta Haveriselle kiitokset myös rakentavista kommentteista työn loppuvaiheessa ja kannustuksesta sekä keskusteluista 1980-luvulta lähtien.

Syksystä 2005 alkaen Stakesin Jyväskylän alueyksikön harvalukuisen henkilökunnan lisäksi työyhteisönäni ovat toimineet myös koskelaiset eli Keski-Suomen osaamiskeskuksen väki, joka on paitsi kokenutta ja fiksumaa, myös aivan erityisen hauskaa ja huumorintajuista porukkaa. Kiitos että olen saanut olla peesissäni. Stakesin Jyväskylän alueyksikön vetovastuuta viime vuodet kantaneelle Liisa Heinämäelle kiitos kaikesta, erityisesti huumorista!

Pitkäaikainen ja olennaisesti sosiaalityöajatteluuni vaikuttanut ryhmä on ollut NSU-kretsinä 1980-luvun alkupuolella aloittanut ryhmä, jonka jäsenten, Johanna Björkenheimin, Sinikka Hiljasen, Kirsti Kärkkäinen-Tengenin ja Elina Voutilan, kanssa tapaamiset ja keskustelut jatkuvat. NSU:n kautta tutustuin myös aikanaan Antti Särkelään, jonka ajattelu on vaikuttanut suuresti minuun ja työhöni. Toinen suuresti arvostamani kokemustiedon jäsentäjä on ollut Kirsti Kuusela.

Jyväskylän yliopisto ansaitsee erityisen kiitoksen ihan jo yliopistona humanistisesta eli ihmistä arvostavasta hengestään. Jyväskylän yliopiston yksi erikoisuus on aito monitieteisyys ja sen yhtenä ilmentymänä YFI-laitos eli yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jatko-opiskelijoille tarkoitetulla filosofian kurssilla sain Veli Verrosen erinomaisista luennoista sellaisen herätyksen, että en olekaan ihan tyhmä, vaikka olin kokenut edellisessä opinahjossa ajattelevani jotenkin väärin – tai ainakin väriä asioita; olin kiinnostunut kysymyksistä, joiden en luullut kiinnostavan ketään muuta. Kiitos erityisesti kuuluu Olli-Pekka Moisiolle, Arto Laitiselle, Heikki Ikäheimolle, Petteri Niemelle ja Jussi Kotkavirrälle. Sosiaalityön jatkokoulutusseminaarilaisilta olen saanut useita kertoja innostavaa palautetta. YFI-laitoksen yhteiskuntateorian tutkijaseminaarilaisille myös kiitos hyvästä keskusteluilmapiiiristä ja erityisesti kiitos sen vetäjälle, Risto Heiskalalle, monista terävistä kommentteista työtäni kohtaan.

Esitarkastajat kansleri Jorma Sipilä ja filosofi Heikki Mäki-Kulmala tekivät kohutuuttoman paljon töitä ja näkivät suurta vaivaa, mutta saivat yksityiskohtaisella kommentoinnilla ja miellyttävillä keskusteluilla käsikirjoituksen selkiytymään rakenteellisesti ja ajatuksellisesti. Heikki toi minulle asiantuntemuksensa kautta uusia näkökulmia vielä esitarkastusprosessin kuluessa. Jorman kannustus ja tuki auttoivat luottamaan myös omiin, useiden muiden lukijoiden karsastamiin ajatuksiin. Olisin voinut hyödyntää esitarkastajilta saamaani palautetta vielä paljon enemmän, mutta muut työtehtävät aktivointiteeman parissa alkoivat kutsua. Työttömyyden aiheuttamat ongelmat jatkuvat.

Professori Kyösti Urposta kiitän ystävällisestä lupautumisesta vastaväittäjäksi.

Jyväskylän yliopistosarjan toimitusta kiitän asiantuntevasta ja ystävällisestä yhteistyöstä. Jussi Kotkavirralle erityinen kiitos kauniista lausunnosta.

Aikaisempaa tässä työssä edelleen hyödynnettyä tutkimustani ovat tukenneet Helsingin kaupungin sosiaalivirasto ja tietokeskus, Huoltaja-säätiö, Stakes, Oskar Öflundin säätiö ja Helsingin Sosiaalityöntekijät ry.

Erityisesti kiitän Suomen Tietokirjailijat ry:tä, joka myönsi apurahan tämän tekstin viimeistelyyn. Rehtori Aino Sallista kiitän Jyväskylän yliopiston Konnevesi-stipendistä, jonka suoman työrauhan turvin kirjoitin vuoden 2006 syksyisenä viikkona ensimmäisen kokonaisen version käsikirjoituksesta. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellistä tiedekuntaa kiitän kuukauden apurahasta viimeistelyä varten.

Toimittaja Tuula Lehtistä kiitän oivaltavasta tekstinhuollosta ja syvällisestä ja kannustavasta kiinnostuksesta aiheeseen. Tea Haimia kiitän erittäin huolellista lähteiden tarkistamisesta. Kaikista tekstiin jääneistä virheistä ja epätarkkuuksista vastaan tietysti itse.

Lopuksi haluan kiittää kirjastolaitosta, jota ilman tällaisen tutkimuksen tekeminen olisi mahdotonta. Kotipaikkakuntieni Helsingin, Kouvolan ja Laukaan kirjastot ovat olleet aina hyvin palvelevia, samoin Jyväskylän kaupungin ja Jyväskylän yliopiston kirjastot. Stakesin ihana tietopalvelu loihti saatavilleni lähes kaiken, mitä ymmärsin pyytää. Laukaan kirjasto tarjosi viileitä lukusali- ja tutkijatiloja silloin kun erilainen kuumuus tai suoranainen helle korvensivat, kiitos!

Jyväskylän Tourulassa ja Laukaan Kuusassa Kalevalan päivänä 2008

Tuija Kotiranta

Kun olin nuori, etsin muiden kaltaisteni vähänkin päättään vaivaavien nuorten miesten ja naisten tavoin maailman substanssia. Etsin täydellistä yhteenvetoa, joka vangitsisi elämän ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi, johon voisi luottaa turvallisesti kuin vanhaan koiraan.

Nyt en ole enää nuori ja olen ymmärtänyt, että sen enempää elämällä kuin maailmallakaan ei ole selkeää substanssia. Vain paino. Ja taiteen tehtävä on nostaa tuo paino.

Theodor Kallifatides (2005/2001, 102).

Uusi maa ikkunani takana.

Suomennos Asta Piironen.

Helsinki: Like.

SISÄLLYS

ABSTRACT KIITOKSET

1	JOHDANTO.....	15
1.1	Työttömyys tutkimuksen taustana	15
1.2	Tutkijaposition asemointi	16
2	TYÖTTÖMYYS, KUNTOUTUS JA AKTIVOINTI.....	21
2.1	Työttömyys kuntoutuskysymyksenä	21
2.2	Aktivointi ja aktiivisuus käsitteinä.....	24
2.3	Tutkimuksen rakenne	26
3	TUTKIMUSKYSYMYKSET JA ASETELMA, AINEISTOT JA METODIT. 28	
3.1	Tutkimuskysymykset - alustava tarkastelu	28
3.2	AKKU-tutkimus työni virittäjänä.....	31
3.3	Tutkimuksen aineistot ja metodit.....	33
	Aineistot	33
	Metodit	36
3.4	Tarkennettu tutkimuskysymys.....	40
4	SOSIAALITYÖN HAURAS TIEDEPERUSTA	43
4.1	Sosiaalityön kriisistä ja sosiaalityöntekijäpulasta	43
4.2	Keskustelu hoitotyön luonteesta	44
4.3	Käytännöllinen syllogismi – ensimmäinen keskustelu.....	45
4.4	Terapian vaikuttavuustutkimuksen metatarkastelua	49
4.5	Tapauskohtainen ajattelu ja ihmisten auttaminen.....	52
5	AKTIVOINTI ON KOTONAAN SOSIAALITYÖN PERINTEESSÄ	54
5.1	Mitä olisi sosiaalityön metodi?	55
5.2	Marjatta Eskolan sosiaalityön toimintatieteellinen.....	56
	käsittemäärittely	56
5.3	Kokonaisvaltaisuus ja teoreettisesti hallittu työ sosiaalityön	
	määrittely-yrityksinä.....	61
5.4	Butrymin sosiaalityön käsittemäärittely.....	64
6	ELÄMÄNVOIMA, TAHTO JA RAKKAUS KÄSITTEINÄ.....	67
6.1	Elämänvoima.....	67
6.2	Tahdon käsite	70
6.3	Ihmisestä välittäminen ja rakkaus.....	72
6.4	Frommin rakkauskäsitys	76
6.5	Frommin aktiivinen ihmiskäsitys.....	81

6.6	Energian, voiman ja aktivoitumisen suhde	85
6.7	Empowermentin käsite	87
7	PAKON PARADOKSI IHMISEN TOIMINNAN YMMÄRTÄMISEN AVAIMENA	91
7.1	Paradoksin käsite	91
7.2	Kasvatuksen paradoksi.....	92
7.3	Pakko yhteiskuntapoliittisen keskustelun kohteena	93
7.4	Miksi kannattaa kuunnella itseään eikä "pakkoa"?	95
7.5	Akrasia ja vektoriteoria ihmisen toiminnan ymmärtämisessä	96
8	TOIMINNAN SELITTÄMISESTÄ YHTEISKUNTATIIETEISSÄ	100
8.1	Samanlainen vai erilainen ihminen?.....	100
8.2	Miten toiminta muuttuu?	101
8.3	Kuuselan toimintateoria tarkastelu.....	103
8.4	Motivaatioteoria.....	105
8.5	Kulttuurihistoriallinen toiminnan teoria.....	107
8.6	Käytännöllinen syllogismi - toinen keskustelu ja sen..... vieminen ihmistyön tutkimukseen	109
8.7	Muita tapoja selittää intentioita	114
8.8	Berglindin toiminnan teoria	116
8.9	Monitahoisen ongelman selittämisen vaikeus	119
	pähkinänkuoressa.....	119
9	HOLISTISTA IHMISNÄKEMYSTÄ HAKEMASSA.....	121
9.1	Pauli Niemelän tarkastelu ihmisen toiminnasta	122
9.2	Lauri Rauhalan analyysi ihmisestä	127
9.3	Tajunta ja sen kaksitasoisuus - tasojen erottamisen tärkeys	133
10	HYVÄN KÄSITE	138
10.1	Välineellinen hyvä	143
10.2	Tekninen hyvä.....	145
10.3	Utilitaarinen hyvä.....	146
11	TUTKIMUKSEN TULOSTEN SYVENTÄMINEN	148
	JA KOKOAMINEN.....	148
11.1	Sosiaalityö - käytännöllinen tiede.....	148
11.2	Käytännöllinen syllogismi - kolmas keskustelu	152
11.3	Aktivointipolitiikan meta-arviointia - vanhaa viiniä..... uudessa leilissä?	154
11.4	AKKU-tutkimuksen itsekriittistä meta-arviointia	161
11.5	Kootut tulokset.....	165
	Tiivistetyt tutkimuskysymykset ja vastaukset niihin.....	167

12	TUTKIMUKSEN JOHTOPÄÄTÖKSET JA LOPPUMIETTEET	171
	SUMMARY	173
	KIRJALLISUUS JA AINEISTOT	176
	LIITTEET	197
	LIITE 1 Tiivistelmä AKKU-tutkimuksesta	197
	AKKU-tutkimuksen keskeiset tulokset	
	AKKU-tutkimuksen johtopäätökset ja suositukset	
	LIITE 2 Aktivointisuunnitelman malli Kuntouttavan työtoiminnan	
	käsikirjassa	205
	LIITE 3 Kyselylomake (esimerkkinä T1-asiakaslomake)	207
	LIITE 4 Ohjelmateorian määrittelyä	215

1 JOHDANTO

1.1 Työttömyys tutkimuksen taustana

Jälkitekollisessa 2000-luvun Suomessa työttömyys on ollut ja on vaikea sosiaali- ja yhteiskuntapoliittinen ongelma. Monet työttömät ihmiset ovat kokeneet suureksi *paradoksiksi* tilanteet, jossa heitä on yritetty eri toimenpitein aktivoida työmarkkinoille silloin kun töitä ei kaikille ole. Siis työmarkkinoille, joilla esimerkiksi vuonna 2002 oli 30 000 avointa työpaikkaa ja työttömiä niihin nähden moninkertainen määrä. Kun keskustelin työttömyysongelmasta joulun alla vuonna 2002 TVY:n eli Työttömien Valtakunnallisen Yhteistoimintajärjestön puheenjohtaja Lea Karjalaisen kanssa, totesi hän laskevansa Suomessa olevan itse asiassa 400 000 työtöntä ihmistä¹. Tällöin työttömiksi luetaan eri tavoin työmarkkinoilta työttömyyden vuoksi "poisjärjestetyt" ihmiset. (Lea Karjalainen, suullinen tiedonanto 16.12.2002.) Työtä avoimilta työmarkkinoilta ei tuolloin siis olisi löytynyt edes joka kymmenennelle työttömälle.²

Suomessa on tapahtunut viimeisen kahdenkymmenen vuoden sisällä niin merkittävä työvoiman kysynnän määrällinen ja laadullinen muutos, että suuren määrän ihmisiä voidaan ennustaa jäävän jatkossa niin sanotusti ikityöttömiksi. Kehitystrendi ei ole tullut yllätyksenä. Jo 1980-luvun alussa voitiin nähdä, että tietoyhteiskuntaan siirtyminen merkitsee läntisissä, jälkitekolliseen yhteiskuntaan edenneissä maissa laajaa työvoiman seulontaa. Se merkitsee prosessia, jossa työvoimaa luokitellaan toisaalta niihin, joilla on tietoyhteiskunnan kysymiä ominaisuuksia, kuten tietoa, taitoa, terveyttä, luotettavuutta, tehokkuutta, sopeutumiskykyä ja miellyttävyyttä – ja toisaalta niihin, jotka eivät täytä nykyaikaisen tuotannon edellyttämiä laatuvaatimuksia (Sirén 1983, 27; Lindqvist 1986, 78).

¹ Työllisyyskatsaus 12/2002 ilmoittaa työttömien lukumäärän joulukuussa 2002 olevan 304 086 henkeä ja työnvälityksessä olevien avoimien työpaikkojen lukumäärän 14 223 eli ero oli 289 863.

² Kun aktivointi alkoi toden teolla Suomessa vuonna 2001, oli työttömyysaste aivan toinen kuin vuonna 2008.

Vuonna 2003 työministeriö alkoi puhua avoimesti siitä, että Suomessa on jopa "180 000 vaikeasti työllistettävää ihmistä". Kesällä 2003 ministerit Sinikka Mönkäre ja Tarja Filatov ehdottivat vanhimpien pitkäaikaistyöttömien *armahtamista* eläkkeelle (Kouvolan Sanomat 13.7.2003). Armahtamisesta eläkkeelle. Siis armoa, ei oikeutta? Hämmennyin sanavalinnasta. Mutta "armahtamista" tarvitaan varmaan jatkossakin. Kouvolan seudulla, jossa toinen kotini sijaitti vuosina 2000–2005, tehtiin tuona aikana päätöksiä satojen teollisten työpaikkojen lopettamisesta. Päätökset ovat sittemmin toteutuneet ja päätöksiä on tehty lisää. Kuusankosken Voikkaan paperitehtaan alasajo oli vuoden 2006 kohutuimpia kotimaan uutisia. Vuoden 2007 marraskuussa ilmoitti Stora Enso lakkauttavansa yhä lisää työpaikkoja suomalaisista ja myös ulkomailla sijaitsevista paperitehtaistaan. Joulua 2007 ennen uutisia tehtaiden lakkauttamisesta tuli lisää.

Kun lukee tai kuulee uutisia satojen ihmisten irtisanomisista, voi tuntea sääliä ja huolta ellei suorastaan epätoivoa siitä, mihin työttömiksi jäävät ihmiset sijoittuivat jatkossa. Miten työttömiksi joutuvat ihmiset tulevat selviytymään elämässään? Miten he löytävät elämänsä merkitykset ja tarkoitukset jatkossa? "Ihminen on elämänsä merkityksiä ja tarkoituksia kysyvä olento", sanovat Jukka Keskitalo ja Jussi Kotkavirta (1997, 3). Toki osalle ihmisistä voi käydä myös hyvin. He voivat löytää itselleen paremmin sopivan ja suurempaa työnteon mielekkyyttä tarjoavan työn. He saattavat muuttaa uudelle paikkakunnalle tai hankkivat jopa uuden ammatin ja "elämän". Helppoja eivät muutosvaiheet kuitenkaan ole kenellekään. Useille työpaikkansa menettäneille käynee samoin kuin Ritva Linnakankaan Kolarissa ja Rovaniemellä tutkimille entisille pankkilaisille ja kaivoslaisille, jotka jäivät normaalin palkkatyösuhteen ulkopuolelle tekemään määräaikaista töitä, hakeutumaan opiskelemaan tai toimimaan yrittäjinä (Linnakangas 1997, 300).

Työttömyys on ilmiönä selkeästi rakenteellinen kysymys ja käsite. Yksilön tasolla tarkasteltuna työttömyydestä irtautuminen tai sopeutuminen elämään sen kanssa on ymmärrettävissä ennen kaikkea toiminnan muutoksen ja muutoksen ehtojen kautta. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan ensin työttömyyteen liitettyä aktivointia ja aktivoitumista sekä näiden ehtoja. Tämän jälkeen tutkimuksessa noustaan toiselle tarkastelun tasolle, nostetaan abstraktiotasoa ja vietään aktivoitumisen tarkastelu laajempiin yhteyksiin. Tutkimus on *pääosin teoreettista käsitteanalyysia*, aktivointia hyvin kuvaavien käsitteiden hakemista, keskustelua aktivoinnin lähikäsitteistä ja näiden suhteista toisiinsa.

1.2 Tutkijaposition asemointi

Itselläni on ollut etuoikeus päästä osallistumaan suomalaisen *aktiivin sosiaalipoliitiikan* kehittelyyn monen eri roolin ja tehtävän kautta. Olen saanut tehdä kolmeen otteeseen tutkimusta havainnoimalla pitkään työttömänä olleiden ihmisten auttamiseksi tarkoitettuja aktivointikursseja ja -toimintaa. Havainnointijaksot ovat avanneet silmäni näkemään työttömiksi joutuneiden ihmisten elämästä

monia sellaisia puolia, kuten huumoria, keskinäistä solidaarisuutta ja vertaistukea, jota en ilmeisesti olisi koskaan voinut tavoittaa vain aikaisemman sosiaalityöntekijän tai sosiaalityön opettajan työni kautta. Olen nähnyt myös suurta hättää, ahdistusta, tuskaa ja pelkoa, epätoivoakin. Olen kuunnellut elämäntarinoita, joiden rankkuutta en osaa välittää lukijoille. Koen eettiseksi velvollisuudekseni pyrkiä kuvaamaan työttömyyden aiheuttamaa ahdinkoa siinä määrin kuin se on tarpeellista tässä tutkimuksessa lisätäkseen ymmärrystä aktivoinnin kohteena olevien ihmisten elämän ehdoista. Katson aktivointia ennen kaikkea ihmisen näkökulmasta, en järjestelmän kannalta.

Voidakseni paneutua aktivointiin tutkijan roolista käsin, olen kirjoittaessani yrittänyt irtautua virkamiesroolistani, jossa olen työskennellyt aktivointiteeman parissa ainakin vuodesta 1997 alkaen.³ Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että olen pyrkinyt erittäin tietoisesti ajattelemaan vapaasti kirjoittaessani tätä tutkimusta. Tämä on vienyt minut opiskelemaan omaehtoisesti filosofiaa. Filosofia vahvistaa vapaata ajattelua, väittää Esa Saarinen (1994, 8–9). "Filosofia pyrkii kääntämään selviöitä pääläelleen ja avaamaan uuden näkökulman". Filosofian yksi voimanlähde on sen "kriittinen koneisto", toisena voimanlähteenä on "pyrkimys pohtia yhteyksiä ja kokonaishahmoja". Filosofiasa etsitään jäsenysten kautta asioiden keskinäisiä yhteyksiä. Kolmanneksi voimanlähteeksi nousee Saarisen luonnehdinnassa "käsitteellinen pyrkimys". (Saarinen 1994, 9.)

Erik Allardt (1977) antoi aikanaan yhteiskuntatieteilijöille samansuuntaisen ohjeen: ei saa asennoitua etukäteen. Hän näkee yhteiskuntatieteille ominaiseksi pulmaksi sen, että arvoja ei pelkästään tutkita sosiaalisina ilmiöinä. Sen lisäksi arvot ja arvoasetelmat kuuluvat itse tutkimusprosessiin. Asennoitumattomuus ei ole kuitenkaan mikään yksinkertainen asia. Voimme pohtia asiaa myös Paavo Seppäsen (1985) ajatuksen mukaisesti niin, että esimerkiksi sosiologinen tutkimus on suorastaan syntynyt vastaamaan toisaalta byrokratian vaatimaan tietotarpeeseen, toteuttamaan reformistisia ideaaleja ja jopa utopioita sekä toisaalta vastaamaan filantrooppisiin ja humanistisiin kysymyksiin eli sillä on myös muutostehtävä.

Olennaista siis on jaksaa aina epäillä. Tavoitteena on oltava jatkuva epäily, mikä puolestaan on edellytys sille, että voidaan tuottaa kulttuurisia saavutuksia (Schildt 2000, myös Wikström 2002, 44). Schildt (2000, 44, 47–59) kuvaa, että on vain yksi tapa osoittaa vapaata tahtoa ja se on "epäilyn lahja" eli kyky nollata käsityksensä elämän haasteiden edessä. Schildt (2000, 49) kertoo oppineensa ajatuksen, "viisaudensiemenen", Alvar Aallolta, joka vuonna 1958 Jyväskylän Lyseon 100-vuotisjuhlissa pitämässään esitelmässä käsitteli ajatusta siitä, miten epäily voi korkeimmalla tasollaan muuttua "rakkaudeksi pieneen ihmiseen", joka "toimii ikään kuin vartijana silloin, kun nykyelämämme mekaaniset elinmuodot uhkaavat tuhota yksilöllisyyden ja orgaanisen sopusointuisen elämän".

³ Vuonna 1997 aloitti työskentelynsä Aulikki Kananojan aloitteesta eri hallinnonalojen (työministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö ja Stakes) virkamiehistä koostuva yhteistyöryhmä. Toimin työryhmän sihteerinä.

Kaiken epäilemisen ajatus ei ole nihilismia, päinvastoin. Kyse ei ole myöskään relativismista henkeen "kaikki käy". Minusta on olemassa oikea ja väärä, on olemassa todellisia kovia ja tiheitä arvoja; on olemassa moraalisesti oikeaa, väärää ja huonoa, on olemassa hyvää, pahaa ja tuomittavaa. Jos työttömän ihmisen velvoittaminen ja sanktioiden koventaminen alkaa olla sosiaali- tai yhteiskuntapolitiikan tai työpolitiikan ainoaksi uudeksi mahdollisuudeksi nähty tavoite, niin on syytä huolestua. Jos ihmisiä syyllistetään väittämällä heidän olevan työttömiä omasta halustaan tilanteessa, jossa heitä on satoja tuhansia ja työpaikkoja samaan aikaan on avoinna vain kymmeniä tuhansia, niin se on väärin ihmisiä kohtaan. Mutta toki on olemassa myös ihmisiä, jotka ovat työttömiä omasta halustaan. On olemassa myös yhä kasvava joukko ihmisiä, joiden ei tarvitse tehdä työtä, koska he voivat elää pääomansa tuottojen turvin.

Oman ymmärrykseni mukaan väärin on sekin, jos niin sanotun yleisen yhteiskuntamoraalin mukaan työn tekeminen ei enää olekaan tärkeää, vaan on samantekevää millä tavalla aikuinen, terve ihminen kantaa vastuuta toimeen tulemisestaan, ja jos etuuksilla laskelmointi alkaa olla yleisesti hyväksytty tapa elää. Useimmiten ihmiset luonnollisesti laskevat sitä, mitä työtä heidän kannattaa tehdä ja mitä ei. He pyrkivät maksimaaliseen elintasoon eri keinoin; huonosti palkattuihin töihin ei toki kaikkien työttömien kannata lähteä. Minäkään en lähtisi. Olemme tekemisissä tutkimusteeman kanssa, jota voisi tarkastella myös moraalipolitiikan, moraalifilosofian ja moraalitalouden käsitteillä. Jätän kuitenkin jatkossa tuon tarkastelun pääosin tämän tutkimuksen ulkopuolelle, koska se olisi toisen tutkimuksen aihe ja se, että se on sitä, on tavallaan yksi tämän tutkimuksen tulos.

Työttömyyden seurausten ymmärtäminen voi olla vaikeaa sellaiselle ihmiselle, joka ei ole koskaan jäänyt työttömäksi. Pauli Niemelä (1986, 25) on kuvannut työttömyyden aiheuttamaa "joutumista pysähtyneeseen, virikkeettömään tilaan, toimettomuuteen". Olen kuullut pysähtyneisyyden tilasta paljon kuvauksia keskusteluissa työttömiksi jääneiden ihmisten kanssa. Työelämän ulkopuolelle joutunut ihminen kuvaa usein, miten sitä saa yhä vähemmän aikaa, kun on paljon aikaa. Aloin ymmärtää ilmiötä oltuani vuorotteluvapaalla vuonna 2003. Minulla oli paljon ja mielekästä tekemistä, mutta mitä kauemmin olin "vain" kotona, sitä voimattommaksi tulin. En pitänyt itseäni enää oikein ihmisenä. Kun olin ollut yhdeksän kuukautta kotona vuorotteluvapaalla, en uskaltanut enää mennä yksin kauppaan. Aviomieheni ymmärsi silloin pakottaa minut työstä tultuaan mukaansa kylälle kauppaan. Tunsin itseni kassalla ihmiseksi, joka ei osaa toimia enää kuten ihmisen tulee.

Silloin aloin tajuta, että olin samaistunut tuohon työttömyyden aiheuttamaan lamaannukseen tai sitten olin vain kokenut jotain samaa, joka aiheuttaa samanlaisen regression ja masennuksen, toimettomuuden ja oman ihmisarvon katoamisen tunteen. Oli aika hakeutua takaisin ihmisten pariin. Olisin aloittanut työt vaikka heti, jos se olisi ollut helposti järjestettävissä. Aloin odottaa, että 11 kuukautta tulisi täyteen ja saisin palata työhön. En ole koskaan nauttinut niin paljon siitä, että minulla oli ja on työkavereita kuin tuon kokemuksen jälkeen. Kuvaamani omakohtainen kokemus on ollut minulle yksi kaikkein tär-

keimpiä tiedontuotannon muotoja koko tässä tutkimushankkeessa. Olen jälkeenpäin ajatellen kiitollinen siitä, että sain tai oikeastaan jouduin sen kokemaan. Kokemisen hetkellä se ei todellakaan ollut helppoa. Väsymystä ei ole helppo voittaa tahdonvoimalla. Aloin ymmärtää vanhoja aineistojani aikaisempaa syvemmin. Kun ihminen sanoo olevansa vain väty,⁴ se on paljon sanottu.

Tämän tutkimuksen aihe, eli kiinnostukseni aktivoinnin, aktivoitumisen ja ihmisen toiminnan muutoksen kysymyksiin, ei ole peräisin vain 1990-luvulta, vaan sen varhaisempana taustana on työskentely sairaalan ja ammatillisen kuntoutuksen sosiaalityössä (vuosina 1977–1986) ja sitä kautta pohdinta sosiaalityön kannalta keskeisistä käsitteistä, esimerkiksi sosiaalihuollon käsitteestä. Olen käynyt vuonna 1982 sosiaalipolitiikan professori Tapani Purolan kanssa keskustelua siitä, miten terveydenhuolto ja sosiaalihuolto intentioina, strategioina ja niiden pohjalla "asiana" eroavat toisistaan. Kysyin häneltä, mitä teen kun "terveys pysyy kasassa ja sosiaalihuolto hajoaa... ". Purola vastasi: "Sosiaalihuolto on diffuusimpi ala, osoita se. " (Työpäiväkirja 21.1.1982.)

Olen usein muistanut tuon vanhan keskustelun 2000-luvun alkuvuosina, kun on alkanut vaikuttaa siltä, että tuo "diffuusimpi ala", sosiaalihuolto, sosiaaliala (tai jopa "sosiaalipuoli", mitä termiä yhä useammin julkisessa keskustelussa käytetään) on alkanut kasvavalla voimalla hävitä. Sosiaaliala liukenee johonkin yhä suurempaan marginaaliin, näkymättömyyteen ja esimerkiksi kunnissa muille hallintokunnille alisteiseen asemaan. Terveydenhuolto, jota kutsutaan yhä useammin *hyvinvoinniksi*, on tullut sosiaalialaan verrattuna yhä "paremmaksi" eli halutummaksi yhteistyökumppaniksi. Ihmisten terveys, parempi terveys on tavoite, se on *hyvä*, jota tuskin kukaan poliitikko uskaltaa vastustaa. Mutta mikä on tai olisi sosiaalihuollon, sosiaalialan, sosiaalityön *hyvä*? Se oli kysymys, jonka Purola esitti 1980-luvun alussa minulle, kuten monille muillekin. En pystynyt silloin ottamaan haastetta vastaan, yritin kyllä. Tutkimushanke tai sen idea hautautui kuitenkin useiksi vuosiksi ja vasta keski-ikä ja hyvää tarkoittavien pakkoaktivoivien työympäristöjen (Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos ja vuodesta 1998 alkaen Sosiaali- ja terveydenhuollon tutkimus- ja kehittämiskeskuksen FinSoc-ryhmä) painostus sai minut jatkamaan tutkimusharrastustani.⁵

Olen ammatiltani nykyään yhteiskuntatieteilijä, arviointitutkija ja -kouluttaja ja on luontevaa kysyä, onko tämä tutkimus *arviointitutkimusta*. Selvästä oppialasta kuin arviointitutkimus ei meillä toki yliopistoissa ole. Arviointitutkimuksen kenttä on niin laaja, että sen alle mahtuu monenlaista tutkimusta. Jos tämän tutkimuksen haluaa nähdä arviointitutkimukseksi, sen voisi tehdä joko luokitellen tutkimuksen metaevaluaatioksi eli arvioinnin (jatkossa tarkemmin kuvaamani AKKU-arviointitutkimus) arviointiksi. Toinen vaihtoehto

⁴ "Tekeehän työttömyys tavallaan vätykseksi", vastasi meille eräs pitkän työttömyyden kokenut nainen, kun teimme yhdessä tutkimusassistentti Sanna Blomgrenin kanssa haastatteluja (ks. Ala-Kauhaluoma ym. 2004, 102). "Työttömänä mökkiytyy", sanoi puolestaan eräs mies, jota haastattelin Melluraideprojektin evaluatiota tehdessäni.

⁵ Kun sanon "harrastaneeni" tätä tutkimusta tarkoittaa se ensinnäkin sitä, että olen tehnyt pääosan *kirjoitustyöstä* vuorotteluvapaan ja erilaisten palkattomien toimivapaiden aikana sekä muuna vapaa-aikana. Se on mahdollistanut sen etäännyttämisen virkatyöstä, jota edellä kuvasin tarvinneeni.

on lukea arviointitutkimuksen piiriin myös "vakavampi" teoreettisesti orientoitunut tutkimus, joka pyrkii paljastamaan arvioinnin kohteesta – tässä aktivoituminen ja aktivointi – jotain teoreettisesti kiinnostavaa ydintä.

Jos lukija haluaisi tietää, mistä leiristä tulen ja mihin koulukuntaan kuulun tai mitä väriä tunnustan, niin tuotan pettymyksen: minulla ei ole kiinteää leiriä. Olen liikkeellä siten, etten tiedä itsekään varmasti, missä sijaitsen tämän tutkimusmatkan päätyttyä. Tämäkään ei tarkoita relativismia. Näen vaaroja siinä, että tutkija on jonkin koulukunnan jäsen ideologiseen tyyliin: "olen realisti". Olen kyllä taipuvainen ajattelemaan monessa asiassa realistin tavoin.⁶ Mutta voi olla myös tilanteita, joissa realismia on syytä epäillä. Tieteessä koulukunnat ovat usein vallankäytön instituutioita. Tutkijanlaaduttani olen etsijä ja löytöretkeilijä, uuden etsijä. Perinne ja traditio on kuitenkin kyseenalaistajankin tunnettava. Tämän vuoksi käytän vanhaakin lähdekirjallisuutta, teoksia joita nuorempi polvi ei enää lue eikä tunne.⁷

⁶ Kuten monet muutkin ihmiset, ajattelin tieteellisen tai varovaisemmin sanoen naiivin realismin mukaisesti jo ennen kuin olin kuullutkaan realismista, se oli vain niin sanottua käytännöllistä järkeä. Yhdysvaltalaiset evaluaatiotutkijat Mark, Henry ja Jules (2000) puhuvat paljon ilmiöstä "commonsense realism".

⁷ Toisaalta useita hyvinkin keskeisiä teoksia esimerkiksi sosiaalityön tutkimuksesta on jäänyt pois, osa siksi, että ne ovat olleet minulle niin tuttuja ja "kuluneita", olen esimerkiksi kuulustellut niitä yliopistossa. Minun on ollut vaikeata palata niihin siksi, että olen hakenut (itselleni) uusia ajatuksia.

2 TYÖTTÖMYYS, KUNTOUTUS JA AKTIVOINTI

Aktivointi kuuluu 2000-luvun sosiaalipolitiikan avainsanastoon, samoin kuin kannustavuus, tuottavuus ja tehokkuus (Heikkilä 2004, 17). Aktivointia voidaan pitää yleiskäsitteenä, joka yhdistää työttömyyden ja syrjäytymisen vastaista politiikkaa (Keskitalo & Mannila 2002, 192.) Aktivoinnin juuret ovat kaukana aktiivisessa työvoimapolitiikassa (ks. esim. Sihto 1994). OECD:n piirissä kehitettiin jo 1980-luvun lopulla aktiivisen tai vireän yhteiskunnan oppia (Heinonen 1993, 131). Tässä tutkimuksessa olen kiinnostunut aktivoinnista ja aktivoitumisesta enemmän ihmisen kuin järjestelmän kannalta. Tämä on näkökulmavalinta ja lähtee siitä ajatuksesta, että yhtä aikaa ei ole mahdollista valita sekä ihmisen että järjestelmän näkökulmaa⁸.

2.1 Työttömyys kuntoutuskysymyksenä

Suomessa työttömyyteen liitetään sekä aktivoinnin että kuntoutuksen käsitteitä. Muissa eurooppalaisissa maissa puhutaan vain aktivoinnista. Suomessa aktivointilakiin eli lakiin kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001) liitettiin kuntoutus sekä käsitteenä että toimintatapana. Tämä linjanveto tehtiin siksi, että siten KELA:n kuntoutusrahoitusta voitiin ohjata myös aktivoinnin rahoittamiseen. Linjanveto herätti keskustelua aktivointilainsäädäntöä valmistelleessa Aktiivisen sosiaalipolitiikan työryhmässä (Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio 1999), jonka jäsenenä olin. Puheenjohtaja Kari Välimäki kysyi, ymmärtääkö työryhmä, minkä kannan se ottaa, jos medikalisointiin eli työttömyyden lääketieteellistämiseen lähdetään.⁹ Työryhmä väitti ymmärtävänsä, minä mukaan lukien.

⁸ Näkökulmavalinta on vahvasti "sukua" Anneli Pohjolan aikanaan tekemille valinnoille (Pohjola 1994a ja erityisesti 1994b), vaikka en ole näitä teoksia (enää) luenut tätä tutkimusta tehdessäni. Ne olivat jo niin tutuiksi kokemiani, pidin aihepiiristä paljon luentoja 1990-luvulla.

⁹ Valitettavasti käydystä keskustelusta ei ole jäänyt mitään kirjallista dokumentaatiota. Esittämäni tieto on muistinvarainen, sillä työryhmän kokouksista ei pidetty muistioi-

Jälkeenpäin on kaduttanut. Valinnasta näet seurasi, että "kuntoutus" liitettiin myös lain nimeen, joka tuli muotoon *laki kuntouttavasta työtoiminnasta* (189/2001).

Yleensä kuntoutuksen on ajateltu liittyvän niihin työ- ja toimintakyvyn olennaisiin haittoihin, jotka johtuvat sairaudesta, viasta tai vammasta. Erityisongelmaksi nousi, kuinka lääkärikunta voisi nyt toimia portinvartijana pitkäaikaistyöttömien osalta, koska henkilön työkykyä oli mahdotonta arvioida suhteessa työhön, jota ei ollut. Tämä ei ole toki ainoa mahdollinen tapa määritellä kuntoutusta ja kuntoutumista. Kuntoutus on mahdollista määritellä ulottumaan myös ei-sairaiden kuntoutukseen ja kuntoutumiseen. Vuonna 1974 esitettiin kuntoutuksen oppikirjassa, ettei kuntoutusta ja sairautta (tai vikaa ja vammaa) sidottaisi toisiinsa:

"Yleisluontoisesti ilmaisten kuntoutuksella pyritään edistämään yksilön mahdollisuuksia kaikenpuoliseen itsensä toteuttamiseen ja elämänsä rikastuttamiseen sekä vähentämään hänen tuen tarvettaan kehittämällä ja käyttämällä hänessä itsessään ja hänen ympäristössään olemassa olevia mahdollisuuksia." (Niemi ym. 1974, 3.)

Kuntoutuksen voidaan siis määritellä olevan yleensä ihmisen muutoksen tukemista elämän pulmatilanteissa. Kuntouttajan työnä on oivaltaa ihmisen tulevassa elämäkerrassa kuntoutusintervention avulla toteutuvia mahdollisuuksia ja edistää niiden toteutumista, ehdottaa Seppo Matinvesi¹⁰ (1994, 3). Mahdollisuus on käsitteenä sikäli erikoinen, että se on olemassa, mutta ei samalla tavalla kuin jo olemassa olevat asiat, sanoo Matinvesi. Olemme tekemisissä enemmänkin tulevaisuuden luomisen kanssa. Voimme sanoa, että kyse on enemmän veto- kuin työntö-ajattelusta.

Valtioneuvoston vuonna 2002 eduskunnalle antamassa kuntoutusselonteossa määriteltiin kuntoutus seuraavalla tavalla:

"Kuntoutumisen näkökulmasta kuntoutus voidaan määritellä ihmisen tai ihmisen ja ympäristön muutosprosessiksi, jonka tavoitteena on toimintakyvyn, itsenäisen selviytymisen, hyvinvoinnin ja työllisyyden edistäminen. Kuntoutus on suunnitelmallista ja monialaista, usein pitkäjänteistä toimintaa, jonka tavoitteena on auttaa kuntoutujaa hallitsemaan elämäntilanteensa." (Kuntoutusselonteko, STM, julkaisuja 2002:6)

Kun kuntoutusta määrittelevät yhteiskuntatieteellisesti tai käyttäytymistieteellisesti orientoituvat henkilöt, ei määrittelyssä ole välttämättä medikaalista "syytä" mukana. Kysynkin, tuleeko medikaalisuus mukaan kuitenkin siinä vaiheessa, kun kuntoutusta aletaan toteuttaa käytännön toimintana. Työttömien kun-

ta. Sihteerin (Ilkka Oksala) tehtävä oli kirjoittaa työryhmän muistiota ja sen tekstiä käytiin kokouksissa läpi.

¹⁰ Seppo Matinvesi oli 1980-luvulla Kuntoutussäätiön tiedotus- ja koulutuspäällikkö ja sen jälkeen hän toimi Kuulonhuoltoliiton toiminnanjohtajana eläkkeelle jäämiseensä asti. Matinveden käsikirjoitus, teksti, on yksi hyvä esimerkki tutkimukseni aineistosta, joka ei ole julkaistu tieteellinen teksti. Matinvesi valmisteli 1980-luvulla professori Tapani Purolan ohjauksessa väitöskirjaa teemana Kuntoutus ja aika. Olen saanut tekijältä luvan käyttää tekstiä. Matinvesi on jatkanut työtä 2000-luvulla ja työ jatkuu väitöskirjaksi tarkoitetussa työssä, jonka työnimi on vuonna 2007 "ICIDH:sta ICF:ään. Mitä ICF:n jälkeen. Prosessin ja ajoituksen ongelma kuntoutuksessa". Tieto saatu tekijältä 25.10.2007.

toutustahan järjestävät pääosin erilaiset kuntoutuslaitokset, joilta alkavat so-
tainvalidit ja rintamaveteraanikuntoutettavat loppua.¹¹

Kun sosiaalialalla on viime vuosina pyritty kehittämään sosiaalityön eri-
tyisosaamista, on sosiaalityön ammatillisen lisensiaatin opintojen erityisosaami-
sen yhden suuntauksen nimeksi otettu *kuntouttava sosiaalityö*. Se on erikoistu-
miskoulutuksen opetussuunnitelmassa määritelty kansainvälisessä sosiaalityö-
keskustelussakin yleistyneen *empowermentin* lähikäsitteeksi tai jopa aivan sitä
vastaavaksi käsitteeksi. Opetussuunnitelmassa (Filppa 2002) todetaan, että
"työttömyyttä ja pitkäaikaistyöttömyyttä voitaneen erittäin hyvin pitää erilaise-
na elämäntilanteena, jossa täysivaltainen toiminta on vaikeutunut tai vaikeu-
tumassa". (Mt., 41.) Täysivaltainen toiminta on varmasti vaikeutumassa, mutta
sittenkin *empowermentin* ja kuntouttavan sosiaalityön samaistaminen näin pit-
källe on mielestäni ongelmallinen, tai ainakin kysymyksiä herättävä ratkaisu ja
pohdin jatkossa sen oikeutusta.

Haluan siis kysyä, seuraako työttömyydestä lähtökohtaisesti vajaakuntoi-
suutta? Tämä on tärkeä määrittelykysymys, mutta myös eettinen ja poliittinen
kysymys. Se on myös empiirinen kysymys. Kuntoutusajattelulla voi olla annet-
tavaa työttömyyskysymykseen myös siinä tapauksessa, että kuntoutustarvetta
ei mielletä vain yksilöllisenä ominaisuutena, vaan ihmisen sosiaalisen elämän ja
työelämän ehtojen kautta. Tällöin – tulkintani mukaan – kuntoutusajatteluun
liittyy toiminnallinen ihmiskäsitys aktivoinnin tausta-ajatteluna.

Tiivistän edellä sanomani tässä vaiheessa näin: Aktivointia ja aktivoitu-
mista voidaan tarkastella kuntoutuksen käsittein, jos kuntoutus määritellään
yhteiskuntatieteellisen ajattelun ja erityisesti sosiaalisen toiminnan teorian poh-
jalta. Sen sijaan kuntoutus-termin käyttäminen vain terveys-sairaus-
vajaakuntoisuus-akselilla vääristää työttömyysongelman yksilölliseksi, henki-
lökohtaiseksi ja medikalisoituneeksi¹² ilmiöksi.

Kuntoutuksesta on tehty Suomessa viime vuosina melko paljon tutkimus-
ta. Kuntoutusaiheisia väitöskirjatasoisia tutkimuksia on useita (Härkäpää 1992,
Järvikoski 1994, Piirainen 1995, Karjalainen 1996, Somerkivi 2000, Kokko 2003).
Näistä kaikista puuttuu mielestäni uutta etsivä, uuteen kurkottava näkökulma,
jota luonnehtisin tulevaisuushorisontiksi tai ihmisen toimintaa teleologisella ta-
valla ymmärtäväksi. Löydän tuoreen näkökulman *Matinveden* (1994) käsikirjoi-
tuksesta *Kuntoutus ja aika*. *Matinvesi* (1994) väittää, että kuntoutuksessa ollaan
tekemisissä täysin uudenlaisen ilmiön kanssa. Kuntoutuvaan kuuluu paitsi
ruumis ja sielu myös hänen elämäkertansa ja minuutensa. Tämä johtaa siihen,
että kuntoutuksessa tutkimuskohteeksi on otettava kokonaan uusi laatu eli *hen-
ki*, vaatii *Matinvesi*. Kuntouttajan työ on oivaltaa tulevassa ihmisen elämänker-
rassa kuntoutusintervention avulla toteutuvia mahdollisuuksia ja edistää niiden

¹¹ Organisaatiot pyrkivät turvaamaan toimintansa jatkumisen mieluummin kuin lopet-
tamaan sen. Yksi merkittävä valtavirta Suomessa on ollut laajamittainen työikäisten
kuntoutus ja varhaiskuntoutus erilaisten työkykyä ylläpitävien ohjelmien muodossa
(esim. Aslak-, TYK- ja muut kurssit). Vastaavaa toimintaa ei juuri löydy muista mais-
ta. En tarkoita, ettei toiminta voisi olla hyvinkin tarpeellista ja hyödyllistä.

¹² Medikalisaatio tarkoittaa lääketieteellistämistä. Kansainvälisen keskustelun tärkein
lähtökohta on ollut Peter Conradin ja Joseph W. Scheiderin (1980) käynnistämä kes-
kustelu.

toteutumista. Mahdollisuus on käsitteenä sikäli erikoinen, että se on olemassa, mutta ei samalla tavalla kuin "aineellissielulliset" asiat. Tämä on mielestäni erittäin olennainen ajatus.

Kuntoutus on määritelmällisesti yksilöllistä, korostaa Matinvesi (1994). Yksilöllinen voidaan ymmärtää kahdella tavalla. Kuntoutus voi olla yksilöllistä siten, että yksilön elämäkerrassa on tapahtumien ainutlaatuinen kombinaatio ja kombinoituvat tekijät otetaan sitten tavanomaisen kausaalisen ja kvasikausaalisen selityksen piiriin. Toinen tapa ymmärtää yksilöllistä on se, että myös tapahtuminen olisi yksilöllistä. Jos ajattelemme jälkimmäisellä tavalla, niin sellaiset käsitteet kuin itsekasvatus tai autonominen kansalainen viittaavat ihmisessä olevaan mahdollisuuteen itse määrittää omat käsitteensä. Ainutlaatuisena olentona ihminen ymmärretään sekä teleologisesti että individuaalisena olentona. Kuntoutumisessa *tietoisuus* on erittäin merkittävä asia. Se, mitä ihminen tulevassa elämäkerrassaan voi ulkoisesti toteuttaa, riippuu siitä, minkälaisia mahdollisuuksia hän sisäisyydestään löytää, väittää Matinvesi (1994) ja viittaa Sokrateen velvoitteeseen, jonka mukaan *tunne itsesi* on ihmisen vaikein ja tärkein eettinen velvollisuus. Se merkitsee oman paikkansa löytämistä maailmassa.

2.2 Aktivointi ja aktiivisuus käsitteinä

Aktivointi tarkoittaa siis jo sanana eri ihmisille hyvin eri asioita. Osa ihmisistä liittää sen työllisyyspolitiikan sanastoon, useimmat käyttävät sitä yleisessä merkityksessä. Työllisyyspolitiikan käsitteenä *aktivointi* (aktivering, activation) tarkoittaa sanktioiden liittämistä työllisyyspolitiikkaan (Heikkilä 1999). Aktivointi yleisen kielenkäytön mukaan voi tarkoittaa sitten taas lähes mitä tahansa, jolla on jotain aktiivisuutta lisäävää tai tukevaa sisältöä. Yleisessä kielenkäytössä aktivointi-sana näkyy leviävän yhä laajempiin käyttöyhteyksiin. Kansalaisopisto saattaa järjestää kurssin nimellä "viron aktivointi", jolloin kyse on kielikurssista. Sairaalassa aktivoidaan kroonikkopotilaita. Vuoden 2006 presidentinvaalikampanjassa puhuttiin äänestäjien aktivoinnista.

Sanakirja (Nykysuomen sanakirja 1978, 401) sanoo aktiivisen olevan passiivisen vastakohta ja tarkoittavan toimivaa, oma-aloitteista, tehokasta. Kemiasa aktiivinen tarkoittaa vaikutuskykyistä ja se on myös kielitieteen termi. Taloustieteessä aktiivinen tarkoittaa esimerkiksi vientivoittoista kauppatasetta. "Aktivoida" on Nykysuomen sanakirjan vuoden 1951 toisen painoksen mukaan verbi, joka tarkoittaa "tehdä aktiiviseksi". Esimerkkejä ovat "aktivoitunut hiili ja liete", "Jumalan armo aktivoi sielunkyvyt" ja edelleen "Paha on aktivoinut näkymättömäksi viettelijäksi, verenviaksi". Vuonna 1990 julkaistu Suomen kielen perussanakirja ei käytä enää uskonnollisia esimerkkejä, vaan aktiivinen voi olla esimerkiksi aktivoiva televisio-ohjelma ja edelleen aktivoitu hiili. Aktivointi tarkoittaa "aktiivistaa, virkeyttää, vilkastaa, tehostaa". Adjektiivin aktiivi määrittelyihin on lisätty sana toimelias. Vuonna 1998 painettu Uusi suomen kielen

sanakirja (Nurmi 1998) antaa merkitykset radioaktiivinen ja soitonsiirron aktiivointi.

Koska sanoilla *aktiivi*, *aktiivinen* ja *aktiivointi* on näin monia merkityksiä ja yleisimmin *myönteisesti säilyttynyt sisältö*, kuten jotain lisää, jotain tehokkaammin – latautuvat myös "aktiivinen sosiaalipolitiikka" tai "aktiivinen työvoimapolitiikka" pikemminkin tuon sanan yleiskielisen merkityksen kautta kuin sen aktiivointipolitiikassa määrittyvän sisällön kautta. Näin ollen käsitteeseen ei usein liitetäkään niitä "erilaisia puolipakollisia aktiivointitoimia" (Heikkilä 1997), jolloin mielikuva käsitteen sisällöstä muuttuu niin, että kyseessä onkin nimenomaan moraalisenä kysymyksenä uudenlainen työvelvollisuus tai pakko. Matti Heikkilä (1997) kysyi siinä vaiheessa, kun lakia ei vielä Suomessa valmisteltu, onko sosiaalisia oikeuksia korostavassa yhteiskunnassa *oikein* asettaa uusia pakottavia ehtoja vähimmäisturvan saamiselle¹³.

Kielitieteilijä Erkki Lyytikäinen (2007) on myös pohtinut sanoja aktiivi ja passiivi ja aktiivinen¹⁴ ja passiivinen. Hän on huomannut esimerkiksi sen, että sanaa aktiiviväestö käytetään huomattavasti useammin kuin sanaa passiiviväestö. Sanan passiiviväestö karttamisen syyksi Lyytikäinen näkee jonkinlaisen häveliäisyyden. Sana passiivinen kun tarkoittaa toimimatonta, tarmotonta ja välinpitämätöntä. Sana ei ole tehokkuusyhteiskuntaan sopiva ja "asian julki kakaiseminen ei tunnu oikein sivistyneeltä", mietiskelee Lyytikäinen. Mutta sivistymätöntä tai ei, sanaa passiiviväestö¹⁵ tullaan tarvitsemaan jatkossa, päättää Lyytikäinen kolumninsa.

Filosofi Erich Frommin¹⁶ (1984) ajattelussa aktiivinen tarkoittaa aivan muuta kuin sanakirjojen mukaan määriteltynä. Fromm puhuu *aktiivisesta minästä*, jolloin aktiivinen *ei* tarkoita touhukasta, puuhakasta käyttäytymistä, vaan aktiivisuus tarkoittaa sisäistä aktiivisuutta, omien kykyjen hyväksikäyttöä ja ilmaisua. Fromm määrittelee: "Minä on vahva siinä määrin kuin se on aktiivinen" (Fromm 1984, 225; ks. myös Moisio 1999, 82). Minän voimistuminen aidosti aktiivisessa toiminnassa sisältää Frommin mukaan ajatuksen siitä, että prosessi on sinänsä merkitsevä (ks. Moisio 1999, 83). Fromm näkee kulttuurimme ongelmaksi sen, että toiminnan sijasta ajattelemme liikaa – lähes yksinomaan – lopputulosta. Tällöin ihminen menettää ainoan todellista onnea tuovan tyydytyksen – *toiminnallisuuden* kokemisen. Se mitä tehdään, tehdään riemulla, siihen sitoudutaan, keskeistä on ilo, työniloksi sitä on tapana sanoa.

Ajattelu toiminnallisuudesta on minusta keskeistä siinä ymmärryksessä, jota olen oppinut ihmisiltä, joihin tutustuin ollessani mukana erilaisessa työtömien omaehtoisen toiminnan tukemisen ryhmissä 1990-luvun alusta lukien.

¹³ Keskustelua vastikkeellisuudesta on sen jälkeen käynyt esimerkiksi Raija Julkunen (2003, 2006 ja tulossa).

¹⁴ Aktiivinen eli Lyytikäisen (2007) mukaan *toimelias, oma-aloitteinen ja tehokas*. "Tällainen väki puurtaa ja tuo lisäarvoa sorvien ja näyttöpäätteiden ääressä".

¹⁵ Lyytikäisen kolumnistin tyylille sopiva on hänen ihmettelynsä. Aktiiviväestön vastakohtana täytyy olla olemassa passiiviväestö eli työelämän ulkopuolella olevat, "mitä sillä sitten tarkoitetaan", kuten Lyytikäinen (2007) toteaa.

¹⁶ Frommin teokset, joita tässä tutkimuksessa käytän, on kirjoitettu niin sanotulle suuralle yleisölle, kuulijakunnalle, nimenomaan siinä mielessä, että useat kirjoista perustuvat alun perin esitelmiin tai puheisiin.

Eniten sitä on opettanut minulle yksi työttömien omaehtoisen toiminnan pioneereista, insinööri Timo Mäkilä, jonka ajatusta: "mielekästä työtä tai tekemistä voi olla lähes mikä tahansa työ, joka on mielekästä tekijänsä kannalta", lainasin usein pitäessäni luentoja kuntouttava työtoiminta -lain hengestä¹⁷. Esittelen frommilaista aktiivista ihmiskäsitystä laajemmin luvussa 6.5.

2.3 Tutkimuksen rakenne

Näiden tutkimukseen johdattavien alkulukujen jälkeen kuvaan luvussa *kolme* tutkimuksen suorittamisen eli tutkimuksen asetelman, tutkimusaineistot ja -menetelmät.

Luvussa *neljä* keskustelen sosiaalityön ja sosiaalityön tutkimuksen pyrkimyksestä rajata ja löytää omaa tiedeluonnettaan. Avaan tämän keskustelun Ilkka Niiniluodon hoitotieteestä käymän tarkastelun kautta, koska tuon pohdinnan voi soveltaa sosiaalityöhön. Aktivointiin tämä keskustelu liittyy sitä kautta, että jos sosiaalityön tiedeluonne, sosiaalityön substanssi ja sosiaalityön hyvä ei käsitteellisesti ole selkiytettävissä, jää myös aktivoinnin substanssi ja käsite sosiaalityön kannalta hämäräksi, sekavaksi ja vaikeaksi puolustaa profesiokamppailuissa, joita aktivoinnin alueellakin käydään.¹⁸

Luvussa *viisi* haen aktivointiajattelun juuria sosiaalityön historiasta, sen käsitteen määrittelyistä ja erityisesti sosiaalityön metodista käydyistä keskustelusta.

Luvussa *kuusi* esittelen elämänvoimasta, tahdosta ja rakkaudesta sekä muista energiaan, voimaan ja sitä kautta aktivoitumiseen liittyvistä käsitteistä käytyjä keskusteluja, jotta pääsisimme aktivoitumisen kannalta joihinkin uusiin keskustelun avauksiin.

Koska ihmisen toimintaa ei ole helppoa ymmärtää ja selittää, haen apua luvussa *seitsemän* paradokseista, erityisesti pakon paradoksista ihmisen toiminnan ymmärtämisen avaimena. Esittelen hyvin lyhyesti myös kasvatuksen paradoksina tunnettua keskustelua sekä keskustelua akraasiasta ja vektorikeskustelua.

¹⁷ Minulla ei ole mitään dokumentaatiota esimerkiksi työpäiväkirjassa siitä, milloin olen tuon Mäkilältä omaksunut, luentokalvoissani lause esiintyy usein.

¹⁸ Minä en ole tekemässä tätä tutkimusta sillä "tilauksella" että olisin puolustamassa sosiaalityön professiota profession vuoksi. Näyttää kuitenkin siltä, että aktivoinnin "kohteet", työttömät ihmiset saattaisivat ainakin toisinaan hyötyä sosiaalityön perinteeseen ainakin aikaisemmin liittyneestä ihmisarvon kunnioituksesta voimakkaasti tulosohtajassa 2000-luvun Suomessa. Työhallinto, työministeriö astui ministeriöistämme ensimmäisenä tulosohtajuksen piiriin. Tuotteistamisen eetos, tehokkuuden mittaaminen ja tulospalkkaus ovat vaikuttaneet hallinnonalan toimintaan näkyvästi. Kun lakia kuntouttavasta työtoiminnasta alettiin implementoida eli soveltaa käytäntöön, valmistui siitä kertova työhallinnon esite, jossa tuotteistaminen oli toteutettu, ripeässä tahdissa. Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalan vauhti hävisi naapurille selvästi. En pysty tässä tutkimuksessa osoittamaan minkään kunnollisen empiirisen aineiston varassa sitä olettamustani, että työhallinnon yliote siinä, miten aktivointia määrittellen käytännön toteutusten tasolla, on vain kasvanut 2000-luvun aikana.

Koska tämä on yhteiskuntatieteellinen tutkimus, luon luvussa *kahdeksan* tiiviin katsauksen yhteiskuntatieteelliseen toiminnan tutkimukseen eräitä keskeisiä lähteitä hyväksi käyttäen. Tämän jälkeen palaan ihmisen tasoiseen tarkasteluun luvussa *yhdeksän* ja esittelen kahden tutkijan, Pauli Niemelän ja Lauri Rauhalan, ajattelua. He ovat hakeneet holistista, kokonaisvaltaista ihmisenäkemystä ja näiden keskustelujen kautta voidaan löytää aktivoinnille ja aktivoitumiselle sen oikea paikka ja oikea taso, joka ei medikalisoi eli vääristä ilmiön olemuspuolta. Tämän jälkeen keskustelen ihmisen tietoisuudesta, erityisesti sen kaksitasoisuudesta ja ihmisen toiminnan intentionaalisesta luonteesta.

Georg Henrik von Wrightin analyysi hyvän käsitteestä luvussa *kymmenen* jatkaa tavallaan Niemelän ja Rauhalan aloittamaa hyvän olemuksen hakemista. Tarkastelun voisi suorittaa myös toisinpäin, sillä von Wrightin analyysi hyvästä on historiallisesti vanhempaa perua kuin Rauhalan ja Niemelän tekstit, mutta hyvä-analyysin soveltaminen, hyödyntäminen sosiaalityön tutkimukseen ja laajemmin ihmisten kanssa tehtävän aktivointityön tutkimukseen on kuitenkin uutta.

Tutkimuksen luvussa *yksitoista* kokoan tutkimuksen tulokset. Pyrin suorittamaan itsekriittistä AKKU-evaluaatiotutkimuksen metaevaluaatiota tämän tutkimuksen tuottamien tulosten valossa. Tämän lisäksi jatkan vielä luvussa keskustelua sosiaalityön tiedeluonteesta. Mitä luvussa neljä aloitettu keskustelu sosiaalityön luonteesta johtaa meidät toteamaan? Entä mitä praktinen, käytännöllinen syllogismi tarkoittaa sosiaalityön tutkimuksen kannalta tarkasteltuna, jos se otetaan vakavasti lähtökohdaksi? Se johtaa uudelleen arvioimaan sosiaalityön tutkimusta, sanon jo nyt. Luvussa *kaksitoista* esitän johtopäätöksiä, jotka perustuvat tutkimuksen tuloksiin.

3 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA ASETELMA, AINEISTOT JA METODIT

3.1 Tutkimuskysymykset - alustava tarkastelu

Aktivointi ja aktivoituminen ovat ymmärrykseni mukaan sosiaalityön ydinprosesseja¹⁹ ja siltä kannalta katsoen tämä tutkimus on sosiaalityön tutkimusta. Olen koulutukseltani yhteiskuntatieteilijä, mutta katson ihmisen elämää sosiaalityön työkokemukseni vuoksi enemmän *yksilön* kuin rakenteiden *näkökulmasta*. Yhteiskuntatieteilijänä en kuitenkaan voi olla etsimättä vastausta myös aktiivoinnin merkitykseen yhteiskunnallisella tasolla. Se ei ole tämän tutkimuksen pääfokus, mutta tutkimus tuottaa vastauksia, joita on mahdollista nostaa myös politiikan tasolle. Teen siis aktiivoinnin ja aktivoitumisen käsiteanalyysia. Tutkimuskysymykseni on aluksi näin yksinkertainen:

Mitä sosiaalityön ydinprosessit aktivointi ja aktivoituminen ovat käsitteellisesti ja teoreettisesti ymmärrettyinä?

Saman voi esittää myös miksi-kysymyksen muodossa. Kun ollaan kiinnostuneita aktivoitumisesta, niin mikä on se pohjimmainen kysymys, johon etsitään vastausta? Kirsti Kuusela, sosiaalityöntekijä, jolla on aktivointityöstä hyvin pitkäaikainen kokemus ja syvä ymmärrys (ks. K. Kuusela 1996, Kuusela 2000, Kuusela & Kvick 2004) kuvaa aktivointikurssiin osallistuvien ihmisten elämäntilanteiden lohduttomuutta ja kysyy sen jälkeen:

”Ihmetystä - - herättää se, mihin syrjäytyneen ihmisen muutostahto oikein perustuu ja missä on se voiman lähde, jonka avulla kurssilaisten monet menestystarinat ovat syntyneet.” (Kuusela 2000, 12; kurs. TK.)

¹⁹ Tämän ajatuksen jakavat monet. Ensimmäinen henkilö, joka muotoili sen keskustelussa minulle näin, oli Leif Rönnberg.

Tulkitsen Kuuselan siis olevan kiinnostunut kysymyksestä *miksi* eli miksi ihminen yhtäkkiä alkaakin jaksaa, alkaa pyrkiä muuttamaan elämänsä suuntaa. Siitä minäkin olen kiinnostunut tässä tutkimuksessa.

Filosofi Georg Henrik von Wright (2001) sanoo, että käsitetutkimus tutkii sanojen ja ilmausten merkityksiä, ei itse olioita ja asiantiloja. Käsitetutkimuksen kimmokkeena on hämmennys, jota koetaan sanojen merkityksen suhteen. Filosofin on harvemmin kiinnostunut yhdestä käsitteestä, yleensä liikutaan käsitteentä. Etiikan kannalta relevantit käsitteet voidaan jakaa kolmeen pääryhmään: arvokäsitteisiin, normatiivisiin käsitteisiin ja kolmanneksi inhimillisen teon ja toiminnan kannalta relevantteihin käsitteisiin. Toiminnan kannalta tärkeitä käsitteitä ovat valinta, harkinta, aikomus, motiivi, aihe ja tahto²⁰. Näitä kolmannen ryhmän käsitteitä kutsutaan usein psykologisiksi, mutta von Wright ehdottaa, että koska ne viittaavat ihmiseen kokonaisuutena, niitä olisi aiheutta kutsua *antropologisiksi käsitteiksi* ja sanoa niiden tutkimusta *filosofiseksi antropologiaksi eli filosofiseksi teoriaksi ihmisestä*. Tällä jaottelulla psykologisiksi käsitteiksi jäisivät ihmisen kykyihin, kuten havaitsemiseen, muistiin ja ajatteluun liittyvät käsitteet. (von Wright 2001, 27–31.) Jos käytän von Wrightin määrittelyä, voi tutkimustani luonnehtia *filosofiantropologiseksi sosiaalityötutkimukseksi*.

Havaintoni mukaan tahtoa ei ole juurikaan nostettu kohteeksi sosiaalityön tutkimuksessa. Kuntoutumisesta ja sosiaalityöstä väitellyt Sirkka Laaksovirta (1982) on käsitellyt tahdon ongelmaa sosiaalityössä eräässä julkaistussa seminaaripaperissaan (Laaksovirta 1979). Siinä hän "tervehtii ilolla" sitä, että 1970-luvulla oli alkanut korostua "varsin tervetullut" ajattelutapa, jonka mukaan sosiaalityöstä ei pitäisi puhua menetelmittain, vaan *kokonaisuudesta käsin*. Tähän liittyen Laaksovirta (1979, 6–7) korostaa tahto-käsitteen tärkeyttä ja näkee siitä muotoutuneen "varsin tärkeän" motivaatiokäsitteen.

Koska en löytänyt etsimiäni teoreettisesti mielenkiintoisia keskusteluja niinkään sosiaalityön tutkimuksen perinteestä kuin sen lähialoilta, jouduin tilanteeseen, jossa aloin kokeilla tieteiden rajojen ylittämistä etsimällä vastauksia eri tieteenaloilta. Tajusin toki eklektismin vaaran, joka on se, ettei ole syvälinen eikä systemaattinen millään alueella. Toinen vaihtoehto olisi ollut kulkea turvallisesti sosiaalityön tutkimuksen perinteessä. Tein valinnan.

Yksi selitys sosiaalityöstä käydyn keskustelun ja siitä tehdyn tutkimuksen ongelmiin on mielestäni väärin tehty raja. Pauli Niemelä kuvasi tätä kysymystä jo vuonna 1983: "Ammattimaisen sosiaalityön ongelmaksi on nähty se, ettei työssä käytetä hyväksi asiakkaan omaa *tietoisuutta*" (Niemelä 1983, 40).

²⁰ Kirjoitan tätä kohtaa tekstistä toukokuussa 2004. Tammikuussa 2003 aloittaessani käsikirjoituksen varsinaisen kirjoitusurakan päädyin hyvin pian siihen ajatukseen, että tutkimuksessani keskeisiä käsitteitä ovat tahto ja motiivi. Luulin tuolloin niistä löytyvän tutkimusta psykologian piiristä. Motivaatiosta toki löytyikin, tahdosta hyvin vähän. Aloitinko siis väärästä päästä, koska en aloittanut von Wrightista? Olin luke-
nut sitä toki, mutta siirtänyt syrjään. On siis vaikea kuvata edes oman ajattelunsa "kulkua", saati sitten muiden ihmisten! Kyse on monimutkaisesta spiraalista, osaa teemoista joutuu kiertämään niin, että palaa lähelle samaa kohtaa kuin missä on jo ollut. Spiraali on kuitenkin virta ja vanhan viisauden mukaan samaan virtaan ei voi kahta kertaa astua.

Keskustelua psykososiaalisesta työstä tai sosiaalityöstä alettiin käydä myöhemmin myös Suomessa ja keskustelun tausta-ajattelu tuli vahvasti Ruotsista.

Kun alamme määritellä jotain ilmiötä, on olemassa monta mahdollisuutta. Minulle lähtökohtainen tapa on määritellä substanssi, intentio ja strategiat²¹ (Jantsch 1975; ks. myös Niemelä & Ruotsalainen 1983, 31–35). Pahin pulma on yleensä substanssin (sen mikä on tärkeätä) löytäminen ja määrittely. Jos tai kun se löytyy, on melko helppo edetä intention ja strategian suunnissa. Sosiaalityön kohdalla substanssin määrittely on ollut vaikea kysymys. Sosiaalityön substanssista ei ole löytynyt yksimielisyyttä ja saattaa olla, ettei sitä jatkossakaan löydy. Minä väitän, että tämä substanssin epäselvyys on myös yksi alalta poishakeutumisen syy. Palaan muihin syihin myöhemmin.

Onko *tietoisuus* ollut liian vaikea teema sosiaalityöstä käydylle keskustelulle? Tietoisuus liittyneenä inhimilliseen toimintaan on kuitenkin se tekijä, joka erottaa inhimillisen ja sosiaalisen toiminnan luonnonilmiöistä (Urponen 1987, 70). Siksi sen tulisi olla hyvin keskeinen sosiaalityötutkimuksen tutkimuskohde. Mutta usein kun tullaan vaikeisiin asioihin, keskustelu hiljenee. Käsitteideni mukaan rationaalisen eli järkipäisen selittämisen vaade on hyvin kova. Asioita halutaan pitää niin sanotusti hallinnassa ja luulemme vähentävämme ahdistusta rajoittamalla ajattelun siihen, minkä voimme ymmärtää. Mutta ongelmaksi tulee se, että näin suuresta osasta ihmistyötä muodostuu ei-tutkittavaa. Marjatta Bardy (1998) tiivistää rationaalisuuden rajat näin:

"Sivilisaatiokriittinen teesini on, että kulttuurimme tuottaa paljon keinotekoisia ja todellista kärsimystä tukeutuessaan ohueksi pirstottuun älyyn. Kun rationaalisuuden tai käytännöllisyyden nimissä väistetään tai mykistetään monet mielen ulottuvuuksista, tuloksena on amputoitu järki. Ratio merkitsee suhdetta. Ehkäpä juuri suhteiden tajun kadottanut rationaalisuus saattaa synnyttää sellaisia illuusioita, että hirvittävä mentaalinen melu, suorittamisen järjetön kohina, tiedoksi nimetyn informaatiovyöryn virta olisivat mahdollisuuksia johonkin parempaan ja keinoja voittaa suuria ongelmia." (Bardy 1998, 54.)

Metafysiikka on olevan perimmäistä luonnetta tutkiva filosofian osa-alue, määrittelee filosofi Riku Juti (2001, 13). Metafysiikka hakee uskomusten oikeutusta "pätevän päättelyn, kokemuksen tai terveen järjen keinoin" (mt. 13). Metafysiikassa ei pidä sitä vastoin "vedota mystiseen kokemukseen, jumalalliseen ilmoitukseen tai muihin julkisuuden, toistettavuuden ja arki ajattelun periaatteet rikkoviin menetelmiin" (mt. 13–14). Metafysiikka pyrkii puolueettomaan tietoon. Metafysiikka on tiede olevasta itsestään. Erityistieteet tutkivat Aristoteleen mukaan erityismuotoja. Kun nykyfilosofian piirissä puhutaan ontologiasta, viitataan tällä oppiin olevan kategorioista, mutta ei yleensä eroteta tätä metafysiikaksi. Tällaisia kysymyksiä ovat kysymykset ajan luonteesta ja *vapaan tahdon mahdollisuudesta* sekä mielen luonteesta sekä mielen ja materian dualismista. (Juti 2001, 14–15.)

Kysymys ihmisen *vapaasta tahdosta* on yksi kaikkein olennaisimmista kysymyksistä alkaessamme keskustella aktivoinnista, sen oikeutuksesta ja sen ta-

²¹ Tämä oli Tapani Purolan paljon käyttämä Jantschilta tuleva jaottelu, jonka myös Pauli Niemelä omaksui.

kana olevasta ihmiskäsityksestä. Ihmiset voivat käsitykseni mukaan ainakin jossain määrin irrottautua olosuhteiden ohjailusta.

Vapauteen liittyy vastuu. Viktor Franklin (1978, 101) logoterapeuttisen näkemyksen mukaan elämän tarkoitus "on löydettävä maailmasta". Frankl korostaa ihmisen vastuuta elämästään. Elämällä ei ole mitään abstraktia tarkoitusta, vaan jokaisella on oma tehtävänsä maailmassa. Jokaisen ihmisen elämäntehtävä on ainutkertainen, elämä kysyy sen. Logoterapian tarkoitus on saada ihminen tietoiseksi vastuustaan. Ihmisen on itse tulkittava ja valittava vastuunsa. Ihmisen tulee ylittää itsensä. (Frankl 1978, 100–101.) Kari Salavuo (1982, 9) on tulkinnut tätä Franklin ajatusta niin, että ihmisen inhimillinen kasvu edellyttää kollektiivista yhteisyyttä, minä kutsuisin sitä sosiaalisuudeksi.

Sanon uudestaan, että kysyn tässä tutkimuksessa *mitä aktivoituminen on*. Jatkokysymyksiä ovat miten siihen liittyy tahto, siis myös vapaa tahto. Mitä ihmisen sosiaalisuus edellyttää, mitä yhteisyyttä se edellyttää? Ihmisen voi olla vaikea aktivoitua yksin?

3.2 AKKU-tutkimus työni virittäjänä

Tämän Aktivoinnin paradoksit -tutkimuksen tutkimusasetelman muotoutuminen on ollut pitkä ja monivaiheinen prosessi. Kuvaan sen tässä hyvin tiivistetysti. Tämä tutkimus on omalta osaltani suoraa jatkoa AKKU-tutkimukselle²² ja sen piti alun perin olla sen empiirinen jatkotutkimus eli aineiston jatkoanalyysi. Toisin kävi. Paikannan nyt AKKU-tutkimuksen merkitystä tälle tutkimukselle.

AKKU-tutkimus (Ala-Kauhaluoma, Keskitalo, Lindqvist²³ & Parpo 2004) oli aktivointipolitiikan kannalta keskeisen lain eli lain kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001) arviointi- eli evaluaatiotutkimus. AKKU-tutkimus (tutkimus **aktivoinnista** ja **kuntouttavasta** työtoiminnasta) oli sosiaali- ja terveystieteiden ja osaltaan myös työministeriön Stakesilta (Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksesta) ja Kuntoutussäätiöltä tilaama arviointitutkimus. AKKU-tutkimuksen pääaineistona oli kvasikokeellisella paneeliasetelmalla kerätty survey-aineisto, joka kerättiin 51 kunnasta siten, että otos oli mahdollisimman hyvin Suomea edustava. Perusjoukon muodostivat lain aktivointiehdon täyttävät henkilöt. Tutkimuksessa kerättiin kaksi aineistoa: ensimmäinen kysely (T1) tehtiin heti aktivointisuunnitelman tekemisen yhteydessä ja toinen seurantakysely (T2) tehtiin 6–8 kuukauden kuluttua. T1-aineistoksi saatiin 2 732 hyväksyttyä lomaketta. Seurantakyselyyn kerättiin myös vertailuryhmäaineisto, jonka muodosti 1011 henkeä. Vertailuryhmän kaltaistaminen ei onnistunut

²² Mika Ala-Kauhaluoman (2007) väitöstutkimuksessa oli AKKU-tutkimuksen osia mukana ja Elsa Keskitalo viimeistelee aiheesta väitöskirjaa Helsingin yliopistoon.

²³ Vaihdoin avioliiton kautta saadun nimeni vuoden 2007 alusta omaksi nimekseni Kotiranta.

täysin toivotulla tavalla²⁴ ja tutkimusaineiston katoanalyysia ei voitu tehdä käytännön syistä²⁵.

AKKU-tutkimus toteutettiin vuosina 1999–2004 usean tutkijan yhteistyönä. Tutkimusta johti Stakesin ylijohtaja, professori Matti Heikkilä. Stakesista tutkimusryhmään kuuluivat tutkijat Elsa Keskitalo, Antti Parpo ja minä sekä Kuntoutussäätiöstä tutkija Mika Ala-Kauhaluoma. Osan projektin ajasta tutkimuksessa oli mukana myös muita tutkijoita: Sakari Kainulainen, Mikko Mäntysaari, Vappu Karjalainen, Simo Mannila, Kristiina Härkäpää sekä taloudellisessa osiossa Pentti Meklin ja Olavi Kallio. *Tutkimuksen liitteosassa on liitteenä yksi tiivistelmä AKKU-tutkimuksesta, sen keskeiset tulokset sekä johtopäätökset ja suositukset.*

Lähdin jatkamaan omaa tutkimusmatkaani AKKU-tutkimuksesta eteenpäin metatutkimuksen ja metaevaluaation²⁶ suuntaan. Metatutkimusta voi luonnehtia yksinkertaisesti tutkimukseksi, joka pyrkii katsomaan jonkin "taakse" (ks. Urponen 1979, 13). Olin kokenut, ettei AKKU-tutkimus onnistunut kertomaan tutkimuskohteestaan olennaista, ei metodiensa eikä käsitteidensä kautta. Oli haettava parempia, osuvampia käsitteitä ja sitä kautta jouduin ja pääsin esimerkiksi filosofisen keskustelun äärelle. Mutta miten, selviää myöhemmin.

Tutkimustani voi varovasti luonnehtia konkreettisen ja abstraktisen suhdetta tutkivaksi Andrew Sayerin (2004/1981) esittämässä mielessä. Tutkimusmatkasta tuli paljon pitempi kuin etukäteen aavistin, sillä vastauksia piti hakea eri suunnista kuin alun perin luulin. Kyseenalaistaminen alkoi lisäksi tuottaa yhä lisää kyseenalaistamisen tarvetta. Jouduin tutustumaan yhä enemmän paitsi eri tutkimusalojen keskusteluun, erityisesti filosofian piirissä käytyyn keskusteluun. Mutta sanon jo tässä, etten ole tehnyt filosofista tutkimusta, pätevyytteni ei riitä siihen. Siksi käytän osin sekundaarilähteitä ja yleistajuiseen muotoon kirjoitettuja artikkeleita.

AKKU-tutkimus oli siis evaluaatio- eli arviointitutkimus, joka perustui kvasikokeelliseen tutkimusasetelmaan. Viime vuosina vaade tehdä kokeellisiin asetelmiin perustuvia (arviointi)tutkimuksia on tullut yhä vahvemmaksi eri aloilla. Mallina ovat pitkälti lääketieteessä, terveystieteissä ja myös psykologiasa sekä terapian tutkimuksessa niin sanotuilla kovilla asetelmilla tehdyt tutkimukset. Olen kokenut tämän vaatimuksen kovana paineena myös omassa virkatyössäni. Kuvaan tätä vähän tarkemmin, koska se on tämän tutkimuksen yksi tärkeä taustavaikutin. Olen tuntenut oloni aika epämiellyttäväksi tämän paineen alla. Olen ollut kiusaantunut tilanteissa, joissa minun on pitänyt sanoa

²⁴ Ohjeistuksesta huolimatta vertailuryhmiä kerättiin eri tavoin eri työvoimatoimistoissa. Syynä olivat käytännölliset seikat, tietojen keruun vaikeus, ei haluttomuus osallistua tutkimukseen.

²⁵ Lain tullessa voimaan olivat kunnat ja osin myös työvoimatoimistot sen toteuttamiseen niin valmistautumattomia, että jo se, että saimme tiedonkeruun jotenkin sujumaan, tuotti suuria ongelmia. Muutamia pieniä kuntia kieltäytyi tiedonkeruusta siksi, että sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuus oli niin suurta, että virkojen hoitajia ei ollut. Sen tiedon kerääminen kuka aktiivintisuunnitelmien tekoon osallistuneista asiakkaista vastasi meille ja kuka ei, oli mahdotonta. Vastaaminen edellytti luonnollisesti asiakkaiden/työnhakijoiden suostumusta, emme saaneet siis tietoa ei-vastanneista.

²⁶ Metaevaluaation käsite voidaan määritellä monilla eri tavoilla. Minä olen omaksunut Pattonin (Patton 1997, 193; Patton 2002, 211–213) mukaisen määritelmän eli arvioinnin arviointi on sen meta-arviointi.

olevani työssä sosiaalihuollon *menetelmien* arviointiprojektissa. Miksi? Siksi, että noihin sanoihin liittyvä interventionistinen ajattelu (Leiman 2007, 25), jonka mukaan menetelmät ovat olennaisia sosiaalityössä, on virheellinen. Virheellinen miksi? Aluksi lyhyesti sanottuna siksi, että tausta-ajattelu perustuu mekaniiniseen, teknisrationaaliseen maailmankuvaan, jossa hoidon tai muun "käsitteilyn", kuten aktivointitoimenpiteiden, kohteena oleva ihminen altistetaan interventiolle X ja toimenpiteen seurauksena tapahtuu muutos Y ainakin jollain todennäköisyydellä. Mielestäni malli on liian yksioikoinen, sillä kuten Kari Salavuo (1982, 9) toteaa, mitään "poppakonstia" ihmisen kasvuun ei ole olemassa. "Minulla on hyvin vahva näkemys siitä", ettei ihmistä voi auttaa, ellei hän itse tietoisesti halua auttaa itseään, jatkoi Salavuo (1982, 9). Inhimillisen kasvun ytimenä on huolenpito, solidaarisuus, toisten huomioonottaminen ja jokaisen ihmisen ihmisarvon tunnustaminen. Salavuo kutsuu tätä *myönteiseksi ihmiskäsitykseksi*. Kasvun on tapahduttava ihmisessä itsessään, se ei toteudu "minkäänlaisena yhteiskuntateknisenä toimenpiteenä". Emme voi ostaa elämisen taitoa, voimme korkeintaan karsia pois esteitä. (Salavuo 1982, 9–10.)

Meille ihmistieteen tutkijoille ei siis ole käymässä samoin kuin luonnontieteilijöille. Jyväskylän yliopistossa tehdään evoluutioekologian huippuyksikön tutkimusta, jonka kuvataan muuttuneen "viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana kuvailevasta ja vertailevasta tieteestä syysuhteita tutkivaksi kokeelliseksi luonnontieteeksi" (Jyväskylän yliopisto 2000/Huippuyksiköt. Evoluutioekologia. Esite 2000). Me emme taida tehdä vastaavaa riemuhyppyä, emme kahdessakymmenessä vuodessa, emmekä koskaan.

Näihin keskeisiin teemoihin ihmisen toiminnan ymmärtämisestä, selittämisestä ja kausaalisuudesta sekä intentionaalisuudesta ihmistieteissä palaan tässä tutkimuksessa vielä useaan kertaan.

3.3 Tutkimuksen aineistot ja metodit

Tutkimus lähti liikkeelle edellä jo kuvatusti empiirisiin aineistoihin perustuvas- ta tutkimuksesta eli AKKU-tutkimuksesta. Tutkimus on pääosin teoreettista keskustelua, käsitteiden hakemista. Keskustelun konkretisoimiseksi ja kysymyksen asettelujen selventämiseksi käytän hyväksi teoreettisen kirjallisuuden ohella myös empiiristä materiaalia.

Aineistot

Yhteiskuntatieteellisessä, teoreettisesti suuntautuneessa tutkimuksessa käytettävä aineisto voi alkuperältään olla monenlaista. Aineistoa voi olla aikaisempi tutkimus, teoreettinen tutkimus ja empiirinen, kyseessä olevasta aihepiiristä tehty tutkimus. Empiirinen aineisto voi olla myös alun perin ei-tutkimuksellisin keinoin kerättyä materiaalia, kuten tapahtuneen dokumentaatiota, jota sitten analysoidaan tutkimusaineistona. Tämän tutkimuksen aineistot ovat monenlaisia.

Ensimmäinen osa aineistoa on vuosina 2000–2005 osana virkatyötäni tapahtuneesta kouluttajana toimimisesta kertynyt *kokemustieto ja sen reflektointi* työpäiväkirjoissa. Toimin useissa kymmenissä aktivointiaiheisissa koulutustilaisuuksissa; niissä kertynyt tieto on toiminut tärkeänä ymmärtämisen välineenä tutkimuskokonaisuudessa. Koulutustilaisuuksista on ollut käytössäni paljon aineistoa, sekä erilaisia kirjallisia dokumentteja (palautteita, keskustelumuistioita, luentomateriaaleja) että tutkijan työ- tai kenttäpäiväkirjoja. Nämä ovat olennainen osa aineistoani. Olen tavannut erilaisissa tilaisuuksissa arviolta pari tuhatta henkeä, sekä aktivoijia että aktivoinnin "kohteita". Tätä tutkimusta ei ole tehty vain nojatuolissa istumalla!

Toinen osa aineistoa on havainnointiaineisto eri tutkimushankkeissa eli

- 1) tutkimus sosiaalitykkursseista (Lindqvist 1996)
- 2) arviointitutkimusosio Melluraide-projektin arvioinnissa (Lindqvist 2001)
- 3) AKKU-tutkimuksen (Ala-Kauhaluoma, Keskitalo, Lindqvist & Parpo 2004) omat kenttätutkimusosuudet.

Olen miettinyt paljon sitä tietoa, jonka havainnoija saa mukaansa. Se on hyvin pitkälle jossain vaikeasti verbalisoitavassa muodossa; sitä kuvaa parhaiten *energian* käsite. Havainnoinnin jälkeen olo voi olla kevyt, iloinen, energisoitunut tai sitten olo on voimaton, nääntynyt, vetämätön, kerta kaikkiaan kaikki voimansa menettänyt eli lamaantunut. Antti-Veikko Perheentupa (1997, 88) on tiivistänyt elämän pelkistyvän "kysymykseksi siitä, miten minua subjektisuuden ilmentymänä ottaa ja saa käyttöönsä ne eksistentiaaliset energiat, joista tuntemamme olemassaolo koostuu". Havainnointien tieto on osin tuollaista tietoa, se "olo" (tai mieliala, heideggerilainen virittyneisyys), joka havainnoissa välittyy tutkijaan; se kertoo paljon ja olen aina pyrkinyt kirjaamaan sen mahdollisimman tarkasti ylös.

Kolmanneksi käytän kirjallisena aineistona myös sosiaalityöstä ja erilaisista aktivointi- ja kuntoutushankkeista sekä erilaisista terapeutin työn suunnista kirjoitettua ei-tieteellistä kirjallista aineistoa. Tällaista aineistoa minulle on kertynyt runsaasti vuosien myötä.²⁷ Näitä aineistoja ovat erilaiset alan kokeneiden ammattilaisten kirjoittamat tekstit. Hain kirjasta Sosiaalityön käytäntötutkimus (Satka ym. 2005) mainintaa tällaisesta "käytäntötutkimuksesta". Mutta kuva on ilmeisen "sumuinen", kuten Mirja Satka, Synnöve Karvinen-Niinikoski ja Marianne Nylund tilannetta osuvasti kuvaavat. He epäilevät myös, että sosiaalityön käytäntötutkimus leimautuu "toiseksi" tiedeyhteisössä ja se saa "akateemisen muukalaisen roolin". (Satka ym. 2005, 11.) Näin on mielestäni pitkälti käynyt.

²⁷ Olen hyödyntänyt sitä suoranaisesti tekstissä valitettavasti liian vähän. Ajatteluuni se on vaikuttanut enemmän ja siten, että minun on enää vaikea kaikin osin itse tietää, mitä olen omaksunut muilta, mitä luulen niin sanotusti omaksi ajattelukseni.

Riitta Haverinen (2005, 114–115) on samoilla jäljillä puhuessaan sosiaalityön ohjelmateorioihin tarvittavan tiedon kumuloimisesta. Hän puhuu tietohakujen (joilla siis löydetään ”virallinen”, akateeminen tutkimus) ulkopuolelle jäävästä harmaasta kirjallisuudesta (grey literature), johon kuuluu esimerkiksi kuntien ja järjestöjen projektiraportteja, jotka eivät yleensä leviä laajalle lukijajoukolle. Sosiaalityötutkimuksen yksi pulma on siis se, miten kokemustieto, käytännöllinen viisaus, se mitä Aristoteles kutsui sanalla *fronesis* (tai *fronēsis*) kertyy, kumuloituu ja rikastuttaa ”varsinaista” tutkimusta. Palaan käytännölliseen viisauteen tutkimuksen seuraavassa luvussa.

Otan näistä hyvin erilaisista aineistoista tähän tutkimukseen ikään kuin näytteitä luonnontieteilijän tapaan. Biologi kerää aineistoja eli näytteitä²⁸ maaperästä, vedestä ja niin edelleen. Edellä kuvaamani aineisto on luotettavuudeltaan ja erityisesti tieteellisyydeltään eritasoista tietoa, jota on kertynyt erilaisille ihmissuhdetyön ja auttamisen ammattilaisille. Kauan ihmettelin tällaisen aineiston käytettävyyttä väitöskirja-opinnäytteen aineistoina. Yhteiskuntatieteissä on tavallisempaa pitäytyä pelkästään niin sanottuun tieteelliseen tutkimukseen ja toisaalta niin sanottuun empiiriseen aineistoon, joka on usein tutkijan tai tutkijaryhmän tarkoitukseen keräämää. Minulle on kuitenkin kokeneiden työntekijöiden ymmärrys aktivoinnista ammattityönä ollut kaikkein suurin oivallusten lähde ja sen yhdistäminen tutkimustietoon on yksi työni taustavaikuttimista. Sillä vaikka onkin vallinnut suuri innostus niin sanottua hiljaista tietoa kohtaan,²⁹ niin tavat, joilla hiljaista tietoa tai kokemustietoa kerätään, dokumentoidaan ja käsitteellistetään, ovat edelleen melko kehittymättömiä.

Tulen jatkossa käsittelemään metodina sekä abduktiota että praktista syllogismia siksi, että väitän niiden kautta löytyvän jotain uutta mahdollisuutta kokemustiedon jäsentämiseen. Kokemustiedon käsitteellistäminen voi olla vielä vaikeampaa kuin olemme kuvitelleet. Voidaan kysyä, onko osa tiedosta sellaista, ettei sitä voidakaan saada sanalliseen muotoon? Lev Vygotskilla (1982/1931) on tähän selitys. Hänen mukaansa sisäinen puhe on kyllä puhetta, mutta tietyssä mielessä vastakkaista ulkoiselle puheelle, sillä ”sisäinen puhe on suuressa määrin ajattelua puhtailla merkityksillä”. Ajattelun ja puheen yksiköt eivät ole yhteneväisiä. Ajatuksella on oma rakenteensa ja kulkunsa, ja näiden siirtäminen voi olla vaikeaa.” Tämän vuoksi me voimme ymmärtää toisen ihmisen ajattelua täysin vain silloin kun, kun ymmärrämme sen tunne-tahto-perustan”. (Mt. 243–245.)

Tärkein, *neljäs* osa aineistoa on erilainen, eri alojen tieteellinen kirjallisuus, tutkimukseen perustuvat tekstit. Hakiessani kirjallisia aineistoja, keskusteluja päädyin esimerkiksi erilaiseen *toiminnasta* käytyyn keskusteluun. Sen juuria ja aineksia löytyy monilta tieteenaloilta ja eri ilmiansuunnista, kuten yhdysvaltalaisesta pragmatismista sekä toisaalta kulttuurihistoriallisen toiminnan teorian tutkimuksen traditiosta. Suomessa on ollut historiallinen mahdollisuus yrittää

²⁸ Istun kirjoittamassa tekstiäni Jyväskylän yliopiston Konneveden tutkimusasemalla tutkijahuoneessa 135, jonka ovessa lukee Maanäytteiden käsittely. Siitä sain oivalluksen *ajatella* otteita teksteistä näytteinä aineistosta.

²⁹ Laura Ylirukan sosiaalityön pro gradu -tutkielmaan perustuvaa julkaisua Sosiaalityön itsearviointi ja hiljainen tieto (Yliruka 2000) on painettu tai tarkemmin sanottuna monistettu ainakin 1200 kappaletta ja sen lisäksi se on ollut saatavissa nettiversiona.

yhdistää näitä eri tahoilta tulevia suuntauksia sekä kasvatustieteellisessä että sosiaalipsykologisessa ja sosiologisessa keskustelussa. Tässä keskustelussa ovat keskeisinä hahmoina toimineet Yrjö-Paavo Häyrynen, Antti Eskola ja Yrjö Engeström. Käytän *toiminnan teorian* käsitettä jatkossa vastaavalla tavalla kuin Miika Leiman artikkelissaan *Palvelumarkkinat ja mielenterveys* (Leiman 2007). Toiminnan teoria tässä merkityksessä pohjaa Vygotskin kulttuuripsykologiseen teoriaan ja nyttemmin toiminnan teoriaa sovelletaan Suomessa eniten kehittyvän työntutkimuksen piirissä (ks. www.muutoslaboratorio.fi). Pertti Alasuutarin (1993, 28) mielestä voi toiminnan teorian asettaa vastakkain mekaanis-deterministisen tutkimusparadigman kanssa. Tässä tutkimuksessa tarkastelen erityisesti toiminnan teoriaa ja tekojen teoriaa ja niiden suhdetta käytännölliseen syllogismiin eli praktiseen päättelyyn.

Toiminnan ja siihen liittyvien käsitteiden kuten teon, tavan, käyttäytymisen ja muiden jollain tavalla ihmisen toimintaa selittävien tai kuvaavien teorioiden ja teoreettisten keskustelujen määrä on valtavan suuri. Olisi ollut mahdollista valita myös muita lähestymistapoja, joita joku toinen tutkija olisi pitänyt olennaisempina. Monet Bourdieun tuotantoa tuntevat ja sitä arvostavat tutkijat olisivat varmaankin valinneet *habituksen* eli käyttäytymistäipumuksen (esim. Bourdieu 1998/1994) tämän tutkimuksen keskeiseksi teoreettiseksi käsitteeksi. Minä en käsittele sitä kuin maininnalla.

Ohjauksen eli councelling-perinteen käsitteiden käyttö olisi ollut yksi mahdollinen valinta, jonka olisin hyvinkin voinut omaksua, ohjauksen perinne näyttää suomalaisessa traditiossa sopivan paremmin aikuiskasvatuksen tai kehittämissä olevan ohjauksen oppialaan³⁰ (Onnismaa 2003; Onnismaa ym. (2000a; 2000b ja 2004) tai sitten sosiologiaan (ks. Vehviläinen 2001). Työnohjauksen guru, kasvatustieteilijä Sinikka Ojanen (2000) haluaa rajata ohjauksen tiukasti nimenomaan kasvatustieteen ja erityisesti aikuiskasvatuksen tutkimukseen sanomalla: "Vaikka ohjaus on iät päivät kuulunut kasvatukseen sen praktisena osa-alueena - tarkasti ottaen *ohjaus on yksi aikuiskasvatuksen metodi - -*" (mt. 11; kurs. TK). Päädyin siis siihen, etten syvenny tässä tutkimuksessa sinänsä mielenkiintoiseen ohjauksen tutkimukseen.

Metodit

Tutkimuksen päämetodi on *käsiteanalyysi aktivoitumisen käsitteestä ja sen lähikäsitteistä*. *Teoreettisen työskentelyn* metodin tarkka kuvaaminen on hankala tehtävä, koska *yhtä selkeää metodia ei ole* (Tuomi & Sarajärvi 2003, 20). Teoreettisessa tutkimuksessa uskottavuus kulminoituu argumentointiin ja lähteiden relevanssiin. Teoreettisessa analyysissä korostuu myös se kuka on sanonut, mitä ja milloin sanonut. Jouni Tuomi ja Anneli Sarajärvi kuvaavat lähes runollisesti, että teoreettisen analyysin raportissa korostuu se, "miten ihmisjärjen suorittama *henkimen* tarkastelu on tehty" (mt. 21; kurs. TK).

³⁰ Tunnen esimerkiksi nämä tutkijat jo Sosiaalityökurssitutkimukseni (Lindqvist 1996) aineiston keruun ajalta ja olen seurannut arvostaen heidän tutkimustyönsä etenemistä. Katsoin kuitenkin parhaaksi "yrittää tallata omia polkuja", jotka veivät osin toiseen suuntaan.

Filosofit Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila ja Kaisa Heinlahti (2006, 13) puolustavat pluralistista tieto-oppia, jossa on olennaista se, että tutkimustuloksia perustellaan havaintojen lisäksi muilla lähteillä, esimerkiksi aiemman tutkimuksen tuloksilla, tutkijan ja tutkittavien arkitiedolla ja asiantuntijatiedolla. Positivistiseksi tieteenfilosofiaksi he määrittelevät empiristisen tiedonkäsityksen, jonka mukaan vain tutkijan omat havainnot soveltuvat tieteellisen tiedon perusteluiksi. AKKU-tutkimuksessa empiristinen tiedonkäsitys oli vahvasti läsnä ja minä koin sen (itselleni) hyvin vieraaksi.

Jos työskentelyä kuitenkin joutuisi kuvaamaan yhdellä sanalla, olisi se varmaan *keskustelu*. Tutkija keskustelee aineistonsa kanssa, esittää sille kysymyksiä, joihin pyrkii sitten vastaamaan. Sosiaalipsykologi Pekka Kuusela (1996, 18) kertoo väitöskirjansa alussa risteilevänsä filosofisessa, kirjallisuusteoreettisessa ja sosiaalitieteellisessä materiaalissa. Hän jatkaa linjan olevan tietoinen teko, ei sattumanvarainen valinta.

Jos vertaan omia tutkimusmetodisia valintojani Kuuselan valintoihin, olen tehnyt omaa työtäni erityisesti alkuvaiheessa enemmänkin sattumanvaraisesti tai kauniimmin sanoen intuitiivisesti. Jatkotyöstäminen on ollut kurinalaisempaa etenemistä. Intuitiota voi luonnehtia luovaksi prosessiksi³¹. Psykologi, toiminnan tutkija Yrjö-Paavo Häyrysen (1984, 363) mukaan "luovassa prosessissa yksilö järjestää ennen tunnetut asiat niin, että niistä voidaan edetä uuden ja tuntemattoman alueelle". Etenemiseen tarvitaan ajatuksia, mielikuvia ja päätelmiä. Ajattelija kohtaa sosiaalisia esteitä, saavutukset voivat olla "ristiriidassa sen kanssa, mitä yleisesti pidetään hyväksyttävänä tai suotavana" (mt. 364).

Olen kokenut, että tutkimus voi avata "uudenlaisen maailman". Filosofit Leena Kakkori ja Raimo Huttunen (2005, 45) luonnehtivat noin laadullisen tutkimuksen tehtävää. Vielä enemmän kuin laadullisesta, on tässä tutkimuksessa kyse teoreettisesta keskustelusta ja ennen kaikkea käsiteanalyysistä. Kyse on oman taustani ja koulutukseni vuoksi lähinnä *sosiaalityön* perusteiden analyysistä eli tieteenfilosofiasta (metascience), jolla tarkoitetaan kyseessä olevan tieteen problematiikan selventämistä, tieteen ehtojen ja itse tiedon muodostuksen analyysia. Rauhalan (1974, 20–25, 206) mukaan tieteenfilosofia jakaantuu toisaalta kohteen analyysiin eli ontologiseen aspektiin ja toisaalta tutkimuksen analyysiin eli sen tieto-opilliseen aspektiin. Näen ontologisen keskustelun olennaisimmaksi. Lauri Rauhalan oma korostus on nykyään samankaltainen eli se on tärkeämpi (Rauhala 2005).

Tutkimusmetodina käytän siis ennen kaikkea käsiteanalyysia, jonka avulla haen käsitteiden yhteyksiä, eroja ja ennen kaikkea suhteita toisiinsa. Kun tai jos käsitteillä on toisiinsa nähden myös suhteita, voidaan alkaa puhua teorioista. Usein tästä ajatteluprosessista puhutaan ymmärtämisen kehänä tai *hermeneuttisena kehänä*. Kehä on kuitenkin väärä sana, jos se tarkoittaa kehää, jossa palataan alkupisteeseen. Niin ei tietenkään ole, vaan kehää parempi sana olisi kierre tai spiraali. Kierre, joka nousee ja laskee, joka on nähtävä kolmiulotteisena. Alku ja loppu kehästä ovat eri tasolla, toivottavasti niin, että loppuosa on korkeammalla. On toki mahdollista käydä niinkin, että ajattelu taantuu ja sen taso laskee;

³¹ Siitä voiko intuitiota ja luovuutta oppia, esitetään erilaisia näkemyksiä.

käsitteet eivät selkiydykään, vaan syntyy esimerkiksi yhä suurempi sekavuus, sotku. Hermeneuttisen kehän eteneminen on tässä tutkimuksessa tapahtunut siten, että olen havainnoinut, lukenut teoreettista kirjallisuutta, tutkimuskirjallisuutta ja taas havainnoinut palatakseni jälkeen kirjallisuuteen sovittamaan kuulemaani ja näkemääni siihen. Havaintoina voidaan Alasuutarin (2001, 32) mukaan pitää mitä tahansa informaatiota, jonka vastaanotamme eli mitä näemme, tunnemme, maistamme, kuulemme, luemme. Sitä että tieteellistä tietoa vastaanotettaisiin jotenkin toisin, ei Alasuutari allekirjoita.

Näin olen pyrkinyt siihen, mitä luvussa kaksi sanon etsiväni, eli uutta sisältöä aktivoitumiselle, uutta sisältöä sen käsitteelle. Edistyminen tieteessä tarkoittaa, että näemme jotain uutta, että jokin aikaisemmin tuntematon todellisuus avautuu meille. Tällaisen mahdollisuuden tuo tieteeseen *abduktio*. Abduktion etuna on se, että se voi tarjota mahdollisuuden uusien todellisuuksien löytämiseen, sanovat hoitotyön tutkijat Katie Eriksson ja Unni Å. Lindström (1999a, 294). Koska etsin uutta ymmärrystä aktivoitumiselle ilmiönä ja käsitteenä, jouduin etsimään myös uutta tapaa etsiä uutta.³²

Hoitotyön tutkijat ovat hakeneet sekä Ruotsissa että Suomessa, erityisesti Åbo Akademin piirissä, apua hermeneuttisen kehän kysymysten ratkaisemiseen abduktiosta. Näin on tehnyt myös Carola Wärnå (2002), joka pohjaa ajatteluaan vahvasti Katie Erikssonin ajatteluun ja sen kautta myös ruotsalaiseen hoitotyön tutkimukseen, jossa edelleen on linkkejä filosofiseen tutkimukseen. Eriksson ja Lindström (1999b) sanovat hakeneensa hoitotyön tieteenteoriaa (tai teoriaa hoitotieteelle) ja aloittaneensa hoitotieteen teorian kehittelyn yli 20 vuotta sitten (he siis laskivat vuodet näin vuonna 1999), jolloin hoitotieteen ”sarastus” nähtiin Pohjoismaissa. Hoitotieteen tiedonmuodostusta oli paljolti leimannut professioajattelu. Tällöin tutkijat näkevät vaaraksi, että hoitotiede toimii tehne-roolissa ja tekninen tieteen ideaali korostuu. Hoito-opit kulkivat vuonna 1999 heidän mukaansa monilla harhapoluilla ja ne pohjasivat moniin erilaisiin tiedon- tai tieteentraditioihin. Perustutkimukselle haaste on kuitenkin oman tieteellisen teoriapohjan rakentaminen ja sen vankistaminen. (Eriksson & Lindström 1999b, 362.) Sen jälkeen he esittävät luonnoksensa tästä teoriasta, jonka sisältöön en mene tässä tarkemmin. Totean vain olennaista siinä olevan hermeneuttinen metodologia.

Lähden sen sijaan katsomaan sitä merkitystä ja tulkintaa, jonka Eriksson ja Lindström antavat toisessa, aikaisemmin julkaistussa artikkelissaan (Eriksson & Lindström 1999a) *abduktiolle* ja *pragmatismille*. Tieteellisen edistymisen tarkoitus on yrittää parantaa hoitoa, joten ei ole samantekevää millaista ja millaisin metodein tutkimusta tehdään, korostavat Eriksson ja Lindström (1999a, 293). Jos käytetään *deduktiota*³³, voidaan saada tietoa esimerkiksi mallin tai teorian toivuudesta, mutta ei siitä olisiko tarpeen löytää vaikka uusia kategorioita. Myös

³² En siis kokenut saaneeni välineitä uuden löytämiseen minulle ennestään tuttujen tutkimusmenetelmien kautta.

³³ Deduktio tarkoittaa loogisesti pätevää päättelyä, josta voidaan johtaa johtopäätöksiä, jotka ovat tosia (Kaakkuri-Knuuttila & Heinlahti 2006, 21). Klassinen esimerkki kuuluu: Kaikki ihmiset ovat kuolevaisia. Sokrates on ihminen. Siis Sokrates on kuolevainen.

*induktion*³⁴ riskinä on Erikssonin ja Lindströmin (1999a, 296) mielestä antaa vanhojen kategorioiden mukaista tietoa, vanhaa kuvaa maailmasta.

Abduktiolla voidaan tavoittaa todellisuuden dynaaminen syväulottuvuus (Wärnä 2002, 31). Abduktio on lähellä empiriaa ja se perustuu induktioon ja deduktioon, jatkaa Wärnä. Joskus sanotaan, että abduktio on induktion ja deduktion välissä. Minä en ymmärrä asiaa niin, vaan olennaista on ymmärtääkseni se, että *abduktio tuo jotain uutta*, jonkin tai joitakin ulottuvuuksia, joita ei ole induktion tai deduktion kautta "tulossa", se on siis toisella tasolla. Minulle tämä uusi sisäinen yhteys, jota aikaisemmin ei ole havaittu, on abduktion ydin ja olen sen oivalluksen saanut filosofi Lauri Routilalta (1986) aivan kuten Wärnäkin (2002, 32, alaviite 41).

Routila (1986, 20) sanoo tieteellisen ymmärtämisen merkitsevän "tutkittavan ilmiön saattamista lain, struktuurikuvauksen tai säännönmukaisuuden piiriin". Se tapahtuu hänen mukaansa katselemalla tarkasti ja päättelemällä. Tämä fenomenologinen menetelmä muistuttaa empiiristä tutkimusmenetelmää. Ratkaiseva ero on siinä, että empirismin mukaan tärkeitä ovat tosiasiat. Fenomenologia taas pyrkii olemaan *olemustedettä*, luonnehtii Routila (mt. 24). Fenomenologia pyrkii asiantilan olemuksen, eidoksen kuvaukseen. Kuvaus talosta ei esimerkiksi muutu, vaikka talo palaisi.

Abduktio liitetään yleensä yhdysvaltalaiseen filosofi Charles S. Peirceen (1839–1914). Alkuun Peirce käytti hypoteesin käsitettä eli hän erotteli kolmenlaisia päätelmiä: deduktion, induktion ja hypoteesin (esim. Peirce 2001, suomennettu valikoitu laitos). Abduktiolta puuttuu muotologiikan pätevyys. Induktion käytöstä vallitsee suurempi yksimielisyys kuin abduktion. Deduktio on loogisesti ainoa kelvollinen päättelymuoto, sen johtopäätös tarjoaa analyyttistä tietoa, mutta se ei tarjoa uutta tietoa. (Lång 2001, 448–449.)

Abduktio muistuttaa induktiota ja on, samoin kuin induktio logiikan teorian kannalta heikko ja epäluotettava päätelmä. On hämmästyttävää, miten usein ne kuitenkin johtavat oikeaan johtopäätökseen. Routila (1986) selittää tätä sillä, että ihmisellä on hyvin kehittynyt todellisuuden taju, usein kykenemme jo suppeastakin aineistosta havaintoja päättämään yhteisiä piirteitä. Husserl pyrki kehittämään tästä erityisen metodin *Wesensschau*. Ihminen ymmärtää kokemuksensa pohjalta esimerkiksi kirjailijan tyylin tai rakennuksen historiallisen tyylin. (Routila 1986, 27.)

Abduktion avulla muodostetaan oletamus eli hypoteesi, joka tekee mahdolliseksi ymmärtää jokin yllättävä tosiasia. Abduktio on älyn välähdys, kirkkaan hetken oivallus. Varsinaisia sääntöjä tai ohjeita ei voida antaa. Yksi ja sama X voi houkutella useampaan kuin yhteen abduktioon. (Routila 1986, 28.)

Pertti Alasuutarin (1993, 15) mielestä ihmistutkimuksessa voidaan erottaa kaksi tutkimuksen tekemisen ideaaliamallia, jotka ovat luonnontieteen koeastelma ja arvoituksen ratkaiseminen. Arvoituksen ratkaiseminen tutkimuksen teon mallina on tuttu salapoliisikertomuksista. Se, onko arvoituksen ratkaisemisen metodin paras teoreettiin käsite nimeltään abduktio (kuten Peirce on sa-

³⁴ Induktio tarkoittaa yksittäistapauksista yleisiä säännönmukaisuuksia hakevaa yleistämistä (Kakkuri-Knuutila & Heinlahti 2006, 21).

nonut, ks. Alasuutari 2001, 33,) tai abduktiivinen päättely (Alasuutari 2001, 38), ei ole Alasuutarin mielestä tärkeää. Tärkeää on se, millaiseen päättelyyn ratkaisu perustuu. Olennaista on eteneminen yksityisestä yleiseen ja yleisestä yksityiseen. Vaiheet seuraavat vuorottaisesti toisiaan ja niistä muodostuu hermneuttinen kehä. (Mt. 38–39.)

Sosiaalityön tai laajemmin yhteiskuntatieteen tutkimuksessa Suomessa ei abduktiota useinkaan ole käytetty. Yksi abduktion soveltaja on ollut yhteiskuntatieteilijä Juha Kääriäinen (1994), joka käytti abduktiivista päättelyä tutkimuksessaan rikollisurista. Abduktion käytön vähäisyys on siinä mielessä yllättävää, että aikanaan hyvin suosittu perusmetodikirja (Grönfors 1982) käsittelee abduktiota tutkimusmenetelmänä melko laajasti (mt. 33–37, 148). Käsittelyn laajuuteen löytyy oitis hyvä selitys, Grönfors kiittää (mt. 33, alaviite) Erkki J. Kilpistä huomion kiinnittämisestä ”tähän päättelymuotoon”. Eli jäljet johtavat pragmatismen tutkijaan. Grönfors (1982, 33) korostaa Peircen idean olleen se, että havaintojen tekoon liittyy aina jokin johtoajatus eli johtolanka. Uusi teoria ei voi syntyä pelkästään havaintojen pohjalta. *Olennaista on kokemus*.

Tieteen tehtävä on päästä käsiksi logiikkaan, joka esiintyy käytännön tasolla, sanoo Grönfors (1982, 34). Keskeistä abduktiossa on huolellinen ajattelu. Ajattelu, jota tutkija käyttää tehdessään tutkimustyötä, samoin kuin se ajattelu, jota ammatillinen työntekijä käyttää työssään, on abduktiivisen logiikan mukaista ajattelua. Abduktiivinen ajattelu edustaa aikuisen ihmisen tapaa ajatella. Siinä yhdistyvät havainnot, kokemus ja arvot.

Kun tavallinen ihminen – kuka tahansa meistä – tekee päätöksen jostakin asiasta tai valitsee jonkin vaihtoehdon jossakin tilanteessa, on hänen ajattelunsa minun ymmärrykseni mukaan abduktiivista. Olennaista tälle tavalle hahmottaa ajattelua on se, että tulevaisuus nähdään avoimena: systeemi ei ole suljettu, on olemassa monia mahdollisuuksia. Kyse ei siis ole deterministisestä kausaalisuudesta, tai kohtalosta sinänsä, vaan tulevaisuus on aina ”auki” ja tarjoaa monia vaihtoehtoja. Siirryn pian varsinaiseen tutkimuksen raportointiosuuteen. Sitä ennen tarkennan kuitenkin vielä tutkimuksen kysymyksenasettelua.

3.4 Tarkennettu tutkimuskysymys

Jatkan nyt tutkimuskysymyksen tarkentamista ja väitän ensin, että sosiaalityön tutkimuksen perimmäisenä tavoitteena on *lisätä työn vaikuttavuutta*, kuten on todennut esimerkiksi yhdysvaltalainen sosiaalityön tutkija Joel Fischer (1993, 43). Vaikuttavuus-sanalla on paha kaiku monien sosiaalityöntekijöiden korvissa³⁵ enkä minäkään tohtinut aluksi esittää tutkimuskysymystä tässä muodossa, vaan kysyin: *Mitä sosiaalityön ydinprosessit aktivointi ja aktivoituminen ovat käsitteellisesti ja teoreettisesti ymmärrettyinä?*

³⁵ Myös psykoterapialta ”paranemistulosten” vaatimista on pidetty röyhkeänä ja Kirsti Lagerspétz (2000, 103–104) väitti vielä vuonna 2000 ettei ”sellaisia arviointimenetelmiä, jotka tekisivät oikeutta erilaisten terapioiden tuloksille, ole olemassa”.

Määrittelen vaikuttavuuden nyt yksinkertaisesti näin: vaikuttavuutta on se, että toiminnalla saadaan aikaan sitä, mitä siltä toivotaan ja tahdotaan. Saamme leipää, kun tarvitsemme sitä. Taloustieteessä määritellään tehokkuus sanomalla, että resurssit ovat parhaassa mahdollisessa käytössä. Vaikuttavuus on vielä enemmän. Syömällä liikaa leipää voin vaikuttaa terveyteeni ja elämänlaatuuni myös haitallisesti. Silloin on olennaista voida punnita pitemmän aikavälin vaikutuksia eli vaikuttavuutta siinä merkityksessä.

Työn vaikuttavuus, kuten esimerkiksi se, onko aktivointityö mielekästä, tuloksia tuottavaa vai suorastaan vahingollista aktivoitaville, on yksi tämän tutkimuksen taustakysymyksiä. Työntekijä, joka joutuu aktivoimaan ihmisiä tai saa aktivoida ihmisiä, kysyy itseltään, miten tulisi työskennellä. Tämä johtaa kysymään kausaalisuuden paikkaa ihmistieteissä. Kausaalisuus on vaikuttavuuden tutkimuksen kannalta hyvin tärkeä teema.

Käytännöllinen eli praktinen syllogismi eli päättely, joka pohjaa intentionaalisuuteen eli tavoitteiden kautta päätöksentekoon on yksi tapa lähestyä teon ja toiminnan määräytymisen kysymystä. Lähden jatkossa etsimään muita tapoja. Tutkimuksen lopussa palaan uudelleen käytännöllisestä syllogismista viime vuosina käytyyn keskusteluun. Keskustelu siitä ei näytä laantuvan. Kausaalisuuden ja syyn kysymykset osoittautuvat visaisiksi, mutta joitain vastauksiakin on löydettävä. Ainakin käytännön työntekijät tarvitsevat niitä työssään, ja me kaikki ihmiset tarvitsemme jonkinlaisia tapoja hahmottaa vaihtoehtoisia etenemisväyliä elämän valintatilanteissa. Työttömän ihmisen elämässä vaikeita valintatilanteita on useita ja tehtyjen ratkaisujen perustelut voivat olla suhteessa toisiinsa suorastaan paradoksaalisesti ristiriitaisia.

Sanon jo nyt, että ihmisen ajattelua ja toimintaa, esimerkiksi sitä, miten työtön ihminen pyrkii muuttamaan elämäntilannettaan, on käsitykseni mukaan selitettävä ja ymmärrettävä monella tavalla ja yhtä aikaa. Entä kuinka paljon voimme omassa elämässämme valita? Aktivoitumista ajatellen tämä ajattelu johdattaa kysymään, onko aktivoinnin suunnitteluun liitetty voimakas päämäärän, tavoitteen korostaminen (ks. liite 2, aktivointisuunnitelman malli), perusteltu ”oppi” ihmisen toiminnan muutoksesta? Toiminnan muuttumisesta ja muuttamisesta voidaan ajatella hyvin eri tavoin. Mitä ajattelimme tutkijaryhmässä toiminnasta, toiminnan muutoksesta tutkiessamme aktivointia AKKU-tutkimuksessa? Oliko kyse rakenteiden vai yksilöiden toimien ja tekojen tuloksesta? En voi vastata kysymykseen, koska emme juuri keskustelleet tämän kaltaisista kysymyksistä. Pysin tässä tutkimuksessa muodostamaan oman vastaukseni edellä muotoilemani kysymykseen eli vastaamaan kysymykseen:

Sisältääkö aktivointi (aktivointipolitiikan doktriini) perusteltavissa olevan oletuksen (tai ohjelmateorian) siitä, miten ihminen, ennen kaikkea aikuinen ihminen, toimii ja voi aktivoitua?

Tämä on siis varsinainen tutkimuskysymys, tutkimustehtävä. Aktivoinnin vaikuttavuuden tutkimuksen suurin ongelma on käsittääkseni se, että meillä ei ole ollut riittävän selviä käsitteitä siitä, mitä aktivoitumisella ja aktivoinnilla tarkoi-

tetaan. Tai ainakaan meillä ei ole riittävää yksimielisyyttä siitä, mihin aktivoinnilla pyritään. Voi myös olla, että ei voi ollakaan!

4 SOSIAALITYÖN HAURAS TIEDEPERUSTA

Tässä luvussa otan keskusteltavaksi sosiaalityön tutkimuksen siltä osin kuin se pyrkii löytämään ja rajaamaan omaa tiedeluonnettaan. Ilkka Niiniluodon hoitotieteen tarkastelu tarjoaa pohdinnalle arvokkaan tuen. Kysymme, mitä tapahtuu aktiivisuuden käsitteelle, jos sosiaalityön tiedeluonne, sosiaalityön substanssi ja sosiaalityön *hyvä* ei käsitteellisesti ole selkiytettävissä? Jääkö silloin myös aktiivisuuden substanssi ja käsite sosiaalityön kannalta hämäräksi? Entä millaiseksi koituvat sen osalta professiokamppailut, joita aktiivisuuden alueellakin käydään.

4.1 Sosiaalityön kriisistä ja sosiaalityöntekijäpulasta

Sosiaalityön väitetään olevan kriisissä. Sosiaalityö kunnissa kärsii työvoimapulasta, koska työntekijät hakeutuvat muihin tehtäviin. Yleisimmin tarjottu selitys työntekijäpulaan on ollut huono palkkataso, väittää esimerkiksi sosiaalityön tutkija Mikko Mäntysaari (2002). En kiistä palkan vaikutusta ihmisten motivaattiorakenteeseen. Substanssin epäselvyys on toinen keskeinen syy. Onko sosiaalityö kadottanut kohteensa, kysyi Mäntysaari (1995) vuosia sitten. Tämä vanha kysymys on tullut mieleeni puhuttaessa sosiaalityön kriisistä taas kerran. Käsitteäkseni sosiaalityö ei ole kadottanut kohdettaan. Pikemminkin voidaan kysyä, onko se sitä koskaan löytänytään. Mielestäni tämä on ongelma.

Sosiaalityön kelpoisuuksista on kiistelty uskomaton määrä vuosia ja työtunteja. Kun asia tuntui jo ratkenneen vuonna 2005 annetussa laissa sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista (L 272/2005), niin jo vuoden 2007 tammikuussa asetettiin uusi työryhmä selvittämään sosiaalialan koulutuksen tilannetta³⁶. Suurimmaksi selvitystarpeen syyksi katsottiin se, että lisääntyneestä koulutuksesta huolimatta erityisesti kunnissa on sosiaalityöntekijöistä jatkuva pula: ”pula pätevistä sosiaalityöntekijöistä näyttää pahenevan”

³⁶ Raportti on nimeltään Sosiaalialan korkeakoulutuksen suunta. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007:43.

(Hakkarainen 2007/1.2.2007 HeSa). Olisikin kiintoisaa tutkia, onko ollut aikakausia, jolloin julkisen sektorin palkkaamista sosiaalityöntekijöistä ei olisi ollut pulaa. Ainakin kolmenkymmenen vuoden ajan olen kuullut aiheesta puhuttavan, vain käsitykset pulan suuruudesta ovat vaihdelleet³⁷. Missä kaikessa tarkoituksessa tuota pulapuhetta on viljelty; tämä olisi toinen mielenkiintoinen tutkimuskysymys, mutta sekään ei kuulu tämän tutkimuksen piiriin.

Väitin edellä, että sosiaalityö, kuten sosiaalihuoltokin, on monelle ihmiselle paitsi epäselvää, myös jotain ei-toivottavaa. Tämä ei-toivottavuus taitaa olla yksi olennainen pulma: on kyse jostain, mitä ei haluta. Sellainen ei ole helposti käännettävissä *hyväksi* eli toivotuksi. Sosiaalityössä voi tilanne usein olla se, että palveluja halutaan, mutta ei niihin liittyviä interventioita, puuttumisia. Jotta keskustelu sosiaalityön kohteesta tai sen hyvästä selkiytyisi, olisi mielestäni hyödyllistä käydä keskustelua tieteenteorioiden tasolla eli metatasolla. Psykiatri Raimo K. R. Salokankaan (1994) mielestä on olennaista erottaa ensinnäkin todellisuus, toiseksi sitä tutkivat tieteet ja kolmanneksi tieteenteorioiden taso eli *metataso*. Salokangas (1994, 6) kiittää turkulaista psykiatrian perinnettä, jossa on ollut pyrkimys ”tarkastella mielen ilmiöitä laaja-alaisesti, sulkematta kilpailevia selitystasoja tarkastelun ulkopuolelle”. Tällainen salliva, metatasoinen ja laaja-alainen keskustelu on oman käsitykseni mukaan ainakin yhteiskuntatieteissä tai vaikkapa terapiasta keskusteltaessa harvinaista. Paljon tavallisempaa on, aivan kuten Salokangas toteaa, että kilpailevat selitystasot suljetaan keskustelun ulkopuolelle tai niihin suhtaudutaan jo valmiiksi tuomien tai ainakin niitä vähätellen.

4.2 Keskustelu hoitotyön luonteesta

Filosofi Ilkka Niiniluoto (2003) on pohtinut mielenkiintoisella tavalla uusien tieteenalojen asemaa ja luonnetta. Hänen pääesimerkkinään on hoitotiede, mutta sen kehityskulkua voi verrata sosiaalityön tutkimukseen, joka on pyrkinyt itenäistymään sosiaalipolitiikan ja yhteiskuntapolitiikan varjosta omaksi tieteenalakseen eli sosiaalityötieteeksi. Sosiaalityön ja hoitotieteen kehityskulut yliopistollisiksi oppiaineiksi Suomessa ovat kiinnostavalla tavalla muistuttaneet toisiaan. Siitä lähtien, kun niistä tuli yliopistollisia oppiaineita ja akateemisia tutkimusaloja, ne ovat molemmat hakeneet identiteettiään monin eri strategioin. Molemmat ovat naisvaltaisten ja pienipalkkaisten ammattien ”tieteitä” tai tieteiksi pyrkiviä yliopistollisia oppialoja. Molemmat ammatit ovat kärsineet semiprofession asemasta ja vahvempien professioiden ylivallassa vaikkapa alan keskeisten ongelmien ”viimeisen” määrittelyoikeuden suhteen. Hoitotieteelle ja käytännön hoitotyölle tuo ylivalta-professio on luonnollisesti ollut lääketiede. Sosiaalityölle ylivalta-professioita ovat myös lääketiede, erityisesti psykiatria ja

³⁷ Pulaa sosiaalityöntekijöistä oli myös vuonna 1988, jolloin Mäntysaari ja Sipilä sanailivat siitä, että joillakin kunnilla oli ”varaa pitää kymmenittäin sosiaalityöntekijöitä laskukoneina” (Mäntysaari & Sipilä 1988, 94).

toisaalta juridiikka sekä psykologia. Jos tieteeltä ja sen soveltamiselta käytäntöön puuttuu itsenäinen määrittelyvalta, on tilanne hankala. Näin ollen ei ole ihme, että ammatillisen työn kehittämisen halu, jota kutsun professioprojektiksi, on osin ollut ongelma myös alan tieteelliselle kehitykselle. Asiat voivat sekoittua tavalla, jota asianomaiset eivät itse huomaa. Tämän vuoksi, jotta näkisin tarkemmin, olen pyrkinyt myös ottamaan etäisyyttä identiteettiini sosiaalityöntekijänä.

Tieteenteoriassa on perinteisesti puhuttu perustutkimuksesta ja soveltavasta tutkimuksesta. Tieteenfilosofian näkökulmasta on Niiniluodon mukaan kuitenkin mielenkiintoisempaa luokitella tieteitä "niissä tavoitellun tiedon muodon perusteella". Niiniluoto pitää tärkeänä erottelua deskriptiivisen tieteen ja suunnittelutieteen välillä. (Niiniluoto 2003, 174–175.) *Deskriptiivinen tiede* kertoo mahdollisimman informatiivisesti millainen maailma (luonto, ihminen tai yhteiskunta) on, oli tai on tulevaisuudessa. Tiede vastaa tällöin kysymyksiin mikä, missä, milloin ja millainen (eli se vastaa englannin kielen WH-kysymyksiin eli kysymyksiin what, where, when ym.). Kuvailu, selittäminen ja ennustaminen ovat deskriptiivisen tieteen tehtäviä. *Suunnittelutiede* eli design science sen sijaan tarkastelee "ihmisen suunnittelevaa, harkitsevaa, päämäärärationaalista toimintaa" ja se pyrkii kertomaan, mitä pitäisi tehdä, jotta tavoitteet saavutettaisiin. (Niiniluoto 2003, 174–175.)

Aristoteles kutsui *taidoksi* eli *tekhneksi* tekemisvalmiuksia eli kykyjä käsitellä systeemejä asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Taito voi olla myös yksinkertaisesti kykyä aikaansaada tulos ja siihen voi liittyä tehokkuus eli kyky toimia säästävaisesti. Siihen voi liittyä myös taitavuus. Näihin liittyen suunnittelutieteet ovat tieteitä teknisistä aktiviteeteista. Vakiintuneen taidon harjoittajat välittävät taitoa ensin mallioppimisen kautta. Toisessa vaiheessa aletaan laatia oppeja kerääviä kokoelmia. Tehtävätietojen kokoelmat ovat tehtävärekistereitä ja ne ovat käytännöllisen tiedon keskeinen muoto. (Niiniluoto 2003, 176–178.)

4.3 Käytännöllinen syllogismi – ensimmäinen keskustelu

Jos ajattelemme tällä tutkimuksella tähdättävän käytännölliseen tietoon, kuten voidaan ajatella³⁸, niin tutkimuksen kysymyksen asettelu voidaan palauttaa kysymykseen aktivoiko aktivointi. Ajatus voidaan ilmaista praktisen eli käytännöllisen syllogismin muodossa. Intentionaaliseen toimintaan kuuluvan päätöksenteon perusmallin muotoili Aristoteles. Käytännöllinen syllogismi voidaan kirjoittaa muodossa

³⁸ Työnantajani, Stakesin, tehtävä on tuottaa soveltavaa tutkimustietoa sosiaali- ja terveydenhuollon kehittämiseksi. Osin opinnäyteluonteensa vuoksi tällä tutkimuksella on kuitenkin myös toinen, perustutkimusluonteinen tehtävä. Luulen osoittavani, etteivät nämä tehtävät ole sovittamattomassa ristiriidassa keskenään, vaan päinvastoin. Ainakin sosiaalityön tutkimus, joka on oma "perustieteeni", on niin nuori tutkimusala, että siinä on lähes aina soveltaviin tuloksiin pyrittäessä mentävä myös perustutkimusluonteisiin kysymyksenasetteluihin.

Haluan A:ta (aktivoitumista)
Uskon, ettei A toteudu, ellen tee B:tä (eli aktivoi)

Ryhdyn siis tekemään B:tä (eli aktivoimaan)

Praktinen syllogismi voidaan myös tiivistää muotoon: halu + uskomus -> teko. (Yrjönsuuri 1996, 25–26.) Aktivoiko aktivointi on hyvin yksinkertainen tutkimuskysymys, mutta vain mikäli oletamme, että kyseessä olevat ilmiöt pystytään määrittelemään riittävän selkeästi ja (mahdollisesti) yksiselitteisesti. Eli meidän on toisaalta määriteltävä *käsitteitä* ja sen jälkeen pääsemme tarkentamaan *käytännöllisen syllogismin käyttökelpoisuutta* ihmisen *toimintaa ymmärrettäessä ja selitettäessä*. Tämä tarkennus tulee toimimaan tämän tutkimuksen punaisena lankana. Ensimmäinen tarkastelu on alustava.

Toiminnan teorian eri suuntien tarkastelun (luku 8) viimeisessä alaluvussa palataan käytännölliseen syllogismiin siten, että siihen voidaan liittää keskustelua, jota sosiaalityöstä ja ihmisten terapeuttisesta auttamisesta ja tukemisesta on käyty ennen sitä. Luvussa 11 esitetään vielä kolmas kokoava keskustelu, joka vie tulokset sovellettavaksi niin haluttaessa toisella tasolla eli sosiaalityön paikan uudelleen määrittelemiseksi.

Suunnittelutiede on aidosti normatiivista päämäärärationaalisuuden mielessä, katsoo Niiniluoto (2003). "Suunnittelutiede on rakennettu jonkin annetun tehtävän tai tavoitteen keinojen tutkimiseen" eli rauhantutkimus rauhaan pyrkimiseen, lääketiede terveyden ylläpitämiseen, kasvatustiede hyvään ihmiseen. Tämä sitoutuminen otetaan annettuna ja siksi tavoitetta A ei yleensä enää mainita. Näin suunnittelutieteestä tulee normatiivista paljolti huomaamatta.

Hyvin mielenkiintoinen kysymys on, onko sosiaalityössä tai sosiaalityöteessä olemassa jokin vastaavanlainen "tekninen normi"³⁹. Sosiaalityön tehtävän tai tavoitteen näkee useimmiten määriteltävän suhteessa sosiaalisiin ongelmiin eli silloin puhumme sosiaalisten ongelmien vähentämisestä tai niiden poistamisesta. Tämä ei voi olla ainoa tai ainakaan riittävä määrittely, sillä yhtä hyvin hyvinvointi- ja sosiaalipolitiikka tai yhteiskuntapolitiikka voi omia itselleen tavoitteen poistaa tai vähentää sosiaalisia ongelmia. Itse näen sosiaalityön olemuksen olevan enemmän yksilötasoista vaikuttamista, tilanteiden muuttamistyötä, vaikuttamista esimerkiksi siihen, että ihmiset tulevat aikaisempaa paremmin toimeen ongelmiansa kanssa. Voidaan sanoa, että silloin heidän resilienssinsä eli kykynsä selvitä vastoinkäymisistä (ks. Saurama 2002, 199–202) kasvaa, toimintakykyisyytensä lisääntyy.

Niiniluoto (2003, 178) pohtii sitä, että suunnittelutieteisiin liittyvät tavoitteet, kuten rauha, terveys tai hyvä ihminen, eivät ole mitään triviaaleja asioita. Suunnittelutieteisiin liittyy kullekin ominaisen tavoitteen tutkimiseen keskittyvä filosofian ala, kuten yhteiskuntafilosofia, lääketieteen filosofia tai kasvatustieteiden filosofia.

³⁹ Von Wrightin (1985, 143) mukaan päämäärä-keino-suhteen kielellinen formulointi on tekninen normi, jota ei saa sekoittaa aitoihin normeihin.

Niiniluoto (2003) näkee hoitotieteen kohteen määrittyvän selkeästi hoidoksi (care), kun toisaalta lääketieteen kohteena on parantaminen (cure) ja kolmanneksi on olemassa sosiaalinen apu (help). Sosiaalityön näkökulmasta apu – help – käännettynä sosiaalisesti avuksi on mielenkiintoinen tulkinta. Mitä tämä tarkoittaa, sosiaaliturvaako taloudellisina etuisuuksina? Vai jotain muuta apua, konkreettista tai ei-konkreettista; tämä ei ilmene Niiniluodon tekstistä. Hoitotiede voi Niiniluodon (2003, 180) mukaan olla siis sekä deskriptiivistä tiedettä että suunnittelutiedettä. Hoitotiede puhtaasti kuvailevasta näkökulmasta voi kuitenkin tuottaa helposti triviaaleja tuloksia ja suunnittelutieteenä hoitotieteen praktisena ytimenä onkin normatiivinen hoito-oppi, joka tuottaa hoito-ohjeita ja hoito-ohjelmia. Asiat menevät helposti myös sekaisin. Niiniluoto (2003) tuo esimerkkinä esiin hoitotieteilijä Irma Kiikkalan väitöskirjan (1991), jonka sanotaan olevan kuvaileva tutkimus, mutta jonka tulokset esitetäänkin yllättäen teknisinä normeina.

Aktivoinnin paradoksit -tutkimuksen kannalta erottelu deskriptiiviseen tieteeseen ja suunnittelutieteeseen on hyvin olennainen, koska oma tutkimusintressini on kummunnut edellä kuvatusti teoreettisen tutkimuksen suuntaan empiirisen AKKU-tutkimuksen pohjalta. AKKU-tutkimuksen tavoitteena oli tutkia kuntouttava työtoiminta -lain toteutumista ja vaikuttavuutta eri näkökulmista soveltaen erilaisia arviointitutkimuksen menetelmiä. Alkuperäisen AKKU-tutkimuksen tilaajat eli sosiaali- ja terveys- sekä työministeriö odottivat myös sekä kuvausta että hyvinkin suunnittelutieteellisesti sitä, millaista hyvä aktivointi olisi eli miten sitä tulisi toteuttaa⁴⁰. Yksi julkilausuttu odotus oli aktivoinnin ja kuntouttavan työtoiminnan ”hyvän käytännön” tai ”hyvien käytäntöjen” kuvaaminen, jolloin painotus on selkeästi suunnittelutieteen puolella. Odotukset AKKU-tutkimukselle olivat sekä sosiaalipolitiikan tason että myös ihmisten kanssa tehtävän aktivointityön tason kysymyksiä.

Mitä seurauksia tutkimukselle on suunnittelutiedeluonteesta? Filosofi Lars Hertzberg (1988) on Niiniluodon (2003) mukaan epäillyt ihmistieteen ammatin tieteellistämisen voivan halventaa esimerkiksi hoitajan suhdetta potilaaseen siten, että siitä tulee tutkijan ja tutkimuskohteen välinen suhde. Niiniluoto ei näe tätä vaaraksi silloin, kun kunnioitetaan tutkimusetiikan periaatteita. Olennaista on hänen mukaansa myös se, että hoitotiede ei korvaa hoitotyötä, vaan "tutkimuskohteena on hoitajan ja potilaan välinen hoitava vuorovaikutussuhde". On olennaista huomata, että esimerkiksi lääkärin työ *tekhnen* muotona ja lääketieteellinen tutkimus ovat eri asioita, vaikka niitä harjoittaisivat samat henkilöt, korostaa Niiniluoto. (Mt. 181–182.)

Niiniluoto (2003) viittaa Hertzbergin vuonna 1987 Edistyksen päivillä pitämään luentoan (ks. myös Hertzberg 1988), joka herätti vilkasta keskustelua heti sen jälkeen, kun siitä ilmestyi Marjukka Liitenin (1987) laaja artikkeli maan suurimmassa sanomalehdessä. Esimerkiksi Martti Lindqvist (1987) osallistui käytyyn keskustelun saman lehden kolumnistina otsikoiden palstansa ”Kissa pöydällä”. Hän totesi ajassa liikkuvan tunnelmia, joita kukaan ei tohdi sanoa

⁴⁰ Olen ollut etuoikeutettu tutkija siinä mielessä, että minulta on todella odotettu tuloksia ja kysytty kannanottoja.

ääneen, vaikka monet niitä sisimmässään kantavatkin. Lindqvist (1987) asettui tukemaan Hertzbergin kirjastotieteeseen, hoitotieteeseen, tiedotusoppiin ja kotitaloustieteeseen kohdistamaa uustieteiden kritiikkiä.

Hertzbergin esittämän kritiikin ydin oli siis väittää, etteivät nämä ”uustieteet” olleet syntyneet ”tieteen orgaanisesta kehitysprosessista vaan instituutioiden ja eturyhmien monimutkaisesta vuorovaikutuksesta”. Kumpikaan mieskeskustelija ei huomaa tai halua mainita sitä seikkaa, että suurin osa mainittujen tieteenalojen edustajista on naisia. Sosiaalityötiede tai sosiaalityön oppiala, jos niin halutaan sanoa, ei ole havaintojeni mukaan koskaan joutunut suuren yleisön keskustelussa kritiikin kohteeksi siksi, että sen koulutus on akatemisoitunut. Sen sijaan yhteiskuntatieteiden sisällä ja ennen kaikkea ”isätieteensä” sosiaalipolitiikan tai yhteiskuntapolitiikan suunnasta halveksunta on ollut hyvinkin voimakasta.

Niiniluoto (2003) tulee artikkelinsa lopussa hankalaan kysymykseen suunnittelutieteen kannalta. Hän viittaa Hubert L. Dreyfusin teesiin, jonka mukaan sääntöjä seuraavat vain taitojen alimman hierarkian asteissa olevat ammattilaiset, noviisit ja aloittelijat. Sen sijaan pätevät asiantuntijat eivät toimi teknisten normien tapaisten sääntöjen mukaan, vaan he toimivat intuitiivisella tavalla ottaen ainutlaatuiset tilanteet hallintaan kokonaisuuksina. Tämän ajattelun mukaan ammattipätevyys voi jopa edellyttää jossakin vaiheessa opittujen sääntöjen rikkomista ja unohtamista.

Niiniluoto (2003) tiivistää oman näkemyksensä käsitykseen, jonka mukaan edellä kuvatut ajatukset voivat olla terveellisiä haasteita hoitotyön kehittäjille. Asiantuntemukseen kuuluvaa harkintaa ei voida koskaan ”mekanisoida” täysin, eikä kaikkia tilanteita varten voida kirjoittaa toimintasääntöjä. Hoitotieteellä voi olla tärkeä tehtävä hoitokäytäntöjen julkisessa kriittisessä arvioinnissa (Niiniluoto 2003, 183). Niinluodon mielestä persoonallisilla tekijöillä on ratkaiseva merkitys ihmissuhteisiin liittyvissä ammateissa. Hän toteaa Hertzbergin olevan oikeassa siinä, että esimerkiksi sairaiden hoidossa ja lasten opettamisessa työn laatu riippuu ammattihenkilön inhimillisyydestä ja hänen halustaan sekä kyvystään omistautua työlle rehellisesti ja herkkyydellä. (Niiniluoto 2003, 182.) Niinluodon (2003) pohdintaa voi kritisoida kysymällä, pitääkö meidän nähdä inhimillinen herkkyyys, halu ja kyky omistautua työlle herkkyydellä ja tekninen osaaminen toisensa poissulkevinä vastakohtina? Eivätkö ne voi mahduttaa saman henkilön arsenaaliin?

Niinluodon (2003) pohdinta tieteiden tiedeluonteesta eli erottelu deskriptiiviseen tieteeseen ja suunnittelutieteeseen on tärkeää tämän tutkimuksen kannalta siksi, että sen tajuaminen *miksi tiede on olemassa*, on peruskysymys, joka on ensin ratkaistava. Sosiaalityön kehittyminen sekä empiirisenä että teoreettisena tutkimusalueena on kärsinyt monista ongelmista, joista yksi on se, että se on pystynyt toistaiseksi tuottamaan varsin vähän kumuloituvia tai kasautuvia tai syveneviä tuloksia (Mäntysaari 2006).

Yksi selitys on, että niin sanotut käytännön työntekijät, praktikot, toteavat varsin usein, etteivät tutkimustulokset tuo heille mitään uutta ymmärrystä tai tarjoa mitään lisää siihen tietoon, joka heillä jo on oman työkokemuksensa poh-

jalta. Fischer (1993) kuvasi vastaavanlaisen tilanteen vallitsevan Yhdysvalloissa. Fischer päätti tuon artikkelinsa optimistisesti uskoen erilaisen käytäntöjä kehitettävän ja tutkivan tutkimuksen olevan kasvussa. Kun tapasin tämän sosiaalityön vaikuttavuustutkimuksen pioneerin vuonna 2000 Hawaijilla, hän oli hyvin pettynyt siihen, ettei hänen ennustamaansa empiirisen tutkimuksen vallankumousta ollutkaan tapahtunut, pikemminkin päinvastoin. Selitystä tilanteeseen hän ei osannut kertoa. (ks. Lindqvist 2000.)

Kun kokeneet aktivointityöntekijät ja sosiaalityöntekijät ovat kuulleet AKKU-tutkimuksen tuloksista, olen myös havainnut pettymystä. Työntekijöitä ei auta se makrotasoinen tieto, että köyhyys on lisääntynyt. Tällainen tieto voi auttaa johtavia poliittisia päätöksentekijöitä ja hallintovirkamiehiä suuntaamaan yhteiskunnallisia resursseja uudella tavalla. Työntekijöiden kannalta olisi kuitenkin olennaista saada vastauksia kysymyksiin, voivatko he tehdä työssään jotain, mikä toimisi köyhyyttä vähentävästi tai syrjäytymistä poistavasti. He siis kysyvät, miten me voimme edesauttaa niiden ihmisten tilannetta, jotka ovat aktivoitaviksi – sanotaan tässä yhteydessä – joutuneet.

4.4 Terapian vaikuttavuustutkimuksen metatarkastelua

Koska olemme kiinnostuneita aktivoitumisen tutkimuksen metodologisista vaihtoehtoista, on luontevaa katsoa lähialojen keskustelua; miten niissä on metodologisia kysymyksiä pohdittu. Psykologian ja psykoterapian tutkimuksen kiistely siitä, miten esimerkiksi vaikuttavuutta voidaan tutkia, on pitkä. Esitellen tässä vain joitakin keskeisiksi näkemiäni puheenvuoroja.

Psykologi Aarno Laitila (1996) tarkastelee terapian tutkimista lähtien Kurt Lewinistä. Lewininiltä on peräisin usein siteerattu ajatus yhden tapauksen perinpohjaisesta tutkimuksesta (ks. esim. Eskola 1985). Laitila asettuu kannattamaan kontekstualismia, joka on osa uutta epistemologiaa (konstruktivismiin ohella). Se on Laitilan mukaan vaihtoehto universalismille. Kontekstualismi tulee lähelle postmodernismin lokaalista, paikallista tietokäsitystä. Tutkija nähdään olennaisena aktiivisena osallistujana tutkimaansa todellisuuteen. Kontekstualisuuteen liittyy tietokäsityksenä relativismi.

Aivan kuten edellä totesin, tiedon kumuloitumisen ongelma on yksi keskeinen kysymys silloin kun puhumme aiheesta, jossa tutkimuksen odotetaan tuottavan tietoa käytäntöjen kehittämiseksi. Psykoterapiatutkimuksessa on hypoteesien testaukseen pyrkivä tutkimustapa ollut kriisissä, koska teoriat eivät ole muuttuneet tuolla tutkimustavalla, tieto ei ole kumuloitunut teoriaksi, toteaa Laitila (1996). Osa psykoterapian tutkimuksesta korostaakin enemmän idiograafisuutta ja kontekstisidonnaisuutta (Laitila 1996, 39). Psykoterapian tuloksellisuustutkimusta on tehty myös kokeelliseen ajatteluun perustuvalla tutkimustavalla, johon voidaan kohdistaa kovaa kritiikkiä sanomalla, että "satunnaistaminen psykoterapiatutkimuksessa perustuu ontologiseen virhepäätelmään psykoterapian luonteesta" (Laitila 1996, 40). Psykoterapian tutkija Jarl

Wahlström (1992) katsoo psykoterapian tulevan tuloksellisuustutkimuksissa reifikoiduksi tekniikaksi. Yhteiskuntatieteilijä Jorma Sipilä (1985, 12) sanoo vastaavasti, että sosiaalityötä on liian usein haluttu kuvata *tekniikaksi* ja opettaa sitä tekniikkana, kun olennaisesti on kuitenkin kysymys moraalista ja politiikasta.

Laitilan (1996) kuvaamaa keskustelua kiteyttäen voidaan sanoa, että on hyvin perusteltua toisaalta korostaa vaikkapa psykoterapian ainutkertaisuutta. Laitila jatkaa kuitenkin kysymällä hyvin järkevästi, miten parhaiten voidaan edistää psykoterapian kehittymistä. Minä kysyn vastaavasti miten aktivoitumista voisi oppia tukemaan paremmin. Tuloksellisuustutkimus voi antaa jotain yleistä vaikuttavuustietoa. Spesifiä tietoa ei niin kuitenkaan saada. Kun yksilölliset erot keskiarvoistetaan katoaa myös yksilöllinen ja kontekstisidonnainen tieto. Jos psykoterapiatutkimus haluaa kohdata yksilön hänen ongelmassaan ja vastata kysymykseen: mikä hoito, kenen antamana – niin ainutlaatuisuuden korostaminen tuottaa paradoksin, koska asiakkaan vaihtuminen muuttaa myös kaiken muun, kuten hänen ongelmansa ja olosuhteensa, sanoo Laitila (1996, 44.)

Myös muun terapialuonteisen työn tutkimuksessa ja arvioinnissa tulisi voida huomioida yksilöiden tai tapausten erilaisuus. Mitä järkeä on pyrkiä mittaamaan jonkun toisen ihmisen tilanteen muutosta samanlaisella tavalla kuin jonkun ihan toisen ihmisen ja erilaisen tilanteen kehittymistä? Ammattityöntekijät ovat usein olleet syvästi pettyneitä niihin keskimääräisiä tuloksia esitteleviin tutkimuksiin tai isoihinkin aineistoihin perustuviin tutkimuksiin ja evaluatiotutkimuksiin, joissa odotetut tulokset ikään kuin katoavat, ne liukenevat jonnekin. Mikael Leiman (2004b), joka tutkii psykoterapiaa, väittää, että terapeutin työn tai sen kaltaisen työn, jota sosiaalityö ainakin osaltaan on, tuloksia ei voi arvioida aggregaattimuuttujia käyttäen, kuten on tehty. Silloin variaatio eli vaihtelu on niin suuri, että se peittää alleen olennaiset tulokset. Syntyy paradoksi, muutokset näkyvät päinvastoin huonoina tuloksina.

Perheterapian tutkija Jarl Wahlström (1992, 27–28) kuvaa⁴¹ samaa ajatusta: ”muutosprosessin kuvaus edellyttää kaavojen löytämistä (pattern discovery), johon frekvenssi- ja aggregaattimuuttujat eivät anna mahdollisuuksia”. Wahlströmin pulmaan esittämä ratkaisu on prosessitutkimus ja uutta etsivä tutkimus, joka nojaa pääosin kvalitatiivisiin tutkimusmenetelmiin. Tärkeä on se Wahlströmin huomautus, että tutkimusotteen muutos ei ole vain menetelmien tason muutos. Muutos kattaa koko metodologisen lähestymistavan. Perheterapian tutkimuksessa tämä on tarkoittanut Wahlströmin (1992, 29) mukaan siirtymistä hermeneutiikkaan, narratologiaan, sosiaaliseen konstruktionismiin, diskurssianalyysiin ja sosiolingvistiikkaan eli humanististen ja sosiaalityöiden tarjoamiin lähestymistapoihin. Olennaista on ollut vuorovaikutuksen tarkasteleminen järjestelmänä eli systemiteorian kielellä ilmaisten toisen asteen kybernetiikkana (Wahlström 1992, 29–30).

Viime vuosina suosiota saaneessa realistisessa arviointitutkimuksessa olennaista on se, että se pyrkii vastaamaan kysymykseen, miksi jokin interven-

⁴¹ Wahlströmillä on lähteenä artikkeli Moon, S.M., Dillon, D.R. & Sprenkle, D.H. (1990) Family therapy and qualitative research. *Journal of Marital and Family Therapy*, 16 (4), 355–373, jota en ole hankkinut, koska en tee perheterapiasta tutkimusta.

tio vaikutti. Empiristinen tietokäsitys, johon Leiman (2004b) edellä viittaa, pohjautuu peräkkäisyyteen perustuvaan syysuhteen ymmärtämiseen: jostakin seuraavaa jotain. Realistisen evaluaation ymmärrys kausaalisuudesta on toisenlainen. Olennaista on niin kutsuttu teorialähtöinen kausaalisuus. Kausaalisuus on yksi arvioinnin tai evaluaation peruskysymys. Mikäli kausaalisuus nähdään ihmis- tai yhteiskuntatieteissä mahdottomaksi, katoaa samalla mahdollisuus arviointiin tai ainakin se on ymmärrettävä olennaisesti toisella tavoin. Jos kaikki olisi ainutkertaista, tulkinallista ja merkityksenannot olisivat yksilöllisiä, ei voitaisi ajatella löydettävän jotakin yleistettävää tai siirrettävää tietoa. Mutta evaluaatiotutkijat ajattelevat yleensä, että ainakin osa ihmisten toiminnasta ja ajattelusta on "samanlaista" siinä mielessä, että siinä on ennustettavuutta. (Lindqvist 2005.)

Palaan uudestaan Leimanin ajatteluun. Ensimmäinen Leimanin teksti, joka iski⁴² minuun, oli vuonna 1986 julkaistu artikkeli Psykoterapia omaksumistapahtumana (Leiman 1986). Leiman aloittaa artikkelinsa toteamalla sen sisältävän yhteenvedon "kirjoittajaa pitkään kiehtoneesta aiheesta" eli psykoterapian prosessiteoriasta. Terapiaa tarkastellaan tällöin erikoislaatuisena kehitystapahtumana, jossa oppimisella on tärkeä sija. Leiman ottaa tarkastelunsa lähtökohdaksi kognitiivisesti suuntautuneet terapiat. Freud näki Leimanin mukaan sen, miten ihminen toistaa kärsimystä tuottavia toimintatapojaan. Sekä Freudin, Jungin, Alfred Adlerin että Melanie Kleinin kehittämät terapian perinteet kehittyivät akateemisen psykologian ulkopuolella. Toisen maailmansodan jälkeen alkoi kehittyä oppimisterapia, joka perustui yksinkertaiseen S-R-kaavioon eli stimulus-responssi-kaavaan. (Leiman 1986, 177–178.)

Kognitiivisen yleisen psykologian kehitysvaihe alkoi vaikuttaa 1970-luvulla kliiniseen työhön. Toiset terapeutit siirtyivät psykoanalyttisesta työskentelystä kognitiiviseen työskentelyyn ja toiset siirtyivät siihen käyttäytymisterapian puolelta. Leiman (1986) kysyy itseltään onko hän liian kriittinen todeksaan, että akateemisen psykologian merkitys on ollut stimuloiva, mutta "jokseenkin yleinen". Kognitiivisen terapian näkemys psyykkisestä häiriöstä kun on hyvin yksinkertainen: "oireen tai epäadekvaatin toiminnan taustalla ovat irrationaaliset tai vääristyneet sisäiset representaatiot" (Leiman 1986, 178). Terapiassa ne saatetaan "potilaan tietoisin arvioinnin kohteeksi" ja "ne pyritään korvaamaan realistisemmilla ja rationaalisesti perustelluilla representaatioilla" (mt. 178). Keskustelu psykoterapian vaikuttavuustutkimuksen ongelmista jatkuu. Vuonna 2007 käydyssä keskustelussa korostetaan monien erilaisten tutkimustapojen ja tutkimusmetodien merkitystä siksi, että "tiedämme ja osaamme aiheesta vielä niin vähän"⁴³.

Tässä tutkimuksessa pintapuolinen tutustuminen psykoterapian vaikuttavuustutkimukseen palvelee sitä tarkoitusta, että voisimme löytää niitä metodo-

⁴² Sanon iski, sillä se on ilmiötä parhaiten kuvaava sana. John Shotter (luento Jyväskylän Laajavuorella 9.6.2005 omat muistiinpanoni) väittää, että meille sattuu elämässä aina joskus sellaisia suuren oivalluksen hetkiä, jolloin tajuamme jotain oman ajattelumme kannalta hyvin olennaista. Sellaista hetkeä voi kuvata sanoin "it struck me".

⁴³ Näin totesi Jarl Walhström avatessaan Psykoterapiatutkimuksen päivät 15.3.2007 Jyväskylän yliopistossa.

logisia pulmia, joihin myös aktivoitumisen tutkimisessa törmätään ja jos mahdollista, myös joitakin ratkaisuyrityksiä. Psykologi Laitilan (1996) yksi ehdotus on usein siteerattu ajatus yhden tapauksen perinpohjaisesta tutkimuksesta. Toinen on Wahlströmin (1992) hakema muutosprosessin kuvaus, joka edellyttää kaavojen löytämistä (pattern discovery).

Mielenkiintoista edellä suoritettussa lyhyessä katsauksessa on kuitenkin myös se, että realistisen evaluaation nimissä viime vuosina kulkeneen "perushokeman" eli *mitä kenellekin missä olosuhteissa* löytää Leiman(2004a)⁴⁴ jo Gordon Paulin tekstistä vuodelta 1967 eli "*Mikä hoito, kenen antamana ja millaisissa olosuhteissa on tehokkainta tälle yksilölle, jolla on tällainen ongelma.*" Wahlström (1992) keskustelee samasta viitaten Berzinsin spesifisyysvaatimukseen. Voisimme keskustella myös *kairoksesta* eli siitä, miten Aristoteles korosti oikeaan aikaan ja oikealla tavalla tapahtuvaa auttamista, parantamista lääkärin ammattitaidon osana. Yksilöllisyys, tapauskohtaisuus, ainutkertaisuus ovat siis jotakin, joka näyttää olevan tärkeää silloin kun puhumme ihmisen kohtaamiseen ja hänen kanssaan toimivaan vuorovaikutukseen perustuvasta työstä, kuten terapiasta, muusta terapeuttisesta työstä tai vaikkapa vain siitä, että ihmiset kanssaihmisinä voivat tukea toisiaan. Tämä johdattaa meidät katsomaan miten tapauskohtaista auttamista on sosiaalihuollossa pohdittu.

4.5 Tapauskohtainen ajattelu ja ihmisten auttaminen

Suomalaisen sosiaalihuollon tutkija Veikko Piirainen (1969) näyttää oivaltaneen tapauskohtaisen ajattelun idean jo varhain. Hän puhuu sosiaalityön sijaan sosiaaliturvasta. "Sosiaaliturva on aina tarkoitettu nimenomaan jollekulle henkilölle tai hänelle ja hänen kauttaan hänen perheelleen." (Mt. 31.) Sosiaaliturvan toimeenpanossa käytetään "sille kokonaisuudessaan ominaista menetelmää". Menetelmät voidaan pelkistää kahdeksi eli kaavamaiseksi ja yksilölliseksi menetelmäksi. Kaavamainen menetelmä perustuu siihen, että henkilöiden eroavuuksista huolimatta, ovat "monien ihmisten tarpeet" määrälleen ja laadulleen kuitenkin suuresti samanlaiset". (Mt. 31.)

Kaavamainen menetelmä tyydyttää oikeudenmukaisuuden vaatimuksia (vrt. Konkka 2004). Se perustuu oikeudelliseen tutkimukseen ja "syy- ja menettelytapatutkimus" perustuu tarkoituksenmukaisuuden tutkimiseen. Oikeudellinen tutkimus saattaa riittää useissa tapauksissa, kuten sosiaaliavustuksen antamista koskevissa ratkaisuissa. Syy- ja menettelytapatutkimus sen sijaan selvittää, miten on meneteltävä, "kun toimitaan sosiaaliturvan periaatteiden ja *tapauksesta ilmenevien* sekä muiden edellytysten pohjalta" (Piirainen 1969, 35; kurs. TK).

"Sosiaalihuollon alalla tutkimuksessa kiinnitetään erityistä huomiota vaikeuksien syihin. Syiden selvittäminen perustuu käsitykseen, että tapaus saadaan parhaiten

⁴⁴ Olen saanut käyttööni Leimanin artikkelin käsikirjoituksen (Leiman 2004a). Artikkelin (Leiman 2004b) julkaistiin siis lehdessä Duodecim 2004; 120: 2645–2653. Osa tekstistä lyhennettiin pois referee-lausuntojen jälkeen. Teksti saatu tekijältä toukokuussa 2004.

hoidetuksi, kun tunnetaan ilmiöiden syyt ja puututaan niihin. Selvittäminen on kuitenkin usein vaikeaa. Eräissä tapauksissa vaikuttavat niin monet toisiinsa riippuvuussuhteessa olevat tekijät, että jonkin syyn tarkka määrittäminen on jopa mahdotonta. - - Syiden etsimisen ohella onkin jouduttu tutkimuksissa selvittämään tapauksen *kokonaistilannetta* sen ymmärtämiseksi. - - Ihmisen ja hänen olosuhteittensa tutkimus liittyy näin sosiaalihuollon kasvatustehtävään.” (Piirainen 1969, 36–37; kurs. VP.)

Piirainen esittää hyviä esimerkkejä. Kun henkilö ”joutuu puutteeseen” tiellä kaatumisen vuoksi, voivat vaikeudet selviytyä ansiotyöstä johtua monista asioista. Ensinnäkin ”syynä” voi olla ”jalan katkeaminen; se ettei hän ollut tapaturmavakuutettu; liukas keli; se että hän kulkiessaan ajatteli muita asioita kiinnittämättä huomiota tiehen; hän kompastui paikalla, jonka kulkukelpoisena pitäminen ei kuulunut kenenkään velvollisuuksiin; se ettei hän osaa tehdä käsillään riittävän tuottavaa työtä jne.” (Piirainen 1969, 36.)

Lapsen näpistyksen ”syyt” voivat olla esimerkiksi seuraavat: hänen käsityksensä oikeasta ja väärästä on kehittynyt heikosti; hänen älyllinen tasonsa on jäänyt jälkeen; hänellä ei ole ollut varoja tyydyttää omistamistarvettaan; tilanne on ollut näpistykselle otollinen tai näpistyksellään hän on voinut hankkia tovereittensa arvontaa” (Piirainen 1969, 36–37).

Yritin taannoin selittää kausaalisesti erilaisia selitystapoja hakien sitä, miksi kaksi afgaanityttöä hukkuu elokuussa 2004 Laukaan Kuusaankoskeen. Mielikuvitukseni kapeus hävisi Piiraiselle rajusti. Keksin vain liukkaaseen kiveen, sen, että tyttöjen ja poikien kasvatus oli ollut erilaista (pojat osasivat sittenkin varoa paremmin), sen etteivät vanhemmat valvoneet lapsiaan ja vielä sen, että kaikki olivat ensimmäistä kertaa niin voimakkaasti virtaavan veden äärellä. Eräs sosiaalityöntekijäystäväni ehdotti vielä TV:n extreme-ohjelmien vaikutusta. Kyse on siitä, että kausaalisuutta voidaan kuvata välttämättömien, ei-välttämättömien, riittävien ja ei-riittävien edellytysten avulla. Realistinen evaluaatiotutkimus (Mark, Henry & Julnes 2000, 251–254; myös Korteniemi 2005) puhuu tästä INUS-ehtoina⁴⁵.

Yhdysvaltalaisen evaluaatiotutkijoiden (Mark, Henry & Julnes 2000, 251) esimerkki analysoi sitä, miksi pudonnut palava savuke aiheuttaa talon palamisen. Savuke ei riitä, on oltava myös syttymiselle suotuisat olosuhteet eli kontekstitekijä. Näitä tekijöitä voivat olla helposti palavat materiaalit tai se, ettei ole sammutusjärjestelmää. Palo ei kuitenkaan ala ilman savuketta. Palo alkoi kausaaliketjun tuloksena, ketju olisi kuitenkin voinut olla joku muukin. Pertti Korteniemi (2005) on soveltanut vastaavaa logiikkaa huumeikäyttäjien neulojenvaihto-ohjelmaan. Onko ohjelma vaikuttava tapa estää heroini-riippuvaista henkilöä saamasta HIV-tartuntaa? Esimerkkitapauksena on Pekka, joka kykenee itsekontrolliin ja myös hänen paikallinen kulttuurinsa hyväksyy neulojenvaihto-ohjelman. Jonkun toisen henkilön kohdalla ei ole olemassa sellaista kontekstien ja mekanismien yhdistelmää, joka toimisi riittävänä edellytyksenä. Eli ydin on tapauskohtaisuus.

⁴⁵ INUS tulee lauseesta: an Insufficient but Necessary part of a condition that is itself Unnecessary but Sufficient to cause the result. Niiniluoto (1983, 244) on tarkastellut teemaa jo 1980-luvun alussa. Hän siteeraa tutkijoita Mill ja Mackie ja esittää lauseen hieman toisessa muodossa.

5 AKTIVOINTI ON KOTONAAN SOSIAALITYÖN PERINTEESSÄ

Miten aktivoinnin ja aktivoitumisen ajatus on kulkenut mukana sosiaalityön perinteessä? Katsaus perinteeseen on kiintoisa, vaikka tarkoitukseni ei ole tehdä sosiaalityön oppihistorian tai sosiaalityön käytännön historian tutkimusta, vaan sosiaalityön käsitetutkimusta. Siksi otan seuraavassa esiin vain joitakin historiallisesti keskeisiä tekstejä, jotka käsitykseni mukaan ovat tässä yhteydessä tärkeimmistä päästä.

Sosiaalityötä on usein luonnehdittu muutostyöksi, jolloin aktivoituminen on ymmärtääkseni sen yksi keskeinen sisältö. Varsinkin Aulikki Kananoja, joka usein julkisissa keskusteluissa esittelee itsensä ”metodi-ihmiseksi”, on vuosikymmenet korostanut muutoksen tukemisen tärkeyttä sosiaalityössä (esim. Kananoja & Pentinmäki 1977; Kananoja 1980; 1997). Mutta mitä muutos on tässä keskustelussa? Terapiassa puhutaan transformatiivisesta muutoksesta eli muutoksesta toiseen muotoon (Toskala 1991, 231). Sosiaalityökeskusteluissa korostetaan usein laadullista muutosta, jolla ymmärrän tarkoitettavan samaa. Ruotsalaisesta sosiaalityökeskustelusta löytäisimme valtavan laajan muutostyöstä käydyn kehittelyn, jonka aloittajana voinee pitää Ruotsin ensimmäistä sosiaalityön professoria Harald Swedneriä (esim. 1983). Kehittelyä jatkoivat sitten esimerkiksi Göran Sandell (1985), Stefan Morén (1992; 1996) sekä monet psykososiaalista sosiaalityötä korostaneet tutkijat kuten Sven Hessle (1985), Gunnar Bernler ja Lisbeth Johnsson (esim. 1988) ja myöhemmin esimerkiksi Siv Nyström (1999). Suomeksi tärkeimmät artikkelit aiheesta on mielestäni kirjoittanut Riitta Granfelt⁴⁶ (1990b; 1993). Aihepiiri ansaitsisi ihan oman tutkimuksensa.

⁴⁶ Sosiaalityön ja terepian rajanvedosta käydyn keskustelun laineita kuvaa hyvin se, että Granfeltin (1990b) artikkelin alusta on poistettu sen käsikirjoituksessa (Granfelt 1990a) ollut ensimmäinen lause eli neljä sanaa: *sosiaalityö ei ole terapiaa*. Olen saanut käsikirjoituksen tekijältä ja tulin sitä vasta nyt julkaistuun artikkeliin verranneeksi. Julkaistu teksti alkaa sanoin: "Sosiaalityö on työtä, jota tehdään ihmisten kanssa ja joka kohdistuu ihmisten elämään".

Katson seuraavassa, miten aktivoitumisen käsite näkyy suomalaisessa sosiaalityön perinteessä. Ennen sitä esittelen sosiaalityöstä käytyä metodikeskustelua. Lopuksi osoitan, miten voimme löytää Zofia Butrymin teksteistä ajattelua, jonka voisimme viedä suoraan aktivointityön käytäntöön.

5.1 Mitä olisi sosiaalityön metodi?

Sosiaalityöstä käyty keskustelu ei ole ollut kovinkaan kiinnostunut pohtimaan sosiaalityön substanssia. Enemmän on keskusteltu⁴⁷ sosiaalityön (*työ*)*menetelmistä tai metodeista*⁴⁸. Haluan kysyä, mitä sillä oikeastaan tarkoitetaan, koska jo siitä, mitä sanaa käytetään, vallitsee melkoinen sekaannus.

Mikä on sosiaalityön metodi? Sosiaalityön metodi vai metodit? Metodit vai menetelmät? Menetelmä vai työmenetelmä? Vai työtapa? Työorientaatio? Entä tekniikka? Teknologia? Toimenpiteet? Vai lähestymistapa? Julkiteoria ja käyttöteoria? Nykyään usein ohjelmateoria!

Alan tekstejä lukeva voi helposti löytää oheisia ilmauksia, ja nähdä niitä käytetyn synonyymeina tai ainakin toisiaan lähellä olevina termeinä. Alan kehittäjillä ja tutkijoilla on ollut suuri into kehittää *metodeja* yksilötyöhön, asiakastyöhön, kehittämistyöhön ja rakenteelliseen sosiaalityöhön. On haettu menetelmää tai menetelmiä myös ryhmätyöhön ja yhdyskuntatyöhön. Haluan nyt kyseenalaistaa tätä pyrkimystä. Otan avuksi analogiaa kasvatustieteen tutkimuksesta. Ei riitä, että ollaan kiinnostuneita siitä, mitä tehdään. Reijo Wilenius (1987) on esittänyt oman tulkintansa "kasvatustoiminnan luonteesta" ja korostanut, että edellä jo lyhyesti esittelemäni praktisen syllogismin eli käytännöllisen päättelyn ideaan kuuluu se, että tarvitsemme kolmenlaista tietoa: *päämäärätietoa, tilannetietoa ja menetelmätietoa*.⁴⁹

Päämäärätieto on ihmisen toiminnan looginen lähtökohta, sanoo Wilenius (1987, 22), sillä se ilmaisee toiminnan tarkoituksen. Toiminnan edellytyksenä on taas tilannetieto, tieto siitä, missä toiminta tapahtuu. Kolmanneksi toiminnan edellytyksenä on tieto keinosta tai menetelmästä, jonka käyttäminen tuossa tilanteessa merkitsee joko päämäärän toteutumista tai ainakin askelta sen suuntaan. Tätä Wilenius haluaa nimittää menetelmätiedoksi. Toiminta on johtopäätös kaikista kolmesta edellytyksestä. Tätä *tietoista toimintaa* voidaan hänen mielestään nimittää käytännölliseksi päättelyksi. Minä haluaisin kutsua *tietoista toimintaa sosiaalityön metodiksi*. Yksinkertaisesti sanottuna metodi on tietoinen

⁴⁷ Väite on kova ja ansaitsisi ihan oman empiirisen tutkimuksensa. Väitän näin vain omakohtaisen kokemuksen, kolmenkymmenen vuoden alalla työskentelyn antamalla ns. unissakävelijän varmuudella.

⁴⁸ Puhun nyt siis metodista työmetodin, työmenetelmän merkityksessä.

⁴⁹ Kyseessä oleva Wileniuksen teos on pieni kirja nimeltään Kasvatuksen ehdot. Kasvatustilafilosofian luonnos. Minulla on käytössäni Atena Kustannuksen 4. muuttamaton painos. Ensimmäinen painos on vuodelta 1975.

tapa toimia. Ammattilaisen erottaa sen perusteella maallikosta, jos niin haluaa tehdä.

Luovalle toiminnalle on olennaista intention muuttuminen toiminnan aikana, väittää Wilenius (1987, 24). Hän puhuu toki kasvamisesta ja kasvatuksesta, mutta minä olen kiinnostunut nyt aktivoitumisesta. Mitä on aktivoituminen esimerkiksi sosiaalityössä tarkasteltavana ydinprosessina? Väitän, että kyse on samasta asiasta, mutta me eri aloille sosiaalistuneet ihmiset vain käytämme omaa kieltämme. Hoitotyön tutkija ja kasvatustieteilijä Anneli Sarvimäki (1986) on korostanut samoin *kasvun* avointa luonnetta⁵⁰. Hänen mukaansa kasvatustoiminta osallistuu kulttuurin luomiseen, eikä kulttuuri siten ole mikään ”tuote”, jonka joku voisi noin vain valmiina siirtää, vaan kulttuuri käy läpi jatkuvaa luomista. Näin ajatellen kulttuuri on tavoitteellista toimintaa, jossa tavoite tarkentuu prosessin myötä, tavoite ei ole ennalta tarkkaan määritelty, *luovan subjektin intentio eli aikomus voi muuttua ja vaihdella toiminnan aikana*. Keskustelemme myöhemmin tarkemmin tajunnan kaksitasoisuudesta, joka on hyvin olennainen ihmisen tunnusmerkki.

Sosiaalipolitiikan tutkija Kari Salavuo⁵¹ on sanonut, että ”rakenteellinen sosiaalityö on sosiaalityöhön sisäänrakennettu ajattelutapa ja toiminta-ajatus”. Sosiaalityössä kyse on yksilön ja yhteiskunnan välisen vuorovaikutuksen ristiriidoista, jotka ilmenevät yksilöiden suoriutumiskyvyn tai toimintakyvyn ongelmina. Nyt ollaan asian ytimessä. Kun sosiaalityökeskustelu on niin pitkälle keskittynyt keskusteluun metodista, on ratkaisua mielestäni haettu väärinpäin. Olen kärjistänyt joskus oman, toisensuuntaisen ajatteluni sanomalla, että sosiaalityötä voi tehdä vaikka valssia tanssimalla, jos se tuottaa toivotun tuloksen. Silloin tanssiminen on sosiaalityön väline, metodiksi sitä olisi vaikea kutsua.

Vastaan nyt alaluvun otsikon kysymykseen. Mikä olisi sosiaalityössä tärkeää aktivoitumisen ymmärtämisen ja – jos samalla vastataan Niiniluodon luonnehdinnan mukaan suunnittelutieteellisesti aktivoitumisen edistämisen kannalta – niin se olisi ymmärtää *sosiaalityö luovana työnä*, työnä, jonka tarkoitus on ihmisen, asiakkaan omien luovien voimien tukeminen. Aktivoituminen saa silloin aivan toisen sisällön.

Haen seuraavaksi suomalaisesta sosiaalityön perinteestä sellaisia pyrkimyksiä, joissa tämä vaade olisi tullut ymmärretyksi.

5.2 Marjatta Eskolan sosiaalityön toimintatieteellinen käsitelmääritys

Zofia Butrymin, jonka ajatteluun tulen tarkemmin myöhemmin, kanta on, ettei sosiaalityön ”arkkitehtuurin” kuvaaminen voi olla sen metodien kuvaamisen

⁵⁰ Käyttämäni artikkeli pohjautuu filosofian lisensiaatintyöhön.

⁵¹ Salavuo esitti näkemyksensä rakenteellisen sosiaalityön projektin arviointiseminaarissa ”Rakenteellinen sosiaalityö – käsite ja teoriapohja”, joka järjestettiin sosiaalilhalituksessa 26.1.1990. (Työpäiväkirja 26.1.1990).

varassa, vaan on kuvattava toiminnan tavoitteita (Butrym 1982/1976, 7). Suomalaisessa sosiaalityön perinteessä on samaa ajattelutapaa korostanut Marjatta Eskola. Hän on sanonut tämän kaikkein kiteytyneimmin vuonna 1991 sosiaalityön vuosikirjassa julkaistussa artikkelissaan Metodisuus ja ohjautuminen sosiaalityössä (Eskola 1991⁵²). Eskola (1991) korostaa maailman kokonaisvaltaista hahmottamista, rakenteita ei tule erottaa toimimisesta, koska silloin uhkaa sortuminen mekanistiseen ajatteluun ja mekaaniseen soveltamiseen. Taustalla on oikean ratkaisun myytti, sanoo Eskola ja viittaa Synnöve Karvisen tutkimusraporttiin Sosiaalityön ajolähtö (Karvinen 1988). Minä näen taustalla selkeästi saman ajatuksen teknisestä normista, jota edellä kuvasin ja jota analysoin vielä luvussa kymmenen otsikon *hyvän käsite* alla. Von Wrightin käsiteanalyysistä lähtien osoitan, että teknisen hyvän ollessa kyseessä huono ja paha ovat hyvän aitoja vastakohtia. Mutta ammattilaisten toimintaa arvioitaessa, kysymys siitä, kuinka hyvin ammattilaiset toimivat, on välineellisen hyvän kysymys, ei teknisen hyvän kysymys. Tällöin olennaisempaa on hyvä tarkoitusperän kannalta.

Eskolan (1991) päämäärästä ohjautumisen korostus on jatkoa sille ajattelulle, jonka yksi aikaisempi merkkipaalu oli Eskolan yhdessä Kaija Viheriärännän kanssa vuonna 1983 julkaisema artikkeli Keskustelua sosiaalityön metodista (Eskola & Viheriäranta 1983). Eskola ja Viheriäranta aloittavat metodikäsitteen määrittelynsä toteamalla metodin⁵³ olevan ”järjestelmällinen menettelytapa jonkin päämäärän saavuttamiseksi”. He toteavat sosiaalityöntekijöiden keskustelleen sosiaalityön metodista 1960-luvulta lähtien ja keskustelun saaneen lisäviritystä Sune Sunessonin (1981) tutkimuksesta När man inte lyckas, jossa Sunessonin saamien tulosten mukaan sosiaalityöntekijät työskentelivät järjestelmäkeskeisesti, eivät metodisesti. Sunesson (1981, 7–8) itse toteaa tarkastelevansa ”raportissaan” sosiaalityön metodologiaa (”metoden i det sociala arbetet”) siinä määrin kuin sitä nyt on olemassa (”i den mån nu sådan finns”).

Sosiaalityöntekijöiden työskentely osoittautui Sunessonille erittäin vaikeasti ymmärrettäväksi (Sunesson 1981, 123), sillä hän etsi oman ilmauksensa mukaan ”rationalistista” teoriaa (mt. 133, lainausmerkit SS). Sunessonin lopputulema oli se, että tutkitusta asiakastyöstä puuttui metoditietoisuus. Muutama vuosi myöhemmin Sunesson (1985) palaa teemaan ja määrittelee metodin olevan tietoinen tapa työskennellä (”det medvetna sättet att arbeta”)⁵⁴.

Nyt takaisin Suomeen ja Eskolan ja Viheriärännän (1983) sosiaalityön määrittelyyn. He toteavat sosiaalityön sekä Ruotsissa että Suomessa tulleen hyväksytyksi ”erääksi sosiaalihuollon toteuttamiskeinoksi, vaikka toimintamuodot noudattavat usein tästä poikkeavaa logiikkaa” (mt. 28). Siis sosiaalityön ja sosiaalihuollon toimintamuodoilla on erilainen logiikka. Mitä tämä mahtaa tarkoittaa? Ajatus jää osin hämäräksi: ”kun työsuoritus tapahtuu sosiaalityön eh-

⁵² Teksti perustuu Marjatta Eskolan vuonna 1991 sosiaalityön valtakunnallisen pätevöitymiskoulutuksen 10-vuotisjuhlaseminaarissa Helsingissä pitämään luento.

⁵³ He viittaavat teoksiin Töttö (1982), Lindholm (1981) ja Sunesson (1981), mutta myös A.N. Leontjevin (1977/1975) teokseen Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus.

⁵⁴ Käytin edellä samaa määrittelyä omana metodin määrittelmäni viitaten Wileniukseen (1987). Luulen päätyneeni samaan ajatukseen myös ihan oman ammatillisen kokemukseni kautta.

doilla, voidaan puhua sosiaalityöstä” (mt. 28). Kehämääritelmä ei avaa ajatusta ainakaan ulkopuoliselle. ”Huoltotoiminta ei muutu sosiaalityöksi alkamalla sitä siksi nimittää” (mt. 28). Mutta metodista alkaa olla kysymys silloin, kun sosiaalityön ehtoja noudatetaan, sanovat Eskola ja Viheriäranta ja jatkavat niin, että minäkin ymmärrän:

”Tosin sosiaalihuoltolain sosiaalityöstä antama käsitys on harhauttava sikäli, että sosiaalityön rinnastus sosiaalipalvelun eri muotoihin sitoo sen toimenpiteeksi muiden toimenpiteiden joukkoon sen sijaan, että siitä annettaisiin oikea kuva eri toimenpiteitä käyttävänä yhtenäisenä menettelytapana.” (Eskola & Viheriäranta 1983, 28.)

Erityisesti tuon määrittelyn loppuosan, ”toimenpiteitä käyttävä menettelytapa”, olen omaksunut omaksi käsityksekseni sosiaalityöstä. Tarkoitin tällä esimerkiksi sitä, että sosiaalihuollon toimenpiteitä tai sosiaalipalveluita, kuten nykyään yleisimmin sanotaan, voidaan käyttää sosiaalityön apuna, sen välineinä. Eskola ja Viheriäranta muotoilevat ajatuksen näin:

”Lohkoutunut käsitys sosiaalityöstä on kehityksen myötä muuttunut kokonaisvaltaiseksi. Näin ollen ns. henkilökohtaista huoltoa, ryhmätyötä ja yhteiskuntatyötä, jotka aikaisemmin käsitettiin sosiaalityön metodeiksi, on mielestämme pikemminkin pidettävä metodin välineinä kuin varsinaisina metodeina.” (Eskola & Viheriäranta 1983, 28.)

Metodin välineinä. Mitä sitten on metodi, palaan siihen uudestaan. Hyvin usein metodista puhuttaessa aloitetaan toteamalla sanan tulevan kreikan kielen sanasta *methodos*, joka tarkoittaa tietä. Tällöin metodi tarkoittaa menetelmää, tapaa suorittaa määrämuotoisesti askel askeleelta edistyvä toimintoketju, jossa saavutetaan tavoiteltu tehtävä tai päämäärä. Mielenkiintoiseen kysymykseen tulisiko sosiaalityön kohdalla puhua metodista vai metodeista vastaavat Eskola ja Viheriäranta, että heidän käsityksensä mukaan puhutaan metodista, siis yhdestä metodista. Kyseessä on ”ominainen yhtenäinen menettelytapa, joka hallitsee käytettyjä tekniikoita ja suoritettuja toimenpiteitä”. (Eskola & Viheriäranta 1983, 28.) Olennaista on metodin määräytyminen tavoitteesta, päämäärästä käsin.

Tämän jälkeen on esitettävä kysymys, mikä sitten on sosiaalityön päämäärä. Toinen kysymys, jonka Eskola & Viheriäranta (1983) asettavat, kuuluu: mitä piirteitä sosiaalityölle ominaisessa järjestelmässä paljastuu. Sosiaalityön päämäärä on ”lyhyesti ilmaistuna – asiakkaan auttaminen⁵⁵ selviytymään elämässään”, mutta tuo päämäärä toteutuu vain ”kolmen samanaikaisesti toimintaa vaativan tavoitteen avulla”. Ensimmäinen tavoite on sama, johon pyritään sosiaalihuollon avulla eli ”häiriön poistaminen asiakkaan ongelmatilanteesta”. Tämä tapahtuu sosiaalityöntekijän puuttuessa asiaan väliintulollaan. Toinen tavoite on ”asiakkaan elämisen mahdollisuuksien turvaaminen sosiaalipoliittisten standardien mukaisesti, kun yhteiskunnan resurssijärjestelmät tarjoutuvat hänen käyttöö-

⁵⁵ Marjatta Eskola kirjoitti pari vuotta aikaisemmin sosiaalityöstä auttamisen ammattina laajahkon artikkelin (Eskola 1981), jota myös luettiin paljon, mutta tässä Eskola & Viheriärannan artikkelissa ei tuohon artikkeliin ole lainkaan viitattu, eikä se esiinny myöskään sen lähdeluettelossa.

sä". Tämä on se metodin määrittelyn kohta, joka lienee herättänyt eniten keskustelua siitä, mitä se tarkoittaa. On sanottu, että tämän kohdan kautta suomalainen sosiaalityö liittyy nimenomaan sosiaalipolitiikan toteuttamiseen.

Kolmas tavoite eli "asiakkaan *aktivoiminen* ongelmansa ratkaisemiseen niin, että hän saavuttaa toimintakykynsä ja pystyy selviytymään elämässään" on ollut hyvin selkeästi ymmärrettävä ja juuri tämä tavoite liittyy tämän metodin määrittelyyn myös tämän tutkimuksen aiheeseen eli aktivoitumiseen ja aktivointiin.

Eskola ja Viheriäranta (1983) kysyvät tämän määrittelyn jälkeen, miten sosiaalityön *toimintasääntö*⁵⁶ eli *metodi* johdetaan esitetyistä tavoitteista. Heidän mukaansa olennaista on nimenomaan "kolme samanaikaista vaatimusta sisältävää päämäärää", sillä pelkkä ensimmäinen tavoite on sosiaalihuoltomenettelyä ilman sosiaalityötä, toinen on sosiaalipolitiikkaa ja kolmas olisi terapiaa ilman sosiaalityöhön kuuluvia yhteiskunnallisia tavoitteita. Mutta mistä sitten tulee päämäärä, mistä se asetetaan? Sen sitoutuminen käytäntöön on kirjoittajien mielestä ensimmäinen selvä päämäärän sisältö. Osin päämäärän sisältö johdetaan "filosofisista perusteista, joihin sosiaalityö rakentaa ja jotka ilmenevät eettisissä ohjeissa" (mt. 30–31). Sen ajan eettisten ohjeiden joukosta nostetaan esiin *ihminen itsearvona, itsemääräämisoikeus ja ihmisen kasvamisen mahdollisuus*.

Nuo muut filosofiset perusteet, joihin sosiaalityö rakentaa, ovat artikkelissa käsitellyt kaksi teemaa eli *ihminen ympäristönsä osana ja ihminen toimivana subjektina*, jossa Eskola ja Viheriäranta (1983) ottavat avuksi Leontjevin toiminnan käsitteen. Ihminen ympäristönsä osana -ajattelu sisältää sen ajatuksen, että sosiaalityön kohde on ongelmatilanteeseen liittyvä toiminta. *Ongelma ei siis ole ihminen, vaan tilanne*. Tilanne eli case. Keskeistä on sitoutuminen kahteen suuntaan, sekä ihmiseen että tämän ympäristöön. Ympäristö on osa asiakkaan elämäntilannetta. "Sosiaalityöntekijän tehtävänä on *aktivoida* ihmisen ja tämän ympäristön suhdetta". (Eskola & Viheriäranta 1983, 31; kurs. TK.)

Toinen teema eli ihminen toimivana subjektina -ajattelu pohjautuu Leontjeviin ja sitä kautta Vygotskiin, johon sisäistämisen käsite keskeisesti yhdistyy (ks. Leontjev 1977/1975, 87–91). Tietoisuus ei ole luonnon etukäteen antamaa, vaan se tuotetaan (Leontjev 1977/1975, 89). Ihminen on toiminnassaan samanaikaisesti subjekti ja yhteiskunnan jäsen, eivätkä ihminen ja yhteiskunta ole vastakkaisia, tulkitsevat Eskola ja Viheriäranta (1983, 32–33). Ihminen on toimiva subjekti silloinkin kun hänen toimintakykynsä on "estynyt, lamaantunut vai vinoutunut". Olennaista on, että auttaja pyrkisi ymmärtämään "autettavansa käyttäytymisen mielen". Silloinkin, kun käyttäytymistä ei voi käsittää tai hyväksyä, olisi pyrittävä ymmärtämään se, että käyttäytymisellään ihminen pyrkii johonkin, sanovat Eskola ja Viheriäranta. Tämä on mielestäni eräs keskeisimmistä sosiaalityön lähtökohdista. Helppo vaade se ei ole. Mitä tehdään kun ihmisen toimintakyky on vinoutunut, tuleeko silloin sosiaalityön kontrollirooli käyttöön? Tulee, juuri se tulee ja se tekee esimerkiksi aktivoinnista niin haasteellista. Miten tuen ja kontrollin voi yhdistää? Tuo sosiaalityökeskustelujen klassinen kysymys.

⁵⁶ Toimintasääntö sana tulee hyvin lähelle ajatusta teknisestä normista.

Eskolan ja Viheriärännän käsityksen mukaan toimintakyvyltään estyneen ihmisen kohdalla on perimmiltään kyse todellisuuden puutteellisesta tai virheellisestä tiedostamisesta. Ihminen on joko menettänyt tai ei ole koskaan saavuttanutkaan *otetta elämään*. Ote elämään on hyvä ilmaus. Se kriisi, josta avun hakeminen tai *pakosta autettavaksi joutuminen* johtuu, on siis ”perimmiltään” tiedostamisen ongelma. Tämä on aika yllättävä väite. Ihminen on kirjoittajien mukaan jäänyt tällöin ”ajelehtimaan objektiivisen maailman vietäväksi” ja toiminta voi suuntautua tavoitteisiin, joita ympäristö ei hyväksy. Tällöin sosiaalityöntekijä voi käyttää kontrollia ”yhteiskunnan edustajana” kahdella tavalla. Joko hän toimii ”huoltoterminologian” mukaan eli ”varoittaa, neuvoo, huoltaa, hoitaa, ottaa huostaan, sijoittaa laitokseen”. Tällöin työntekijä ”kohtaa asiakkaansa objektina”, joka pitää saada sopeutumaan. Toinen tapa – siis se, mitä Eskola ja Viheriäranta (1983) pyrkivät suosittelemaan, on pyrkiä ylläpitämään asiakkaan toimintakykyä. Tällöin työntekijä ”auttaa asiakasta lisäämään tietoisuuttaan”. Asiakasta autetaan ”tunnistamaan omaa käyttäytymistään”. (Eskola & Viheriäranta 1983, 33.)

Lainaan Eskolan ja Viheriärännän edellä esitettyä ajattelua näinkin pitkään kolmesta syystä. Ensinnäkin teksti on ollut hyvin vaikutusvaltainen; sitä on luettu niin sanotusti kuin raamattua erityisesti siinä vaiheessa, kun meillä oli vielä hyvin vähän, ei juuri mitään sosiaalityön tutkimuskirjallisuutta tai oppikirjoja⁵⁷. Toisekseen siitä on luettu enemmänkin sen korostusta sosiaalipolitiikan ja sosiaalihuollon suuntaan, eikä niinkään tuota hyvin terapeuttisen työorientaation korostusta. Kolmanneksi näen juuri tuon tilanteen, jossa ihminen joutuu pakosta autettavaksi, kuvaavan hyvin monen aktivoitavaksi nimenomaan joutuvan ihmisen tilannetta. Ihmisen auttaminen tunnistamaan omaa käyttäytymistään, voi usein olla aktivointityöntekijän työn tavoite.

Antti Eskolaan (1982, 214–224) viitaten esittävät Eskola ja Viheriäranta (1983, 34) sosiaalityön toiminnan kaavan olevan tämä:

toiminta – todellisuus – tiedostaminen –
uusi orientoituminen todellisuuteen – uusi toiminta

Ajatus Eskolan (1982, 214–224) tekstissä voi olla tuon kaltainen ja varmaan onkin, mutta kovin selkeästi en minä pysty tekstistä tuota kaavaa saamaan esiin. Kaavan järkevyyden sijaan vaikuttaa kokemusperäisesti selvältä. *Ihminen voi orientoitua todellisuuteen varmimmin uudella tavalla jonkin uuden toiminnan kautta. Siinä on oikeastaan pähkinänkuoressa koko aktiivoinnin ydin.* Aktivointi perustuu ajatukseen, uskoon siitä, että ihmisen on parempi toimia, kuin vain olla (passiivisesti) siinä samassa olotilassa ja elämäntilanteessa kuin ennenkin.

Kuten jo sanoin, Eskolan ja Viheriärännän teksti sai minut hämmästyttämään. Jos sosiaalityön ohjelmateoria on ”auttaa asiakasta lisäämään tietoisuutta-

⁵⁷ Aikaisemmin luettiin Ahlan ja Tarvaisen (1959) oppikirjaa Henkilökohtainen huolto ja Kananojan ja Pentinmäen (1977) oppikirjaa Yksilökohtainen sosiaalityö. 1980-luvulla niitä alettiin pitää psykologiakytöntöjensä vuoksi vanhanaikaisina.

taan”, niin minulle tuo määritelmä sopii⁵⁸. Se on aikamoisen lähellä sitä, miten terapia usein määritellään. Useimmiten sosiaalityöstä käyty keskustelu ainakin Suomessa saa aikaan suoranaista aggressiivisuutta heti, jos samaistamisesta terapiaan aletaan keskustella. Minä näen molemmissa tietoisuuden kasvattamisen, vaikkapa freireläisittäin korostettuna, olevan tavoite⁵⁹. Terapialla on käsittääkseni aina vallankumouksen, siis vallan kumoamisen luonne. Ihmisen elämässä on kyse omaehtoisuuden lisääntymisestä. Terapian tavoite on tukea ihmisen omia pyrkimyksiä, lisätä tietoisuutta siitä mitä itse haluaa. Toisaalta, koska sen tietäminen, mitä itse haluaa, on ristiriitaista, ei kyse ole helposta tehtävästä. Ei terapeutille eikä terapiaan osallistuvalla ihmiselle. Muutos ja siihen suostuminen on enimmäkseen tuskallinen tai ainakin vaikea prosessi. Palaan näihin teemoihin myöhemmin tarkemmin.

5.3 Kokonaisvaltaisuus ja teoreettisesti hallittu työ sosiaalityön määrittely-yrityksinä⁶⁰

Kysymys siitä, voiko ihmistä tutkia kokonaisuutena oli suomalaisessa sosiaalityökeskustelussa esillä 1980-luvun loppupuoliskolla ja vielä 1990-luvun alussa. Heikki Suhonen (1992, 10–11) näki sosiaalityön terapeuttisen ja psykososiaalisen työorientaation tavoittelevan laaja-alaisuutta ja asiakkaan ja työntekijän välisen kommunikaation symmetriaa. Vaikeuden muodostaa se, ettei ihmisen hollistiseen haltuunottamiseen ole metodia. Mäntysaari (1989) kysyi saman kysymyksen: "voiko ihmistä tutkia kokonaisuutena" viittaamalla Klaus Weckrothiin (1988).

Suhosen (1992, 11) mukaan aineellis-tekninen ihmiskuva korostaa rationaalisuutta, tavoitteellisuutta ja suunnitelmallisuutta. Sosiaalityössä tämä merkitsee "sisäänrakennettua vaatimusta ongelmien syiden paljastamisen ensisijaisuudesta". Mutta mitä tehdään silloin kun ongelmille ei löydy selviä syitä tai syyt liittyvät tulevaisuuteen. Suhonen viittaa myös Weckrothiin (1984). Weckroth (1984) on itse laaja-alaisempi. Hän toteaa viitaten taas puolestaan John Shotteriin (1977/1975, 39) että psykologia eroaisi muista lähialoista siinä, että se tutkii *koko ihmistä* (Weckroth 1984, 3). Yksi yritys ratkaista tätä kysymystä on tarkastella yleisesti ihmisen toimintaa ja erilaisia teorioita toiminnasta, erityisesti sosiaalisesta toiminnasta. Tarkastelen tutkimuksessani jatkossa niistä erityisesti niin sanottua yleistä toiminnan teoriaa.

⁵⁸ Jos lyhyesti luonnehtisin sitä käyttöteoriaa tai ohjelmateoriaa, jolla tein ammatillisen kuntoutuksen ja sairaalan sosiaalityötä, niin sanoisin nimenomaan tukeneeni asiakkaiden tietoisuuden lisääntymistä tilanteestaan. Tuota voisi luonnehtia myös tilanteen reflektoinnin tukemiseksi. Jos minulla ihmisenä, "asiakkaana" on tämä tai tuo sairaus, vika tai vamma ja siitä aiheutuvat toimintakyvyn rajoitukset siinä ja siinä elämän tilanteessa, niin voiko suhde tuohon ongelman aiheuttajaan olla jotenkin toinen.

⁵⁹ Freiren termi *conscientização* tarkoittaa tiedostamisen kehittymistä nimenomaan yhteiskunnallisesti ymmärrettyinä (ks. Tomperi, käänntäjä teoksessa Freire 2005, 21).

⁶⁰ Tämä osa teksistä on julkaistu aikaisemmin (Kotiranta 2007) teoksessa Satka ym. 2007.

Koska edes siitä, mitä sanaa käytettäisiin etsittäessä sosiaalityön ja sen menetelmien ydinkäsitteitä, ei näytä vallitsevan juuri minkäänlaista yksimielisyyttä, niin miten voisi löytyä yksimielisyyttä etsittävästä sisällöstä⁶¹. Toinen ongelma on se, mistä tuota käsitettä ja hahmoa yritetään etsiä. Yksi vaihtoehto on keskustella sosiaalityön julkiteorioista ja toisaalta käyttöteorioista. Tuo keskustelu oli suosittua 1980-luvulla, jolloin sosiaalityön laajamittaisempi tutkimustoiminta Suomessa alkoi. Tuolloin etsittiin myös *sosiaalityön tietoperustaa* tai tietoperustaa sosiaalityölle⁶². Sosiaalityöntekijöiden määrän suunniteltiin lisääntyvän varsin huomattavasti (Taipale 1985). Koska ammatin katsotaan sen professio-merkityksessä edellyttävän tiedeperustaa (esim. Airaksinen 1991, 58) tuli sosiaalityön asiantuntijoiksi pätevöityville tutkijoille kiire hakea myös sosiaalityön teoreettisia perusteita ja ajatus *teoreettisesti hallitusta työstä* herätti suurta optimismia.

Anneli Pohjolan teksti vuodelta 1985 kuvaa hyvin ajan henkeä. Pohjola tarkastelee sosiaalityön työnohjauksen tarpeellisuutta ja sanoo:

Tällöinkin sen (sosiaalityön) *teoreettisen viitekehyksen* pohtiminen on keskeistä. Voisi kysyä, onko sosiaalityön paradigmakehittelyllä ja keskustelulla työn teorialähtökohdista jotain uutta annettavaa myös sosiaalityön *teoreettiselle perustalle*. Keskustelu on vielä keskeneräistä ja etsivää, mutta toisaalta sosiaalityön käytännön kehittämisen eräs kulmakivi on juuri työn entistä selkeämmässä *teoreettisessa hallinnassa*.” (Pohjola 1985, 171; kurs. TK.)

Teoreettisen perustan kysymystä yritettiin ratkaista useilla tavoilla. Eniten pyrittiin käsittelemään sosiaalityön tietotuotannon, tiedonmuodostuksen ongelmia (esim. Mäntysaari 1987; 1989; Wahlberg 1985; Walls 1984; 1986). Jorma Hänninen (1990) on hahmottanut suomalaisen sosiaalityön toisen maailmansodan jälkeen edenneen kolmen historiallisen aallon kautta. Ensimmäinen aalto oli sosiaalityön metodikeskustelu 1950-luvulla, toinen sosiaalityön ideologiakriittikki 1980-luvun alkupuolella ja kolmas aalto ”sosiaalityön tutkimuksellinen ja hallinnollinen kehitysoptimismi” (Hänninen 1990). Koen olevani tuon aallon lapsi, sen voin tunnustaa; siksi en ole pystynyt luopumaan haaveesta saada sosiaalityön määrittelystä edes jotain tolkkua, jotain kättä pitempää.

Mikä oli seuraava aalto? Sen nimeämiseen emme saa apua vuonna 1990 julkaistusta Hännisen tekstistä. Mirja Satka (1997a) pohti vuonna 1997 yhdessä työtoveriensa, Jyväskylän yliopiston sosiaalityön opettajien, kanssa millaiseksi so-siaalityön opetusta tuli kehittää. Yksi lähtökohta keskustellussa on se, että

⁶¹ Olen opettanut sosiaalityötä yliopistossa sekä perusopetuksen että täydennyskoulutuksen puolella useita vuosia 1980- ja 1990-luvulla. Yhdeksi suureksi hankaluudeksi koin sen, että sellaista oppimateriaalia, joka olisi jotenkin vastannut omaa ajatteluani, oli niin vähän. Tällä en tietenkään tarkoita sitä, että olisin yksin tai että työyhteisöni olisi tuntenut ”kaiken mahdollisen materiaalin”, en toki. Olisi voinut myös olla hyödyllistä perehtyä syvemmin johonkin kohtaan sosiaalityön perinteessä. Luultavasti se olisi edellyttänyt myös opiskelua ulkomailla, lähinnä Englannissa tai Yhdysvalloissa tai vaikka Saksassa. Mielessäni on vain yksi teos, eli Butrymin (1976) teos, joka sisältää sellaista ajattelua, jonka koin ja koen edelleenkin omakseni.

⁶² Sosiaalityön tutkimuksesta puhuttiin vastaavasti käyttäen ruotsiksi ilmauksia forskning i socialt arbete tai forskning av socialt arbete. Voidaan sanoa myös forskning för socialt arbete.

”usko tieteeseen käytännön ongelmien rationaalisena ratkaisijana on repeyty-nyt ammatillisen erikoistumisen ja deprofessionalisoimisen vaatimusten ristiriidoissa” (Satka 1997b, 6). Sosiaalityöntekijät olivat tilanteessa, jossa he joutuivat ”käytännössään kehittämään sitä tietoperustaa - -”. Peruskoulutuksen nähtiin voivan antaa vain tiedontuottamisvalmiuksia. (Mt. 7). Aikamoisen tehtävän siis koulutustaho näkee jäävän koulutettavien omille hartioille. Käsitteen professio tilalle astui samalla vahvasti asiantuntijuuden käsite. Koulutusparadigma tuli ajatella uudelleen, se tuli jopa vaihtaa (Satka 1997b, 11). Alkoi postmodernin sosiaalityön aikakausi.

Uutta postmodernia aikakautta voi luonnehtia myös *sosiaalityön refleksiivisyyden aikakaudeksi*. Sosiaalityöstä tuli postmodernia sosiaalityötä (Karvinen 1996). Keskeiseksi tuli arvioiva, reflektiivinen työote. Puheet teoreettisesta hallinnasta vaimenivat, katosivat. Ehkä toive oli ollut ylimitoitettu tai sitten teoreettisten perusteiden rakentaminen vain vie enemmän aikaa kuin kuvittelimme 1980-luvulla. Itse näen sosiaalityön ja laajemmin yhteiskuntatieteellisen evaluaatiotutkimuksen pyrkivän ratkaisemaan tuota kysymystä teoriasta eri tavoin. Kun pyritään yleistettävään tietoon, tulee mukaan automaattisesti myös kysymys teoriasta (Patton 1997, 76). Evaluaatiokirjallisuudessa käytetään yhä useammin nykyään käsitettä *ohjelmateoria*. Olen liittännyt tämän tutkimuksen liiteosaan (liite 4) kaksi Internet-lähdettä. Olen ollut monin tavoin mukana niiden määrittelyjen muotoutumisessa⁶³ ja tunnen siksi tiettyä jäävyttä arvioida niitä. Teen sen kuitenkin nyt metaevaluaation mielessä.

Helsingin kaupungin sosiaaliviraston arvioinnista vastaava työntekijäryhmä, arviointitiimi on ensimmäisen ohjelmateorian määrittelyn kirjoittaja.

Ohjelmateoriassa on ytimessään kysymys siitä, miten sosiaalipalvelujen, projektin tuottamien palvelujen, sosiaalityön interventioiden jne. toimeenpano ja siihen liittyvät prosessit sekä näiden prosessien ja asiakkaille koituvien hyötyjen ja vaikutusten väliset yhteydet hahmotetaan. Keskeisiä asioita ohjelmateoriassa ovat mm. logiikka, joka yhdistää tuotettujen palvelujen toiminnot tarkoitettuihin tuloksiin sekä toimintojen rationaalisuus eli perustelu sille, miksi toimitaan niin kuin toimitaan. (ks. liite 4)

Oman työyhteisöni eli Stakesin FinSoc-ryhmän tuottamassa määrittelyssä painotukset ovat hieman erilaiset:

Ohjelmateoria tarkoittaa perusteltuja käsityksiä siitä, miten ja miksi intervention ajatellaan vaikuttavan. Intervention erilaisia vaikutustapoja erittelemällä voidaan selvittää, mitkä mekanismit ovat toimivia. Ohjelmateoria kuuluu tärkeänä osana vaikuttavuuden arviointiin ja on luotava heti, kun arviointikysymys on esitetty. (ks. liite 4)

Ohjelmateoria laaditaan erilaisten lähteiden avulla. Ne valitaan esim. sen mukaan, mitkä ovat arvioinnin toimeksiantajan käsitykset vaikuttavuudesta tai mitkä lähteet ovat käytettävissä. Ohjelmateorian avulla nähdään, mitä on tarkoitus tutkia lähemmin ja missä järjestyksessä. Ohjelmateoria muodostetaan yhdistämällä tietty tapa tehdä asioita vaikutukseen "jos-niin" -rakenteen avulla.

⁶³ Olen toiminut kahden pitkän evaluaatiokoulutuksen suunnittelijana, kouluttajana, työnohjaajana ja Peter Dahler-Larsenin suomennoksen tarkastajana sekä Stakesin sosiaalipalvelujen arviointiryhmän työntekijänä vuodesta 1998 alkaen. Minun on vaikeaa erottaa omaa osuuttani noista teksteistä. Monet lauseet tuntuvat kuin omilta.

Molemmat määrittelyt ilmoittavat keskeiseksi lähteekseen Peter Dahler-Larsenin (2005) suomennetun tekstin. Olennaista on se, että kyse on kuvitelmista siitä, mikä vaikuttaa mihinkin. FinSocin määritelmä korostaa ”perusteltuja käsityksiä”. Sosiaaliviraston tiimin määritelmä lähtee ajatuksesta, miten eri prosessien ja niistä koituvien hyötyjen ja vaikutusten yhteydet hahmotetaan. Mahdollisia haittoja ei mainita. FinSocin määritelmän kohdan ”jos-niin” voidaan tulkita tarkoittavan kontrafaktuaalista päättelyä.

Hanne Laitinen (1998, 12) on määrittellyt teorian tarkoittavan ”jonkin ilmiön abstraktia selitystä tai kuvausta”. Kyse on rakennelmasta, jossa käsitteet liitetään loogisesti toisiinsa. Teoria pyrkii ilmaisemaan niiden väliset suhteet. Kysymys siitä, onko ”sosiaalityölle teoriaa”, on Laitiselle hankala. Jos empiiriset yleistyksiset, doktriinit ja teesistöt ovat teorioita, on niitä tarjolla yllin kyllin, voidaan puhua suorastaan runsauden pulasta. Jos teorialle asetetaan tiukemmat vaatimukset, ei teoriaa ole lainkaan, sanoo Laitinen (1998, 13). Teoria on sanana alun perin tarkoittanut katselemista, asioiden tarkastelemista ja siitä se on yleistynyt tarkoittamaan ”henkistä, järjen avulla tapahtuvaa rationaalista toimintaa”. Teorian käsitettä tarvitaan ”aina kun halutaan kehittää uutta tietämystä tai luoda järjestystä tietämykseen jostakin asiasta” (mt. 13).

Ohjelmateoriaa voi pitää teoriana ainakin jossain sen merkityksessä. Se on kuvaus tai se voi olla myös selitys. Ohjelmateorian tausta-ajattelu on tiukempi tai heikompi kausaalisuuden ajatus. Mutta en pidä mahdollisena vaihtoehtona myöskään hermeneuttistyyppistä, ymmärtävää kuvausta ohjelmateorian. Laitisen mielestä esimerkiksi Jari Heinosen (1984) tutkimustapa tutkimuksessa Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä ”muistuttaa hermeneuttis-fenomenologista päättelyä”. Olennaista on, että hermeneutiikka ja fenomenologia ovat yleisiä suuntauksia eivätkä sisällä menetelmällisiä sitoumuksia. (Laitinen 1998, 39.) Heinonen (1986, 63) itse kuvaa ymmärtävän metodin eroavan empiristisestä metodista siinä, että todellisuuden käsite on totaliteettinen, toisin sanoen todellisuus nähdään moninaisen ykseytenä ja antiobjektivistisena. Empirismi näkee todellisuuden yksittäisten olioiden satunnaisena yhteenliittymänä.

Kuvaan vielä myöhemmin esimerkiksi Lauri Rauhalan ymmärrystä terapiaprosessista. Kyse on hermeneuttisesta mallista, jota voi kutsua myös Rauhalan ohjelmateoriaksi, vaikka hän korostaakin sitä, ettei merkityksillä ole syitä (Rauhala 1992, 97). Palaan nyt takaisin sosiaalityön määrittelyyn ja käytän apunani ohjelmateoria-ajattelua.

5.4 Butrymin sosiaalityön käsitelmäärittely

Joskus löytää tekstin, joka ällistytävällä tavalla muistuttaa omaa ajattelua. Yksi tällainen on Butrymin teos *The Nature of Social Work*, joka sattui (uudestaan) käsiini tehdessäni tätä tutkimusta (Butrym 1982/1976). Tekijä kertoo kirjoittaneensa kirjansa siksi, että sosiaalityön käsite on epäselvä ja se kaipaa selvennys-

tä. Hänen tekstistään löytyy muun muassa tällaisia lauseita: Sosiaalityötä pide-
tään jonain sellaisena, johon voidaan kutsua asiantuntijaksi kuka tahansa hyvää
tahtoa omaava (mt. ix). Sosiaalityö on niin pitkälti arvoihin kiinnittyvää, että si-
tä on tarkasteltava moraalien ja etiikan, filosofisten tarkastelujen kannalta (mt.
xi). Sosiaalityön ja muiden ”auttavien ammattien” yhteinen tavoite on ehkäistä
ja vähentää kärsimystä (mt. 1). Sosiaalityön kannalta keskeinen käsite on sosiaa-
linen toimintakyky (mt. 5–9). Sosiaalityön, samoin kuin lääketieteen tai arkkitehtuurin kuvaaminen ei kuitenkaan voi olla sen metodien kuvaamisen varassa,
on kuvattava toiminnan tavoitteita (Butrym 1982/1976, 7). Olisin voinut kirjoittaa
nuo samat lauseet.

Butrym edustaa siis näkemystä, jonka mukaan sosiaalityöllä on oma tehtävänsä, tavoitteensa ja voisi ehkä sanoa roolinsa; sosiaalityön tehtävä ei ole esimerkiksi palvelujen järjestämistä, avustusten myöntämistä tai muuta hallinnollista työtä. Ne kuuluvat muuhun sosiaalihuollolliseen työhön tai sosiaalipalvelutyöhön (a form of residual social service) (Butrym 1982/1976, 11).

Kun sosiaalityötä ei eroteta selkeästi muusta sosiaalipalvelusta, tuottaa se työtyytyväisyyden alenemista, pohtii Butrym (1982/1976). Mielestäni kuvatu-
lainen tilanne on Suomessa edelleen tälläkin hetkellä erittäin ajankohtainen ja
yksi alalta poishakeutumisen syistä. Toinen sosiaalityön ongelmallinen kehitys-
kulku on sen politisoituminen, toteaa Butrym (mt.11) valittaen sitä, ettei löydä
ilmiölle parempaa nimeä. Butrym (mt. 12) kertoo myös olevansa huolestunut
siitä, miten vähän psykologista asiantuntemusta sosiaalityössä käytetään, eikä
yhdy ajatukseen, että caseworkin perinne olisi ongelmia yksilöllistävää. Sen si-
jaan sosiaalityön olisi osoitettava se, että massiivisista sosiaalisista ongelmista,
kuten asunnottomuudesta, köyhyydestä ja työttömyydestä, on vastuussa koko
yhteiskunta, ei vain sosiaalityö. Sosiaalityöntekijät ovat vain yksi työntekijä-
ryhmä, jolla on oma vastuunsa, mutta ei sen enempää. Jotta sosiaalityö voi to-
teuttaa kunnolla oman tehtävänsä, sen on kirkastettava oma identiteettinsä.
(Mt. 13–14.)

Sosiaalityön ohjelmateoria Butrymin mukaan olisi siis ei-materialista, voisi
sanoa terapeutista vuorovaikutustyötä, jonka tavoitteena on ihmisten sosiaali-
sen toimintakyvyn kohentuminen. Kyse ei ole poliittisesta toiminnasta, mutta ei
myöskään yksilöllistävästä työotteesta.

Jos katsotaan, miten kauan tuohon Butrymin toivomaan identiteetin kir-
kastamiseen menee aikaa, on jo mennyt, voi pieni epätoivo hiipiä esiin. Niin
hidasta identiteetin kirkastuminen vaikuttaa olevan ottaen huomioon, että sosi-
aalityön voi koulutettuna ammattina katsoa syntyneen esimerkiksi Yhdysval-
loissa jo pian sata vuotta sitten.

Vuonna 1998 julkaisi sosiaalityöntekijöiden ammattijärjestöjen kansainvä-
linen yhteistyöjärjestö IFSW eli International Federation of Social Workers kai-
kille ”ystävillään⁶⁴” jaettavaan uutislehden nimeltä Newsletter 2/98. Sen kan-
nessa on perhonen kukasta mettä hakemassa ja noin 26 pisteen fontilla on ot-
sikko: What is Social Work? A relevant question to the profession and IFSW.
Erosin järjestön ystävästä saatuani tuon lehden. En voinut ymmärtää miten tuo

⁶⁴ IFSW Friends on maailmanjärjestön toiminnan yksi osa.

kysymys kehdataan esittää yhä uudestaan ja uudestaan, sillä vaikka kysymys siitä, mitä sosiaalityö on, kuuluu varmasti niin sanottuihin peruskysymyksiin, jotka jokainen sukupolvi joutuu kysymään itseltään uudestaan, niin sittenkin on myös kysyttävä, miten ammatti hoitaa yhteiskunnallisen tehtävänsä⁶⁵, jos se ei kykene edes itselleen määrittelemään "mitä se on". Butrymin kanta on, ettei sosiaalityön "arkkitehtuurin" kuvaaminen voi olla sen metodien kuvaamisen varassa, on kuvattava toiminnan tavoitteita (Butrym 1982/1976, 7).

Butrym kaipasi edellä myös psykologista tietoa sosiaalityöhön. Suomen sosiaalityökeskusteluissa 1980-luvulta alkaen on Pekka Saarnio esiintynyt melkoisen yksinäisenä mohikaanina yrittäessään keskustella sosiaalityön ja psykologian suhteesta. Saarnio (2004) kysyy haastavasti kuvitelleensa mielessään kysymystä:

"Voisiko joku poliisiammattikorkeakoulun opettaja julistaa poliisitoimen perustuvan yksinomaan yhteiskuntatieteisiin. Tämä kuulostaa täysin absurdilta. Sikäläinen tiedonintressi on pragmaattinen eli ei kissan värillä väliä, kunhan se syö hiiriä. Samaa periaatetta pitäisi seurata myös sosiaalityön tutkimuksessa. Yhteiskunnallisen erilaisumisen tähän tapaan muokkaamat instituutiot eivät voi noudattaa perinteisiä tiederajoja." (Saarnio 2004.)

Saarnion esittämä haaste sosiaalityön ja myös sen tutkimuksen määritelmälle on erittäin olennainen. Olen kysynyt mielessäni monta kertaa, miten ihmisten voimaantumista tai aktivoitumista voidaan lisätä vain yhteiskuntatieteiden tarjoaman tiedon avulla. Saarnio (2004) sanoo, että olisi muistettava se sosiaalityöstä esitetty vanhempi näkemys, jonka mukaan sosiaalityöllä on kolme tietoperustaa: hallintotieteet, käyttäytymistieteet ja yhteiskuntatieteet. Minä väitän jatkossa, että erityisesti filosofiasta saisimme myös olennaista apua.

⁶⁵ Vrt. Mäntysaari 1995.

6 ELÄMÄNVOIMA, TAHTO JA RAKKAUS KÄSITTEINÄ

Katsotaanpa eräitä sosiaalityön lähialoilla käytyjä keskusteluja, siltä osin kuin ne liittyvät aktivoitumisen ytimeen, ihmisen voimaantumiseen. Ensimmäiseksi esittelen elämänvoimasta käytyä (osin historiallista) keskustelua. Käsite, jonka sitten avaan elämänvoiman rinnalle, on tahto ja tahdonvoima sekä akrasia eli heikkotahtoisuus. Keskustelulla pyrin avaamaan uudenlaisia näkökulmia aktivoitumiseen.

6.1 Elämänvoima

Ihmisenä olemisen elämänkysymys eli *elämänfilosofia* nousi Eira Hernbergin (1989) mukaan 1890-luvun Saksassa hallitsevaksi ajattelutavaksi ja ajattelu levisi muualle Eurooppaan vaikuttaen filosofiaan, yhteiskuntatieteeseen sekä esteetiikkaan ja taiteeseen. Elämänfilosofian keskeiset hahmot olivat Friedrich Nietzsche ja Henri Bergson. Nietzsche puhui muun muassa *elämänvoimasta* ja Bergsonin yksi keskeinen käsite on elämänhyöky (*élan vital*). Bergson (1963/1919, 26) korostaa iloa, joka on ”meille selvin merkki” siitä, että elämä on onnistunut. Iloa voidaan nähdä kaikkialla, missä on luovaa työtä. ”Mitä runsaampaa on luova työ, sitä syvempi ilo” sanoo Bergson (mt. 26).

Aktivoinnin kannalta tämä on tärkeä ajatus. Jos ihmisiä aktivoidaan niin, että he kokevat esimerkiksi kuntouttavassa työtoiminnassa tai niin sanotuissa tukitöissä *työn iloa*, on se kovin eri asia kuin että kokemus on päinvastainen. Tajuan toki samalla haaveeni ontoutuden. Juhani Seppänen (2004) nuijii isolla vasaralla työlle asetetun luovuuden vaatimuksen elitistiseksi höpötykseksi. Hänen mielestään luovan olemuksen löytäminen työstä, joka tähtää lähtökohdiltaan aivan muuhun, on elitistinen harha. Luovuus ei vastaa kaikkeen, vaikka kuinka huutaisi. (Mt. 69.) Seppänen on oikeassa, ainakin osittain, myönnän sen.

Elämänfilosofian mukaan ihminen on kahden maailman, sisäisen ja ulkoisen maailman asukas ja näistä kiintoisampi on sisäinen maailma. Syvätason asiat ilmenevät "elämyksellisesti tajuttuina itse elämän ristiriitoina" (Hernberg 1989, 23). Elämänfilosofia elvytti Hernbergin mukaan romantiikan ajattelua. Se tuotti intuition kapinaa järkeä vastaan ja kulminoitui käsitteissä elämä ja elämys. Todellisuuden kokonaisvaltaisen ymmärtämisen katsottiin olevan mahdollista vain välittömän kokemuksen, elämyksen avulla. (Mt. 23.)

Elämänfilosofian bergsonilaisen suuntauksen mukaan elämä oli kuin virta, rationaalisesti käsittämätön tapahtuma, jota ohjasi "täysin vapaasti itseään luova elämänvoima" eli juuri tuo *élan vital*. Nykyajan rationaalisuuteen pyrkivälle ihmiselle (siis minulle tässä ja nyt) on vaikeaa lähteä bergsonilaiselle linjalle, sillä haen "elämän virtaan" selitystä tai vähintään ymmärrystä, joka on jollain tapaa myös *rationaalisesti käsitettävää*, ei käsittämätön. Ajatukseni on sama kuin filosofi Erik Ahlmanin (1992/1920, 32) hänen sanoessaan, että on yleensä "turhaa antaa intuitiolle mitään mystillistä luonnetta", sitä tulee katsoa "raittiisti ja asiallisesti". Intuitio on tahdon ja tunteen avulla saatua tietoa ja sillä on aavistuksentapainen luonne. (Ahlman 1992/1920, 33.)

Kaikelle elolliselle on ominaista pyrkimys elämään, jopa tarrautuminen elämään silloinkin, kun se ulkopuolisen mielestä ei näyttäisi elämisen arvoiselta. Eläminen on kaikille arvo sinänsä, viimeinen arvo, jota ei tavallisesti ole tarpeen asettaa kyseenalaiseksi. Normaalisti (tässä tapauksessa tarkoitan normaalilla suurinta osaa siitä ajasta jonka elämme) ihminen ei kysy, minkä varassa hän "jaksaa elää", kuten psykologian tutkija Kirsti Lagerspetz sanoo (1990, 139; kurs. TK). Hän jatkaa, että kysymys elämän arvosta herää useimmiten kriisitilanteissa, joille on ominaista pyrkimysten turhautuminen, menetykset tai tuhon uhka. "Tyypillistä on tuolloin, ettei ihminen näe mitään tapaa, millä nuo kielteiset tekijät voitaisiin poistaa tai torjua." Työttömyys, erityisesti pitkään jatkuva työttömyys, on lähes kaikille ihmisille vakava kriisitilanne. "En nähnyt itse enää mitään ulospääsyä", sanoi moni kahdeksasta työttömänä olleesta ihmisestä, joita haastattelin vuonna 2003. "En uskaltanut mennä viikkoihin ulos, kiersin vain kehää, asunnossani oli lattialla näkyvissä kulkemani reitti. Makasin vain päivät, nousin kahdelta tai neljältä, en aina tiennyt, mikä päivä oli. Itsetuntoni oli mennyt niin alas, etten ajatellut osaavaani enää mitään - -". (Työpäiväkirjat vuonna 2003.)

Lagerspetz (1990) sanoo "jopa väittävänsä", että jos ihmiselle luvattaisiin takaisin se, minkä hän on menettänyt tai pelkää menettävänsä, kuten terveys, nuoruus, poismennyt läheinen, kanssaihminen arvostus tai mikä häneltä puuttuneekin, niin ihminen hypähtäisi pystyyn riemastuneena ja jatkaisi elämäänsä kyselemättä enää, minkä varassa elää.

"Onko maailmassa siis niin paljon hyviä ja arvokkaita asioita, että niitä on riittävästi tarjolla elämän jatkumisen syiksi? Vai onko ihmisen elämänhalu niin voimakas, että hän yleensä haluaa elää, vaikka siihen ei mitään syytä olisikaan? Luultavasti molemmat vastaukset ovat oikeita. Elämänhalu ja elämän asioiden kokeminen hyväksi tai arvokkaiksi ovat pitkälti saman asian kaksi eri puolta. *Täysin henkilökohtaisella tasolla ihmisen omasta tilasta riippuu, kokeeko hän jonkin asian mielekkääksi vai ei.*" (Lagerspetz 1990, 140; kurs. TK)

Millaisia ovat asiat, joita ihmiset pitävät kyllin arvokkaina sanoakseen, että he elävät niiden "varassa" ja mistä niiden arvokkuus on peräisin, kysyy Lagerspetz. Esimerkiksi tiede ei voi antaa ihmisille arvoja, se voi vain kertoa meille miten asiat ovat. Tiede voi kuitenkin osoittaa, mikä on mahdollista ja todennäköistä, toisin sanoen se voi tarjota rakennusaineeksi pyrkiessämme päättämään, mitä pidämme arvossa, minkä puolesta kannattaa taistella ja mihin kannattaa panna toivonsa. Tuntuisi, että kestävimpiä ja rehellisimpiä ovat sellaiset arvotukset, jotka ovat sopusoinnussa myös tieteellisen maailmankuvan kanssa, sanoo Lagerspetz. Viime kädessä arvot kuitenkin ovat lähtöisin ihmisestä itseltään. (Lagerspetz 1990, 146.)

Arvona voidaan pitää mitä tahansa asiaa, johon ihmisellä on positiivinen asenne, *ihminen hyväksyy arvon tunteidensa avulla*, määritteli aikanaan Erik Ahlman, jota pidetään edelleen Suomen yhtenä merkittävimpana arvotutkijana. Ahlman (1992/1939) jakaa arvot yhdeksään luokkaan. Luokkaan "vitaaliset arvot" hän lukee elämän itse, elämän voimakkuuden, terveyden ja onnistuneisuuden (mt. 25).

Tärkeimpien tarpeiden kohteet ovat yleensä niitä seikkoja, joiden varassa ihmiset sanovat jaksavansa elää, vaikka niitä ei tavallisesti tässä muodossa esitetäkään. Silloin kun perustarpeiden tyydyttäminen ei ole mahdollista, ihmiset pyrkivät korvaamaan puutetta kiinnittämällä enemmän huomiota muihin mahdollisiin tyydytyksen kohteisiin ja katsovat jaksavansa elää niiden varassa. Yleensä tyydytyksen kohteita on kuitenkin tarjolla riittävästi ja niin ihmiset katsovat, että elämän jatkaminen "kannattaa". Lagerspetz kertoo, kuinka (hänen isänsä) Erik Ahlman määritteli "onnen mielestäni osuvasti nykyhetken mielihyvään liittyväksi tietoisuudeksi loputtomista mahdollisuuksista". Ihmisellä, joka tietää kuolemansa olevan lähellä, ei enää ole tulevaisuuden mahdollisuuksia ja tämä vähentää hänen onnellisuuttaan ratkaisevasti, sanoo Lagerspetz (1990).

Monet työttömät elävät, ei nyt suorastaan fyysisen kuoleman varjossa, mutta aikamoisen sosiaalisen ja psyykkisen "elämän odotusten puuttumisen varjossa". Työtön ei voi suunnitella tulevaisuutta⁶⁶, "tulevaisuus on vain yhä pahempaa köyhtymistä"; tällaisia vastauksia olen saanut hyvää tarkoittaviin kysymyksiini. "Elän vain päivän kerrallaan, älä kysy minulta tuollaisia", sanoi minulle eräs pitkään työttömänä ollut mies aika lailla vihastuneena. Monen työttömän ihmisen elämän tarinaa kuunnellessa on tullut mieleen kysymys, kuinka on mahdollista se, että puhuja on vielä hengissä. (Työpäiväkirjat vuonna 2003.)

⁶⁶ Ihmisellä on kiistämätön halu ja oikeus odottaa elämältä tiettyä vakaisuutta ja ennustettavuutta, sanoo työttömyyttä yhteiskuntafilosofisesti tutkinut Heikki Mäki-Kulmala (2000, 8).

6.2 Tahdon käsite

Tahdon käsitteestä kiinnostuminen on tässä tutkimuksessa pääosin aineistolähtöinen oivallus. Evaluaatiotutkija Mansoor A. F. Kazi⁶⁷ toimi meille AKKU-tutkijoille jonkin aikaa konsulttina ja hän ”keksi” tahdon tehdessään koeajoja osalla AKKU-surveyn aineistosta. Binäärillä logistisella regressioanalyysillä tehdyssä analyysissä ainoaksi selittäväksi tekijäksi nousi tekijöitä, jotka kuvasivat ihmisten ”tahtomista”. Jokainen tietää, että ihminen, joka innokkaasti hakee töitä, tahtoo työtä, sitä myös todennäköisemmin saa⁶⁸.

Toinen tahdon käsitteestä kiinnostumaan herättänyt seikka on ollut kauan sitten virinnyt kiinnostukseni toiminnan teoriaan. Myös von Wrightin kiinnostus filosofisen antropologian kannalta tärkeisiin käsitteisiin eli teon ja toiminnan kannalta olennaisiin käsitteisiin sisältää tahdon käsitteen. Toimintaan liittyy tahto ja tahdonvoima olennaisena käsiteparina.

Psykologisessa tutkimuksessa ja keskusteluissa tahtoa ei ole käsitelty juuri lainkaan. Tahdonalaisuudesta sen sijaan puhutaan jonkin verran. Tämä yllätti minut. Selityksen tarjoaa Juti (1999), joka sanoo, että ”tahto on syrjitty epäolio jopa arkipsykologien uskomusten, halujen ja intentioiden täyttämässä maailmassa. Se on filosofian syrjityistä se kaikkein syrjityin. Jopa filosofian historioitsijat muistavat murjoa sitä vain pelastaakseen tutkimansa kuuluisuuden maineen.” (Mt. 212.) Tahdon käsitteen tekee tukalaksi se, että sillä on vuosisatainen metafyyminen painolasti, josta sen on ollut hyvin mahdotonta irtautua. Käsitteen tilalle on yritetty hakea muita käsitteitä, jotka menisivät paremmin ”kaupaksi naturalistien ja kognitivistien valtaamalla käsitemarkkinoilla” (mt. 213). Esimerkiksi intentio on hyvä esimerkki käsitteestä, johon jopa naturalistit ovat suhtautuneet suhteellisen myötämielisesti, jatkaa Juti. Myös motivaatiota on tutkittu psykologiassa viime vuosina (esim. Salmela-Aro & Nurmi 2002). Palaan motivaation käsitteeseen myöhemmin luvussa 8.1.

Tahdonvoima on elämänvoiman kannalta olennainen komponentti. Luonnollisissa kielissä tahdon käsitteellä on pitkä historia. Suomen kielen tahto-verbi on perua itämerensuomen kantakielestä, sanoo Niiniluoto (1999, 1). Samaa sukua ovat sanat *tai* ja *tahi* ja tämä viitanee siihen ajatukseen, että tahto suorittaa valintoja. Latinan verbistä *volo* (tahdon, haluan) johtuu sana *voluntas* (tahto). Latinan tai-sana *vel* taas on lähellä muinaisgermaanien kantaa *wel-*, johon perustuu englannin kielessä *will*, saksassa *Wille* ja ruotsin kielessä *vilja*. Saksassa ja ruotsissa tahtominen (*vilja*) ja valitseminen (*välja*) ovat lähellä toisiinsa sanoina. (Mt.1.)

⁶⁷ Ks. Kazi 2003.

⁶⁸ Tämä ei tarkoita, että väittäisin kaikkien voivan saada työtä millään hakemisen määrällä. Olen lukenut niin monta vastauslomaketta, joissa ihmiset kertovat – ja toiset aika tarkkaankin – toivottamaksi osoittautuneet yrityksensä hakea työtä. Tiedän tämän omasta mielestäni hyvin selkeästi. Minulla on lähiomaisia, jotka ovat olleet kauan vaille työtä. Itse en ole ollut koskaan työtön. Olen seurannut lapseni (syntynyt vuonna 1980) ikäpolven ponnisteluja päästä työhön, edes johonkin väliaikaiseen, vaikka huonostikin palkattuun pääkaupunkiseudulla.

Tahto on ensinnäkin voimaa, tekojen vaatimaa henkistä energiaa. Se on myös elämystä energian hyväksikäytöstä tai ponnistelusta estojen vastustamiseksi. Lujuus voi liittyä myös esimerkiksi itsehillintään. Käytämme sanoja "tahdonvoima", "voimakastahtoisuus". Sananlaskut puhuvat tahdosta joka "siirtää vuoria" tai "vie miehen läpi harmaan kiven". (Niiniluoto 1999, 1-2.) Toiseksi tahto voi olla suuntautunutta henkistä toimintaa, jolloin sillä on paitsi voima, myös suunta tai kohde. Välitön tahto on lähellä haluamista (englanniksi *want*) ja se on myös lähellä toivomista (englanniksi *wish*). Latinan termi *conatio* viittaa tällaiseen tahtoon. (Niiniluoto 1999, 2.)

Kolmanneksi tahto voi olla tietoisien harkinnan eli deliberaation ja vaihtoehtoisten ratkaisujen valinnan pohjalta syntyvä aikomus ja päätös tahdon toteuttamisesta. Tahto voi suuntautua 1) objekteihin, 2) teko-tyyppeihin ja 3) asi-antiloihin. Niiniluodon esimerkkeinä ovat: 1) Tahdon sinut! 2) Tahdon olla sulle hyvin hellä ja 3) Kant tahtoo, että maailmassa vallitsee ikuinen rauha. Tahdon suorittaman valinnan ilmaukset ovat joko pyyntöjä, vakaita aikoimuksia tai jopa määräyksiä (esimerkiksi viimeinen tahto eli testamentti). (Niiniluoto 1999, 2.)

Perinteisin tahtoon liittyvä filosofinen ongelma on kysymys tahdon vapaudesta. Tekojen oikeudellinen ja moraalinen vastuullisuus edellyttää niiden tahallisuutta, voluntaarisuutta ja vapaaehtoisuutta. Miten tahdon vapaus sopii yhteen sen kanssa, että maailma on kausaalisten lakien hallitsema⁶⁹, kysyy Niiniluoto. Kysymykseksi jää silloin se, onko ihmisen tahto sittenkin jonkinlainen poikkeama. (Niiniluoto 1999, 2-3.)

Nykyisin ajatellaan tahdon olevan yksi ihmisen kolmesta peruskyvystä: tunne, järki, tahto. Tahto on "se tekijä, jonka kautta ihmisen järkeily ja tunne purkautuvat toiminnaksi" (Niiniluoto 1999, 3; kurs. TK). Järki-tunne-tahto-erottelu vakiintui vasta uudella ajalla. Platonilla oli kolmijako järki, himo ja *thymos*, joka on suomennettu sanoilla into, tulisuus, intomieli ja kiihkeys. Näin se liittyy ihmisen itsetuntoon, kunniantuntoon ja arvorationaalisuuteen. Näin se on myös tahdonvoiman edeltäjä.

Yhden tarkennuksen *thymoksen* käsitteeseen esittää Francis Fukuyama (1992, 188-189). Kyse on yksinkertaisesti ihmisen arvosta, arvovallasta, tunnustuksesta ihmisenä. Hegelille ihminen on alusta alkaen yhteiskunnallinen olento eli hänen käsityksensä omasta arvostaan on yhteydessä siihen arvoon, jonka muut hänelle antavat. Alexandre Kojève lisää tähän Fukuyaman (1992) mukaan vielä sen ajatuksen, että vain ihminen voi haluta myös ihmisen biologisten tarpeiden kannalta täysin hyödyttömiä asioita kuin vaikkapa mitalia tai vihollisen lippua. Ihminen haluaa niitä siksi, että ne ovat myös muiden ihmisten halujen kohteita. Hegelin mukaan ihminen tai "ensimmäinen ihminen" eroaa eläimistä vielä syvemmillä tavalla siinä, että hän ei halua muiden ihmisten tunnustavan hänen olemassaoloaan, vaan ihminen haluaa muiden tunnustavan hänet "ihmi-seksi" (Fukuyama 92, 191).

Aristoteleella ei Niiniluodon (1999) mukaan ole intellektuaalisessa psykologiassa varsinaisesti tahdolle sijaa järjen ja halujen rinnalla. Aristoteles puhuu

⁶⁹ Maailma on kausaalisten lakien hallitsema on aika kova ilmaisu ja luulen, ettei Niiniluoto ihan kirjaimellisesti tätä tarkoita.

sielun harkitsevasta osasta eli fronesiksesta. *Fronesis* eli käytännöllinen järki päättää, mitä eri toimintatilanteissa valitaan. Ihminen saattaa jättää oikeaksi tietämänsä teon kuitenkin tekemättä, jos on heikkoluonteinen (kreikaksi *akrasia*). Akrasia on ollut tapana kääntää heikkotahtoisuudeksi (englanniksi *weakness of will*), mutta Simo Knuuttila on kääntänyt sen heikkoluonteisuudeksi ja tätä käännoästä Niiniluoto (1999, 3) pitääkin parempana.

Suomen kielen sanat haluaminen ja tahtominen tarkoittavat eri asioita. Ockhamin (Niiniluoto 1999, 33) mukaan ihmisellä voi olla samanaikaisesti kaksi samaa kohdetta haluavaa tai tahtovaa aktia. Intellektuaalisesta sielusta on peräisin vapaa tahtomisen akti ja sensitiivisestä sielusta on peräisin luonnollisen haluamisen akti. Tämä erottelu on mielestäni erittäin olennainen: voimme haluta muuta kuin tahdomme ja päinvastoin. Haluan jotain, mutta niin kauan kuin en tahdo, on sen saaminen aika epävarmaa. "Tahto edellyttää uskoa aikomuksen toteutumisen *aitoon mahdollisuuteen*" korostaa Juti (1999, 214; kurs. TK).

Usko siihen, että voi aidosti työllistyä, on hyvin hankala tema. Työvoimavirkailijat ovat kuvanneet minulle ahdistustaan niissä tilanteissa, joissa he ovat välittävänä työtä ja työtön hakija on hakevinaan työtä ilman, että kumpikaan uskoo sen onnistuvan. Sosiaalityön lehtorina pitkään työskennellyt Jorma Hänninen (ks. Korkala 1996, 9) kertoo vastaavasta kokemuksesta näin:

Sosiaalitoimistossa kävin monta keskustelua kaavalla "sitten kun saat sen työpaikan, saat asunnon, ihmissuhteet tulevat kuntoon jne" vaikka molemmat tiesimme, ettei sitä työpaikkaa ikinä löydy. Varsinkin vanhemman sukupolven miesten on hirveän vaikea hyväksyä tällainen tilanne. (Hänninen Korkalan 1996 haastattelemana.)

On tosivaikea sanoa, että työntekijä olisi menetellyt suoranaisesti väärin noissa tilanteissa, mutta jotain epäilyksiä työtapa kyllä herättää ja siksi asianomaiset henkilöt sen varmaan puheeksi haluavatkin ottaa.

6.3 Ihmisestä välittäminen ja rakkaus

Välittäminen on mahdollisesti paras ilmaisu sille, että on ihmisenä arvokas, se on ihmisarvon huomioimista. Välittäminen on sana, jolla kevättalvella 2003 kuulin eniten ammattilaisten kuvaavan ja määrittävän työtään kuntouttavissa projekteissa⁷⁰. Välittämistä tuo ymmärtäminen on silloin, kun tuo ihminen auttaa minua ymmärtämään sellaista, joka auttaa minua ymmärtämään itseäni paremmin, ehkä uudessa valossa. Olennaista kuitenkin on, pystyykö auttaja tekemään intervention niin, että keästä tuon muutoksen vaatiman tuskan, joka minulle liittyy tähän vaikeaan asiaan. Jos asia olisi minulle helppo, pystyisin tekemään sen yksin ja myös tekisin. Silloin ammattilaisen apu olisi turha. Olen

⁷⁰ 27.3.03 Sosiaalisen kuntoutuksen arviointitutkimuksen päivä, jossa kuuntelin koko päivän sitä, millä verbeillä työntekijät puhuvat työstään ja 9.4.03 Työpajapäivät, jonka alustuksessa Kari Hilpinen kuvasi työtään.

alkanut yhä enemmän aprikoida: voiko ihmisen auttaminen olla muuta kuin terapeuttista työtä? Mikä on terapian ja terapeuttisen työ rajaviiva?

En puhu tässä terapiasta siinä merkityksessä, että terapiaa tekevät vain terapiakoulutuksen saaneet työntekijät. Vastaavasti en pidä sosiaalityön määritelmänä sitä, että se on sosiaalityön koulutuksen saaneiden henkilöiden tekemää työtä. Sosiaalityön koulutuksen saaneet henkilöt voivat tehdä loogisesti ajatellen mitä tahansa työtä, josta ei taatusti tule sosiaalityötä sillä, että sitä tekee sosiaalityöntekijä.

Usein ajatellaan, ettei sosiaalityössä työskennellä tiedostamattoman kanssa. Asian voi nähdä kuitenkin myös aivan toisin. Yhdysvaltalainen terapeutti Alon Gratch (2003/2001) sanoo aivan yksinkertaisesti, että "samaa työtä (eli tiedostamattoman muuttamista tietoiseksi) voivat tehdä, ja tekevätkin, myös kouluttamattomat ihmiset tavallisessa elämässä" (mt. 70). Ajattelen nykyään Gratchin tavoin. Jos ihmisen auttaminen hänen ajattelunsa selventämiseksi olisi vain ammattihenkilöstön avun varassa, niin eipä elämä maapallolla enää taitaisi jatkua. Valtaosan tuesta, avusta, jota jokainen ihminen elämänsä aikana tarvitsee, antavat maallikot, lähimmäiset, toiset ihmiset. "Meidän ei ... tarvitse jättää tutkimustyötä vain terapeutin tehtäväksi - on otettava lähtökohdaksi - mielen arvostaminen - fantasioita myöten" (mt. 67). Menetelmät ovat "jossakin mielessä rakkauden luonnollisia johdannaisia" määrittelee Gratch (mt. 68). Hän kysyy voiko esimerkiksi rakkauden tunne jopa parantaa häpeän tunteen. Ja hän vastaa lyhyesti: "Kyllä: terapeutin, vanhemman, lapsen, ystävän tai rakastetun rakkaus on aina parantavaa". Jos haluaa pitemmän vastauksen, niin se tarkoittaa "rakkauden säisistämistä, jolloin siitä kasvaa uusi tapa rakastaa omaa itseään." (Mt. 68.)

Usein kysytään, onko oikein pyrkiä muuttamaan ihmistä. Kysytään, onko oikein "mennä ihmisen pään sisään". Terapeuttisesti orientoitunut ammattilainen kieltää yleensä edellisen lauseen väitteen ja sanoo, ettei hän pyri muuttamaan ihmistä, vaan tukemaan ihmisen muutosta. "Pään sisään meneminen" - tai tuleminen, kun katson sitä asiakkaan, muutostyön kohteen, ihmisen, suunnasta - on hyvin intiimi interventio, ja se tuntuu uhkaavalta. Toisin sanoen tuntuu pahalta, että joku ymmärtää minua enemmän siitä, miten ajattelen ja miten tunnen. Mutta se tuntuu toki myös hyvältä. Se tuntuu välittämiseltä. Välittämisen vastakohta on välinpitämättömyys. Välittäminen on ihmisen kunnioittamista, ihmisen näkemistä vastuullisena olentona. Avaan jatkossa lisää sitä keskustelua, jota terapeutit ovat käyneet ihmisen tukemisesta ja siihen liittyvistä olennaisista käsitteistä.

Välittäminen sisältää arvostamista. Terapeutit Antero Katajainen, Krisse Lipponen ja Anneli Litovaara⁷¹ (2003, 77-79) puhuvat "arvostavasta silmästä". He pitävät länsimaisen ajattelun harhana sitä, että kriittisyys heikkojen kohtien ja virheiden nopean löytämisen merkityksessä, olisi älykkyyttä. Hyvien asioiden ja puolien näkijää pidetään puolestaan helposti naiivina. Kun olen seurannut, havainnoinut ja kuunnellut ihmisiä - sekä työntekijöitä että asiakkaita - aktiivisen toiminnan parissa, olen alkanut epäillä eli kehittää hypoteesia siitä, et-

⁷¹ Katajainen, Lipponen ja Litovaara ovat lähinnä kokeneita ratkaisukeskeisiä ammattilaisia.

tä kyseessä on jotakin enemmän, on kyse pitämisestä, jopa rakastamisesta ainakin sanan filia- tai agape-merkityksessä. Aihe on luonnollisesti kova tabu.

Kokeneet aktivoinnin ammattilaiset tunnistavat rakkauden teeman. "Testasin tätä hypoteesia" julkisessa luennossa huhtikuun alussa 2003 puhuen arvostavasta, rakastavasta työotteesta kuntouttavan työn yhtenä osana ja sain paljon positiivista palautetta⁷². Kukaan ei kiistänyt teemaa. Itse koen niin, että on helpompi työskennellä ihmisten kanssa, joista edes jossain määrin pitää, mitä se sitten onkin, epämääräinen käsite toki. Jos yhteistyön toinen osapuoli on minulle hankalan oloinen, tulee työnteosta vaikeaa.⁷³ Toki on aina kyse vuorovaikutuksesta, jota voi muuttaa ainakin jonkin verran.

Evaluaatiokeskustelussa on kuvattu evaluaattorin roolia pohtien, onko se terapeutin rooli (Erik Albæk ks. Lindqvist 1999). Eleanor Chelimsky puhuu *ystävystä* (Chelimsky 1997; Lindqvist 1999). Ystävä on henkilö, jonka oletamme tarkoittavan hyvää. Ja hyvää ystävä useimmiten tarkoittaaakin. Tulee kuitenkin myös tilanteita, joissa ystävä loukkaa meitä. Loukkaamista on monenlaista, sanovat kokeneet terapeutit. Tavallisemmin loukkaaja ei huomaa loukkaavansa. Kyse on vain viestin vastaanottajan herkästä kohdasta. (Katajainen ym. 2003, 193.) Me olemme saattaneet tehdä ensin loukkauksen ystäväämme kohtaan ja hän kostaa sen meille. Tällöin hän yleensä sanoo, ettei halua loukata, mutta... Mutta on vaarallisimpia käyttämistämme pienistä sanoista. Sanoessamme "mutta", kumoamme sen, mitä "mukamas sanomme" eli mutta "nollaa aikaisemman myönteisen sanoman" (mt. 191.) Kun sitten loukkaannumme yhä lisää, on kierre valmis ja koemme, ettei meitä ymmärretä. Ystävyys voi jopa katketa.

Edellä kuvattua tilannetta voi ymmärtää toiminnan teorian ajattelun kautta. Kyse voi olla myös siitä, että ihmisten ja heidän elämäntilanteidensa muuttuessa muuttuvat vuorovaikutuksen ehdot ja uudessa tilanteessa riittävän tasa-painon löytäminen vaatii paljon psyykkistä työtä. Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena oleva ilmiö, eli aktivoitumisen tarve pitkittyneen työttömyyden seurauksena, on hyvä esimerkki muuttuneista vuorovaikutuksen ehdoista. Työttömäksi joutuminen ja työttömyyden pitkittyminen on iso muutos useimpien ihmisten elämässä ja se johtaa usein ystävyys-suhteiden vähenemiseen ja jopa eristäytymiseen. Kokemuksellisesti juuri yksinäisyys voi olla työttömyydessä pahinta. En halua väheksyä tällä väitteellä taloudellisen niukkuuden tyranniaa. Yhdessä toistensa kanssa ne muodostavat toisiaan vahventavia mekanismeja.

Ymmärretyksi tulemisen kokemus on vuorovaikutukseen perustuvan ammatillisen työn kaikkein keskeisin elementti minun käsitykseni mukaan. Asiakastyösuhteiden epäonnistumiset ovat useimmiten ei-ymmärretyksi tulemisen kokemuksista peräisin. Koska kaksi ihmistä ei voi koskaan ymmärtää

⁷² Kuulijat nyökyttelivät. Kaksi hyvin pitkään sosiaalialalla työskennellyttä miestä lähetti minulle teemasta omaa kirjallista materiaaliaan jälkikäteen, mikä ei ole kovin tavallista.

⁷³ Jos tämä ei olisi totta, olisi kokonaisen arkielämää ja työelämää helpottavan kirjallisuuden genre syntymättä; puheet tunneälystä, henkilökemiasta, virtahevoista myyvät hyvin. Tieteellisten kirjojen painokset kalpenevat näille painosmäärille. Tätä viestiä kannattaisi auttamisen ammattia opettavien enemmän kuunnella.

täysin toisiaan, on ammattilaisten kouluttamisessa ymmärtämisen tarkistaminen yksi keskeinen kysymys. Olen ymmärtänyt nyt näin sen mitä olet sanonut, olenko ymmärtänyt oikein, on kysymys, jonka oletetaan pelastavan väärinymmärryksiltä ja näin varmaan usein tapahtuukin. Ymmärtämisen varmistaminen on usein kuitenkin sanaton viestintää⁷⁴.

Rakentava palaute ja yleisemmin rakentava vuorovaikutus perustuu usein oikean hetken valintaan. Yksi pienikin, oikealla hetkellä hyvin valittu sana tai lause, voi olla ihmiselle suuren oivalluksen lähde. Kyse on keskeisesti *tahdistamisesta*⁷⁵ (englanniksi *pacing*) väittää Lauri Salonen⁷⁶ (1990). Ilmiössä on olennaista se, että lause tai ele osuu asian ytimeen eli johonkin ihmisen mielen sisäiseen kerrostumaan, jossa se niin sanotusti resonoi positiivisesti. Olennaista on myös tapa, jolla viesti lähtee. Sen positiivisesta, rakentavasta tarkoituksesta ei saa olla mitään epäilystä. Toiseksi vastaanottajan tulee arvostaa ainakin jollain lailla viestijää. Usein viesti on myös spontaani tai ainakin sen vaikutelman antava. Positiivinen palaute, vaikka kuinka kannustava, joka tuntuu hyvin suunnitellulta, vaikuttaa helposti laskelmoidulta ja siten epäluotettavalta.⁷⁷

Terapeuttisen prosessin ja täsmällisen lääketieteellisen toimenpiteen vertaaminen ei ole Gratchin (2003/2001) mukaan mahdollista, sitä ei voi tehdä, koska terapeuttinen prosessi on "luonnollisten, ihmisten välisten prosessien - ennen kaikkea rakkauden - laajentuma". Tällöin rakkaus ymmärretään "haluksi perehtyä toisen ihmisen sisäiseen maailmaan myötätuntoisesti ja arvostavasti". Terapeutin tärkein keino on kysyä kysymyksiä, joilla selviää ihmisen⁷⁸ ajattelutapa.

Terapiaa voidaan toki määritellä myös tiukemmin. Yleensä ajatellaan, että jokin olennainen psyykinen prosessi on jäänyt kesken. Päivikki Viinisalo (1990, 187) näkee terapiassa olennaiseksi separaatio-individuaatio-prosessin eriytymis- ja yksilöitymisvaiheet, jotka ovat kehitystä estävällä tavalla jääneet kesken.

Ihmiset kärsivät elämässään monenlaisista psyykkisistä ongelmista, jotka ovat "tavattoman monimutkaisia". Ja vaikka he kärsivät, he tekevät samalla voimakasta vastarintaa, koska kipu "haluaa" olla olemassa. Sillä on jokin merkitys ihmiselle. Ihmiset myös pelkäävät muutosta ja takertuvat heille tuttuun. Terapeuttiset prosessit ovat hitaita ja epävarmoja, eikä terapeuteilla ole valmiita vastauksia. Elävän elämän kanssa kun ollaan tekemisissä, ei tietoa ole koskaan tarpeeksi. Käsittääkseni yhden olennaisen ytimen Gratch (2003/2001, 128) ki-

⁷⁴ Hyvä johtaminen voi ilmetä esimerkiksi siten, että esimies kieltäytyy jatkamasta viihäisen alaisensa kanssa keskustelua jostain vaikeasta asiasta sähköpostitse, koska tietää sen usein johtavan uusiin väärinymmärryksiin ja ylitulkintoihin, koska sanaton viestintä puuttuu.

⁷⁵ Kuntoutuksen parissa työskentelevät ammattilaiset puhuvat paljon ajoituksesta (timing), mutta en ole löytänyt siitä mitään hyvää kirjallista aineistoa.

⁷⁶ Lauri Salonen on kokenut työyhteisökouluttaja, käytän hänen teostaan aineistona kuten muidenkin terapeuttisen työn tekijöiden tekstejä tässä luvussa.

⁷⁷ Esimerkiksi kehityskeskustelun ja tulospalkkausmäärittelyn liittäminen yhteen voi olla tuhoisa yhdistelmä ainakin kehityskeskustelun alkuperäisen idean kannalta.

⁷⁸ Gratch käyttää sanaa potilas, minä käytän tässä sanaa ihminen.

teyttää näin: Terapeutti "pääsee perille potilaastaan vain sitä mukaa kuin tämä pääsee perille itsestään".

Toisaalta terapiaan kuuluu olennaisena osana myös dialogisuus: terapiassa muuttuu koko ajan myös terapeutti itse. Risto Fried (1977) pohtii mielenkiintoista kysymystä siitä, *mitä terapeutti kestää*. Hän kysyy miten on mahdollista se, että jotkut älykkäät ja hyväntahtoiset ihmiset antavat ohjausta ja terapiaa koko elämänsä kohtaamatta muita kuin mukavia potilaita, joilla toki on ongelmia, mutta ei vaikkapa "pelkoa hulluksi tulemisesta" tai "halua antaa terapeutin kuulla, mikä kuuro ja sokea ja ymmärtämätön idiootti tämä on" (Friedillä on monia muitakin esimerkkejä). Fried katsoo tämän johtuvan siitä, että potilas oppii nopeasti, kuinka paljon terapeutti voi sietää ja kuinka paljon hän kestää kuulla eli millä tasolla terapia voi liikkua. (Mt. 30.)

Mitä auttava taho kestää on hyvin keskeinen kysymys. Yksi kaikkein mieleenpainuvimpia havainnointikokemuksiani on ollut se hiljainen hetki, joka luokkaan laskeutui, kun eräällä kuntoutuskurssilla vieressäni istuva mies kysyi yhtäkkiä niin kutsutuilta vetäjiltä: "*miksi te teette meidän kanssa työtä, uskotteko te meihin?*". Toinen vetäjästä ei kestänyt kysymystä, vaan oli keksivinänsä jotain asiaa ja poistui luokasta. Toinen vetäjästä jäi luokkaan ja sanoi, että hän haluaa tehdä juuri sitä työtä kuin tekee. Tämä kokemus oli niin häkellyttävä, etten pystynyt sitä raportoimaan vuoden 1996 raportissani (Lindqvist 1996). Itse luulin sen tehneeni, mutta tekstistä sitä ei löytynyt.⁷⁹ Olen kertonut tapauksen lukuisia kertoja ja lähes aina myös luentosalissa on syntynyt hiljaisuus. Toinen esimerkki, jonka olen raportoinut aikaisemmin (Lindqvist 1996, 107) kuvaa sitä, miten kurssilaismies sanoi: "Sääliks käy niitä opettajia vaan, ku ei - - eihän se niitten vika, ett on tämmöne tilanne. - - töitä perkele eikä - -." Hän jatkaa kuvaamalla sitä, miten huolimatta siitä, että kaikki tietävät, miten vaikeata työllistyminen on, niin sittenkin ihmiset tulevat työllisyyskursseille mielessään toive työstä: "- - että kun ne jotenkin luulee, että - - et noo, ne järjestää kyl töitä sieltä".

6.4 Frommin rakkauskäsitys

"Rakkaus on asenne, ihmisen koko luonnetta sävyttävä suhtautumistapa maailmaan kokonaisuudessaan" sanoo Fromm (1988/1956, 69). Hän määrittelee rakkauden ihmisessä vaikuttavaksi voimaksi, joka murtaa "ne seinät, jotka tavallisesti erottavat ihmisiä toisistaan ja yhdistää hänet aidosti toisiin ihmisiin." Olen kokenut jotain tästä havainnoidessani työttömien kuntoutusta. Kun kuntoutuskurssilla tai toimintakeskuksessa on mukavaa olla, siellä on läsnä "*rakkauden henki*". Sitä on vaikea muilla sanoilla kuvata. Olen kokenut tämän kolme kertaa kolmessa eri ympäristössä, joten en katso sen olevan pelkkä sattuma. Kun tämä vaihe toteutuu, alkavat ihmiset viihtyä toistensa seurassa. He hakeu-

⁷⁹ Klaus Mäkelä (1990, 46) ja Tarja Pösö (1993, 33) ovat pohtineet kysymystä, millaisen merkityksen voi antaa tiedoille, joita tutkija ei ole kirjannut, mutta jotka jälkikäteen alkavatkin tuntua tärkeiltä. Mäkelä ei ota asiaan selvää kantaa ja myös Pösö on varovainen.

tuvat yhteen, lähelle toisiaan. Hänkin, joka on vielä yrittänyt olla kovis ja omis-
sa oloissaan, liittyy joukkoon. Tai sitten hän ei kerta kaikkiaan pysty sitä teke-
mään ja yrittää estää muitakin viihtymästä.

Tutkimallani sosiaalityko-kurssilla eräs takarivin mies lähti aina tupakalle,
kun tunnelma alkoi tihentyä miellyttäväksi, hän ei kestänyt sitä. Tässä "rakkaus-
den vaiheessa" osallistujat alkavat myös uskoa vetäjien olevan työssä omasta
halustaan, ei vain palkkapappeina. He ovat ihmisiä, eivät viranomaisia. "Mutta
Kirstihän olikin ihminen", sanoi eräs haastattelemanin nainen minulle jälkeen-
päin. Tätä kaksinaisuutta eli ole ammattilainen, palkkatyöntekijä ja ole ihminen,
"ihminen ihmiselle" kuten on tapana sanoa, voisi kutsua ammattilaisen tai am-
matillisuuden paradoksiksi. Terapian tutkija Gratch (2003/2001) kertoo omasta
kokemuksestaan terapeutina esimerkkejä siitä, miten vaikeaa tuon rajanveto
on. Terapiapotilailla on tapana udella asioita terapeutin yksityiselämästä. En-
simmäisellä kerralla Gratch onnistuu vaihtamaan puheenaihetta, mutta toisella
kerralla hän kertoo hetkeksi "miltei unohtaneensa" sen, että on terapeutin roo-
lissa. Hän pohtii kuitenkin: "Kuka haluaa terapeutin, joka on aina niin tietoinen
roolistaan, ettei ole enää inhimillinen - silloin, paradoksaalista, kyllä - ei myös-
kään kyllin hyvä terapeutti" (mt. 185). Esimerkkejä aktivoinnin maailmasta löy-
tyisi paljon, yksi aktivointityön tunnusmerkeistä on se, ettei sitä yleensä tehdä
niin sanotusti virkapöytätyönä eli byrokratiatyönä (Sipilä 1979). Työntekijällä ei
ole pöytää ja muita viran tuomia turvia. Kerron vain yhden esimerkin. Nuorten
työpajaan tuli työhön sosiaalityöntekijä, joka alkoi kysellä missä on minun työ-
huoneeni ja pöytäni. Työpajan johtaja ei alkuun ymmärtänyt kysymystä, vaan
yritti selittää miten työpajassa oli tapana tehdä töitä. Kovin kauaa ei asianomai-
nen työntekijä viihtynyt pajatyössä.

Fromm siteeraa Marxia⁸⁰, joka on ilmaissut ajatuksen siitä, että "rakkaus
on mahdollista vaihtaa vain rakkauteen, luottamus vain luottamukseen". Jos
ihminen haluaa vaikuttaa toisiin ihmisiin, on ihmisen todella pystyttävä vaikut-
tamaan sytyttävästi ja kohottavasti. "Opettaja oppii oppilailtaan - potilas vai-
kuttaa psykoanalyytikkoon - edellyttäen, että osapuolten välinen suhde on elä-
vä, luova, eikä suhtauduta toinen toisiinsa kuin vieraisiin olentoihin", jatkaa
Fromm Marxin ajatusta. Fromm (1988/1956) sanoo, että on tuskin tarpeen ko-
rosta sitä, että tällainen antamisena ilmenevä rakastamisen kyky edellyttää
kypsyyttä ja sitä, että "ihminen on päätenyt maailmaan luovasti asennoituvan
ihmisen asteelle". Ihminen on vapautunut riippuvaisuuksista muihin ihmisiin
ja halusta käyttää toisia ihmisiä omien tarkoituksien ajamiseen. Ihminen on
myös saavuttanut rohkeuden luottaa itseensä ja uskon omiin voimiinsa.
(Fromm 1988/1956, 45.)

Kaikille rakkauden muodoille ovat yhteisiä tietyt peruspiirteet: huolenpi-
to, vastuunotto, kunnioitus ja tieto. Huolenpito ilmenee selvimmin äidin rak-
kaudessa. Se voi ilmentyä myös vaikkapa rakkaudessa kukkiin, sanoo Fromm
(1988/1956). Siihen liittyy aktiivinen huolenpito kasvusta. Emme usko naisen
rakastavan kukkia, jos hän ei anna niille vettä. Rakkaus ja työ ovat erottamat-

⁸⁰ "Nationalökonomie und Philosophie" (1844), julkaistu myöhemmin teoksessa Die
Frühschriften Marx (1955, 300-301). Alfred Körner Verlag, Stuttgart.

tomat, ja rakkaus on jonkin saattamista kasvamaan. Huolehtimiseen liittyy rakkauden toinen ominaisuus eli vastuunotto. Vastuunotto ei tarkoita velvollisuutta, joka on ”pantu ihmisen kannettavaksi ulkoa päin”, sanoo Fromm. Vastuunotto tarkoittaa ”täysin vapaaehtoista asennoitumista”; se on minun vastaukseni ”toisen inhimillisen olennon ilmaistuihin tai ilmaisemattomiin tarpeisiin”. (Mt. 47–48.) Kysymykseen olenko veljeni vartija, vastaa tämä ajatus: veljen elämä ei ole vain veljen elämä, se koskee myös vastaajaa itseään.

Vastuunotto voi helposti muuttua alistamiseksi ja hallitsemiseksi, jollei siihen liity kunnioitus. Kunnioitus on alkuperäisen merkityksensä (respicere eli pitää jonakin) mukaan ”kykyä nähdä toinen ihminen sellaisena kuin hän todellisuudessa on, ottaen huomioon tämän omalaatuisuus”, sanoo Fromm (1988/1956, 48). Omalaatuisuus on hyvä sana, vaikka sillä useimmiten tarkoitetaan jotain ihan muuta, kummallisuuttakin. Ihmisen oma laatu – itse puhun mielelläni ihmisen ainutkertaisesta minuudesta (esim. Lindqvist 2003). Sosiaalityön (oppi)kirjallisuus puhuu paljon yksilöllisyydestä, asiakaskeskeisyydestä, tapauskohtaisuudesta.

Kunnioitus sulkee pois toisen ihmisen hyväksi käyttämisen. ”Kunnioitus merkitsee huolehtimista siitä, että toinen ihminen saa kasvaa ja kehittyä omaan suuntaansa” (Fromm 1988/1956, 48). Ihmisten välisessä kanssakäymisessä tai vaikkapa (oman) lapsen kasvattamisessa tämä on kova haaste.

Olennaista Frommin (1988/1956) mukaan on, että se kunnioitus, josta kumpuaa toisen ihmisen riippumattomuuden tukeminen, edellyttää omaa riippumattomuuttani. Vain siinä määrin kuin kykenen elämään ilman toisen ihmisten apua, voin myös olla hallitsematta muita ihmisiä (Fromm 1988/1956, 49). *Jos auttaja, työntekijä on alistettu, hän helposti tiedostamattaan alistaa asiakkaitaan selviytyäkseen omasta elämästään.* Empowerment-työote on siksi niin kova haaste, että ”se on voimaantumishaaste työntekijöille” (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 109). Eileen Gambrell (1997, 49) puhuu samasta asiasta sanoen, ettet voi voimaannuttaa asiakkaitasi, jos et ole itse voimaantunut.

Ihmisen kunnioittaminen on mahdollista vasta tietoon perustuvana, ihmistä ei voi kunnioittaa tuntematta häntä. Huolenpito ja vastuuntunto ovat ilman tietoa ”sokeita”, väittää Fromm (1988/1956, 49). Rakkauteen liittyvä tieto ei ole pinnallista, vaan ytimeen tunkeutuvaa. Se on mahdollista vain, kun luopuu omasta näkökulmastaan ja asettuu kokonaan toisen ihmisen asemaan. Kuntouttavan työtteen, voimaannuttamisen, kannalta erityisen olennaista on se, että auttaja pystyy näkemään välillä sellaista, mitä autettava ei itse näe.

”Aivan kuten elämä pelkkänä biologisena ilmiönä on ihme ja salaisuus, on ihminen inhimillisenä olentona ihmeellinen salaisuus sekä itselleen että kanssaihmisilleen. Me tunnemme itsemme emmekä kuitenkaan, kaikista ponnistuksista huolimatta, tunne itseämme. Me tunnemme kanssaihmisemme emmekä kuitenkaan tunne häntä, koska me emme ole mikään esine eikä kanssaihmisemmekään ole mikään esine. *Mitä pidemmälle* me pääsemme tunkeutumaan oman itsemme syvyyksiin tai jonkun toisen ihmisen sisimpään, *sitä epäselvemmältä kaikki näyttää.* Ja kuitenkin emme voi lopettaa ihmissielun salaisuuden tutkimista, emme voi lakata pyrkimästä kohti ihmisen sisintä.” (Fromm 1988/1956, 50; kurs. TK.)

Hankalaksi "ihmisen salaisuuden" tekee siis se paradoksaalisuus, että kaikki alkaa näyttää yhä epäselvemmältä. Omaan elämäkokemukseeni tämä väite sopii hyvin. Fromm (1988/1956) näkee kaksi mahdollisuutta päästä selville elämän salaisuudesta. Epätoivoinen tie on julmuuden tie, äärimmillään kidutus ja sadismi, toisen ihmisen täydellinen saattaminen valtamme alle. Lapsi hajottaa leluja ja eläimiä, "repii perhosen siivet". Toinen tie on rakkaus, rakastaessani löydän itseni. Delfoilainen lausuma sanoo tunne itsesi. Pelkkä ajatteluun perustuva tieto ei riitä. Meidän on tunnustettava tietokykymme rajat. (Fromm 1988/1956, 52–53.)

Rakkaus on vaikuttamista, se on sielun voima. Rakkauden laji, johon kaikki muut lajit pohjautuvat on lähimmäisenrakkaus. "Lähimmäisenrakkauteen liittyy kokemus kaikkien ihmisten välisestä yhteydestä, inhimillisestä solidaarisuudesta, inhimillisestä ykseydestä." Sen pohjalla on tunne siitä, että olemme kaikki yhtä. Pintakerroksia havainnoimalla näemme sellaista, joka erottaa meidät toisistamme. Lähimmäisenrakkaus on rakkautta samankaltaisten kesken. Emme ole aina samassa asemassa, mutta "- - sikäli kuin olemme inhimillisiä olentoja, olemme kaikki avun tarpeessa. Tänään minä, huomenna sinä. Tämä avun tarve ei merkitse sitä, että toinen on avuton ja toinen on mahtava. Avuttomuus on ohimenevää: normaalitila on seisoa omilla jaloillaan ja tulla omin avuin toimeen." (Fromm 1988/1956, 72; kurs. TK) Olennaista ja kova eettinen vaade on se, että "vasta silloin alkaa olla kysymys tosi rakkaudesta, kun rakastetaan niitä, joista ei ole mitään hyötyä". Ei ole mitenkään erikoista rakastaa läheisiään, mutta lähimmäisenrakkaus on ensi kädessä "vieraana vaeltavan rakastamista" (Fromm 1988/1956, 72).

Tajuan olevani tukevasti tabu-alueella. Jo säälin tuntemista, puhumattaakaan nyt rakkaudesta, on pidetty täysin tuomittavana kaiken ammattitaidon puutteen ilmentymisenä. Ammatillinen työntekijä on hajuton ja mauton, neutraali neutri, sukupuoleton olento, joka samalla ammatillisella viileydellä kohtaa tilanteen kuin tilanteen, ihmisen kuin ihmisen. Ei järky eikä näytä tunteitaan.

Tabu-luonteen tunnistaminen tekee vaikeaksi kirjoittamisen siitä äidin- ja isänrakkaus-teemasta, jonka olen selkeästi nähnyt yhdeksi olennaiseksi auttamisen eli muutoksen tukemisen elementiksi. Olen paljon miettinyt sitä "omat rakkaat projektilapseni" -ilmiötä, joka liittyy laajemminkin "uuteen työtöteeseen". Uudessa työtöteessä ollaankin kavereita tai mitähän sitä milloinkin ollaankaan? Ihmisiä ainakin, kuten jo edellä totesin. Tasavertaisia, monellakin tapaa. Aidostikin, ollaan toki. Toisaalta ollaan vastuunkantajia, huolenpitäjiä, neuvoja, ohjaajia ja myös kontrollin, jopa kurin harjoittajia. Ihmissuhdetyöntekijä, vanginvartijana⁸¹ toimiva mies Harri Lampinen (haastatellut Jonkka 2004)

⁸¹ Pitkään käsikirjoituksessa luki vain *äidinrakkaus* tässä kohdin. Sitten luin sanomalehdestä artikkelin (HS 10.5.2004; Tapasimme Harri Lampisen/Jonkka 2004) vanginvartijasta, jota kuvattiin 1 cm:n korkuisessa otsikossa näin: Vanginvartija on vähän kuin isä. Hätkähdin, omatkin aineistoni kertovat myös ja nimenomaan miehistä. Siitä miten esimerkiksi erilaisina työnjohtajina kuntouttavassa työtoiminnassa toimivat miehet ovat kuvanneet toimivansa ja "olevansa" esimerkkinä nuoremmille miehille. Jos joku lukija hätkähtää puolestaan vanginvartijan ja sosiaalialan työntekijän vertaamista toisiinsa, niin voin kertoa, että kun Pernasaaren koulukoti Laukaassa muuttui

vertaa itse omaa työtään isän rooliin: "Tässä työssä tarvitaan samanlaista jämmäkyyttä. Sovituista asioista on pidettävä kiinni. Vangit ymmärtävät lopulta, kuten murrosikäiset, että se on heidän omaksi hyväkseen." (ks. Jonkka 2004.)

Otan vielä toisen esimerkin. Eräällä paikkakunnalla toimiva kuntouttavan työtoiminnan ohjaaja tapasi viikonloppuna kaupan viereisessä kassajonossa asiakkaansa, jolla oli ostoskärryissään keskisolutta. Automaattisesti, "ennen kuin ehti edes ajatella", työntekijä meni ja nappasi oluen pois kärryistä ja vei sen takaisin hyllyyn. Ostaja ei protestoinut. Päinvastoin, hän näytti tyytyväiseltä, sillä mitä ilmeisimmin yksi retkahdus oli tullut estetyksi. Työntekijä halusi purkaa tapahtunutta kanssani. Hän kertoi häkeltyneensä vasta jälkeenpäin. Tekikö hän oikein? Vielä tapahtumaa puntaroituaankin hän koki toimineensa siinä tilanteessa tuon ihmisen kohdalla oikein. Tuollaista toisen ihmisen toimintaan puuttumista on tapana nimittää paternalismiksi, tässä tapauksessa vääntäisin termin maternalismiksi. Mutta tämä on vain se toinen puoli, toinen on huolenpito ja hyväksyminen, joka liittyy edelliseen eli kurinpitoon.

Frommin (1988/1956) mukaan kyse on myös enemmästä hunajasta. Äiti on maa, joka "vuotaa maitoa ja hunajaa". Frommin käsitteistössä maito symbolisoi huolenpitoa ja hyväksymistä. Hunaja symbolisoi "elämän suloisuutta, elämän rakastamista ja elämänriemua". Fromm epäilee, etteivät useimmat äidit pysty tarjoamaan lapselleen kuin maitoa. Hunajaa tarjotakseen "äidin on oltava, ei ainoastaan hyvä äiti, vaan onnellinen ihminen, ja näin on vain harvojen kohdalla". (Mt. 74.) En osaa sanoa, mihin perustuu Fromm-sitaatin lopun ajatus *harvoista* onnellisista äideistä; ilmeisesti hänen omaan terapeutin työkokemuksensa, terapeuttivaimon ja muiden terapeuttikollegojen kokemuksiin. Vaikeana kuvaa Fromm sen äidinrakkauden onnistumisen, jossa äiti "on onnellisempi voidessaan antaa kuin ottaa". Tämä on vaikein rakkauden laji. (Mt. 76–77.)

Aktivointiprojektien maailmassa voi olla monenlaista hunajaa. Hyvin tavallista on, että työntekijä ryhtyy asiakkaidensa advokaatiksi, asianajajaksi. Minun asiakkailleni kuuluu nyt kaikki hyvä, mitä on mahdollista saada. Ensinnäkin kuntoon hampaat, sitten maksuun vuokrat. Tämän minun asiakkaani kohdalla on tärkeää tehdä poikkeus normista ja rahoittaa sekä auto että ajokortti ja unohtaa tämä tai tuo. Useimpien pitkään työttöminä olleiden ihmisten taloudellinen toimeentulo on niin niukka ja se on ollut sitä jo niin kauan, että heidän on ollut keksittävä erilaisia vippaskonsteja elääkseen. Työntekijät kuulevat näistä keinoista aika paljon ja ovat aika taitavia olemaan huonokuuloisia. Niin minäkin olen ja huonomuistinen sen lisäksi. Eläminen pelkällä työmarkkinatuella tai toimeentulotuella vaatii erityisen hyviä taloudenpidon taitoja ja erityisen puritaanista elämää. Jos ei itse kuvittele voivansa elää tuolla rahamäärällä, voiko vaatia jonkun muun tulevan sillä toimeen? Toisaalta moni tuleeekin. Onko väärin heitä kohtaan, että muut saavat enemmän esimerkiksi olemalla mukana mukavissa projekteissa? Olennaisimpia etuja lienee käytännössä se kuntoutusputkeksi kutsuttu ajattelu, jota toteutetaan yleisesti. Ihmiset, jotka pääsevät erilaisten kuntouttavien palvelujen piiriin, saavat jatkossakin lisää palveluja.

vankilaksi pian 15 vuotta sitten, siirtyi lähes koko henkilökunta jatkamaan työtään (valtion) vanhoina työntekijöinä.

6.5 Frommin aktiivinen ihmiskäsitys

Professioprojektit eli ammatillistumistoiveet ja -pyrkimykset ovat hämärtäneet sen tosiseikan, että suurin osa terapeuttisesta toiminnasta on edelleen niin sanottujen maallikkojen keskinäistä tukea tai jopa apua toisilleen. Ihmiset toimivat toisilleen lähimmäisinä, voisi moni sanoa. Joku voisi puhua myös kasvattamisesta, kasvun tukemisesta (esimerkiksi Envall 2004). Erich Frommin ajattelun mukaan kasvatusta on ihmisen yksilöllisyyden kehittymisen tukemista. Kasvatuksen tulee olla - ollakseen todellista kasvatusta - ihmisen omia kasvupyrkimyksiä tukevaa, ei ihmisen "käsittelyä". Liian usein kasvatusta tuhoaa omaehtoisesta ajattelusta.

Frommin ihmiskäsityksen mukaan ihminen kasvaa ensisijaisesti hyvään. Fromm sanoo (Fromm 1971/1955, 345-346; 1988/1956, 167; ks. myös Moisio 1999, 76), että sana education tulee latinan sanasta *educere*, joka tarkoittaa jonkin jo potentiaalisesti olemassa olevan esiintuomista tai -vetämistä. Kaikille eläville olennoille, myös ihmisille, on ominaista kasvaa luontonsa mukaisesti. Tähän liittyy yksi tärkeä kasvuedellytys eli usko kasvavan kehitysmahdollisuuksiin. (Moisio, P. 1999.)

Itsekasvatusta on Frommin ajattelussa keskeistä, sanoo Päivi Moisio (1999). Itsekasvatuksen tärkeimpiä välineitä ovat sisäänpäin kääntyminen, rauhoittuminen ja itseään kuuntelemaan oppiminen. Fromm ammentanee oivallusta tähän kiinnostuksestaan buddhalaisuuteen, arvelee Moisio. Frommilla on käsite transterapeuttinen eli humanistinen psykoanalyysi, joka tarkoittaa terapiaa, joka alkaa vasta kun varsinaisella terapialle ei ole tarvetta eli kun ei ole erityisiä psykopatologioita, joita ratkotaan. Tällöin tavoite on ihmisen itsen vapauttaminen (self-liberation).

Frommin (1985/1974) mukaan psykologia on sielun tiedettä, joka sanoo vasta vähän. Fromm katsoo, että se mitä nykyisin kutsumme psykologiaksi on noin viimeiset 100-150 vuotta harjoitettua psykologiaa. Olennainen osa "puhdasta psykologiaa" on esinykyaikainen psykologia, jota on harjoitettu vuodesta 500 eKr. aina 1800-luvulle asti. Tätä psykologiaa kutsuttiin etiikaksi ja usein filosofiaksi, mutta se oli Frommin mielestä puhdasta psykologiaa, koska "se oli ihmisen sielun tutkimista ja sen *pyrkimyksenä oli saada aikaan parempi ihminen* (mt. 98; kurs. EF). Psykologialla oli tällöin moraalinen ja "voitaisiin myös sanoa - uskonnollinen, hengellinen motiivi" (mt. 98). Uuden 1800-luvun loppupuolelta harjoitetun psykologian tavoite on toinen. Ihmisen sielu halutaan tuntea siksi, että ihmisestä tulisi *menestyvämpi* - jos "sanotaan nyt hyvin raa'asti ja karkeasti". (Mt. 99.) Vuonna 2007 voinee tähän lisätä ajatuksen, jonka mukaan ihmisen oletetaan olevan menestyvämpiä ja tuloksellisempia, erityisesti taloudellisessa mielessä.

Koska nykyajan ihmistä kiinnostaa omistaminen, ei oleminen, on myös psykologia muuttunut siten, että se on jakautunut kahteen suuntaukseen sen mukaan, nähdäänkö ihmisen päämääräksi ihmisen kehittyminen vai ihmisen menestyminen ja taloudelliset tavoitteet. Kysytään ihmisen perimmäisiä motiive-

ja. Vaistoteorioiden heikkous on niiden taipumuksessa yksinkertaistaa liikaa, sanoo Fromm (1985/1974). Vastakkainen koulukunta eli käyttäytymisteoria etsi selitystä sosiaalisista olosuhteista. Behaviorismi ei tutki käyttäytyvää ihmistä, se tutkii vain käyttäytymistä. Fromm päätyy kritisoimaan molempia suuntauksia siitä, että niistä puuttuu ihmisen malli. Ihmiselle on luonteenomaista se, että hän itse tahtoo, mitä hän on. (Mt. 99–105.) Kolmas vaihtoehto on psykoanalyttinen tai syvyyspsykologinen malli, jonka Freud loi. Freudin tavoite oli "ymmärtää ihmilliset – ja etenkin irrationaaliset – intohimot rationaalisella tavalla" (mt. 105; kurs. TK). Voimme ymmärtää ihmisen epärationaaliselta näyttävää toimintaa, kunhan osaamme hakea ymmärrystä oikealla tavalla, oikealta tasolta.

Teoksessaan Toivon vallankumous Fromm (1969/1968) kertoo kirjansa syntyneen reaktiosta Amerikan tilanteeseen vuonna 1968. Hän sanoo sen syntyneen vakaumuksesta, jonka mukaan ihmiset ovat tienhaarassa: toinen haara johtaa mekaaniseen yhteiskuntaan "jonka koneistossa ihminen on vain avuton ratas, ellei se sitten johda jopa hävitykseen; toinen tie vie humanismin ja toivon renessanssiin, yhteiskuntaan, jossa tekniikka alistetaan palvelemaan hyvinvointia" (mt. 7). Hän kertoo haluavansa tuoda yhteen kaksi ongelma-aluetta, eli ihmisen persoonallisuuden ja toisaalta sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset ongelmat. Fromm (1969/1968, 14) analysoi sitä, miten ihminen menetti kykynsä emotionaalisiin kokemuksiin. Frommin mukaan *toivo on paradoksaalista siinä mielessä, että se ei ole passiivista odottamista, vaan se on kuin väijyvä tiikeri, joka hypää vasta, kun oikea hetki koittaa*. Hän puhuu aktiivisesta ja passiivisesta toivosta ja toivomisesta. (Mt. 21.) *Tärkeä korostus on se, ettei ole mitään mieltä toivoa sellaista, joka jo on tai jota ei voi koskaan olla*. Tämä on työttömyyden ilmiön kannalta olennainen asia.

Mikäli tunnemme käyttäytymistä motivoivat käyttövoimat, ymmärrämme tämänhetkistä käyttäytymistä ja pystymme myös tekemään järjellisiä oletuksia tulevaisuudesta. Fromm (1969/1968) väittää, että dynaamiselta kannalta jonkun henkilön ajattelussa tai käyttäytymisessä tapahtuvat "hämmästyttävät" muutokset ovat useimmiten muutoksia, jotka ovat ennakoitavissa, mikäli persoonallisuuden rakenne tunnetaan.

Toivominen on olotila, joka sisältää sisäistä valmiutta ja voimakasta vielä käyttämätöntä aktiviteettia. Pulmaksi tulee kuitenkin se, että koko kulttuuri on valjastettu aktiivisuuteen, jossa ollaan puuhakkaita ja kiireisiä, mutta tämä ei ole todellista aktiivisuutta Frommin (1969/1968) mukaan. Ihmiset eivät enää kestä joutenoloa ja kun he muuttavat vapaa-ajan aktiivisuudeksi, niin ihmiset alkavat tarvita jatkuvasti ulkoisia ärsykeitä. Toivo kätkeytyy läheisesti luottamukseen, elämänrakenteen toiseen ainesosaan. Luottamus ei ole luottamusta johonkin, vaan se on vakuuttuneisuutta vielä todistamattomasta todellisesta mahdollisuudesta ja odotuksen tiedostamista. Toivo ei voi perustua muuhun kuin luottamukseen eikä luottamus voi säilyä ilman toivon mielialaa (Fromm 1969/1968, 29). Toivoon ja luottamukseen on sidoksissa myös rohkeus tai Spinozan termin mielenlujuus. Mielenlujuus on parempi sana kuin rohkeus; mielenlujuus on kykyä sanoa ei silloinkaan kun maailma tahtoo sanoa kyllä (mt. 34).

Fromm (1969/1968) määrittelee toisiinsa sulautuneen rationaalisen ajattelun ja tunteen purkautuvan järkevyytenä. Suunnittelu on sinänsä ihmiskunnan suurimpia edistysaskeleita, mutta se voi muodostua kiroukseksi, jos se on sokeaa ja saa ihmisen luopumaan omakohtaisesta päätöksenteosta, omista arvostuksista ja omasta vastuusta (mt. 75). Suunnittelun tulisi olla herkkää ja avointa, jossa selvästi tiedostetut päämäärät ohjaavat suunnitteluprosessia, toisin sanoen normatiivista suunnittelua on käytettävä ennen strategista tai taktista suunnittelua. Fromm (1969/1968) korostaa, että mikään inhimillinen ei ole ihmiselle vierasta. *Ihmisen on tehtävä valinnat. Hänen puolestaan ei kukaan tee ratkaisuja.* Ihminen joutuu maksamaan hinnan siitä, että hän valitsee, hän tiedostaa ja tämä hinta on epävarmuus. Mitään muuta varmuutta ei ole kuin että kerran on kuoltava. Ihmisen on elämässä suojauduttava siltä, että hän ei menettäisi järkeään.

Ihminen on kuitenkin hyvin sopeutuvainen, mutta ei täysin sopeutuvainen, vaan melkein sopeutuvainen. Mikäli ihmiseltä riistetään kaikki kannustus ja mielihyvä, ei hän enää kykene työsuorituksiin tai ainakaan mihinkään taitoa vaativaan työhön. Fromm (1969/1968, 85) käyttää hauskaa ilmaisua: ihmisen ei ole pakko olla lammas. Ihminen on sitä vahvempi, mitä täydemmin hän on kosketuksissa todellisuuteen. Kuta enemmän ihminen käsittää todellisuuden itse eikä vain yhteiskunnan tarjoamana, sitä suurempaa turvallisuutta hän kokee. Sitä vähemmän hän myös tarvitsee yksimielisyyttä muiden kanssa ja sitä vähäisemmäksi hän siten myös kokee sosiaalisen muutoksen muodostaman uhan. Ihmisellä on luontainen taipumus laajentaa tietojaan todellisuudesta eli lähestyä totuutta ja tässä ei tarkoiteta totuutta metafyyssisenä käsitteenä vaan täydellistyvän likiarvon käsitteenä, joka tarkoittaa kuvitelman ja harhan vähentymistä. Kun illuusiot heitetään menemään, niin se on osa vapautuksen prosessia. *Ihmisen historia on kasvavaa tietoisuuden historiaa.* Frommin (1969/1968, 87) mukaan ihmisellä on mieli ja tarve omata orientoitumiskehykset, joiden puitteissa nähdä ympäröivä maailma mielekkäänä ja saada se jäsentymään.

Myötätunto ja empatia ovat hellyyden sukulaistunteita. Myötätunnon olemukseen kuuluu se, että tunnetaan toisen mukana eli ihmistä ei katsota ulkoapäin, vaan koetaan se sama itsessä mitä toinen kokee. Myötätunto tai empatia merkitsee, että koen itsessäni sen mitä toinen kokee, eli kokemuksessa olemme yhtä. Psykoanalyysissa ja vastaavissa syvyyspsykologisissa terapia-muodoissa potilaan tuntemus perustuu analyytikon kykyyn tuntea hänet eikä vain kerätä hänestä tietoja. Tämä voi tapahtua samalla hetkellä kun henkilö tavataan ensi kerran tai se voi tapahtua vasta pitkän ajan kuluttua. Tämän tiedon tapahtuma on äkillinen ja intuitiivinen laadultaan eikä se ole mikään lopullinen tulos informaatiosta. Kokeminen edellyttää että vapaudumme rajoittuneisuudesta. Frommin mukaan todellista myötätuntoa on suuresti aliarvioitu aivan kuten taidettakin. Hellyys, rakkaus ja myötätunto ovat kalliita tunnekokemuksia. (Fromm 1969/1968, 104–107.)

Fromm (1969/1968) analysoi mielenkiintoisesti uteliaan ja kiinnostuneen eroa. Hänen mielestään utelias ihminen on perusluonteisesti passiivinen ja kiinnostunut ihminen on aktiivinen. Kiinnostunut ihminen voittaa itsensä, hän avautuu maailmaan ja tarttuu siihen. Kiinnostus on tarttuvaa ja kiinnostunut

ihminen on muille kiinnostava. Tämä herättää kiinnostusta niissä ihmisissä, jotka eivät ole aloitteellisia ilman apua. Uteliaisuus taas on olemukseltaan pahan-suopaa ja liittyy esimerkiksi juoruiluun. Kiinnostus on kaikenkattava asenne ja ilmentää kuulumista maailmaan.

Fromm (1971/1955) analysoi myös käsitteiden vastuu ja velvollisuus eroa. Vastuu-käsite liittyy vapauden piiriin ja velvollisuus kuuluu vapaudettomuuden alueelle. Identiteetti inhimillisessä mielessä tarkoittaa sitä, että ihmisellä on kokemus, joka sallii ihmisen oikeutetusti sanoa minä. Minä-kokemus on omaehtoisen aktiviteetin tilan ilmaus. Etsin pitkään omaehtoisuuden käsitteen osuvaa suomenkielistä määritelmää. Fromm (1971/1955) oli määritellyt omaehtoisuuden jo kauan sitten; vuonna 1955 ilmestyneessä kirjassaan *Terve yhteiskunta*. Fromm sanoo:

"Kaikessa luovasti tuottavassa ja omaehtoisessa toiminnassa, lukiessani, katsellessani näkymiä, keskustellessani ystävieni kanssa jne. tapahtuu jotain sisimmässäni. Kokemuksen jälkeen en ole sama kuin ennen. Vieraantuneessa nauttimisessa sisimmässäni ei tapahdu mitään; olen kuluttanut sitä tai tätä, mutta mikään minussa ei ole muuttunut -- --" (Fromm 1971/1955, 145; kurs. TK).

Aktivoinnissa omaehtoisuuden oivaltaminen ja sen mahdollistaminen on yksi keskeisimmistä kysymyksistä. Kyse on omaehtoisuuden tukemisesta. Näin minä asian ymmärrän. Kyse on myös jonkin uuden syntymisestä. Omaehtoisuuteen liittyy myös oma vastuu: kukaan ei voi oivaltaa, tiedostaa jotain uutta toisen puolesta. Ihminen on myös vastuussa omista valinnoistaan.

Aktivointi ei minun ymmärrykseni mukaan voi olla tekniikkaa, aktivointitemppuja. Suomalaisella hallintokulttuurilla on kova usko toimenpiteisiin ja hyvin vähän luottamusta ihmisten omaehtoisuuteen. Niin sanotun Brunilan työryhmän mietinnössä (Osaava, avautuva ja uudistuva Suomi... 2004, 116) pohditaan keinoja, joilla Suomi voisi siirtyä "passiivisesta aktiiviseen työvoimapolitiikkaan". Työryhmä kuvaa, että työvoimapolitiikan teho on ollut "useiden tutkimusten perusteella" varsin heikko. Tehottomuus on johtunut työryhmän arvion mukaan sekä huonoista kannustimista että siitä, "että työttömiä ei ole seulottu riittävästi, jotta heille olisi voitu tarjota soveltuvin toimenpide". Usko siihen, että "niille" voidaan *tarjota* paras eli soveltuvin toimenpide, on vahva.

Viime vuosina on terveydenhuollossa (tai lääketieteessä) alettu luopua tuosta parhaan toimenpiteen tarjoamisen mallista. Lääkäri Juhani Teperi kirjoitti jo vuonna 1994, että maallikoilla on vielä taipumus uskoa, että kuhunkin tilaan löytyy yksi, muita paremmaksi osoitettu hoitomuoto ja edelleen, että tarkoituksenmukaisten diagnostisten toimenpiteiden jälkeen valitaan vääjäämättä juuri tuo hoito (Teperi 1994). Hän osoittaa kuitenkin monin esimerkein, että tuo usko, jonka mukaan käytännön lääketiede perustuu aina tieteelliseen tietoon, on joutunut uuteen valoon. Hän kuvaa vallankumouksen alkaneen kuhnilaisessa mielessä; jatkossa lääkäri ja potilas ovat kumppanuussuhteessa, jossa lääkäriltä ei voida edellyttää erehtymättömyyttä, vaan lähdetään siitä, että potilas on aina erikoisasiantuntija omassa ainutkertaisessa tapauksessaan. Vaikka potilaan ja lääkärin suhde ei voikaan olla täysin symmetrinen, niin tulevaisuudessa potilaan roolia tulee vahvasti korostaa, sanoo Teperi (mt. 4.).

6.6 Energian, voiman ja aktivoitumisen suhde

Jokainen, joka on uskaltanut katsoa ympärilleen, lienee havainnut sen tavan, jolla ihminen, joka on ollut kauan vailla työtä, usein liikkuu ja elehtii: varoen ja hidastuneesti, ilme vakavana. Havahduin näkemään tämän ensimmäisen kerran tehdessäni havainnointia vuonna 1994. Aamulla työhön menevät ihmiset kävelevät eri lailla kuin vasta päivällä liikkeelle lähtevät, työtä vailla olevat ihmiset. Kyse ei ole pelkämästä kiireestä, vaan kyse on omanarvontunnosta ja mielialasta, väitän minä. Kyse on tietysti myös tavoitteesta: on helpompi kävellä reippaasti, jos on oikea tavoite, minne kävellä kuin vain kävellä. Sama pelokkuus ja arkuus näkyvät myös katseesta. Tehdessäni havainnointia sosiaalitykkurssilla olin pukeutunut ei-huomiotaherättävästi ja olin aika hiljakseenkin eli pyrin sopeutumaan "muuhun porukkaan" ja omasta mielestäni onnistuin aika hyvin. Mutta Kirsti, sosiaalityöntekijä (jonka kanssa tutkimusta oli etukäteen tarkkaan suunniteltu) sanoi minulle: "muuten meni hyvin, mutta kun sulla on liian kirkkaat silmät".

Voimaa, energiaa ja niiden suhdetta jaksamiseen ja voimaantumiseen on hyvin analysoinut ja kuvannut pitkän päivätyön tehnyt ihmissuhdetyön ammattilainen Antti-Veikko Perheentupa. Perheentupa (1997) kuvaa oivaltavasti ja tarkasti tunteiden ja ihmisen energian, voitaisiin myös sanoa energisyyden suhdetta. Tunteet voidaan nähdä ihmisen käytettävissä olevina energioina, sanoo hän. Tunteet ulottuvat kaikkialle ihmisen olemukseen ja heijastuvat ulos ihmisestä. Perheentupa kuvaa jokaisen "suhteessa olemisen" tarkoittavan jatkuvaa itseään ohjaavaa tapahtumista ja se on aina energioiden läsnäoloa.

Taidamme kaikki tunnistaa sen havainnon, että toiset ihmiset ikään kuin syövät, imevät meistä energiaa ja toiset luovuttavat energiaa meille. Me viihdymme niiden seurassa, jotka lataavat akkujamme, kun taas toisten seurassa tulemme huonolle tuulelle. Usein on hyvin vaikea tavoittaa, mistä kaikesta se tulee, tuo huono tuuli tai paha mieli. Eräs tuttavani kuvasi tätä ilmiötä kertomalla tavanneensa ihmisiä, joiden seurassa "mieli tuli mukavaksi" ja totesi silloin olevansa vahvimmillaan. Tämä ei tarkoita, että ajattelisin mielen tai mielialan aina voivan olla suotuisa. Päinvastoin, selviytymisen kannalta on olennaista se, miten kestää pahaa mieltä. "Kyky ahdistua on tärkeä inhimillinen ominaisuus", väittää Perheentupa (1997, 125) ja tähän näkemykseen on helppo yhtyä. Ihmissä, joka ei ahdistu missään tilanteessa, on jotain kehittymätöntä. Sellainen elämän hallitseminen on vaarallista mekanisointumista, mikä ei ole toivottavaa. (Mt. 126.)

Ihminen voi kokea avuttomuutta silloin, kun osaaminen ja toimintakyky eivät vastaa ulkoisen todellisuuden haasteisiin. Toinen pysäyttävä voima on ahdistus, yksinäisyyden ja hylätyksi tulemisen kokemiseen liittyvä tunne. Kolmas pysäyttävä voima on häpeä, joka on lähellä identiteettiä ja ajattelua. Ihminen voidaan myös valtajärjestelmistä käsin helposti häpäistä. (Perheentupa 1997, 120–122.) Työttömyys ja häpeä, työttömyys ja ahdistus, työttömyys ja avuttomuus. Tunteet voivat jumittua ja ihminen jäädä niiden vangiksi. Avut-

tomuudella voidaan myös vedota ympäristöön, koska avuttomuus herättää hoivaamisen tarvetta. (Mt. 123–124.)

Jos haluaa ymmärtää mieltä, kannattaa kuunnella kieltä, sillä "kieleen varastoituu ihmisen pitkäaikainen kokemustodellisuus", sanoo Perheentupa (1997, 149). Olen halunnut vangita kokemuksellista tietoa kuntoutumisesta. Olen pysähtynyt kuuntelemaan. Olen kuunnellut jo aika kauan⁸² eli aloitin tutkimusteeman jo lisensiaattityössäni (Lindqvist 1996) ja olen jatkanut kuuntelemista sen jälkeen. Mitä enemmän olen kuunnellut ja kuullut, sitä enemmän kuultu on alkanut kertoa minulle "jotain enemmän" kuin sen, joka on vain sanottu.

Monet työttömät, jotka vastasivat AKKU-kyselyyn, olivat hyvin vihaisia. Viha on erittäin informatiivinen tunne. Kun viha alkoi muodostua jo henkiseksi rasiukseksi ison AKKU-tutkimuksen syrvey-aineiston koodaajille, keksin, että muodostimme erään avokysymyksen koodiluokkiin uudet luokat: 1) vastaaja on tyytymätön ja 2) vastaaja on hyvin vihainen, aggressiivinen. Koodaaminen onnistui tällä lisäyksellä siltä kohdin. Muutosvoimana kyky suuttua on osa ihmisen itsekunnioitusta, jopa itsenäisyyden ehto. Suuttuminen ilmentää mielen dynaamisuutta, väittää Perheentupa (1997, 132). Mutta pysähtynyt viha jähmettää mielen. Viranomaisvihaksi kutsuttu ilmiö (ks. Kuusela 2000, 11) kuvaa nimenomaan jähmettynyttä vihaa.

Ajattelun ja tahdon suhde on mielenkiintoinen kysymys ja erittäin keskeinen aktivoitumisessa. Ajattelu pyrkii maailman olemassaolon ymmärtämiseen. Ajattelu tuo mieleen hahmoja ja ajattelun tavoitteena on ihmisen kohtaaman maailman hallitseminen. Ajattelu on pakonomaista toimintaa, jota ihminen pyrkii ohjaamaan. Vahva minuus voi päästä pitkälle ajattelun ohjaamisessa. (Perheentupa 1997, 137.) Kuinka paljon voimme ajatella niin kuin tahdomme; sitä en osaa sanoa. Ajattelun kannalta *mielikuvat* ovat hyvin olennaisia. Ajatteluun liittyy suunta luoda mielikuvia ja suunta tai kyky rikkoa niitä. Mitä tietoisempi suhde ihmisellä on ajatteluun, sitä vaikeampi hänen on tyytyä perinteiden tai toisten ihmisten tarjoamiin mielikuviin. Uusilla ideoilla on "kyky latautua ihmisten mielissä innostuksen *energialla*". (Perheentupa 1997, 138–139.)

Aktivointikurssi alkaa usein sillä, että vetäjä tai ohjaaja kertoo, että jokaisen osallistujan pitäisi pystyä löytämään itselleen "joku oma juttu". Minä epäilen, että tämä hyvää tarkoittava avauspuheenvuoro tulee väärässä kohdassa. Kurssilaiset ovat ihan eri viritystilassa kuin vetäjät, jotka puhuvat heille omasta pääällimmäisestä ajatuksestaan eli virallisesta kurssisuunnitelmasta, siitä mitä he kurssilla toivovat tapahtuvan. Kuulijat eivät luultavasti ole vielä lainkaan tuossa "kohdassa". Parhaassa tapauksessa he alkavat vähitellen ymmärtää, että nyt voi kerrankin olla kysymys siitä, että heitä halutaan kuulla – jos siis näin toimitaan, mikä on luultavasti aika harvinaista. Useimmiten toimitaan kauniista puheista huolimatta ihmisten pään ohi ja yli. Asiakaslähtöisyys on sanan ahkeras-

⁸² Menetin osan kuulostani tehdessäni lisensiaattityöni, koska "kuulin liikaa". En kestänyt kaikkea kuulemaani ja näkemääni, tulkitsi minulle terapeutialaisessa työnohjauksessa ollut korvalääkäri.

ta viljelystä huolimatta harvinaista (esim. Kokko 2003), eivätkä energiat näin ol-
len kohtaa.

6.7 Empowermentin käsite

Empowerment on vaikea käsite. Edes sanan kantasanasta ei ole olemassa yksi-
mielisyyttä. Usein ymmärretään sanan liittyvän sanaan *power* eli voima, mutta
se lienee erehdys. Mäntysaari (1999a, 9–10) väittää Websterin sanakirjaan vedo-
ten, että empowerment merkitsee valtuuttamista ja siksi se tulee kääntää val-
tuuttamiseksi⁸³. Saksalaissyntyinen, Irlannissa kauan asunut ja nykyään Italias-
sa työskentelevä sosiaalityön professori Walter Lorenz, joka hallitsee useita eu-
rooppalaisia kieliä, ehdottaa sanan kääntämättä jättämistä siksi, ettei muilla kie-
lillä löydy oikeaa vastinetta⁸⁴.

Anu Ritsilä (2005) on analysoinut empowerment-käsitteen historiaa ja
tausta-ajatuksia ja hän toteaa, että käsitteen laaja-alainen käyttö ja erilainen
määrittely tekee siitä hankalan käsitteen käyttää⁸⁵. Viime vuosina empower-
mentista on keskusteltu runsaasti. Perusteellisin suomalainen tutkimus on kas-
vatustieteessä tarkastettu Juha Siitosen (1999) väitöskirja⁸⁶. Siitonen pohtii voi-
maantumisen ja motivaation keskinäistä yhteyttä ja toteaa Heikkilä-Laaksoon ja
Heikkilään (1997) viitaten, että motivaation kaikkivoipaisuuteen vannottiin so-
danjälkeisenä aikana ja "nyt vannotaan empowerment-prosessiin" (Siitonen
1999, 85). Siitonen sanoo empowermentin olevan "erittäin moniulotteinen kon-
struktio" (mt. 84). Hän kääntää sen voimaantumiseksi ja väittää voimaantumi-
sen olevan lähellä eräitä länsimaisen ajattelun keskeisiä moraalifilosofisia pe-
rusideoita, kuten Kantin ajatusta tahdonvapaudesta (mt. 86). Voimaantuminen
tapahtuu ihmisen oman toiminnan kautta: voimaantumista ei voi antaa esimer-
kiksi voimaantumisen palveluna, ei voimaantumispakettina tai voimaantumis-
toimenpiteenä, voimaantumis-tempusta⁸⁷ nyt puhumattakaan. Siitonen on tut-
kinut voimaantumisteoriaa laajan aineiston avulla ja hän päätyi käyttämään sen

⁸³ Ja empowerment evaluation mahdollistavaksi arvioinniksi. Näin ei ole yleisesti me-
netelty, useimmin käytetty käänös on ollut viime vuosina valtaistava arviointi (Ki-
vipelto 2006) tai sitten se jätetään kääntämättä (Virtanen 2007 useissa kohdin) tai pu-
hutaan voimaantumisesta (Virtanen 2007, 95).

⁸⁴ Kävin keskustelun aiheesta hänen kanssaan Brysselissä 20.4.1996.

⁸⁵ Kyseessä on pro gradu -tutkielma, joka sisältää varsin kattavan katsauksen aiheesta
käytyyn keskusteluun. Tutkielmaa ei ole julkaistu.

⁸⁶ Siitonen on itse vaatimaton todetessaan alaviitteessään (mt. 86), että voimaantumisen
juurien tutkiminen olisi tärkeä tutkimuskohde ja se vaatisi niin perusteellista aihee-
seen syventymistä, että hän päättää jatkaa sen jatkotutkimuksen aiheeksi.

⁸⁷ Tempu on hyvin yleisesti arkikielessä esiintyvä sana, kun puhutaan työllistamisestä
tai kuntoutuksesta. Osin se on tietenkin ironinen ilmaus, mutta ei kokonaan. Työhal-
linnon keskeinen käsite on toimenpiteet, "ihminen on toimenpiteessä" ja alkuun tämä
kalahtaa oudosti, mutta sitten siihenkin alkaa turtua.

tukena teoriaa motivoivista järjestelmistä (MST, Motivational Systems Theory), jonka on kehittänyt Martin Ford⁸⁸. (Siitonen 1999, 109–115.)

Fordin (1992) mukaan motivationaaliset prosessit suuntautuvat tulevaisuuteen pikemmin kuin nykyhetkeen tai menneisyyteen. Motivaatio ei Fordin mukaan ole mikään yksittäinen prosessi, vaan kolmen komponentin organisoitunut kooste.

Motivaatio = päämäärä X emootiot X henkilökohtaiset toimintauskomukset

(Lähde: Ford 1992, 78; myös Siitonen 1999, 110)

Oleennaista on se, että jos yksi komponentti puuttuu, ei henkilö motivoidu aloittamaan toimintaa.

Voiko ulkoinen motivaatio muuntua sisäiseksi on yksi kuntouttava työtoiminta -lain arvioinnin ydinkysymyksistä. Psykologiassa asiasta esitetään jyrkästi toisistaan poikkeavia kantoja. Suurin osa tutkijoista asettuu sisäisen motivaation ensisijaisuuden kannalle, vain sisäinen motivaatio on aitoa. MST sen sijaan ei pidä oleellisena sisäisen ja ulkoisen motivaation erottamista (Siitonen 1999, 112). Ford (1992, 104) perustelee tätä sillä, että siitäkään mikä on sisäistä ja mikä ulkoista motivaatiota, ei vallitse mitään konsensusta. "Henkilökohtaiset päämäärät eivät toimi jyrkkään tai käskävään tapaan" sanoo Siitonen (1999, 112), mutta ne auttavat sen määrittämisessä pitäisikö joku päämäärä aktivoida.

Henkilökohtaiset toimintauskomukset ovat MST:n mukaan kykyuskomuksia ja kontekstiuskomuksia. Se, että ihmisellä on päämäärä ja taidot ja olosuhteet tavoitteen saavuttamiseen, ei riitä. *Oleennaista on uskooko ihminen siihen, että hänellä on mahdollisuus saavuttaa päämäärä.* Tämä usko tai uskomukset on perustavampi kuin todelliset taidot tai olosuhteet. Alkuperäinen teoria on Banduran itsestehokkuus (self-efficacy) -käsite. Ihmisen kyvyistä toimia tehokkaasti on myös lukuisia määriä muita teorioita. (Ford 1992, 127–130; Siitonen 1999, 113.)

Toinen laji henkilökohtaisia toimintauskomuksia on *ihmisen arvio kontekstistaan*. Onko toimintaympäristö niin vastaanottavainen, että se tukee tehokasta toimintaa eli antaako se tuen päämäärän saavuttamiseen. Kontekstin on Fordin (1992, 130–131) mukaan oltava sopivan yhdenmukainen, konteksti ei saa olla liian vaativa. Henkilöllä tulee olla tunne, että hänellä itsellään on valinnanvaraa ja että hän itse sitoutuu päämäärään. Lisäksi ympäristön tulee olla "yhdenmukainen biologisten, toiminnallisten ja kognitiivisten kykyjen kanssa". Ympäristöllä tulee olla aineellisia ja tiedollisia mahdollisuuksia helpottaa päämäärän saavuttamista. Neljänneksi tunneilmapiirin pitää tukea ja helpottaa tehokasta toimintaa.

Emootiot eli tunteet auttavat ihmistä selviytymään muuttuvissa olosuhteissa syöttämällä hänelle tietoa. Tieto voi olla sekä tietoa ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksesta että se voi olla tietoa, joka tukee ja helpottaa energisoivaa

⁸⁸ Martin E. Fordin teoria perustuu Donald Fordin kehittämään LSF-teoriaan eli Living Systems Framework -teoriaan, joka pyrkii huomioimaan ihminen-konteksti -tason analyysissä ihmisenä olemisen kaikkia näkökohtia (Siitonen 1999, 110).

toimintaa (Ford 1992, 138–139, 252; Siitonen 1999, 115). Olennaista on, että tunteilla (ja toiminta-aikomuksilla), joita ei ole niin sanotusti ankkuroitu, on vain vähän merkitystä ihmisen toimintaa ohjaavana tai päämäärään vaikuttavana tekijänä. Esimerkkinä Ford (1992) esittää aiomukset ja ajankohtaiset huolet. Aikomus hakea työtä, jos ei tänään, niin sitten huomenna, on varmaan monen työttömän ihmisen mielessä kauan työttömyyden alettua. Tupakoijalla on myös usein hyvä aikomus aloittaa tupakkalakko taas 1.1. eli uuden vuoden alussa. Joku sanookin, että tie helvettiin on päällystetty hyvillä aikomuksilla. Sanonta kuvaa hyvin sitä energiaa syövää luonnetta, joka epämääräisillä aikomuksilla ihmisen elämässä on. Useimmille ei tarvinne hakea lisää esimerkkejä.

Uskomukset ovat siinä mielessä haastavia ihmisen elämän kannalta, että kerran synnyttyään ne ovat totta ihmisen mielessä. Uskomukset vahvistavat itseään, koska tulkitsemme tilanteita ja tapahtumia uskomuksistamme käsin, väittää lääkäri ja NLP-terapeutti Pauli Hämeenaho (2000, 156). Epäonnistumisuskomus pitää ihmistä paikoillaan. Uskomuksia voidaan myös muuttaa, yleensä jonkinlaisen terapian avulla. Tämä ei ole ainoa mahdollisuus. Uskomukset voivat muuttua myös uuden toiminnan kautta. Tähän ajatukseen perustuu monenlainen työvoimakoulutus, erityisesti niin sanottu ohjaava ja valmentava koulutus. Epäonnistunut kokemus, josta on jäänyt negatiivinen tunnetila, voi muuntua, jos tilalle saa riittävän määrän onnistumisen kokemuksia.

Hämeenaho (2000, 169) kiteyttää ihmisen muutoksen mahdollisuudet näin: "Jotta muutos olisi mahdollinen, meidän on haluttava sitä, tiedettävä miten se voi tapahtua (löydettävä tarvittavat keinot) ja annettava sille mahdollisuus (aikaa ja tilaa) tapahtua." Yhteiskuntatieteilijöinä lisäämme tähän ympäristön, kontekstin.

Löytääkseni jotain uutta sanottavaa empowermentista Siitosen jo tekemän laajan työn rinnalle, jotain lihaa ja verta tyhjiksi kaluttujen luiden sijaan, olen poiminut esiin myös lähteitä, joita en ainakaan itse ole nähnyt sosiaalityökeskustelussa paljon käytetyn. Veli-Matti Poutanen (2000) tutki pitkäaikaistyöttömyyden seurauksia Suomussalmella. Hän toteaa vastaavasti kuin minä edellä, että empowermentin käsitteelle on tarjottu "monenkirjavaa sisältöä" (mt. 63). Hän halua varoittaa, että "empowerment-toimeliaisuus" voi merkitä rakennetason vaikuttamisen unohtamista. Mutta empowerment-keskustelu voi tarjota myös uusia näkökulmia "ruohonjuuritason toiminnan mahdollisuuksista". (Mt. 67.)

Toinen mielenkiintoinen keskustelija on Terho Pursiainen, joka on kehittänyt aihetta vuosien mittaan erilaisissa esityksissään. Pursiainen on kiinnostunut Thomas Hobbesin powerin käsitteestä, joka tarkoittaa "tällä hetkellä yksilön hallussa oleviksi keinoiksi toteuttaa tulevaisuudessa mitä tahansa pyyteitään" (Pursiainen 2003b, 16). Poweria on sekä synnynnäistä että hankittua. Sitä ovat voima, valta, arvovalta, karisma, retorinen voima ja jopa ulkonäkö. Pursiainen pitää Hobbesin suomentajan (esim. Hobbes 1999, 92) sanavalintaa eli sanaa valta aivan liian kapeana käsitteenä. Hänestä sana mahti olisi paljon parempi, koska kyse on mahtamisesta. (Pursiainen 2003a, 113–114.) Keskustelu on mielenkiintoinen, mutta en mene Hobbesiin ja Pursiaiseen tässä enempää.

Suomalaiseen sosiaalityökeskusteluun empowermentin käsite on tullut paljolti yhdysvaltalaisen Stephen M. Rosen (esim. Rose & Black 1985; Rose 1992) tuomana. Hän on sananmukaisesti tuonut ajattelua meille käymällä Suomessa lukuisia kertoja. Mirja Satka käänsi käsitteen alkuun *kansalaiskeskeiseksi sosiaalityöksi* (Satka 1993). Rose korostaa lähtökohtanaan asiakaslähtöisyyttä ja sosiaalityön kaksoisroolia (dual commitment). Keskeistä on usko ihmisen kasvuun ja kehittymiseen. Merja Ala-Nikkola ja Jorma Sipilä (1996) liittivät käsitteen palveluohjaukseen ensimmäisinä Suomessa.

Malcolm Payne (1991) Englannista on toinen ulkomainen sosiaalityön kouluttaja, joka on vierailujensa myötä tuonut empowerment-ajattelua meille. Payne (1991, 231) korostaa sosiaalityöntekijän olevan usein ainoa taho, joka on asiakkaan puolella. Mutta se edellyttää sitä, että työntekijä voi kokea itsensä vahvaksi.

Itse näen empowermentin ja aktivoitumisen tai aktivoinnin käsitteiden sisällön olevan niin lähellä toisiaan, että niitä voisi pitää miltei synonyymeina. Asia voidaan toki ilmaista myös Mika Ala-Kauhaluoman (2007, 37) sanoin eli "työllistymistä tukevien projektien tyypillisinä työorientaatioina" ovat yksilökohtainen palveluohjaus, valtaistaminen ja aktivointi.

7 PAKON PARADOKSI IHMISEN TOIMINNAN YMMÄRTÄMISEN AVAIMENA

Ihmisen toimintaa ei ole helppoa eikä yksinkertaista ymmärtää ja selittää. Et-sinkin tässä luvussa apua paradokseista, erityisesti pakon paradoksista ihmisen toiminnan ymmärtämisen avaimena. Esittelen hyvin lyhyesti myös kasvatuksen paradoksina tunnettua keskustelua. On tärkeää ymmärtää sitä syvää ristiriitaisuutta, jonka aktivointityöhön joutuneet (tai päässeet) ammattilaiset ovat kokeneet – haluan sanoa – ihan nahoissaan. On kysytty miten aktivoitumista voidaan tukea pakottamalla⁸⁹, siis velvoittamalla, kun aktivoitumisen idea on omaehtoisuus, itsestä lähtevä aktiivisuus. Se on sitä jo aktiivinen sanan perusmäärittelyn mukaan.

7.1 Paradoksin käsite

Tämän tutkimuksen otsikossa esiintyy sana paradoksi. Avaan paradoksia käsitteenä vasta tässä luvussa, jotta saan liitettyä sen aktivoitumisen käsitteeseen, joka on toivottavasti tullut jo lukijalle riittävän tutuksi. Panu Raatikainen (2000, 451) määrittelee paradoksin olevan näennäisesti pätevää päättelyä, joka perustuu tosilta vaikuttaviin lähtöoletuksiin, mutta jonka johtopäätöksenä on ristiriita tai muuten ilmiselvästi epätosi väite.

Ihmiset ovat olleet kauan kiinnostuneita paradokseista. Kuusi vuosisataa ennen ajanlaskumme alkua keksi Kreetalla syntynyt Epimedes valehtelijan paradoksin, joka kuuluu: "kaikki kreetalaiset ovat valehtelijoita". Koska hän oli itsekin kotoisin Kreetalta ja siis valehteli, merkitsi tämä sitä, että kreetalaiset puhuivat totta. Mutta koska Epimenides valehteli, niin miten tämä pitäisi huomioida?

⁸⁹ Tämän tutkimuksen nimenä, työnimenä oli pitkään Pakkoaktivoinnin paradoksit. Monia aiheesta kiinnostuneita henkilöitä pakko-sana häiritsi. Poistin sanan otsikosta siksi, että kun aktivointia ajatellaan paradoksin kautta, aukeaa ajatus otsikosta Aktiivoinnin paradoksit.

(Weeks & L 'Abate 1987/1982, 17.) Toinen klassinen paradoksi on Zenonin jatkuvuuden ja äärettömyyden paradoksi, joka tunnetaan yleisesti tarinana Akhilleuksesta ja kilpikonasta juoksemassa kilpaa. Akhilleus ei koskaan saavuta kilpikonaa paradoksin alkuperäisen tulkinnan mukaan.

Paradoksit jaetaan kolmeen tyyppiin, joista *antinomia* on ensimmäinen. Nämä paradoksit ovat keskenään ristiriitaisia väitteitä, jotka ovat todistettavissa oikeiksi. Toinen paradoksin tyyppi on paradoksaalinen määritelmä eli *semanttinen antinomia*. Edellä kerrottu Epimenidesin valehtelijaparadoksi on tästä yksi esimerkki. Kolmas paradoksin tyyppi *pragmaattinen paradoksi* on monenlaisen terapeutin työskentelyn ja myös aktivoinnin kannalta oleellinen. Klassinen esimerkki pragmaattisesta paradoksista on paradoksaalinen käsky: "Ole spontaani". Ihminen ei voi toteuttaa tuota käskyä, koska silloin hän ei olisi spontaani. (Weeks & L 'Abate 1987/1982, 18-19.)

Pragmaattisella paradoksilla on yhteys *kaksoissidokseen*, joka on tärkeä terapeutin, Gregory Batesonin luoma käsite. Palo Alton ryhmän nimellä kulkeva terapiatutkijoiden ryhmä julkaisi vuonna 1956 tutkimuksen, jossa tuotiin esille paradoksaalisen kommunikaation eli kaksoissidoksen osuus skitsofrenian synnyssä. (Weeks & L 'Abate 1987/1982, 19.) Usein käytetty esimerkki kaksoissidoksesta on se, että äiti sanoo kylmän kalsealla äänellä lapselleen: minä rakastan sinua. Koska sanaton viestintä (kehonkieli eli body language) on voimakkaassa ristiriidassa viestin kanssa, lapsi ei ensin tiedä, kumpaa uskoa. Yleensä sanaton viestintä voittaa.

Psykoterapeutit Gerald R. Weeks ja Luciano L 'Abate (1987/1982, 26) luonnehtivat Viktor Franklin kehittämää eksistentiaalista psykoterapiamuotoa, *logoterapiaa*, selkeästi paradoksaaliseksi. Logoterapian tavoite on saada ihminen omaksuma henkilökohtainen vastuu. Frankl käytti jo vuonna 1925 paradoksaalista intentiota, jonka tarkoituksena oli muuttaa terapia-potilaan suhtautuminen neuroosiinsa. Suhtautumistavan muutosta nimitetään eksistentiaaliksi uudelleensuuntautumiseksi.

7.2 Kasvatuksen paradoksi

Kasvatustieteessä paradokseista käydyllä keskustelulla on pitkä perinne⁹⁰. Immanuel Kant (1803, 27) sanoo (*Pedagogiikasta*-nimisen kirjansa tai kirjoituksensa aluksi): "Der Mensch ist das einzige Geschöpf, das *erzogen werden muß*". Lauri Mehtonen (2001, 1; kurs. TK) suomentaa lauseen muotoon: "Ihminen on ainoa olento, jota tulee kasvattaa". Sananmukaisesti "-- -- jota on kiskottava". Pauli Siljander (2002) tarkastelee kasvatustieteen sanan erilaisia merkitysvivahteita eri kielialueilla ja tärkeä on tuo suomen sana kasvatustieteen saksassa vastaava sana Erziehung.

⁹⁰ Kiitän esitarkastajana toiminutta FT Heikki Mäki-Kulmalaa, joka ensimmäisenä ihmisenä johdatti minut (ja vasta toukokuussa 2007!) tutustumaan tähän perinteeseen edes pinnallisesti. On mielenkiintoista todeta, kuinka kaukana sosiaalityöstä ja kasvatuksesta käydyt keskustelut ovat nykyään *Suomessa*, vaikka aihepiireinä kasvatustieteen ja sosiaalityö leikkaavat toisiaan hyvinkin paljon.

Saksan kielen verbi Erziehen tarkoittaa kirjaimellisesti *vetää pois, auttaa jostakin ulos*. Sana liittyy saksalaisen valistusfilosofiseen ajatukseen, jonka mukaan ihminen autetaan alaikäisyydestä henkiseen ja moraaliseen täysi-ikäisyyteen. (Siljan-der 2002, 24.) Koska ihminen tulee maailmaan muokkaamattomana, ei hän pysty itse suuntaamaan itseään ihmistymiseen ja siksi toisten ihmisten tulee sysätä ihmistymisen prosessi liikkeelle, sanoo Kant Mehtosen (2001, 2) mukaan. Ihmisen mahdollisuudet eivät siis toteudu luonnostaan. Kasvatus on taitoa (Kant 1803, 32) ja koska ihmisellä on suuri vapauden halu, on tarpeen disipliini eli kuri (Kant 1803, 27–29). Kasvatuksen paradoksi on siis lyhyesti sanottuna se, että *kasvattaa ei saa ja samalla kasvattaa täytyy (muß)* eli ihmistä on pakko kasvattaa.

7.3 Pakko yhteiskuntapoliittisen keskustelun kohteena

Pakko liittyy aktivointiin monin tavoin. Ihmisen on vaikea ponnistaa uuteen tapaan toimia (Särkelä 1993; 2001; 2003, Saarinen & Lonka 2000, 48–50). On helppompaa tehdä kuten ennen, koska tämä on meissä toiminnan tapa, rutiini, kuten jo edellä on todettu. Muutoksen vaatima energia vaatii usein jonkinlaista pakkoa, esimerkiksi jonkin kriisin. Aikuisen ihmisen elämän muutos "usein käynnistyy merkittävässä elämänmuutoksessa" väittää esimerkiksi kasvatustieteilijä Leena Ahteenmäki-Pelkonen (1997, 125). Työttömäksi joutuminen on varmaankin usein ja erityisesti ensimmäisellä kerralla merkittävä elämänmuutos.

Poliittisessa keskustelussa *pakkotyölaki* on ollut yksi kuntouttava työtoiminta -laista käytetty nimitys. Tanskalaisessa keskustelussa käytettiin 1990-luvun puolivälissä ihan vastaavasti sanaa tvangsarbejde (Koch 1995; Thorbek 1995). Kun sosiaalihuollosta puhuttaessa puhutaan pakosta ja pakkotoimenpiteistä, puhutaan kuitenkin muusta kuin mitä sanalla pakko tässä yhteydessä tarkoitetaan tai ainakin minä olen ymmärtänyt tarkoitettavan. Sosiaalihuollon huoltoluonne tarkoittaa nimenomaan myös niin sanottuja vastentahtoisia toimenpiteitä. Huostaanotto ja pakkohuostaanotto, pakkohoito. Näissä toimenpiteissä on mukana niin vahva pakko velvoittavuuden mielessä, että niihin on suostuttava pakon edessä. Pakottamisella eli pakkotoimenpiteellä on lainvoiman jälkeen, kun pakottaminen on asianmukaisesti käsitelty. Siihen nähden miten paljon pakko liittyy sosiaalihuollon toimintaan ja sosiaalityöhön, on ällistytävää miten vähän siitä on keskusteltu suhteessa siihen miten paljon on keskusteltu kontrollin ja tuen suhteesta⁹¹.

Pakko on mukana myös sosiaalihuollon lainsäädäntöön kuuluvassa kuntouttavasta työtoiminnasta annetussa laissa. Laissa on mukana niin sanottu sanktiointi, joka tarkoittaa taloudellisten etujen katkaisemista (työmarkkinatuki) tai taloudellisen tuen vähentämistä (toimeentulotuen alentaminen).

Itse katson pakon, pakottamisen, olevan tuossa laissa kuitenkin enemmän uhkailua sanktioinnilla, kuin varsinaista sanktioiden käyttöä. Joku voi kysyä, onko näillä jokin ero. Minusta on. Näin kuvailivat myös useimmat AKKU-

⁹¹ Ruotsissa pakosta on keskusteltu laajemmin (esim. Börjeson 1979).

tutkimuksen pilottipaikkakuntien edustajat kokouksissa, joista kerättiin tarkat muistiot. Koulutustilaisuuksissa, joihin osallistuin kouluttajana, pakosta keskusteltiin myös paljon. Paasitornissa 14.5.2001 järjestetystä tilaisuudesta on koottu palautteen yhteenveto, jossa todetaan: "Asiakaslähtöisen näkökulman korostaminen hyvää! Pesäpallomaila-ajattelusta ja sen seurauksista olisi voinut käydä enemmänkin arvokeskustelua, koska kontrolli ja sanktiot *kulkevat varjona* mukana muuten hyvässä uudistuksessa." (14.5.01 tilaisuudesta työministeriössä koottu muistio; kurs. TK.) Kulkevat varjona, siinä on hyvä ilmaisu.

Keskustelu pakosta ei sosiaalihuollon⁹² suhteen ole uusi asia, päinvastoin. Keskustelulla kunniaattomista ja kunniallisista köyhistä on pitkät perinteet. Suomalainen sosiaalialan lainsäädäntö uudistui 1980-luvulla ja vasta tällöin vajaan kymmenen vuoden kuluessa köyhistä ihmisistä tuli hyvinvointivaltion asiakkaita, joiden oikeudet uudella tapaa tunnustettiin laeissa eli oikeudet vahvistuivat. Ronald Wiman on useissa keskusteluissa ja luennoissa kuvannut sosiaalihuollon lainsäädäntöuudistusta sanoen "ihmiskuvavallankumouksen menneen kuin puolivahingossa lainsäädäntöön läpi"⁹³. Vasta 1990-luvun lopulla suunta alkoi kääntyä ja ihmisten velvollisuuksia alettiin nostaa esille (esim. Mäki-Kulmala 2000, 57).

Pakkoauttajat oli sen kirjallisen pommin nimi, joka oli yksi sysäys suomalaisen sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamiseen. Pakkoauttajat on pieni, pehmeäkantinen vuonna 1967 julkaistu 189-sivuinen kirja. Kirjan toimitti oikeustieteilijä Lars D. Eriksson (1967) ja sen kirjoittajina toimivat Kettil Bruun, Klaus Mäkelä, Jacob Söderman, Pirkko Sirén, Siv Dahl, Christer Kihlman, Vappu ja Ilkka Taipale sekä Kristin Olsoni. Kirjan takakannen teksti on raflaava. Se alkaa: "Suomessa on helppo menettää vapautensa". Teksti jatkuu: "-- -- useimmat meistä eivät tiedä, että hoito- ja huoltolaitoksistamme monet ovat vankilaakin pelätymiä ja että perusteita, joiden nojalla ihminen voidaan passittaa laitoshoitoon, usein sovelletaan luokkajakoisesti ja mielivaltaisesti." Teoksen esipuheessa sen toimittaja Eriksson sanoo kirjan kirjoittajien haluavan osoittaa "miten kevytmielisesti sosiaaliviranomaiset yleensä käsittelevät yksilön vapautta".

Suomalainen sana *pakko* tarkoittaa minun ymmärryksessäni sitä, että minun on tehtävä jotain, jota en ensisijaisesti haluaisi, joka ei nyt juuri huvita. Risto Eräsaari (1999, 148) ilmaisee saman ajatuksen sanomalla, että pakosta on kyse, kun toimitaan vastoin toimijoiden halua. Olennainen sana on tuo halu. Haluaisin nukkua, olla nousematta, mutta minun on pakko nousta. Velvollisuudentunne voittaa. Ei huvita, ei haluta, mutta on pakko. Ja nouse. Tai nyt on pakko lähteä junaan. On pakko, koska muuten juna menee ja seuraavalla en ehdi ajoissa. Jos käytän praktisen syllogismin peruskaavaa, sanon, että jos haluan ehtiä junaan X, on minun nyt pakko lähteä.

Keskustelu pakosta, siitä mitä pakko tarkoittaa, on mielekästä liittää keskusteluun toiminnasta, sen ehdoista, tavoitteista. Jotta voimme saavuttaa jotain haluamaamme, on meidän usein pakotettava itsemme toimimaan niin, että

⁹² Laki kuntouttavasta työtoiminnasta on sosiaalihuollosta annettu laki, ei työvoimapolitiittinen laki. Lain toimeenpanosta, toteuttamisesta vastaavat kunnat, käytännössä sosiaalilautakunnat (ja vastaavat) sekä kunnan sosiaalitoimi.

⁹³ Valitettavasti en pysty esittämään mitään tarkkaa dokumentointia tästä, usein kehittämistyötä tekevät ihmiset eivät kirjoita teksteiksi asti tärkeitäkään ajatuksiaan.

voimme tuon tavoitteen saavuttaa. Tilanteissa, joissa ei voi olla päättämättä, on pakko valita joku vaihtoehto, usein valittavia on vain kaksi, esimerkiksi lähteä tai jäädä.

Ihminen on vain siinä erittäin mielenkiintoinen olento, että hän usein valitsee väärin, valitsee itselleen huonomman vaihtoehdon. Mielestäni muutostyön suurin vaikeus piilee siinä, miten vastentahtoisen, kovasti vastaan pyristelevän ihmisen saa ohjattua valitsemaan itselleen suoheimman vaihtoehdon. Miten ihminen esimerkiksi sallii itselleen jotain sellaista, vaikkapa onnea, jota ei millään halua sallia itselleen. Luulen, ettei lukijalle tarvitsisi valaista asiaa edes esimerkein, sillä jokainen taitaa tunnistaa näitä tilanteita omasta elämästään.

Edeltävä keskustelu pakosta perustui alkuun arkiajatteluun ja kokeneiden aktivointityöntekijöiden kanssa käymiini keskusteluihin. Jokainen aktivointityön kanssa tekemisissä ollut ihminen on joutunut pohtimaan aktiivoinnin, niin sanotun pakkoaktiivoinnin, eettistä oikeutusta. Kerran kollegani Kirsti Kuusela (ks. Lindqvist 1996) suorastaan hermostui minulle ja tokaisi, että ”älä aina puhu noin, että on pakko ja pakko, pysähdy välillä ja mieti, mitä sinä itse asiassa haluat. Eiköhän usein olisi rehellisempää sanoa suoraan, että sinä tahdot sitä ja sitä!” Olen sen jälkeen saanut itseni kiinni lukemattomat kerrat itsepetoksen yrityksestä. Lähes aina on kyse siitä, että velvollisuus kutsuu ja olen päättänyt täyttää jonkin velvollisuuden, kuten on tapana sanoa. Kyse on valinnasta, jossa ihminen tekee päätöksen välttääkseen usein jotain häpeää, jonka toisen vaihtoehdon valitseminen toisi mukanaan. Mutta asian ajattelemisen pysähtymällä oikein ajattelemaan sitä, voi johtaa myös siihen, että osaa tehdä vastakkaisen päätöksen.

Akateemikko von Wright (2001) on aikanaan (siis alun perin 1950-luvun lopulla) ratkonut tätäkin ongelmaa. Hän pohti hyvän, hyvän ja velvoitteen suhdetta sekä arvojen ja normien suhdetta. Hyvä, huono ja paha ovat arvokäsitteitä. Oikea, väärä ja velvollisuus ovat taas normatiivisia käsitteitä (mt. 221). Normien ja arvojen suhde on yksi ongelma, toinen on se, kummat ovat perustavampia (mt. 249). Tähän liittyvät monet etiikan teoriat, kuten arvoetiikka ja velvollisuusetiikka. Von Wright päätyy tekemään ehdotuksen, jonka mukaan sekä arvot että normit irrotetaan moraalista ja niitä tarkastellaan niin yleisteorian tasolla kuin mahdollista. Normit voivat olla kolmenlaisia: käskyjä, sääntöjä tai käytännöllisiä välttämättömyyksiä. (Mt. 250.)

7.4 Miksi kannattaa kuunnella itseään eikä "pakkoa"?

Kerron yhden esimerkin, jolla yritän valaista edellä sanottua. Yrsa Stenius (2003) analysoi Jussi Björlingin elämää hyvin monipuolisesti teoksessaan *Kunnes siipi murtuu*. Hän hakee selitystä tai selityksiä sille, miksi tämä kuuluisa laulaja toimi ja käyttäytyi aika ajoin niin itsetuhoisesti, että kuoli 49-vuotiaana. Yksinkertaistetusti sanottuna Björling ei osannut itse valita, mitä halusi elämältään. Lapsuudesta Stenius löytää tähän monia avaimia. Stenius epäilee uran vaatiman elämäntavan tuottaneen monia ristiriitoja, joita Björling ei osannut

käsitellä muulla tavalla kuin ilmeisen tolkuttomalla alkoholinkäytöllä. Kuitenkin Steniuskin kuvaa pakkona sitä, miten laulaja elämänsä eli. Ura vaati tietynlaista seurapiirielämää ja muuta elämäntapaa, joka ”tuotti hänelle paljon sisäisiä ristiriitoja” (mt. 137). Steniuksen mukaan laulaja tottuu tähän, ”koska hänen on pakko tottua” (mt. 137). Pakko, siis pakko velvollisuuden täyttämisen mielessä tai tavoitteen saavuttamisen mielessä. Jotta voi elättää perheensä ja ansaitakseen rahaa, rahaa ”joka turvaisi hänen lastensa tulevaisuuden” (mt. 136).

Mutta sitten Björlingin elämässä tapahtuu jotain, joka on pakko-tarkastelun kannalta vielä mielenkiintoisempaa. Lokakuussa 1941 laulaja oli lähdössä taas kiertueelle Yhdysvaltoihin. Mutta jo elokuussa hän (siis edelleen Steniuksen 2003 mukaan) oli alkanut marista: ”Onko meidän pakko matkustaa?!”. Pakkohän se oli, kun oli sopimus ja luvattu palkkio oli suuri. Kun juna, jolla seurueen on määrä matkustaa Göteborgista lähtevälle lautalle, nytkähtää liikkeelle Tukholman asemalla, Björling jääkin laiturille, jota muu seurue ei ensin edes huomaa. Tempaus aiheuttaa skandaalin lehdistössä ja vaimo on raivoissaan. Mutta ”Jussi ei sanallakaan katunut, vaikka olikin masentunut koko syksyn.” (Stenius 2003, 141–142.)

Ei katunut vai katuiko? Nyt otan avuksi Juha Räikän (2005) pohdinnan katumuksesta. Katumuksen ja häpeän ajatellaan usein olevan samoja ”asioita”. Näin ei kuitenkaan Räikän mukaan aina ole. Voimme hävetä tekemisiämme, mutta ne voivat olla sittenkin sellaisia, ettemme niitä kadu. Ne voivat olla ”sen arvoisia”. Näin ilmeisesti tapahtui Björlingille syksyllä 1941. Steniuksen (2003, 142) kirjan mukaan hän koki ”jonkinlaisen romahduksen”, jota hän poti sairaalassa marraskuussa 1941. Voimme epäillä hänen kokeneen myös häpeää. Sota riitti kuitenkin ylivoimaiseksi esteeksi (force majeure) ja kuinka ollakaan. Tuo harvinainen mielijohteen noudattaminen, ”eihän hän kääntänyt nurin vain omaa elämäänsä, vaan ... monen muunkin” (mt. 142) johti erääseen onnellisimpaan jaksoon hänen elämässään, perhe saattoi viettää ensimmäisen kerran mooneen vuoteen joulun kotona. Ruotsin musiikkielämä heräsi käyttämään laulajaa. ”Hänestä tuli koko Ruotsin kansan Jussi” ja kävipä hän Suomessakin esiintymässä muun muassa sotasairaaloissa (mt. 146–147). Hän siis käänsi elämänsä suuntaa nousemalla hyvin spontaanisti pakkoa, sitä mitä piti tehdä, vastaan. En jatka elämäkertaa tässä pitemmälle, se löytyy Steniuksen kirjasta.

7.5 Akrasia ja vektoriteoria ihmisen toiminnan ymmärtämisessä

Sanoin jo edellä, että ihminen toimii usein vastoin omaa parastaan. Jussi Björling toimi siten suuren osan elämästään edellä kuvatulla tavalla ja kuoli ennenaikaisen kuoleman. Miten tämä on ymmärrettävissä? Ruotsalainen sosiaalityön tutkija Bengt Börjeson (1985) on löytänyt ymmärrystä tähän kysymykseen lukemalla Jean Paul Sartrea⁹⁴. Sartre pohtii Börjesonin mukaan sitä miksi ihminen

⁹⁴ Kyseessä on teos *L'Être et le Néant*, joka on käännetty ruotsiksi nimellä *Varat och In-tet*, mutta ei suomeksi.

voi olla oma vastustajansa eli ihmisen toiminnassa on usein kyse itsepetoksesta. Olli-Pekka Lassila (1987) tarkastelee etiikan filosofista perustelua Sartren ajattelussa. Lassilan (1987, 166) mukaan ihmisen vapaus jäi Sartrelle viime kädessä mysteeriksi. Sartren mukaan ihmiset elävät niukkuudessa, sillä tarpeet ylittävät tarjolla olevan "hyvän" (mt. 149). Sartren tuotannon tutkimusta vaikeuttaa se, että eräät vapausantropologiaan kuuluvat käsitteet kuten veljeys (*fraternite*) jäivät kesken (Lassila 1987, 150–151).

Yhden ratkaisuyrityksen ihmisen itsepetoksen kysymykseen tarjoaa akrasian (heikkoluonteisuuden) käsite⁹⁵. Se, että ihmisen toiminta voi olla paradoksaalisesti itselleen haitallista, on arkikokemukseen tai niin sanottuun terveeseen järkeen perustuva havainto, sanoo filosofi Risto Saarinen (1997, 29). Tällä ei tarkoiteta toimintaa huijaus- tai petostarkoituksessa, vaan toimintaa, jossa toimijan oma heikkous taikka pehmeys estää hyvän aikomuksen toteutumisen. Ihminen esimerkiksi syö epäterveellisesti tai käyttää rahojaan tavalla, josta voidaan todeta, että hän olisi voinut käyttää ne hyödyllisemminkin. Tällaista toimintaa kutsutaan filosofiassa *heikkoluonteisuudeksi eli akrasiaksi*. (Mt. 29.) Kiinnostuin akrasiasta siksi, että työttömät ihmiset kuvasivat AKKU-tutkimuksen havainnointijaksoilla ja tutkimusavustajan kanssa haastatteluja tehdessämme tilanteita, joissa he olivat toimineet oman arvionsa mukaan selvästi "heikkoluonteisesti" eli vastoin omaan hyvänsä, tai kuten sanotaan, vastoin parempaa tietoaan.

Kaikkein mieleenpainuvuin näistä akrasian kuvauksista on ollut erään miehen kertomus siitä, miten hän ensin "lähti merta edemmäs kalaan". Hän lähti varmasta työpaikasta kokeilemaan onneaan uuteen yritykseen, joka sitten pian siirtyikin toiselle puolelle maailmaa. Entiseen arvostettuun ja hyvin palkattuun työhön ei ollut paluuta. Muuta työtä oli kuitenkin tarjolla, mutta niiden töiden hakeminen vain jäi. Ensiksi hän ajatteli viettävänsä vähän vapaata, mutta jäikin sille tielle eli vapaaksi mieheksi⁹⁶ yli kymmeneksi vuodeksi ennen kuin sitten tapasin hänet kuntouttavassa työtoiminnassa. En voi sanoa miehen syyttäneen itseään, mutta ei hän syyttänyt muitakaan; totesi vain tapahtumien kulun. En tarkoita, että työttömät ovat työssä olevia heikkoluonteisempia. Jokin selitysvoima akrasialla kuitenkin aina ihmisen toimintaa selitettäessä on. Filosofisesti ilmiötä pidetään mielenkiintoisena sen vuoksi, että "sille on vaikea antaa kunnollista ja täysin vedenpitävää selitystä", sanoo filosofi Risto Saarinen (1997, 29). Ensimmäisen selitysyrityksen mukaan ihmisessä taistelevat keskenään järki ja vietit. Jo Aristoteles tajusi tämän selityksen ongelmallisuuden Nikomakhoksen etiikassa (Aristoteles 2005, 1145b21–30; Saarinen 1997, 29).

Toinen selitysyritys viittaa ihmisen *vapaaseen tahtoon*. Järki sanoo, mikä on hyvää, mutta vapaa tahto voi valita hyvän tai ei. Ajatus vapaudesta haittana ei tunnu luontevalta. Useiden filosofien kritiikki kohdistuu siihen, että ajatus, jonka mukaan ensin valitsee järki ja sitten tahto, on epäluonteva. Sokrates oli Saarisen (1997, 30) mukaan sillä kannalla, ettei ihminen voi tehdä tahallaan väärin. Väärin tekemiseen liittyy tietämättömyyttä. Tätä näkemystä Saarinen (1997, 30)

⁹⁵ Akrasiaan viittasin lyhyesti jo edellä luvussa Tahdon käsite.

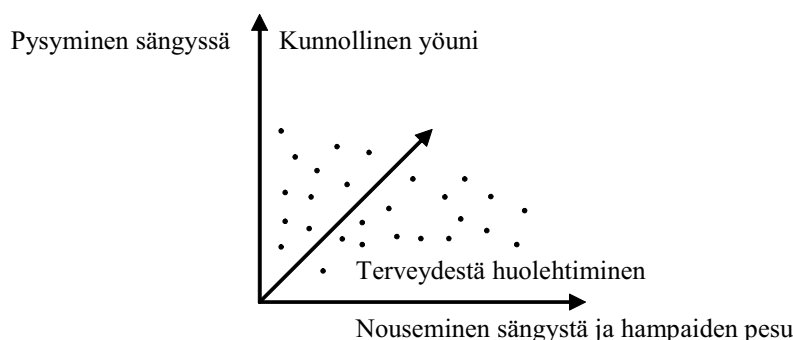
⁹⁶ Tanskaksi työtön on ledig, den ledige. Ruotsinkielessä sana ledig tarkoittaa vapaata, työtön on toinen sana, arbetslös.

pitää arkikokemuksen vastaisena ja olen samaa mieltä. Esimerkkejä siitä, miten ihminen toimii jopa suorastaan tuhoavasti itseään vastaan, on kertynyt kokemustietooni tähän ikään mennessä varsin paljon. Saarinen tutki väitöskirjassaan (1993)⁹⁷ keskiaikaisia käsityksiä heikkoluonteisuudesta. Aikaisemmin oletettiin, että heikkoluonteisuutta pidettiin itsestään selvänä.

Saarisen (1997, 30–33) mukaan skolastiikassa oli kolme strategiaa selittää heikkoluonteisuutta. Ensimmäinen strategia on Sokrateen mukainen tietämättömyydellä selittäminen. Toinen strategia korostaa vapaan tahdon roolia ja toteaa, että ihminen voi hyvin informoitunakin toimia väärin. Mutta täydellinen, perfektii vapaa tahto ei toimi irratiionaalisesti ja silloin tuo tahto on jotenkin puutteellinen. Saarisen mielestä kiinnostavin strategia on ”skolastiikan luoma innovaatio”, jota selkeimmin edustaa Johannes Buridan. Tieto, jota vastaan ihminen toimii, on jossain mielessä epävarmaa. Moraalitietoa koskeva arvostelma on enemmän tai vähemmän varma tai täydellinen. Moraalia koskeva informaatio ei usein saavuta täydellisen arvostelman varmuusastetta. (Saarinen 1997, 31.)

Vektoriteoria on toinen filosofisessa keskustelussa paljon esillä ollut tapa tarkastella sitä, miten ihminen toimii valintatilanteessa, jossa ei ole itsestään selvää, miten toimia eli mikä päätös tulisi tehdä. Esimerkissä meillä on ihminen, joka on käynyt vuoteeseen väsyneenä. Hänen mieleensä juolahtaa, että hampaat ovatkin pesemättä. Mukavuudenhalu kehottaa unohtamaan hampaidenpesun ja huoli terveydestä usuttaa nousemaan vuoteesta. Ihminen punnitsee vaihtoehtoja. Hampaat ovat vahvat, ei haittaa paljoa, vaikka ei pesisikään. Ylösnouseminen pilaa levollisen olon ja saattaa johtaa huonosti nukuttuun yöhön.

Filosofi Davidson (1969) päätyi nousemaan sängystä. Luulen aika monen meistä tekevän toisen päätöksen. Mikä vektori milloinkin voittaa, on siis ratkaisevaa. Päätös, jonka varassa ihminen toimii, ei ole minkään suoran ratiionaalisen päätöksentekomallin mukainen. Maximin-ohjeen mukaan (Kuokkanen 1990) ihminen valitsisi huonoista vaihtoehtoista parhaan mahdollisen.

KUVIO 1 Vektorikuva
Lähde: Davidson 1969 Roinilan (1988, 53) mukaan

Kun ei ole olemassa hyviä vaihtoehtoja, valitaan vähiten huono vaihtoehto. Luulen, että tilanne todellisessa elämässä on usein se, että yhtä hyvää ja var-

⁹⁷ Saarinen, R. (1993) *Weakness of the Will in Medieval Thought. From Augustine to Buridan. Diss.*, Helsinki. (E. J. Brill, Leiden, 1994).

masti parasta vaihtoehtoa ei tunnu olevan olemassa. Sosiaalityöntekijän, aktivointityöntekijän ja meidän tavallisten ihmisten on kuitenkin tehtävä valinta ja pyrimme valitsemaan parhaan mahdollisen vaihtoehdon.

Pakkoaktivoinnin ja aktivoitumisen paradoksi sanoo meille, että ihmistä ei voi aktivoida, mutta paradoksaalisesti häntä on nimenomaan pakko aktivoida. Ilman pakottamista jäisi myös paljon positiivista tapahtumatta. Olennaisen vedenjakaja-kysymykseksi muodostuu se, miten aktivointi tapahtuu. Aktivointi voi olla ihmistä tukevaa, hänen ihmisarvoaan kunnioittavaa. Mutta aktivointi voi olla myös ihmistä murskaavaa, häntä häpäisevää ja hänet lannistavaa. Sosiaalityönä tehtävä aktivointityö on (Suomessa) vaikeaa sosiaalityötä ensinnäkin siksi, ettei meillä ole kovinkaan vahvaa innostamisen, voimaannuttavan työn perinnettä. Nykyään monet etsivät uusia ajatuksia ja toimintatapoja sosiaalipedagogiikasta. Voi olla, että ratkaisuja alkaa löytyä.

Toinen aktivointityön vaikeus on ymmärtääkseni se, että tietoa ei ole koskaan riittävästi silloin, kun ollaan tekemisissä "elävän elämän" kanssa, kuten Gratch (2003/2001) korostaa. Terapeuttinen työ - toistan taas, koska siitä on minun ymmärtääkseni aktivoitumisen tukemisessa kyse - on hidasta, sen lopputulokset ovat epävarmoja eikä auttajilla tai terapeuteilla ole valmiita vastauksia. (Mt. 128.)

8 TOIMINNAN SELITTÄMISESTÄ YHTEISKUNTATIETEISSÄ

Tämä on yhteiskuntatieteellinen tutkimus ja vaikka käsittelen enimmäkseen aktivoitumista yksilön kannalta katsottuna, luon tässä luvussa tiiviin katsauksen yhteiskuntatieteelliseen *toiminnan* tutkimukseen eräitä keskeisiä lähteitä hyväksi käyttäen. Aloitan pohtimalla ihmisen samanlaisuutta tai erilaisuutta ja jatkan sitten erilaisiin käsityksiin toiminnasta ja se muutoksesta.

8.1 Samanlainen vai erilainen ihminen?

Kuinka samanlainen on eri aikakausien ja eri kulttuurien ihminen? Sosiologi Riitta Jallinoja (ks. Laitinen 2003⁹⁸) sanoo uskovansa, että "ihmisten kertomuksista löytyy vastaus siihen mitä perheet pohjimmiltaan ovat". Hän sanoo aavistavansa, että "on jokin arkaainen, ikaikainen ydin, joka yhdistää ihmiset perheeksi" ja haluavansa kaivaa sen esiin. Jallinojan haastattelu hämmensi minua.

Etsinkö aktivoitumista tutkimalla ihmisen arkaaista, ikaikaista selviytymistäistelua ja sen ydintä, selviytymistä elämässä? Onko siinä jotain "pohjimmaista"? Taistelu toimeen tulemisesta, hengissä pysymisestä? "Hyvinvointi ei tosiasiassa ole yhteiskuntapolitiikan päätavoite. Päätavoite on *selviytyminen olemassaolon taistelussa*", sanoo Jorma Sipilä⁹⁹ (1979, 42; kurs. TK). Hän näkee kaiken nojaavan yritystalouteen, eikä kapitalismin rajoja vielä 1970-luvun lopulla ylitetty. 2000-luvun alussa ei moni enää edes puhu kapitalismin rajoista, vaan hyvinvointia asemoidaan entistä selvemmin toissijaiseksi suhteessa vaikkapa kilpailukykyyn ja kilpailuetuun. Elämme globaalitalouden maailmassa, jossa markkinamekanismi on muodostunut "dominoivaksi taloustoimien järjes-

⁹⁸ Kyse on Jallinojan 60-vuotispäivähaastattelusta.

⁹⁹ Kun tekee tutkimusta kauan ja samalla vanhenee, ei enää oikein tiedä eikä osaa sanoa, mitkä omia pidetyt ajatukset ovatkin joiltakuilta toisilta saatuja. Olin kirjoittanut yllä olevan ja sitten luin (luultavasti toisen kerran elämässäni) Sipilän (1979) tekstin.

tämisen periaatteeksi koko maailmassa" (Osaava, avautuva ja uudistuva Suomi... 2004, 12).

Vastausta kysymykseen, kuinka erilainen on eri aikojen ihminen, voimme seuloa eri tavoin. Filosofi Olli-Pekka Moisio (2005) pohtii esseessään Marxin käsitystä ihmisen olemuksesta ja kertoo ajattelevansa Sheyla Benhabibin (1986) tapaan¹⁰⁰, että Marxilta löytyy sekä humanistisia että antihumanistisia argumentteja ja ne ovat dialektisesti jännitteisissä suhteissa toisiinsa. Moisio (2005) toteaa viitaten Schaffiin (1965, 109)¹⁰¹ Marxin käyttävän sanaa olemus (Wesen) ainakin neljällä eri tavalla. Tässä yhteydessä mielenkiintoinen on kysymys siitä, millainen ihmisen ideaalittyyppisyys on yhteiskunnallisena, luovana ja tuottavana olentona. Ihminen elää tiettyssä historiallisessa tilanteessa ja tiettyjen tuotantovoimien vaikutuksen alaisena. Moisio (2005, 52) mukaan Marxin tästä ajatuksesta päädytään arkiymmärryksen vastaiseen käsitykseen ihmisestä. Usein ajatellaan nimittäin, että "keskiajalla elänyt ihminen olisi ollut perustavassa mielessä samanlainen kuin tänään elävä ihminen". Marxin tulkinta on siis toinen, ihminen on erilainen. Kun vien tämän aktivointiin, sanoo arkiymmärrykseni, että nyt elävät sukupolvet ovat ainakin suhtautumisessaan työhön hyvin erilaisia.

Kehityopsykologeilla olisi mahdollisesti tähän keskusteluun myös annettavaa. Kehityopsykologiassa esimerkiksi kriisit luokitellaan elämänvaihe- ja muihin kriiseihin. Mitä tulee elämänvaihekriiseihin, ovat ne eri ihmisillä enemmän samanlaisia kuin muut kriisit ja siihen on luonnollinen, osin biologinen selityksensä. Kehityopsykologian kautta pääsisimme myös tarkastelemaan työttömyyttä ja sen kanssa tai siitä selviytymistä kehitystapahtumana, mutta katkaisen tämän sivupolun tähän. Lähdemme katsomaan miten yhteiskuntatieteilijät ovat selittäneet ihmisen toimintaa ja sen muutosta.

8.2 Miten toiminta muuttuu?

Yhteiskuntatieteilijä Risto Eräsaari (1999, 148–149) esittää Erik Albækia¹⁰² lainaten muutoksen selitystapojen voivan olla neljänlaisia, silloin kun ollaan kiinnostuneita kehittämistyöstä¹⁰³ ja sen kontingenssista. Tulisi voida erottaa, milloin asiat tapahtuvat *luonnostaan*, ja milloin on kyse *pakosta* eli toimimisesta vastoin toimijoiden halua; ja milloin jotain tehdään tai tapahtuu *tavan* johdosta eli koska niin tehtiin ennenkin. Neljäs vaihtoehto on *sattuma*. Ihmisen toiminnan muutoksia voidaan siis selittää vastaavasti neljän tyyppisillä selitystavoilla, luonnolla tai biolo-

¹⁰⁰ Teos on Benhabib, S. (1986): *Critique, Norm and Utopia*. New York: Columbia University Press.

¹⁰¹ Schaff, A. (1965) *Marxismus und das menschliche Individuum*. Wien: Europa Verlag.

¹⁰² Kyseessä on Erik Albækin seminaaripaperi: *Hvorfor nu aal den evaluering? Teoretiske noter med empiriske observationer om evalueringsforskningens fremvækst og funktion in Danmark*. Papir til fremlæggelse ved SCORE konferencen "Utværdering som styremedelel". Stockholm 13.–14.10.1994. Minulla ei ole sitä ollut käytettävissä.

¹⁰³ Vien keskustelun tästä kontekstista ihmisen toiminnan muutokseen, enkä katso tekeväni suurta väkivaltaa ilmiöille.

gisilla selityksillä, pakolla, tavalla ja sattumalla. Kun tarkastellaan kontingenssia eli mahdollisuuksien pelivaraa, on olemassa ainakin kahdenlaista kontingenssia. On olemassa sattumanvaraisuutta, joka johtuu siitä, ettei asioiden syitä voida määrittellä, sillä asiat eivät tapahdu säädellyllä tavalla tai ne eivät tapahdu jonkin tarkoituksen vuoksi. Toinen mahdollisuus on se, että odotusten ja orientaatioiden toimintahorisontin piiriä koskeva pelivara lisääntyy. Aktivoitumisen kysymyksiä tarkasteltaessa näen jälkimmäisen hyvin olennaisena. Ihminen voi alkaa nähdä joitakin uusia mahdollisuuksia, uutta "pelivaraa" elämässään.

Yhteiskuntatieteissä on käyty pitkään tuloksetonta kiistaa toiminnan tutkimuksen peruskäsitteistä väittää yhteiskuntatieteilijä Risto Heiskala (2000). Osa yhteiskuntatieteilijöistä katsoo, että yhteiskunnalliset selitykset on aina viime kädessä voitava purkaa toimivien ihmisyksilöiden yksittäisiksi *teoiksi*. Metodologisen holismin kannattajat puolestaan katsovat peruskäsitteen olevan *rakenne*, yhteiskuntarakenne tai kulttuurinen rakenne. (Heiskala 2000, 14–15.)

Sosiologi Pekka Sulkunen (2003) väittää ihmisen toimivan enimmäkseen päättämättä miten toimia. Sosiologi Jukka Gronow (2004) on pohtinut samaa kysymystä ja sanoo asian vielä kärjekkäämmin: konventioille ja rutiineille ei ole olemassa mitään erityistä syytä. "Jostakin syystä ihmiset vain seuraavat havaittavassa käyttäytymisessään joitakin säännönmukaisuuksia tai toistuvia malleja". Asiat voisivat olla yhtä hyvin toisin, eikä jollekin tietylle tavalle oikeastaan löydy mitään selitystä. (Gronow 2004, 252.) Hämmäntävä väite. Onko normaali-tilaan mitään syytä? Kausaliteettiperiaatteen mukaan kaikella tapahtumisella täytyy olla syy (Kotkavirta & Nyyssönen 2000, 173). Mutta onko siihen syytä, että mitään ei tapahdu?

Gronow viittaa Erkki Kilpiseen (2000a), joka kuvaa amerikkalaisen pragmatismen traditiota, jossa toiminnan habituaalisuutta, tavanmukaisuutta, selittää inhimillisen toiminnan luontaisella inertialla eli jäykkyydellä. Ihmiset seuraavat vanhoja rutiinejaan, kunnes jokin pakottaa heidät muuttamaan toimintaansa. Ihmiset eivät kaiken aikaa pohdi, päätä ja valitse. Järjenkäyttö, tietoinen harkinta ja tavanomaisuus eivät kuitenkaan ole toistensa vastakohtia. Tavat ja tottumukset ovat järkipäisiä rutiineja. Olennaista on, että yksittäinen teko saa merkityksen siitä tottumuksesta, jonka osa se on, ei päinvastoin. (Gronow 2004, 253; Kilpinen 2000a, 147.) Erkki Kilpisen (2000b) mukaan pragmatismen tapa eli habit "ei tarkoita toiminnan rutiinisuutta, vaan päinvastoin sitä, että toiminta on toimijan tietoisuuden tavoitettavissa ja ohjattavissa myös silloin kun se tapahtuu näköjään itsestään."

Politiikan tutkija ja filosofi Mikko Lahtinen (1994) pohtii myös sitä, mikä johtuu mistäkin. Hän toteaa oivaltavasti, että joukkotyöttömyys ja siihen liittyvä passivoituminen ja toivottomuus johtuvat tuskin pelkästään hyvinvointivalttiosta. Lahtisen (1995, 3) mukaan: "Peräkamarissa makoilu ei ole pelkästään oman valinnan tulosta, minkä hyvinvointivaltio siunaa, vaan saattaa liittyä esimerkiksi toivottomaksi koettuun asemaan työmarkkinoilla." Ihmisen motivoitumisen takana ovat sekä päämäärä, pystyvyysuskomukset että mieliala, kuten sanoin edellä luvussa kuusi viitaten Fordiin (1994) ja Siitoseen (1999). Työmarkkinoilla toivottomaksi koettuun asemaan tiivistyy jotain näistä kaikista

elementeistä. Päämäärää, paikkaa työmarkkinoilta ei löydy, omaan työllistymiseen ei löydy uskoa ja mielialakin latistuu toivottomaksi tai ainakin lähelle sitä.

Mitä tarvittaisiin, jotta tilanne muuttuisi? Riittäisikö sattuma? Sattumanvaraisuus voi tarkoittaa paitsi negatiivista uhkaa, myös positiivista tilaisuutta vapautua ihmisten elämää kahlitsevista ajattelu- ja toimintatavoista, sanoo Lahtinen (1997). Hän puhuu historian kriiseistä ja murroskausista. Marja Kaasalainen (1994) on käyttänyt Lahtisen (1997) tavoin¹⁰⁴ Machiavellin ja häntä tulkinneiden tutkijoiden (esim. Kanerva 1990) tekstejä avuksi tarkastellessaan sitä, miten projektit voivat tuottaa toiminnan muutosta. Tajuten tarkastelutasojen eron sovellan heidän kehittelyjään yksittäisen ihmisen toiminnan muutoksen hahmottamiseen. Sattumanvaraisuuden korostaminen ei tarkoita, ettei sattumanvaraisellakin tapahtumalla olisi edeltäviä syitä (Lahtinen 1997, 259). Aristoteleen (1990, *Metafyysiikka* 1027b 8–14) mukaan elävä olento kuolee välttämättä, mutta se, kuoleeko tämä olento sairauten vai väkivaltaisesti, ei ole vielä määräytynyt, vaan riippuu siitä, tapahtuuko jotain muuta. Olennaista on myös se, ilmeneekö erityistä syytä siihen, miten jokin asia tai asiantila on nyt. Onko siis normaalitilaan syy? Kysyn sitä uudelleen osaamatta antaa tyhjentävää vastausta. Kysymys on sama, jonka von Wright esitti teoksessaan *The Varieties of Goodness* (1963).

Kaasalainen (1994) puhuu Lauri Routilan (1981) ajattelun innoittamana ”mahdollisuuksien pelitilasta”. Kaasalainen tekee (vastaavasti kuin minä) yrityksen soveltaa mahdollisuuksien pelitilan ajattelua ihmisen intentionaaliseen toimintaan. Esimerkiksi poliittisessa toiminnassa ei Kanervan (1990) mukaan voida lähteä valmiin päämäärän oletuksesta, sillä poliittinen toiminta on uuden luomista (*innovare*). Tosin käytännön politiikka voi toistaa vanhaa eli etukäteistä logiikkaa (Kanerva 1990, 198–200). Juuri näin: jos halutaan tehdä jotain uutta, jos päämääränä on löytää tai luoda uutta, on olennaista, että päämäärä on avoin.

8.3 Kuuselan toimintateoria tarkastelu

Toimintateoria on ihmistieteiden ydin, sanoo sosiaalipsykologi Pekka Kuusela (1996) järkälemäisessä tutkimuksessaan *Yhteiskuntateoria, sosiaalinen toiminta ja sosiaalitieteet*. Kuusela määrittelee työnsä yhteiskuntateoreettiseksi tutkimukseksi. Yhteiskuntateoreettiselle tutkimukselle ominaista on monitieteisyys, erilaisten tieteellisten koulukuntien arviointi ja sosiaalisen toiminnan perusteiden tarkastelu. Johdannossa Kuusela (1996, 16) haluaa sanoutua irti ”nojautumisesta” fenomenologiseen ajatteluun, Wittgensteinin myöhäisfilosofian käsityksiin tai ”tieteentutkimuksen uusiin suuntauksiin”. Hänen pyrkimyksensä on paneutua periaatekysymyksiin. Kuusela haluaa esittää tälle ”suunnalle” vaihtoehdon,

¹⁰⁴ On vahinko, ettei Lahtinen (1997) ilmeisestikään tunne Kaasalaisen (1994) tekstiä, jonka mukaan Routilan osuus nimenomaan Kanervan (1990) ajattelun kannalta on hyvin olennainen.

vaikka hän pyrkii sanoutumaan siitäkin positiosta irti, menen vielä sen taakse tai ulkopuolelle. Teoksen tiivistelmässä Kuusela nimittäin luonnehtii ensimmäisen osan ideana olevan sosiaalitieteiden ontologian erittelyn ja tämän tarkastelun filosofisena taustana emergentin materialismin teorian, joka on kehittynyt analyttisen filosofian sisällä. (Kuusela 1996, 16 ja tiivistelmä.)

Kuuselan (1996, 17) toteamus, että toimintateoreettista kirjallisuutta on tuotettu valtava määrä ja sitä ilmestyy jatkuvasti lisää, pitää tietysti paikkansa tänäkin päivänä. Kuusela sanoo tekevänsä Suomessa heikon perinteen omaavaa yhteiskuntateoreettista tutkimusta. Sen sijaan Yhdysvalloissa ja Englannissa yhteiskuntateoria on osa ”sosiaalitieteiden akateemista maailmaa” (mt. 18). En tiedä, miten suomalaiset yhteiskuntateoretikot kommentoisivat tilannetta nyt yli kymmenen vuotta myöhemmin. Yhtä laajaa ja monitieteistä yhteiskuntateorian tarkastelua kuin minkä Kuusela (1996) tekee, ei kuitenkaan ole minun mielestäni Suomessa tehty.

Kuusela (1996) toteaa ”risteilevänsä” filosofisessa, kirjallisuusteoreettisessa ja sosiaalitieteellisessä materiaalissa ja hän sanoo valitun linjan olevan tietoinen teko, ei sattumanvarainen valinta. Ajatus risteilystä on kiehtova, teos onkin kuin risteily maailmanmerillä ja aika tukevalla valtamerilaivalla. Tukevuus tarkoittaa sitä, että Kuusela pyrkii täsmentämään ”tietomuodostuman” komponentteja, jolloin tieteenteoreettinen sisältö asettuu laajempiin yhteyksiin”. Tehtävä ei siis ole kunnianhimotasoltaan vaatimaton. Itse pyrin jatkossa paljon vähempään. Haen Kuuselan analyysin kautta aktivoitumisen teeman kannalta olennaisia käsitteiden määrittelyjä ja teorioita.

Kuusela (1996, 19) sanoo ”tutkielmansa” kantasanan olevan ”sosiaalisen toiminnan teorian” käsitteen. Toisaalla hän toteaa, ettei tutkielma sijoitu sisällöllisen alansa puolesta vain sosiaalipsykologian tai sosiologian yleisen teorian alueelle, vaan se sisältää pohdintaa sosiaalitieteiden¹⁰⁵ yleisestä luonteesta tutkimusalana. Kuusela (1996) toteaa Allardtin (1992) väittävän, että sosiaalitieteilijöiden oma ymmärrys sosiaalisen käsitteestä on epäselvä. Erik Allardt (1992) todellakin kysyy, onko suomalainen kulttuurintutkimus levittäytynyt aloille, joista sillä ei ole paljonkaan sanottavaa. Ensimmäinen näistä pulmallisuuksista liittyy siihen kysymykseen, syntyykö merkitys ennen ilmiötä, kuten Risto Heiskala (1990¹⁰⁶, 308–312) antaa (Allardtin mukaan) ymmärtää. Eli ensin on olemassa merkitys ja sen jälkeen tulee merkityksen kattama aineellinen tai sosiaalinen ilmiö. Allardt (1992, 1–2) epäilee Heiskalan käsitystä ”ikään kuin maailma olisi ollut semioottisessa vaipassa”.

Allardt (1992) väittää, ettei merkitysten tai puhetapojen suhteiden tutkimus riitä. On tutkittava toisaalta toiminnan ja merkityksen sekä toisaalta aineellisten olojen ja merkityksen suhteita, sillä suurten muutosten takia tämä on en-

¹⁰⁵ Sosiaalitiede on siis Kuuselan valitsema käsite. Nykyään taidetaan puhua enemmän yhteiskuntatieteistä. Molemmilla on tietenkin alkuperäisenä sanana social. Toiset haluavat puhua ihmistieteistä (esim. Raatikainen 2004), jolloin ala voi olla laajempi. Konsensusta näiden käsitteiden alasta ja suhteesta toisiinsa ei synny.

¹⁰⁶ Heiskala (1990) osallistuu puheenvuorollaan keskusteluun kulttuurintutkimuksen relevanssista. Hän kysyy provosoivasti onko se vain luksusta ja näpertelyä. En mene tähän keskusteluun enempää tässä tekstissä. Olennaista on kuitenkin se määrittely, että kun ei tutkita merkityksiä, ei tehdä kulttuurintutkimusta.

tistä tärkeämpää. (Allardt 1992, 2.) Toinen pulmallisuus koskee Allardt (1992) mukaan sitä, onko tutkimus triviaalia. Tutkitaanko ilmiöitä liian samankaltaisilla tai niitä hyvin lähellä olevilla ilmiöillä. Eli asenteilla selitetään asenteita tai tutkitaan merkitysrakenteita ja puhetapojen suhteiden järjestelmiä. Jos kulttuuritutkimuksella pystytään tuottamaan tietoa jostakin identifioitavasta syvärakenteesta, on tilanne toinen. Yleensä tutkimus pysyy samalla tasolla ja ”pyörittään saman ilmiömaailman sisällä”.

Kun tutkitaan aineellisten olojen, sosiaalisen rakenteen, yhteiskunnan instituutioiden ja kulttuurin merkitysjärjestelmien taseisia kysymyksiä, niin ei ole riittäviä perusteita olettaa, että jokin olisi ensisijaisempi kuin muut, sanoo Allardt (1992, 3). Hän jatkaa kiintoisasti todeten rationaalisen toiminnan teoriassa olevan ideologinen puolensa, joka yhdistyy uusliberalismiin. Tämän lisäksi se olisi ”mainio toiminnan ja käyttäytymisen analyysiväline”. Sosiologisen teorianmuodostuksen pitäisi pystyä analysoimaan ja paljastamaan sosiaalisia prosesseja ja mekanismeja ja ”tässä olemme suomalaisessa sosiologiassa aika huonoja”, toteaa Allardt (1992, 9) ilmeisen itsekkriittisestikin, sillä artikkeli perustui jäähyväisluentoon.

Kuusela (1996, 19) kertoo siis edustavansa näkemystä, jonka mukaan sosiaalitieteiden ydin on *sosiaalisen toiminnan teoriassa*. Hän kertoo edelleen ymmärtävänsä sen Max Weberin, Alfred Schutzin, Talcott Parsonsin, James S. Colemanin ja Raimo Tuomelan¹⁰⁷ esittämässä merkityksessä, joka on periaatteellinen näkökulma sosiaalitieteisiin. Ontologiset kysymykset eivät ole ohitettavissa, mutta kannanotot ”jäivät alustaviksi”. Näin tapahtuu aina kun tarkastellaan erityistieteiden perusteluja, väittää Kuusela (1996, 19–20). Erityistieteissä oman työn edellytysten pohdinta ei ole suosittua, on ”vakuuttavampaa rakentaa tiedolliset varmuudet luuloon tai ehkä paremminkin väärinkäsitykseen siitä, että me todella voimme tietää” (mt. 20). Liityn mielelläni tähän ei-varmojen tietäjien joukkoon, sillä on ollut pakko myöntää, että mitä enemmän olen peruskysymyksiä miettinyt, sitä enemmän on vastassani myös epävarmuutta siitä, miten asia lopullisesti on.

8.4 Motivaatioteoria

Motivaation käsite oli edellä esillä jo luvussa 6.2. Motivaatiopsykologian asiantuntijat Katariina Salmela-Aro ja Jari-Erik Nurmi (2002) toteavat motivaation tutkimuksen olleen pitkään laiminlyöty psykologian tutkimusalueena. Motivaatiolla he tarkoittavat ihmisen kiinnostuksia, mielihaluja, intohimoja ja toiveita. Motivaation avulla voidaan selittää ihmisen toimintaa.

Motivaatio on johdettu latinalaisesta sanasta ”*movere*”, mikä tarkoittaa liikkumista. Motiivit ovat päämääräsuuntautuneita ja joko tiedostettuja tai tiedostamattomia, sanoo aikuiskasvatuksen tutkija Pekka Ruohotie (1991, 9). Useimmat määritelmät kuvaavat motivaation käsitettä vektorisuureena, jonka

¹⁰⁷ Viittaukset näiden tutkijoiden nimenomaisiin lähteisiin, ks. Kuusela 1996, 19.

komponentteja ovat vireys ja suunta (mt. 9). Motivaatio viittaa ihmisen psyykkiseen tilaan, joka määrää sen millä vireydellä (aktiivisuudella) ihminen toimii tietyssä tilanteessa. Motivaatiotutkimuksessa erotetaan tilannemotivaatio ja yleismotivaatio, joka on lähinnä asenteen synonyymi. Asenne vaikuttaa toiminnan laatuun ja motivaatio siihen, millä vireydellä toiminta suoritetaan. (Ruohotie 1991, 11.) Alammeko olla aktivoinnin ytimessä? Asenne, asenne työhön lienee se, mistä aktivoinnin kannattajat lienevät eniten huolissaan.

Motivaatiotutkimuksen yhtenä keskeisenä kysymyksenä on usein pidetty sitä, työntääkö vai vetääkö jokin asia ihmiset liikkeelle. Varhaisin motivaatiotutkimus lähti enemmän sisäisistä tekijöistä, vieteistä ja tarpeista. Motivaatiota tutkittiin lähinnä eläinlaboratorioissa ja kliinisisissä hoitotilanteissa. Uusi kiinnostus motivaation tutkimukseen heräsi 1980-luvun puolivälissä. Tutkimus kiinnostui siitä, mikä vetää ihmisiä ja toiseksi alettiin korostaa kognitiivisten tekijöiden merkitystä. Tavoitetta alettiin käsitellä esimerkiksi ”ennakoituna mielikuvana”. Kolmantena piirteenä alettiin korostaa ympäristöä ja kehitystä. (Salmela-Aro & Nurmi 2002, 6.)

Toiminnan teoriaan sitoutunut tutkija Yrjö-Paavo Häyrynen (1984) määritteli motiivin vuonna 1984 vastaavasti: ”motiivia ei siis tässä ymmärretä puhtaasti sisäsyntyisesti, vaan se syntyy toimijan ja kohteen vuorovaikutuksessa”. ”Motivaatiopsykologia pyrkii selvittämään, miksi ihmiset toimivat tai ajattelevat juuri tietyllä eivätkä jollakin toisella tavalla, vaihtoehtoisella tavalla”, jatkavat Salmela-Aro ja Nurmi (2002, 10). Mikä siis sopisi periaatteessa paremmin aktivoitumisen tutkimiseen kuin motivaatiopsykologinen tutkimus?

Tärkeä on Salmela-Aron ja Nurmen (2002, 14) huomautus siitä, miten olennaisesti Leontjevin toiminnan teorian ideat eroavat esimerkiksi Maslowin tarvehierarkiasta, joka on samanlainen kaikille ja siten yleinen. Leontjev korostaa tarvehierarkioiden *yksilöllisyyttä* eli eri henkilöillä on erilainen motiivien tärkeysjärjestys. Yhdelle on keskeistä perhe, toiselle työ ja kolmannelle harrastukset ja juuri tämä on aktivoitumisen tutkimisen yksi keskeinen prinssiippi myös minun ymmärrykseni mukaan. Pulmana aktivoitumisen tutkimisen kannalta on kuitenkin se, ettei ”Leontjev vaivautunut” testaamaan juurikaan teoriaansa empiirisesti, toteavat Salmela-Aro ja Nurmi (2002, 14–15).

Motivaation käsitettä lähelle tulevat arvot, arvostukset ja intressit. Näiden tutkimus on jäänyt kuitenkin eriytyneeksi motivaatiotutkimuksesta. Näin se jää myös Salmela-Aron ja Nurmen edustamassa motivaatiopsykologiassa. Tämä on niin huomattava rajoitus aktivoitumisen tutkimiselle, että tuo varaus on pidettävä mielessä, kun arvioidaan motivaatiopsykologisen tutkimusotteen soveltumista aktivoitumisen tutkimukseen. Ainakin sosiaalityössä joudutaan hyvin keskeisesti toimimaan juuri noiden käsitteiden kanssa työskenneltäessä asiakkaiden kanssa, joiden arvomaailma ja intressit saattavat olla se keskeinen tekijä, joka on esimerkiksi muutoksen esteenä.

Kirsti Kuusela (2000, 11) kuvaa teemaan arvomaailma liittyvää viranomaisviha-ilmiötä näin ”joidenkin aktivointikurssilaisten yhteiskuntakritiikki on muuttunut käyttökeltomaksi energiaksi katkerien ajatusten kiertäessä samaa rataa yhä uudelleen”. Keskustelua ei saada siirtymään motivaatiokysy-

myksiin ilman sitä siirtymää, jossa kurssin asiakas sittenkin voi saada viranomaisesta toisenlaisen kokemuksen eli uuden kokemuksen siitä, että häntä pidetään ihmisenä, jolla on ihmisarvo kaikkien nöyryytysten jälkeen.

Motivaation käsitteen tulisi selittää, miksi jokin käyttäytyminen toteutui, sanoo puolestaan kasvatustieteilijä Pentti Hakkarainen (1990, 24). Motivaatio on kokoava termi ja se viittaa sekä prosesseihin että tuloksiin (mt. 25). Kyse on summatiivisesta selittämisestä. Motivaatioon liitetään tavallisesti henkilön tiedot ja taidot, emootiot ja affektit, mielikuvat ja niin edelleen, määrittelee Hakkarainen (1990, 25). On huomionarvoista, että luettelosta puuttuvat konatiiviset elementit, ellei mielikuva sitten ole sitä. Se ei kuitenkaan kata koko konatiivisen aluetta.

Pintrichin ja Ruohotien (2000) mukaan ihmisen oppimiseen liittyvät kolme persoonallisuuden aluetta eli *affektiivinen, konatiivinen ja kognitiivinen alue*. Affektiivisen alueen käsitteet ovat paljolti niitä, joita on tapana luonnehtia psykologisen tutkimuksen kohteiksi eli temperamentti, emootiot, mielialat, persoonallisuustekijät. Kognitiiviseen alueeseen kuuluvat lahjakkuus, taidot, toimintastrategiat, taktiikat. Mielenkiintoisin tämän tutkimuksen kannalta on konatiivinen alue, johon kuuluvat motivaatio ja volitio (suomeksi lähinnä tahto), sekä toiminnan kontrolli, suoritusorientaatiot ja uraorientaatiot. Konatiivinen alue tulee siis lähelle toiminnan käsitteitä eli tuota kategoriaa, joka von Wrightin (2001) jaottelussa on filosofisen antropologian käsitekenttää.

8.5 Kulttuurihistoriallinen toiminnan teoria

Toiminnan ja tarpeen suhde selitetään tavallisesti ketjulla: tarve-toiminta-tarve, sanoo Hakkarainen (1990) viitaten yleisellä tasolla Leontjeviin. Lucien Sève sen sijaan korostaa käännettyä järjestystä: toiminta-tarve-toiminta. Hakkaraisen mukaan Leontjev päätyi kannattamaan Sèven korostusta. Minusta tuo korostus on myös tärkeä, näen toiminnan roolin juuri noin päin. Molemmat kuvaustavat ovat toki suljettuja kehiiä, joiden avulla voidaan kuvata vain yksinkertaisia asioita, kuten Hakkarainen (1990, 75) aivan oikein toteaa.

1980-luvun yhteiskunnallisessa käsitteistössä hyvinvointiin liitettiin toiminta, ihmisen toiminta sosiaalisena olentona. Hyvinvointia ei samastettu terveyteen lainkaan siinä määrin kuin tänään. Raimo Tuomela (1983) määritteli sosiaalisen toiminnan nimenomaan toiminnaksi yhdessä muiden kanssa, toiminnaksi meinä. Samaa meiksi tulemisen merkitystä puolustivat monet itsensä toiminnan teorian tutkijoiksi ja kannattajiksi mieltäneet tutkijat, kuten Klaus Weckroth. Toiminnan käsitteeseen kuuluu tulevaisuus. ”Toiminta saa mielensä ja merkityksensä tavoitteestaan ja motiivistaan käsin”, sanoo toiminnan teorian nimeen vankasti vannonut Seppo Toiviainen (1997, 18). Toiminta on kohteeseen suunnattua ja pyrkivää.

Toiminnan teoriaa valotetaan usein niin, että esimerkkinä käytetään Väinö Linnan tekstistä mielikuvaa: suo, kuokka – ja Jussi. Toiviainenkin aloittaa tällä

esimerkillä, mutta esittää myös, että Jussi on praktinen toimija eli suonraivaaja, ja tuo näin tärkeän lisäyksen Jussiin psyykkisenä toimijana. Toiviaisen (1997, 17) mukaan harvemmin kiinnitetään huomio siihen, että Jussin raadanta ei suinkaan ole silmitöntä puurtamista, vaan siinä on olennaista suuri, luova, psyykkinen teko eli suon valloittaminen juoksuttamalla, alentamalla koskea. Jussi suorittaa Toiviaisen (1997, 17–18) tulkinnan mukaan psyykkisenä toimijana ”eräänlaisen henkisen seikkailun voittaakseen esteensä ja rajoituksensa”. Hän tarvitsee siihen paljon muutakin kuin kuokan ja akselin. Olennaista on toiminnan idea, unelma, suunnitelma ja motiivi. Se on suon, kuokan ja Jussin lisäksi neljäs, näkymätön tekijä. Motivaatio ei ole mikään sisäinen polte tai pala-va intohimo.

Toiviainen (1997, 14) väittää, etteivät monetkaan sosiaaliset ja psyykkiset ilmiöt ole suoraan kausaalisia; ne eivät myöskään ole lineaarisia, vaan eilineaarisia. Ennustaminen tulee tällöin vaikeaksi. Esimerkiksi alkoholismista voi toipua. Toiviainen (1997, 138–148) päättää tutkimuksensa viiteen tapauskertomukseen, jotka kuvaavat prosesseja, joissa ”kaverit itse ja omin voimin pääsivät irti juoppokulttuurista”. Toiviaisen tulkinnan mukaan toipumisessa on ”jotain vahvasti sattumanvaraista ja kaoottista” (mt. 144). Asian sekä ydin että vaikeus on se, että vaikka toipuminen saattaa vaikuttaa ihmeeltä, on se pinnanalaisten, kumuloituvien tapahtumien sarja. Kun vien tämän ajattelun aktivointiin, voidaan todeta aktivointijakson tai mahdollisesti yhden tapaamisen käsittävän aktivointitoimenpiteen todella olevan myös vain episodi ja usein kestoltaan lyhyt sellainen. Kuitenkin episodikin voi olla tärkeä, jopa ratkaisevan tärkeä.

Toiviainen (1997) vastustaa suorastaan raivoisasti alkoholismista toipumisen selittämistä syillä. Sekä raittius että alkoholismi voidaan selittää fyysisillä, sosiaalisilla ja psyykkisillä syillä. Voi muodostua jopa koulukuntia, jotka kiistelevät siitä, kuinka suuri osuus on milläkin tekijällä. Toiviaisen mukaan näiltä selityksiltä vain puuttuu käyttöarvo. Juominen on emergentti fakta. Sen tilalle on tultava uusia arkisia toimintamalleja. Uusi tavoitteellinen elämä voi olla jonkin uuden oppimista, työhönsä syventymistä, perheensä rakastamista, lukemista ja kirjoittamista, videokirjaston kokoamista, kuntoilun aloittamista ja rannikkolaivurin tutkimuksen suorittamista, mikä oli yhden hänen oman päihdehuoltolaitoksessa olleen asiakkaansa esimerkki.

Toiminnan teorian edustajat eivät yleensä yhdistä toiminnan syiden selitystapaa intentionaaliseen selittämiseen. Sen rinnastuksen voi kuitenkin tehdä. Useimmissa filosofisissa etiikan teorioissa inhimillinen vapaus ymmärretään suhteessa ihmisen järjellisyteen. Järjellisyys tarkoittaa toimintavaihtoehtojen tarkastelua ja niistä valitsemista.

”Ihminen ei toimi vaikuttavien syiden, vaan ymmärrettävien perusteiden mukaan” (Toiviainen 1997, 24) tai ihmisen toiminta ”perustuu pyrkimykseen, ei niinkään syihin” (mt. 25). Eettisen toiminnan edellyttämät järkiperusteet eivät asetu tunneperusteita vastaan. Ihmisen toiminta perustuu siihen, miltä hänestä tuntuu, tai miten hän tilanteen harkitsee analyttisesti. Mikko Yrjönsuuri (1996, 24–25) sanoo, ettei kertoisi ystävälleen jonkin päätöksensä perusteluja kuvaa-

malla aivojensa toimintaverkon neuronien ja aksonien aktivaatiotasoja, vaikka neurofysiologi pystyisikin perustelut niin kuvaamaan.

Edellä esitetyn perusteella ymmärrän – taas kerran – sen, että ihmisellä on pyrkimys edetä valintojensa avulla kohti parempaa elämää, mutta tämä pyrkimys voi olla ristiriitainen, eikä ihmisen ole suinkaan aina helppo toimia omaksi parhaakseen.

8.6 Käytännöllinen syllogismi – toinen keskustelu ja sen vieminen ihmistyön tutkimukseen

Hyvin yksinkertaisesti ilmaisten kausaalisuus tarkoittaa aivan ensimmäiseksi syy-seuraus-suhdetta eli syy → seuraus. Katson seuraavassa, millaista keskustelua teemasta on käyty, jotta ymmärtäisimme vielä selvemmin sen, miten eri tavoin ihmisen toimintaa ja toiminnan muutosta on selitetty.

Suomalaiset yhteiskuntatieteilijät ja filosofit ovat käyneet vilkasta, toisinaan kiivastakin (Pihlström 2004, 65) keskustelua syystä, kausaalisuuden asemasta ja sen mahdollisuudesta ihmistieteissä¹⁰⁸ myös viime vuosina. Sosiologi Pertti Töttö on hämmentänyt yhteiskuntatieteellistä metodikeskustelua väittämällä syyn ja kausaalisuuden olevan yksi tutkimuksen teon peruskysymyksistä (Töttö 1997; 2000; 2004). Panu Raatikaisen (2004) mukaan ainutkertaisinkin tapahtumaa voi selittää syillä, jotka voivat olla vaikka toimijan uskomuksia tai toiveita. Selitykset voivat myös olla aika monipolvisia ja edelleen Raatikaisen (2004, 136–137) väitteeseen viitaten myös henkilölle itselleen tiedostamattomia.

Töttö (2004) väittää syiden löytyvän parhaiten koeasetelman avulla. Koeasetelmien vaikeudet voivat kuitenkin olla suurempia kuin Töttö myöntää. Kontekstien huomioiminen voi olla koeasetelmalle ylivoimainen kysymys ja vaatimus intervention toistettavuudesta samanlaisena toinen liian kova pala.

Kausaalisuus voidaan määritellä ulkosyntyiseksi relaatioksi (von Wright 2001, 103). Sen rinnalla on olemassa sisäsyntyisiä relaatioita. Voisimme ehkä puhua yksinkertaisesti ominaisuuksista tai alttiuksista, jotka voivat olla synnynäisiä tai hankittuja. Klassinen kausaalisen syyn esimerkki on, että kun hytynen pistää, tulee paukama. Henkilölle, joka on herkkä hyttysenpistolle, tulee suurempi paukama.

Mutta ihmisen *toimintaa* ei kausaalisuus riitä selittämään. Mukaan on otettava intentionaalisuus tai teleologisuus sekä situationaalisuus. Ihmisen toimintaan ja sitä koskevaan päätöksentekoon vaikuttavat sekä syyt että kausaalisessa mielessä myös perityt ja hankitut ominaisuudet sekä niihin pohjaavat ja liittyvät mielentilat, tunteet ja mielikuvat ja lisäksi situaatio, elämäntilanne ja tulevaisuuden odotukset. Millaisen kombinaation tulosta mikin päätös sitten on, on vaikeasti ennakoitava asia.

¹⁰⁸ Sami Pihlström (2004, 65) käyttää ihmistieteiden ympärillä lainausmerkkejä, siis "ihmistieteet" ja suluisa hän sanoo tarkoittavansa niillä humanistisia tieteitä ja yhteiskuntatieteitä. Tiedän, että monet tutkijat eivät hyväksy termiä ihmistieteet.

Aristoteles erottaa neljä erilaista "syytä" ja skolastikot käyttivät näistä lajeista seuraavia nimityksiä: 1) materiaallinen syy (causa materialis) eli mistä materiaalista jokin olento on tehty, 2) formaalinen syy (causa formalis) eli mitä se on, 3) vaikuttava syy (causa efficiens) eli mistä jokin sai alkunsa ja 4) finaalinen syy (causa finalis) eli mitä päämäärää varten jokin on.

Kausaliteetti voidaan jakaa agentti- ja tapahtumakausaliteettiin (Niiniluoto 1983, 237; myös Räikkä 2002). Agenttikausaalisuus, jossa jokin saa aikaan jotain, on alkuperäinen syyn merkitys. Suomen kielessä voidaan sanoa jonkun olevan syypää tai syyllinen, voidaan sanoa, että jokin on hänen syynsä. Mutta kun vaikuttava tekijä ei ole henkilö, vaan jokin tapahtuma, ei asia ole yhtä selvä. Tällöin puhutaan tapahtumakausaliteetista ja sen idea on "monimielinen" Niiniluodon (1983, 237–238) mukaan. Syysuhteiden analyysi on tällöin myös monimutkaisempaa¹⁰⁹. Lähden sen sijaan katsomaan tarkemmin praktista eli käytännöllistä syllogismia eli päättelyä, josta luvussa neljä jo alustavasti keskustelin, koska sen avulla pääsemme eteenpäin aktivoitumisen logiikan tarkastelussa. Käytän esimerkkinä aktivointiin liittyvää keskustelua.

Georg Henrik von Wright on tarkastellut ihmisen vapautta tai toisaalta determinismia ja ihmisen tekojen¹¹⁰ selittämistä ja ymmärtämistä useissa teoksissaan (1971, 1974 ja 1980), mutta vuonna 1985 julkaistussa kokoelmassa *Filosofisia tutkielmia* (von Wright 1985, 7–14) hän sanoo pitävänsä käsityksiään "kirjoituksissa" nimeltä *Determinismi ja ihmistutkimus*¹¹¹ ja *Inhimillisestä vapaudesta*¹¹² lopullisempina kuin aikaisemmissa julkaisuissaan esitetyt. Käytän jatkossa siksi lähteenä näitä tekstejä. Teoksen alkulauseessa filosofi puolustaa hyvin voimakkaasti dualistista kantaansa, jonka mukaan intentionaalisten eli "tarkoitavien" ilmiöiden selittäminen on toisenlaista kuin niin sanottujen luonnonilmiöiden. Ero on "syvällinen". Luonnonilmiöiden selittäminen on ilmiön osoittamista lainalaisuuden eli "luonnonlain" erikoistapaukseksi. *Ihmistieteissä selittäminen on merkityksen tai mielekkyyden ymmärtämistä.*

Luonnontieteet ovat selittäviä, nomoteettisia¹¹³ ja ihmistä ja hänen yhteiskuntaansa tutkivat tieteet ("humanistiset tieteet") ovat ymmärättäviä. Niitä sanotaan hermeneuttisiksi, koska niissä tulkinnalla on keskeinen rooli. Von Wright sanoo haluavansa puolustaa (hänen tekstissään "puolustaa") ihmistieteiden autonomiaa, omaleimaisuutta. Mutta kantojen vastakkaisuutta ei pitäisi hänen

¹⁰⁹ Keskustelu singulaarisesta eli yksittäisestä tapahtumasta tai generisestä syystä eli tapahtumatyyppistä olisi pitkä keskustelu, samoin kausaliteetin regulariteettiteoria ja kontrafaktuaaliteoria. Probabilistinen kausaliteetti samoin. (ks. Niiniluoto 1983). En mene näihin keskusteluihin tässä tutkimuksessa.

¹¹⁰ Osoitan myöhemmin, että teot voisi perustellusti korvata tässä myös käsitteellä toiminta. Idea on sekä omani että sen esittää myös Erkki Kilpinen (2002).

¹¹¹ Artikkelin alun perin julkaistu vuonna 1976 teoksessa Raimo Tuomela & Ilkka Patoluoto (toim.) *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*, osa II. Helsinki: Gaudeamus. Jyrki Uusitalon suomennos englanninkielisestä alkutekstistä.

¹¹² Artikkelin alun perin julkaistu lehdessä *Kanava* 6, 1984. Heikki Nymanin suomennos englanninkielisestä alkutekstistä.

¹¹³ Nomoteettisen vastakohtana puhutaan usein ideografisista tai idiografisista tieteistä tai tutkimusmenetelmistä, mutta von Wright ei käytä näitä sanoja ko. teoksessa. Usein idiografinen ja ideografinen esiintyvät kuin synonyymeina, mutta Timo Toivonen (1999, 39) erottaa niillä olevan eri merkitykset. En mene siihen tässä.

mielestään toisaalta liioitellakaan, sillä on olemassa "tieteenaloja, jotka sijoittuvat luonnontieteitten ja ihmistieteitten välimaille, kuten esimerkiksi lääketiede ja psykologia. Ja toiseksi myös yhteiskuntaa ja ihmistä tutkivalla tieteen alalla voidaan rakentaa "matematisoituja ja eksakteja teorioita" ja paras esimerkki tästä on kansantaloustiede. (von Wright 1985, 9–10.)

Ajatus eräiden tieteiden sijoittumisesta "välimaille" on mielestäni erittäin oivaltava. Jos ajatteleme sitä valtavaa kiistelyn määrää, joka esimerkiksi psykologia-tieteen sisällä oikeasta tavasta tutkia ihmistä, on käyty ja käydään, niin sen myöntäminen, että osaa kysymyksistä voi tarkastella luonnontieteen mallin mukaisesti ja osaa taas ei, on kerta kaikkiaan vapauttava. Kansanterveystieteen professori Kai Sievers¹¹⁴ luonnehti kauan sitten, ettei lääketieteen raja muihin ihmistä tutkiviin tieteisiin kulje rajalla *lääketiede-ihmistieteet*. Raja kulkee lääketieteen sisällä. Osaa esimerkiksi psykiatrian kysymyksistä tulee tutkia merkityksenantojen kautta ja osaa biologisina tai muina luonnontieteellisinä kysymyksinä.

Metodologinen parallelismi on se ratkaisu, johon von Wright (1985, 49; siis alun perin 1976) sanoo päätyneensä, vaikka se "saattaa kuulostaa provokatiiviselta". Hän torjuu ajatuksen probabilistisesta kausaalisuudesta, sillä ajatus on "metodologinen väärinkäsitys". Probabilistinen kausaalisuus ja generatiivinen kausaalisuus ovat realistisen evaluaation nimellä kulkevan viimeisen kymmenen vuoden aikana suurta suosiota saavuttaneen arviointiopin (esim. Pawson & Tilley 1997) keskeisiä "uskonkappaleita" ja siksi tämä kannanotto on olennaista ottaa mukaan keskusteluun. Sillä kysymys on *tahdon vapauden* ikivanhasta filosofisesta ongelmasta, sanoo von Wright (1985, 51). Kysymys on tekojen ja "sisästä vaikuttavien voimien" sekä harkinnan suhteesta. Sisästä vaikuttavia voimia ovat tahto, halu, intohimot ja tunteet. Jos nämä liitetään neuraalisten prosessien ja ihmisen ruumiin makroskooppisten reaktioiden välisen suhteen kysymyksiksi, merkitsee se *siirtoa alueelle, jonne ilmiöt eivät kuulu*. Näin ei siis von Wrightin (1985) mielestä voi tehdä ja hän esittää tilalle kaksi muuta tekojen selitysmallia.

Ensimmäinen selitysmalli on *intentionalistinen*, joka kuuluu toisinaan *praktiseksi syllogismiksi* kutsuttuun päättelytyyppiin. Olen esittänyt päättelytyyppiin jo edellä Niiniluodon esittämässä muodossa (luvussa 4.3), mutta otan aiheen tarkoituksella nyt uudestaan esiin. Esimerkki kuuluu nyt näin:

A aikoo saada aikaan p:n (esimerkiksi mennä huomenna teatteriin).

A arvelee, että ellei hän tee q:ta (esimerkiksi varaa lippuja etukäteen), hän ei saavuta p:tä.

Siis: A ryhtyy tekemään q:ta. (von Wright 1985, 51–51.)

¹¹⁴ Tämä on taas muistinvarainen tieto, jota en valitettavasti ole onnistunut dokumentoimaan. En luule Sieversin koskaan kirjoittaneen tuota ajatustaan mihinkään. Hän puhui siitä kuitenkin usein luennoissaan. Hän johti Helsingin yliopistossa kurssia nimeltä Terveystieteiden suunnittelun kurssi yhdessä Tapani Purolan kanssa useita kertoja 1970- ja 1980-luvulla. Osallistuin kurssiin ensin opiskelijana ja sitten kurssiasistenttina kaksi kertaa. Timo Klaukka luonnehtii Sieversiä (joka oli alun perin reumatologi) taitavaksi näkijäksi, joka "osasi erottaa olennaisen epäolennaisesta". (www.reumaliitto.fi/sivut/lehti/timo_klaukka.html. Reumalehti 4/2002 (3.12.02), luettu 17.8.2007).

Sana *aikoo* voidaan korvata monilla muilla termeillä ja ilmauksilla, kuten esimerkiksi "on päättänyt", "on tehnyt ratkaisun", "on päättänyt saada aikaan" ja mahdollisesti "on halukas". Termin "arvelee" tilalla voi olla myös "katsoo", "havaitsee", "tietää" tai "uskoo". Von Wright pohtii sitä, ovatko A:n teot nyt määräytyneitä eli determinoituja. Hän vastaa itse, että teot, joissa on vaihtoehtoja, voivat olla determinoituja, mutta niiden ei tarvitse olla. Valinta voi olla satunnainen. (von Wright 1985, 52–53.)

Useat teot ovat vastauksia johonkin haasteeseen. Haaste voi olla käsky, pyyntö tai kysymys. Tulemme *käytännön* käsitteeseen. Meidät kasvatetaan osallistumaan institutionalisoituihin käyttäytymisen muotoihin eli käytäntöihin. Jos sosiaalinen järjestys on hyvin ritualisoitunut ja tabuja on paljon, voi vapauden ilmapiiri olla hyvin ahdas, pohtii von Wright (1985, 54–55).

Tulemme edelleen *normatiivisen paineen* käsitteeseen. Työn tekemisen normi on yksi meidän yhteiskuntamme olennainen normatiivisen paineen ilmentymä ja tämän tutkimuksen kannalta keskeinen. Aktivointikeskustelun ydin lienee huoli siitä, onko normi *elättää itsensä* enää niin sisäistetty kuin se on ollut tai sen joidenkin tahojen mielestä tulisi olla. Matti Vanhasen II hallituksen hallitusohjelmassa (2007, 44; kurs. TK) on tämä ajatus kiteytetty muotoon: "Työ on myös *paras* keino syrjäytymisen ehkäisemisessä ja köyhyyden torjumisessa".

Motivaatiomekanismi, jota von Wright kutsuu normatiiviseksi paineeksi, perustuu siihen, että moraalisiin normeihin liittyvät seuraamukset, kuten "paheksuminen, seurasta karkotus, arvostuksen ja luottamuksen menettäminen" ovat asioita, jotka "tekevät ihmisen olon tukalaksi yhteiskunnassa" (von Wright 1985, 55). Jos ajattelemme työttömyyttä, mikä saattaisikaan kuvata paremmin työttömän ihmisen tilannetta kuin "tukala olo". Olen joutunut seuraamaan useita kertoja, miten vaikeaa ja välillä kokonaan mahdotontakin on esimerkiksi pitkään työttömänä olleen henkilön osallistua esimerkiksi sukujuhliin. On hyvin paljon helpompi jäädä pois kuin kestää se häpeän tunne ja pelko siitä, mitä vastaa, jos hyvää tarkoittavat sukulaiset ja tuttavat kyselevät työstä. Von Wright (1985, 56) kuvaa tätä päättelyketjua näin. Teon determinantti ei ole tällöin osallistumiskehotus, vaan sisäinen determinantti muodostaa aikomuksen välttää asiaa.

Von Wright (1985) haluaa erottaa normatiivisesta paineesta sen, että me yksinkertaisesti hyväksymme tiettyjä sääntöjä, kuten vaikkapa liikennesäännöt. Tällaisilla säännöillä on yhteiskunnallinen funktio. Me sisäistämme sääntöjä, mutta sisäistäminen on myös "määrätynlaista vapauden menettämistä", luonnehtii von Wright (mt. 57). Yhteiskunnasta tulee sitä enemmän pakkoyhteiskunta mitä enemmän sisäistettyjä sääntöjä on. Voidaan esittää myös kysymys, milloin on kyse yleisestä edusta ja milloin "hallitsevan luokan eduista", pohtii von Wright. Otan taas esimerkin työttömyyden maailmasta. Työhallinnossa annetut ohjeet ovat viime vuosina kaventaneet työttömän henkilön vapautta useaan kertaan. Ja olennaista on myös se, että näitä uusia ohjeita varten ei ole tarvinnut tehdä mitään lain- tai edes asetuksenmuutoksia.

Palatkaamme keskusteluun syystä. Onko kyse syystä, jos joku tekee jotain, *koska* hän aikoo saada jotain aikaan. Tekojen syiksi (causes of actions) sanotaan

tällöin intentioita ja kanta on ihan tosi, eikä "ole syytä uudistaa kieltä tässä kohden", sanoo von Wright (1985, 57). Tätä kantaa voidaan kutsua triviaaliksi kausalistiseksi kannaksi. Kanta on pulmallinen hämärtäessään sen, ettei intentioita pitäisi kutsua syiksi. Von Wright päätyy pitkähkön keskustelun jälkeen siihen, että teon ja teon sisäisten determinanttien suhde ei ole looginen seuraussuhde eikä kausaalisuhde. Suhde on käsitteellinen ja se vaatii lisää keskustelua teon käsitteestä, mikä teko on. (von Wright 1985, 58–60.)

Teko on johonkin tähtäävää käyttäytymistä ja se voidaan ymmärtää, nähdä tai kuvata intentionaalisuuden kannalta. Von Wright haluaa "esittää", että käyttäytyminen käsitetään intentionaaliseksi kun siihen sovitetaan agenttia koskeva kertomus. Näemme henkilön pudottavan paketin kadulla kävellessään. Kysymme miksi ja voimme nimetä "satoja perusteita sille". Tavanomaista on kysyä henkilöltä hänen intentioitaan (ja asenteitaan). Kausaalisesta luonnontieteestä ihmisen teot, toiminta eroaa siinä, että ennusteisiin ihmisen kohdalla liittyy hypoteettinen elementti. Ihminen voi käyttäytyä "irrationaalisesti". (von Wright 1985, 63.)

Yksi mahdollisuus, miksi ihminen tekee jotain, on se, että hänen käsketään tehdä jotain. Von Wright (1985, 64) kutsuu tätä oikeuttamissuhteeksi. Aktivoinnissa on varsin usein kysymys siitä, että ihminen tekee jotain sen vuoksi, että hänen käsketään tehdä jotain, kuten hakea työpaikkaa, koulutuspaikkaa tai kurssipaikkaa. AKKU-tutkimuksen (Ala-Kauhaluoma ym. 2004) tulosten tulokinnassa tämä synnytti mielenkiintoisen periaatteellisen keskustelun. Oliko aktiivointi onnistunut sillä perusteella, että esimerkiksi 19 % oli työllistynyt tuetusti ja 23 % oli sijoittunut muihin toimenpiteisiin, kuten termi kuuluu (mt. 147). Osa meistä tutkijoista oli sillä kannalla, ettei kyse ollut mistään varsinaisesta aktiivoinnin onnistumisesta, koska kyse oli yksinkertaisesti siitä, että ihmiset olivat menneet sinne, minne heidän oli käsketty mennä. Osa tutkijoista taas katsoi, että koska lain tavoite oli saada ihmisiä niin sanotuilta passiivituilta osallistumaan aktiivitoimenpiteiksi sanottuihin temppeihin, niin tämän tavoitteen korkea onnistuminen, oli positiiviseksi luonnehdittava tulos. Jälkimmäinen kanta voitti. Huono tulos jälkimmäisen näkemyksen mukaan olisi ollut vasta se, että ihmiset eivät olisi suostuneet tai jopa kyenneet osallistumaan työvoimapoliittisiin toimenpiteisiin.

Employability eli työllistettävyys on EU-termi, joka on aktiivoinnin ydintä. Ihmisten työllistettävyys on aktiivoinnin yksi tavoite, ei vain se, että he saavat työtä. Työvoimareservin pitäminen työllistymiskykyisenä on varautumista mahdolliseen työvoimapulaan. Kun aktiivointi alkoi toden teolla Suomessa vuonna 2001, oli työttömyysaste aivan toinen kuin vuonna 2007. Tämä on fakta, joka on pidettävä mielessä tätä tutkimusta luettaessa. Sanoin tämän jo kerran aivan tutkimuksen alussa.

8.7 Muita tapoja selittää intentioita

Vastatessaan kysymykseen, miksi tekevät jotain, ihmiset viittaavat yleensä joihinkin determinantteihin, jotka joko asettuvat sisäisesti tai asetetaan ulkoisesti, kuten edellä kuvattiin. Usein nämä vastaukset ovat vain lyhyen tähtäimen selityksiä. Kysymme sen jälkeen, miksi ihmisillä on sellaisia aikomuksia kuin on. Tulemme toiseen intentioiden päätyyppiin, jota von Wright kutsuu *haluiksi* ja *velvollisuuksiksi*. Halun luonnollisia kohteita ovat *terveys*, *hyvinvointi* ja *onnellisuus*. Velvollisuus eli *duty* tarkoittaa jotain, mitä ihminen on yhteiskunnalle velkaa sosiaalisen asemansa perusteella. Olennaista on, että roolin mukainen toiminta ei kokonaisuudessaan motivoitu normatiivisen paineen kautta, toiminnasta tulee sisäistettyä. (von Wright 1985, 65–70.)

Kolmanneksi ihmisen intentioita, ja niiden välityksellä tekoja, määräävät ihmisen *kyvyt*. Kyvyt ovat, hyvin yksinkertaisesti ilmaistuna, joko synnynnäisiä tai hankittuja. Olennaista on, että ihminen saattaa haluta asioita, joista tietää, ettei voi niitä toteuttaa. Mutta siihen, mitä hän ei katso voivansa saavuttaa, hän ei myöskään pyri. (von Wright 1985, 70.) Tämä erottelu on hyvin tärkeä työttömän ihmisen tilannetta ajatellen. Ihmiset haluavat useimmiten päästä töihin, he toivovat työtä. Mutta usein tilanne onkin se, etteivät he katso voivansa saada työtä. Silloin työhön pyrkivän esittäminen voi olla hyvin vaikeaa ja ihmisarvoa alentavaa. Tällaista leikkiä kuitenkin työnhakija ja työvoimaviranomainen toisinaan leikkivät: *Ole sinä hakevinasi työtä ja minä olen välittävänäni sitä sinulle*. Olen käyttänyt esimerkkiä jo aikaisemminkin. Nyt haluan tuoda mukaan myös työntekijän kokemuksen näistä tilanteista. Hänen mukaansa tilanteita sattui usein, ja hän koki niiden syövän omanarvontuntoaan työntekijänä. Tilanne ei tietenkään ole täysin mustavalkoinen. Tietenkin ihminen voi periaatteessa päättää hankkia uusia kykyjä, mutta se edellyttää loogisesti sitä, huomauttaa von Wright (mt. 70), että ihminen oman subjektiivisen arvionsa mukaan voi oppia kyseessä olevan asian.

Aktivointityön kokemusten kautta tätä teemaa voi tarkentaa niin, että usein ihminen on pitkään jatkuneen työttömyyden myötä kadottanut osan uskosta omiin kykyihinsä ja yksi aktivoinnin tavoite onkin saada tuo usko palautumaan. Eräs aktivointitoimintaan mukaan tullut nainen oli ollut pitkään kotiäitinä ja halusi nyt hakeutua työelämään. Työvoimatoimistossa hänelle tarjottiin siivoustyötä, jonka hän oli valmis ottamaan vastaan¹¹⁵. Aktivointityöntekijä oli neuvottelussa mukana ja vastusti ajatusta. Asiakas ohjattiin kuntouttavaan työtoimintaan, jossa hän innostui opiskelusta, hankki itselleen hoiva-alan koulutuksen ja työllistyi.

Mutta tämäkään tarkastelu ei riitä. Meidän on jatkettava sen pohtimista, mitä ihminen voi tehdä, tehdä tietyssä tilanteessa. Nykyään puhutaan kontekstisidonnaisuudesta. Von Wright (1985, 72) käyttää termiä *tilaisuudet*. Tilaisuudet ovat jatkuvasti muuttuvia verrattuna kykyjen, halujen ja velvollisuuksien suh-

¹¹⁵ En halua aliarvostaa siivoustyötä tämän esimerkin kautta. Tässä tapauksessa siivoustyö ei olisi ollut ilmeisestikään onnistunut ratkaisu.

teelliseen pysyvyyteen. Intentiot sijoittuvat välimaastoon, määrittelee von Wright. *Tapahtumien logiikaksi* voidaan kutsua tilanteen muutoksen, intentionaalisuuden, kyvyn ja motiivi- ja normitaustan välistä vuorovaikutusta. Kun viemme tämän ajatuksen työttömyyteen ja aktivoitumiseen pohtien näiden välistä logiikkaa, niin olemme tavoittamassa ainekset sen ymmärtämiseksi tai selittämiseksi (nimenomaan rinnakkain tässä), miten työtön ihminen voi aktivoitua.

Puran ajatustani. Työttömän henkilön tilanteen on ensinnäkin oltava suotuisa aktivoitumiselle; siinä ei saa olla ainakaan mahdottomia esteitä sille. Von Wrightin (1985, 72) esimerkissä lapsi ei voi avata huoneen ikkunaa, jos kaikki ikkunat ovat jo auki, vaikka hän olisi oppinut avaamaan ikkunan. Työttömän on mahdotonta aktivoitua työhön asti, jos työpaikkaa ei ole saatavilla. Jos työn puute tilanteena ei ole esteenä, voi esteenä olla kykyjen puute tai motiivin puute tai sellaisiin normeihin sosiaalistuminen, joiden mukaan työn tekeminen ei ole välttämätöntä. Jotta me voisimme ymmärtää ja selittää aktivoitumista, pitäisi meidän tietää jotain näistä kaikista. Esimerkiksi survey-tyyppiselle tutkimustavalle tuo voi olla liian kova vaade.

Viimeinen tema, jota von Wright (1985) tarkastelee Determinismi ja ihmistutkimus -otsikon alla on *syiden ketjut*. Uhkatilanteissa osapuolet voivat selittää toimintaansa esimerkiksi sanomalla, että jollemme tee näin, he voivat hyökätä kimppuumme. Toinen logiikka tulee kyseeseen silloin, kun suuret innovaatiot avaavat uusia toimintamahdollisuuksia. Tällöin voidaan toteuttaa uusia haluja, jotka synnyttävät uusia ketjureaktioita. Von Wright summaa käsityksensä siitä, millaisia lakeja historiassa on, ja hän sanoo pitävänsä historian lakeja sosiologian ja mahdollisesti taloustieteen lakien erityistapauksina. Yhteiskunnalliset lait eivät ole "kokemukseen perustuvia yleistyksiä". Ne ovat "konkreettisten historiallisten tilanteiden tulkitsemista varten muodostettuja käsitteellisiä kaavioita". Ne eroavat luonnon kausaalisista laeista siinä, että niitä voi ihminen muuttaa. (Mt. 73-77.)

Ohjaaja Kalle Holmberg (1998, 65) esittää syiden ketjusta oivallisen kuvauksen. Hän pohtii oman elämänsä kulkua ja sanoo ihmiselämässä olevan "jonkinlaisia ketjureaktioita". Tilanne aiheuttaa toisen ja ihminen joko hyödyntää tilanteen tai ei. Ihminen joko tarttuu tilaisuuteen tai jättää tarttumatta. "Se on vain toiminnasta kiinni: joko sinä toimit tai et". Hänen mukaansa toiminta on yleensä aivan intuitiivista, ihminen ei järkeile. Kyse on siitä, aiheuttaako oivalus sinussa jotakin. Luulen, että on sekä tilanteita, joissa ihminen järkeilee ja tilanteita, joissa niin ei tapahdu. Leikkisästi kuitenkin usein sanotaan, että sydän voittaa.

Kokoan nyt sen miksi edellä suoritettu kausaalisuuden ja eikausaalisuuden tarkastelu on tärkeää aktivoitumisen ymmärtämisen ja selittämisen kannalta. Lyhyesti tiivistäen siksi, että *aktivoituminen* on monimutkainen tapahtuma, jota on vaikea luonnehtia teon käsitteellä. Kyse on enemmänkin *monien tekojen ja tapahtumien ketjusta*. Kuten jo edellä totesin Erkki Kilpinen (2002) on esittänyt kritiikkiä teon käsitettä kohtaan lähtien siitä ajatuksesta, että teon käsite on liian atomistinen ja teon sijaan olisi parempi puhua *käytännöstä* tai *käytänteestä* (englanniksi a practice). Se sopisi paremmin käyttäytymisen tut-

kimuskohteen rajaukseksi. Ajatus on kannatettava, mutta minusta käytännön sijasta *toiminnan* käsite on parempi, sillä siinä on dynaamisuutta. Kyse on liikkeestä, prosessista myös.

Weber (1989/1920, 53) käyttää elämäkäytännön käsitettä, jolla vielä voi pohtia sitä, miten ihminen toimii. *Elämäkäytäntö* on sana, joksi Tapani Hietaniemi (1989, 194) päätti kääntää Weberin käsitteen *Lebensführung*. Lähtökohtana on sana *Handeln*, joka ei merkitse¹¹⁶ samaa kuin *action*, saatikka samaa kuin *behaviour*. Kilpinen (2002, 289) väittää, että Weber on nimenomaan käytänteisiin eikä teon käsitteeseen nojaava teoreetikko. Kyösti Raunio (1999, 247) korostaa samaa ajatusta. Weberin ymmärtävälle metodologialle on toiminnan (*Handlung*) ja käyttäytymisen (*Verhalten*) ero keskeinen. Toiminta on enemmän kuin luonnon-tapahtuma, ihmisen käyttäytymistä ohjaavat merkitykset, arvot ja muut inhimilliset ominaisuudet.

Seuraavaksi lähden etsimään jatkokeskustelua praktiseen syllogismiin. Kiintoisan jatkokehittelyn on tehnyt ruotsalainen sosiaalityön tutkija Hans Berglind.

8.8 Berglindin toiminnan teoria

Hans Berglind¹¹⁷ on kehittänyt sosiaalityöhön sopivaa (*for social work*) toiminnan¹¹⁸ teoriaa, jossa hän lähtee von Wrightin teon käsitteestä ja praktisen syllogismin ajatuksesta vieden sen toki Aristoteleeseen asti (Berglind 1995, 13). Hän on julkaissut aiheesta kaksi tekstiä. Ensimmäinen on aiheen alustava kehitelmä *Towards an Action Theory for Social Work* (1988) ja toinen oppikirjamainen teos *Handlingsteori och mänskliga relationer* (1995). Jos kääntäisin Berglindin ajatuksen mukaisesti teosten otsikoita suomeksi, puhuisin ilman epäilystä toiminnan teoriasta. Saattaa olla tärkeää, että ruotsiksi on sanan *handla*, *handling* lisäksi olemassa sanat *behandla* ja *behandling*, joita on suomeksi vaikea kääntää¹¹⁹. Kyösti Raunio (1999, 270–274) esittelee Berglindin (1988) kehittämän praktisen syllogismin *laajennuksen*. Berglind (1988, 33) itse vie laajennuksen Nordenfeltin¹²⁰ (1984¹²¹) nimiin. Tässä laajennetussa muodossa praktinen syllogismi kuuluu näin:

¹¹⁶ Kilpinen viittaa Weber-tutkija Hennisiin; en jatka sitä polkua tässä enempää.

¹¹⁷ Berglind on sosiaalipsykologi, sosiologian tohtori ja hankkinut myös psykodraamakoulutuksen.

¹¹⁸ Termien teko, toiminta, käyttäytyminen, käytänne tarkka määrittely ja niiden kääntäminen myös kielestä toiseen on visainen kysymys.

¹¹⁹ Yleensä käännetään *hoitaa* ja *hoito*, toisinaan yritetään kääntää *käsitellä* ja *käsittely*, mutta käänнос kuulostaa kauhealta, kun sanaa *behandling* käytetään paljon sosiaalialaan ja hoiva-alaan liittyen. Emme sentään halua puhua käsittelylaitoksista, kun emme enää kasvatuslaitoksista. Stefan Morén (1992, 13–16) pohti aikanaan varsin ankarasti sanaan *behandlingsarbete* liittyviä pulmia. Hän päätyi siihen, ettei sosiaalityötä voi kuvata sanalla *behandlig*. Sosiaalityö on luonteeltaan psykososiaalista, joka on metateoreettinen käsite, se ei ole metodin nimi.

¹²⁰ Keskustelua praktisesta syllogismista on siis käyty myös muualla kuin Suomessa ja mallia on myös käytetty, toisin kuin Timo Toivonen (1999, 67) sanoo.

- 1) A haluaa toteuttaa P:n
- 2) A uskoo (on vakuuttunut), että hän on tilanteessa S
- 3) A uskoo (on vakuuttunut), että tilanteessa S hän ei saa P:tä toteutumaan, ellei tee h:ta
- 4) A uskoo (on vakuuttunut), että hän kykenee tekemään h:n eikä häntä estetä tekemästä h:ta

A ryhtyy tekemään h:ta.

(Berglind 1988, 33, *suurelta* osin Raunion (1999, 271) käännöstä käyttäen.)

Raunio (1999) ja Berglind (1988) lisäävät siis praktisen syllogismin mallin sisään sen jatkokeskustelun, jonka myös von Wright (1985) itse kävi. Siihen miksi hän ei itse esittänyt laajennettua mallia, on kysymys, johon en osaa vastata. En lähde hakemaan praktisesta päättelystä käytyä keskustelua nyt enempää tässä kohdin. Palaan teemaan vielä kerran luvussa 11.

Meille on *nyt* olennaista se, että Berglind (1995) esittää praktisen syllogismin laajennettuun muotoon perustuvan toimintateorian tai toiminnan teorian, jonka mukaan ihminen toimii tilanteissa, joissa hänen ei ole ensinnäkään helppo tietää edes sitä, mitä hän tahtoo tai haluaa (mt. 39, 53, 74). Toiseksi ihminen ei ole tilanteeseensa tyytyväinen, mutta hän ei tiedä *miten* haluaisi tilannettaan muuttaa. Kolmanneksi tilanne on pakotettu muutostilanne. Ihminen on irtisanottu työstään tai vastaavaa. Jos otamme mukaan tämän tutkimuksen aiheen, ihmistä pakkoaktivoidaan.

Ihmisen toiminnan ymmärtäminen ja selittäminen on helppoa ja yksinkertaista silloin, kun ihminen tietää, mitä haluaa. Mutta Berglindin (1995) mielestä on tärkeää tarkastella sosiaalityölle ja ihmisten auttamiselle tyypillisiä tilanteita, joissa tilanne on erilainen. Sitä mitä haluaa, ihminen ei nimenomaan tiedä. Tämä on erittäin keskeinen lisäys. Esimerkiksi sosiaalityön asiakkaiden elämäntilanteet ovat jo usein niin muuttuvia, että tänään tehty suunnitelma on jo huomenna vanhentunut. Tai sitten mieli on vain muuttunut. Heidegger (2000/1927) puhuu virittyneisyydestä eli mielialasta. Avaintiedottajan¹²² kanssa käydyissä keskusteluissa on keskeisin tema ollut kirjaimellisesti kysymys hänen omasta tahdostaan: mitä sinä nyt itse ja todella haluat? Hänen on ollut usein todella vaikea tietää sitä. Käynneillään työvoimatoimistossa hän on luvannut tehdä niin kuin virkailija on esittänyt, mutta seuraavana päivänä nuo suunnitelmat tuntuvatkin hänestä aivan mahdottomilta, pelottavilta, vierailta ja epärealistisilta. "Minun täytyi luvata jotain". Lupaamisen hetkellä hän on itsekkin uskonut suunnitelmiin, ne olivat jopa innostaneet häntä. Ja sitten kuitenkin...

¹²¹ Kyseessä on teos L. Nordenfelt (1984) *Five studies in action theory*. Linköping. Minulla ei ole ollut sitä käytettävissä.

¹²² Käytän antropologien käyttämää termiä eräästä pitkäaikaisesta aktivointiasiakkaasta, jonka tunnen henkilökohtaisen elämäni kautta. Henkilöstä kerron vain sen verran, että hän on ollut mukana vuosien mittaan lähes kaikissa työhallinnon ns. aktiivisissa toimenpiteissä tavoitteena avoimille työmarkkinoille sijoittuminen. Onnistuuko se, ei selvinne ennen kuin tämä tutkimus on julkaistu. Olen tehnyt keskusteluista lyhyitä muistiinpanoja.

On myös tilanteita, joissa ihminen toimii myös niin, että se vaikuttaa ulkopuolisista mielettömältä tai jopa itsetuhoiselta (Berglind 1995, 74). Ihmisen toimintaan liittyvät myös paitsi omat asenteet ja arvostukset, ihmisen omat käsitykset omasta vahvuudestaan, voimastaan selvitä jostain. Ihmiset kokevat olevansa eri lailla vahvoja. Toisinaan ihmiselle voi tulla tunne, että "jokin ei vain käy" tavalla, jota hän ei itsekään ymmärrä. (Mt. 76–77.) Esteet toiminnalle ovat usein tunteita, esimerkiksi itsensä avuttomaksi, kelpaamattomaksi kokemista esimerkiksi *opitun avuttomuuden teorian* mukaisesti¹²³. Ihminen saattaa olla myös kriisissä, joka estää häntä toimimasta.¹²⁴

Berglind (1995) esittelee vielä joukon psykologisia käsitteitä ja teorioita, joilla voidaan ymmärtää ihmisen toiminnan ja sitä koskevan päätöksenteon vaikeutta. Keskeistä niissä on se *sisäinen kuva*, joka meillä itsestämme on. Kyse voi olla narsismista, objektisuhteista, äitisuhteista ja erilaisista projisoinneista eli tunteiden heijastamisista. Olennaista on, että nämä ja muut vastaavat ilmiöt voivat muodostaa vahvoja toiminnan esteitä. Näitä asioita ei ole helppo käsitellä, mutta Berglind näkee mahdolliseksi näiden näkymättömien esteiden – joita meillä kaikilla on – voittamisen. Jos ihminen on valmis tarttumaan ongelmiinsa, apua voi saada aidon kohtaamisen (det sanna mötet) kautta. Kohtaamista on analysoinut Berglindin mielestä hienosti Martin Buber¹²⁵, joka erottaa minä-sinä-minä-se-suhteet.

Berglind (1995) muodostaa toimintaorientoituneesta näkökulmasta tehdyn kysymyssarjan, jolla asiakkaita ja työntekijöitä haastateltiin eräässä tutkimuksessa,¹²⁶ jossa yritettiin ymmärtää päihteiden väärinkäyttäjii ja heidän kanssaan tehtävää työtä. Kysymyssarja (mt. 61) kuuluu:

- Kuka minä olen?
- Millainen tilanteeni nyt on?
- Miten itse koen tämän tilanteen?
- Mitä haluan muuttaa elämässäni?
- Millaisia mahdollisuuksia minulla on näihin muutoksiin?
- Mikä estää minua viemästä läpi näitä muutoksia?
- Miten voin saada käyntiin muuttaakseni sen minkä haluan?

¹²³ Berglind (1995, 44, 79, 80–81) viittaa Seligmanin teoriaan opitusta avuttomuudesta (Seligman 1990). Teos on suomennettu vuonna 1992 nimellä *Optimistin käsikirja*.

¹²⁴ Kerron omakohtaisen esimerkin, joka hävettää minua vieläkin. En ollut vielä koskaan kokenut lähimaisen pitkäaikaista *vakavaa* sairastamista. Eräässä aktivointia käsittelevässä koulutustilaisuudessa käsiteltiin myös asiakkaiden tilanteita ja työntekijä kertoi nuoresta miehestä, jonka äiti oli vakavasti sairas ja meille kouluttajille (keskushallinnon edustajina) esitettiin kysymys, onko se riittävä peruste kieltäytyä osallistumasta aktivointiin. En osannut vastata mitään järkevää, kirjoittamamme *Kuntouttava työtoiminta* -nimisen käsikirjan (2001) ohjeissa emme olleet osanneet varautua tällaisiin kysymyksiin.

¹²⁵ Martin Buberin pääteos on *Minä ja sinä* (vuodelta 1923, suomeksi 1993).

¹²⁶ Tutkimuksen raportti on H. Berglind & S. Berglind (1991) "Att klargöra alkoholistens situation och möjligheter." Rapport i socialt arbete nr 53. Socialhögskolan. Stockholms universitet.

Kysymyssarja hämmänsi minua ensi lukemalla. Kuka minä olen, on äärimmäisen eksistentiaalinen kysymys ja hämmästelin sitä. Mutta siten luin Hannu Mäkelän (2004) omaelämäkerrallista teosta nimeltä *Isä*. "En edelleenkään tiennyt kuka lopulta olin, saati sitä, mihin suuntaan lähtisin", kyselee itseltään jo menestystä kokenut kirjailija depressionsa keskellä (mt. 191). Noin kymmenen vuotta myöhemmin eli vuonna 1986 kirjailija Mäkelä on toiminut kolme vuotta Otavan apulaisjohtajana ja hän alkaa suunnitella irtisanoutumista tehtävästä ja kysyy itseltään: "Muistan ajan hyvin, sen ahdistavan painon, jossa minulle tuli sellainen tunne, *etten ole* enää senkään vertaa *itseni sisällä* kuin ennen" (mt. 235; kurs. TK). Hän jatkaa tienneensä, ettei niin voi jatkaa: "näin tämä elämäni ei *voi* enää jatkaa" (mt. 235, kurs. HM). Mutta miten sitten, se on pitkä kertomus.

Ratkaisun tekeminen vei kauan. Palkka nousi ja "auto ilmestyi etuihin", mutta tuska paheni. Aamuisilla juoksulenkeillä "jalat alkoivat ottaa kiinni" (Mäkelä 2004, 238). Edelleenkään Mäkelä ei vain tiedä mitä tehdä. "En pitänyt enää itsestäni, enhän oikeastaan edes ollut itseni, vaan joku sitä (huonohkosti) näyttävä vain" (mt. 238). Lopulta kirjailija saa sanotuksi itsensä irti hyvin palkatusta työstään. Vapaus vaikuttaa "kuin aikanaan tupakoinnin lopettaminen", saa taas ilmaa. Muiden, erityisesti Otavan johdon, on vaikea uskoa asiaa. Kuinka joku luopui vapaaehtoisesti hyvästä asemasta, autosta ja tarjotusta palkankorotuksesta. Hänelle tarjotaan muitakin etuja. Asiat ratkesivat kuitenkin niin, että apulaisjohtaja lähti. Ratkaisun ehto oli, että "tietää, mitä haluaa", kuten Mäkelä (2004, 246) sananmukaisesti sanoo.

8.9 Monitahoisen ongelman selittämisen vaikeus pähkinänkuoressa

Otin tarkastelumme mukaan Hannu Mäkelän kuvauksen vaikka olisin voinut löytää jonkin samantyyppisen, oman valinnan tärkeyttä perustelevan kuvauksen työttömyyttä kokeneen ihmisen elämästä, joko omista aineistoista tai jostakin tutkimuksesta. Mäkelän teksti on ensinnäkin julkinen teksti ja toiseksi on tärkeää ajatella, että teema koskee meitä kaikkia, tai ainakin monia meistä, eikä vain joitakin pitkäaikaistyöttömiä, syrjäytyneitä, syrjäytymisuhan alaisia, elämänhallintansa menettäneitä tai niitä muita, joista me hyvin selviytyvät ja norminmukaisesti käyttäytyvät mallikansalaiset (Sipilä 1979, 14) haluamme erotautua.

Olen tässä luvussa sekoittanut filosofiseen keskusteluun kausaalisuudesta ja ei-kausalisuudesta esimerkkejä aktivoinnista ja elämän eksistentiaalisesta ahdistuksesta (Mäkelä ja valinnan vaikeus). Filosofit voivat joskus nähdä asiat liian suoraviivaisina, periaatteellisina, kun taas elävä elämä on usein pikemminkin sotkuista. Aluetieteilijä Markku Sotarauta (1996) toi suomalaiseen keskusteluun käsitteen *ilkeä ongelma*. Ilkeiden ongelmien vastakohtana ovat kesyt ongelmat, jotka voidaan määritellä ja joihin voidaan löytää ratkaisuja. Ilkeisiin ongelmiin sen sijaan voi olla monta selitystä. Alkusyitä voi olla vaikea tai

mahdoton löytää, ja ratkaisut ovat kertaoperaatioita. Koska ongelmat ovat ainutlaatuisia, emme kykene niitä perinteisin menetelmin hallitsemaan. (Sotarauta 1996, 63, 118–120.)

Aihepiiri ei ole uusi. Ennen ilkeitä ongelmia kiinnostuimme sumeasta loogiikasta (Kosko 1993) ja sitä ennen kompleksisuuskeskusteluista (esim. Koskiahho 1990, 87–101). Tuon nämä tässä vain lyhyinä väläyksinä esiin kuvatakseni sitä, että ilmiö eli vaikeasti käsiteltävät kysymykset, saippuanpalat ovat olleet kiinnostuksen kohteena aikaisemminkin. Ilmiöön kuuluu luonnollisesti suorastaan *paradoksina se, että selkeitä ratkaisuja ei ole*. Sotarauta (1996, 33) ehdottaa paradokseja ratkaistavaksi "pehmeän suunnittelun strategioilla", on tehtävä sekä -ratkaisuja. Joko-tai -valinnat eivät ole mahdollisia¹²⁷. Keinotekoiset valinnat vievät harhaan. "On tartuttava härkää molemmista sarvista ja puskettava sitä suoraan silmien väliin", sanoo hän. Jään kyllä miettimään, miten pitkään työttömänä ollut ihminen voisi tätä ohjetta soveltaa. Tai ehkä työttömyys ei olekaan ilkeä ongelma, jos se onkin hyvin selkeä eli kesy, ja siihen onkin olemassa ratkaisuja, kuten työn tarjonnan lisääminen? Mutta poliittisesti se ei ole mahdollinen ratkaisu.

Lopuksi haluan ottaa vielä esiin sen, mitä Berglind (1995, 60) haluaa korostaa. Hänen mallinsa ja kirjansa eivät pohjaa vain kirjoituspöytätyöhön, vaan hän on koetellut teoriaansa käytännössä (i verkligheten) haastatellen sekä asiakkaita että työntekijöitä.

¹²⁷ Tanskalainen yhteiskuntatieteilijä Bent Flyvbjerg (2001, 16) puhuu päätöksenteon Hamlet-mallista eli joko-tai -mallista, joka voi toimia vain yksinkertaisten ongelmien kohdalla.

9 HOLISTISTA IHMISNÄKEMYSTÄ HAKEMASSA

Nyt on aika palata ihmistasoiseen tarkasteluun. Aluksi esittelen kahden kokoneen tutkijan, Pauli Niemelän ja Lauri Rauhalan, ajattelua siksi, että he ovat etsineet holistista, kokonaisvaltaista ihmisenäkemyistä – ja että näiden keskustelujen kautta voidaan löytää aktivoinnille ja aktivoitumiselle sen oikea paikka ja oikea taso, joka ei medikalisoisi eli vääristä ilmiön olemuspuolta.

Nykyinen Kuopion yliopiston sosiaalityön professori Pauli Niemelä¹²⁸ osallistui 1980-luvulla Tapani Purolan ohella ja yhteistyössä hänen kanssaan talkoisiin, joilla sosiaalityötä ja siihen liittyen sosiaalipolitiikkaa yritettiin käsitteinä ja oppialoina selkiyttää. On suuri erehdys ajatella, ettei sosiologisella ja sosiaalipoliittisella tarkastelutavalla olisi eroa, sanoi ja kirjoitti Niemelä vuonna 1987. ”Politiikka- ja toimintatieteenä sosiaalipolitiikassa keskeisiä ovat arvot ja normit” (Niemelä 1987, 1036). ”Sosiaalityö edustaa yhteiskunnallista vastuuta käytännössä”, jatkoi hän (mt. 1040). Niemelä ehdotti sosiaalisen ongelman käsitteen romuttamista ja korvaamista etiikan ongelmalla. Siten sosiaalityöntekijöiden tehtävänä tulisi olla sosiaalietikkoja. Kovin suurta kannatusta ajatukselleen ei Niemelä kuitenkaan ole käsitykseni mukaan saanut.

Keskustelu hyvästä ja pahasta – ja toisaalta hyvästä ja huonosta sen vastakohtana olivat teemoja, joita Niemelä 1980-luvulla korosti monissa luennoissaan ja puheenvuoroissaan. Aktivointi on hankala tutkimusaihe ennen kaikkea siitä syystä, että sitä on vaikea, sanoisin jopa mahdotonta tarkastella moraalisesti neutraalina kysymyksenä. Aktivointi, jos sillä tarkoitetaan aikaisempaa huomattavasti ankarampaa velvoitteiden kytkemistä niin sanottuun perustoimeentuloturvaan, on erittäin poliittinen ja ihmisarvon perimmäisiä kysymyksiä käsittelevä aihepiiri. Kirsi Juhila (2006, 196–198) puhuu huolenpitotyön poliittisuudesta.

¹²⁸ Pauli Niemelä (s. 1946) työskenteli nuorena tutkijana Helsingin yliopistossa ja tutustui häneen jo opiskeluaikana. Sittenkin kävimme sosiaalityöstä pitkiä keskusteluita, joissa olivat mukana myös Tapani Purola, Antti Karisto, Georg Walls, Marketta Rajavaara ja Marjaana Lehtinen. Keskustelut liittyivät teoksen Karisto & Purola (1986) kirjoittamisprosessiin ja jatkossa projektiin Sosiaalityö tiedontuottajana (ks. Rajavaara 1992).

9.1 Pauli Niemelän tarkastelu ihmisen toiminnasta

Tärkeäksi lähteeksi tämän tutkimuksen teeman pohdinnassa on osoittautunut Niemelän (1986) käsikirjoitus Johdatus sosiaalikäsitteisiin. Osa I: Sosiaalisyste-
matiikan peruslähtökohtia.¹²⁹ Niemelä kertoo kirjoittaneensa tekstinsä mieltään
kymmenen vuotta askarruttaneen seikan vuoksi. Tuo ”yksinkertainen seikka”
eli se ”miksi sosiaalipolitiikka ei vaikuta toimivan vähäosaisen ihmisen hyväksi
nykyistä paremmin” on tänään vähintään yhtä ajankohtainen kysymys kuin
noin kaksikymmentä vuotta sitten. Omaa näkökulmaansa, ”näkökohtaansa”
Niemelä (1986, 171) epäilee mullistavaksi eikä tekstiä olekaan sellaisenaan kos-
kaan julkaistu¹³⁰.

Niemelä (1986) katsoo tarkastelunsa pudottavan pohjan pois ”positivistisel-
ta, todistettavia varmuuksia korostavalta tieteen paradigmat” (mt. 171). Esitte-
len nyt lyhyesti Niemelän tarkastelun ideoita, joiden kautta voin edetä aktivoin-
nin arvioinnin kannalta aivan uusiin suuntiin. Lähtökohtana on ajatus, jonka
mukaan ihminen näyttäytyy eri näkökulmista erilaisena (mt. 134). Ihmisen tar-
kasteluun tarvitaan vähintään kolme näkökulmaa, toteaa Niemelä ja jatkaa jaotte-
lunsa kehollinen, tajunnallinen ja toiminnallinen olevan tuttu monista yhteyksis-
tä, kuten se tietysti onkin. Se muistuttaa jakoa fyysinen–psykyinen–sosiaalinen,
mutta on tärkeää jatkossa havaita, miten se eroaa tuosta.

Niemelälle (1986) olennainen asia on tarkastella ihmistä paitsi kolmen nä-
kökulman kautta, myös ennen kaikkea luonnonjärjestelmän ja keinotekoisien
järjestelmän kautta. Keinotekoinen järjestelmä edustaa Niemelän käsityksen
mukaan tuhon järjestelmää ja sen ristiriita suhteessa luonnonjärjestelmään on
sovittamaton. Niillä on erilainen kiertosuunta, erilainen logiikka. Ristiriidan
taustana on realismin ja idealismin keskenään sovittamaton suhde. Realismin
mukaan olevainen on todellisuuden mukainen ja idealismin mukaan se on mie-
likuvan mukainen. Nämä eivät voi olla yhtä aikaa voimassa. Niemelä ilmaisee
oman kantansa olevan: ”Minusta idealismi ei päde” (mt. 122).

Aktivoinnin ja työttömyyden teeman eli toimeentulon ja työn toisiinsa eh-
dollistamisen (Niemelä 1986, 129) kannalta mielenkiintoinen on Niemelän aja-
tuskulku siitä, miten toiminta synnyttää (uutta) tietoisuutta. ”Keinotekoinen
toiminta ei voi oman luonteensa vuoksi synnyttää uutta tietoisuutta, koska se ei
ole *toimintaa* sanan varsinaisessa merkityksessä” (Niemelä 1986, 43; kurs. PN).

¹²⁹ Minulla on ollut kauan hallussani Niemelän käsikirjoitus. Löysin sen Helsingin yli-
opiston vintiltä sosiaalipolitiikan laitoksen muuton yhteydessä 1990-luvun alkupuolella ja otin talteen. Aloin lukea ja lopulta otin tekijään yhteyttä. Olen saanut tekijältä
luvan käyttää tekstiä lähteenä. Käsikirjoituksessa ei ollut päivystä, mutta tekijä päi-
väsi sen itse vuodelle 1986. Kyse ei ole tavanomaisesta tutkimuksesta, toteaa tekijä
itse (mt. 11). *Kyseessä on enemmän ajattelutavan hahmotus, johon tavanomaiset menetelmät
eivät sovellu.* Kyse on myös käsitteistä, mutta ei yksittäisistä käsitteistä, vaan käsitejär-
jestelmistä. Olennaisia ovat käsitteiden suhteet toisiinsa (mt. 14, 106). Käsitejärjestel-
män luominen on tieteen perustehtävä. Jos käsitteet ovat onnistuneita, ne auttavat jä-
sentämään havaintomaailmaa selkeämmin. Ilman selkeää teoreettista käsitteistöä
yleistyksen johtavat helposti virheellisyyksiin. (Mt. 106.)

¹³⁰ Niemelä on toki jatkanut ajatusmallin kehittelyä myöhemmissä esityksissään (2004,
2006).

Keinotekoinen toiminta ilmentää vain vieraantuneisuutta. Taustana tässä on Marx ja hänen analyysinsä työstä. Marx, Freud ja Jeesus ovat Niemelän ajattelumallin kehittelyn päätaustahahmot.

Ennen kuin syvennymme ihmiselle lajityypilliseen toimintaan, on syytä esitellä Niemelän ajattelumallin perusteita hieman laajemmin. Niemelän (1986) pohdinta lähtee siitä ahdistuksesta – näin voitaneen sanoa – ettei sosiaalipoliitikka auta köyhää ihmistä. Niemelä yrittää hahmottaa, miten sosiaalipoliitikka voisi sen tehdä. Ratkaisuksi hän löytää sekä ontologiset kysymykset että ontologiset virheet. Oikea ja myös hyvä ontologinen ratkaisu on tarkastella ihmistä ulottuvuuksilla keho-tajunta-toiminta. Näistä lähtien voidaan rakentaa ontologian, metodologian ja ”epistemologian kannalta” tietty johdonmukainen kokonaisuus” (mt. 134). Tämän olevaisuuden tarkastelun taustana on kolmiyhteys avaruus-aika-tila(nne). Olennaista on se, että erilaiset ontologiat edellyttävät omanlaisiaan metodologisia ratkaisuja ja vastaavasti tietoteorioita. Minulle Niemelän ajattelussa on keskeistä juuri tämä: ”-- -- erilaisten ratkaisujen tulee pysyä vain sille itselleen omaisessa problematisoinnissa, muuten sen tuottamat tulokset eivät ole adekvaatteja” (mt. 134). Tässä kohdin Niemelän ajattelussa on yksi läheinen yhtymäkohta Rauhalan ajatteluun, joka on yksi hänen taustaajatteliijoistaan.

Ensimmäinen ihmisen tai olevaisen tarkastelun näkökulma on keho, jonka kautta ihminen kuuluu luontoon. Keho on lisäksi yleinen asia eli jokaisella lajin jäsenellä on periaatteessa samanlainen keho. Tämä on mielestäni erittäin tärkeää. Sen perusteella ihmistä voidaan selittää syy-seuraus-ketjun avulla ja selitys on kausaalista. Kehitys tapahtuu tietyin ehdoin. (Niemelä 1986, 134–135.)

Kun siirrytään tarkastelemaan *tajuntaa*, tullaan aivan toiseen sfääriin, koska mukaan tulee aika. Ihminen on kasvun ja kokemusten tulos, ihminen heijastaa tapahtunutta kasvuaan ja ennen kaikkea lähimpiä ihmissuhteitaan. Tajunta on yksityinen asia, ihmiset ovat aidosti yksilöitä ja omintakeisia. Tajunnallisena, dynaamisena olentona ihmistä hahmotetaan tulkitsemisen kautta, jolloin selitystä haetaan tapahtuneista ilmiöistä. (Niemelä 1986, 135.)

Kolmannen tarkastelukulman eli toiminnan kautta ihminen kytkeytyy tilanteeseen ja nykyhetkeen (Niemelä 1986, 135–136). Ihminen kykenee toimimaan tilannekohtaisesti eikä ihmistä voi tutkia eläinmaailman menetelmin, koska juuri ”ihmisluonnon” takia ihminen ylittää eläinmaailman problematiikan. Ihminen voi valita, ainakin periaatteessa ihminen voi valita. Niemelä huomauttaa suluissa, että monet seikat voivat estää valinnan ja se on tärkeä huomautus. Tärkeää on myös se, että ihminen voi olla tekemättä sen, mikä hänellä on mielessään. Ihminen vaikuttaa, hän tekee historiaa. Tämä toiminnan tilanteellisuus korostaa ihmistä vastuullisena olentona. Ihmisyydessä toiminnan problematiikka on keskeinen. Toimintaa selitetään pyrkimysten eli tarkoituksien, intentioiden avulla. Valaiseva on Niemelän erottelu ”tarkoitusselityksen” ja ”syytelityksen” välillä. Syy- tai syyllisyys selitys vastaa kysymykseen ”miksi”. Tarkoitusselitys vastaa kysymykseen ”minkä vuoksi”.

Metodologisiin ja epistemologisiin ratkaisuihin vietyinä kolmijako keho-tajunta-toiminta-tarkastelu tuottaa seuraavanlaiset tulokset: Todellisuudenmu-

kaisuus eli tieteellinen realismi on Niemelän (1986, 138) tarkastelun ”keskeinen tietoteoreettinen aspekti”. Se vastaa kuitenkin vain yhdenlaisen, objektiivisen totuuden kysymyksiin ja on ”yleinen totuus”. Mielenkiintoinen on Niemelän ehdotus, jonka mukaan on olemassa myös yksityistä totuutta eli subjektiivista totuutta. Kokemukset ovat aidosti subjektiivisia asioita. Tällöin epistemologinen ratkaisu on fenomenologinen. Fenomenologisilla menetelmillä voidaan saavuttaa ymmärtävä tulkitseminen. (Mt. 138.)

Kolmas ontologinen lähtökohta, *situationaalisuus* eli toiminnassa ilmenevä ”todellisuus”, on epistemologisesti mahdollista tavoittaa holistisuudella ja metodologisesti ihmislajityypillisillä eli antropologisilla menetelmillä. Kokonaisvaltaisuuden eli holismin kautta tullaan ”aidosti eettisiin” näkökohtiin, jotka ovat Niemelän (1986, 139) mukaan sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan taustalla. Alkaa siis löytyä ajattelun välineitä, joilla tarttua uudelleen aktivointiin.

Mitä tällaiset välineet tarkemmin katsoen olisivat? Palaan nyt käsitykseen ihmisestä. Mitä on ihmisen tajuntaa ja kehitystä rikastuttava työ ja toiminta? Ihmisen kannalta kolmas eli toiminnan kategoria on olennainen, kuten edellä todettiin. Ihmisen kehon parantamisen ”korjaustiede” on lääketiede ja tajunnan erittelemisen kannalta parhaaksi Niemelä arvioi psykoanalyysin. Kysymys kuuluu tällöin, onko olemassa tai luotavissa kolmas korjaustiede? Niemelä (1986, 2) pyrki kehittämään ”sosiaalikritiikiksi” nimittämänsä ajattelumallia, joka toisi sen mahdollisuuden, ettei sosiaalityötä käytettäisi ”vain hallinnon välineenä ilman sen suurempia teoretisointeja”.

Niemelä (1986, 2) myöntää oman ”tarkastelunsa” kantaa ottavaksi, koska ”elämää ei voi tarkastella puolueettomasti”. Elämässä on oltava jollakin puolella ja jotakin vastaan joko sen tiedostaen tai tiedostamattaan. Toiminta- ja politiikkatieteet ottavat jo tutkimusongelmia ja -välineitä valitessaan kantaa. Esimerkiksi työttömyyden valinta tutkimusaiheeksi on selkeä kannanotto. Luulen, että ainakin Suomessa useimmat työttömyyden tutkijat sitoutuvat tutkimusta tehdessään miettimään jollakin tasolla myös kysymystä, miten työttömyyteen voisi vaikuttaa eli miten sitä voisi vähentää. Ja jos ei työttömyyteen sinänsä, niin ainakin siihen kärsimykseen, jota se aiheuttaa ihmiselle ja hänen omaisilleen. Itse ajattelen näin. Jos olisin tottunut, sosiaalistunut, katsomaan asioita makroperspektiivistä, kohdistaisin varmaankin kiinnostukseni siihen, mitä työttömyys tarkoittaa kansakunnan tasolta katsottuna¹³¹. Niemelän (1986, 3, 6) kannanotto Sosiaalikritiikki-käsikirjoituksessa on ihmisen, yksittäisen ihmisen näkökulma. Olennaista on se, ettei elämä tunne raja-aitoja, eikä elämää voi jao-tella tieteiden mukaan, *tutkijan on liikuttava tarkastelussa monilla alueilla*.

Aktivointikeskusteluun vietyinä Niemelän ajatus tajunnasta on mielenkiintoinen. Tajunta on Niemelän (1986, 17) mukaan kokemusvarasto. Ihmisen tajunnan sisältö eli mielensisältö on kokemusten ja mielikuvien tiivistymä. Perimmiltään se on ”kokemusten organisaatio ja virta”. Kokemukset eli mieliku-

¹³¹ Mutta toki voin kuvitella, että työttömyyttä voi tutkia myös siitä näkökulmasta, miten edullista halvempi työvoima ja sen taustalla oleva työttömyys on vaikkapa sijoitun pääoman tuottavuuden kannalta katsottuna.

vat¹³² voivat olla laadultaan hyvän olon tunnetta tai pahan olon tunnetta. (Mt. 17.) Tämä on aktivoinnin kannalta hyvin tärkeä asia. Pitkään jatkunut työttömyys lannistaa useimmat ihmiset, koska ilman työidentiteettiä on aikuisen vaikea pitää yllä minä-identiteettiä. Minä-identiteetti on sitä vahvempi, mitä paremmin ihminen tietää millainen on, mitä haluaa ja mitä tekee (mt. 18).

Työ voi olla omaehtoista ja kehittävää toimintaa (Niemelä 1986, 22). Jos työtä kuitenkin tehdään vain siksi, että se on ulospäin hyödyttävää, voi se viedä pohjan itsensä toteuttamiselta. Jaakko Uotila ja Paavo Uusitalo (1984, 35) määrittelevät työn ihmisen toiminnasta ja tarpeista liikkeelle lähtien. Työ on tällöin toimintaa "ihmisen aineellisten tarpeiden tyydyttämiseksi ja sisäisten mahdollisuuksien kehittämiseksi". Tutkijat huomauttavat, että määritelmä kattaa kaksi varsin poikkeavaa merkitystä, työn "ulkoisena pakkona" ja "luovana tyydytystä tuottavana toimintana". Tällöin on mukana myös työn tavoitteellinen ominaisuus eli "pelkkä tuloksesta piittaamaton toiminta ei ole työtä". Tämä korostus tulee tärkeäksi jos pohdimme, onko kuntouttavassa työtoiminnassa kyse työstä vai vain toiminnasta, joka ei ole "tuloksesta piittaavaa".

Käsitteen hyvinvointi perimmäinen merkitys on *voima*, hyvin voimaisuus ja voimakkuus, sanoo Niemelä (1986, 25) ja korostus on mielestäni tärkeä. Peruskäsite on siis vointi ja sen yksi synonyymi on jaksaminen. Hyvinvointi siis viittaa ihmiseen voimajärjestelmänä. "Hyvinvointiteoreettisesti ihminen on voimankäyttöjärjestelmä". (Niemelä 1986, 25.) Terveys ja onnellisuus tulee erottaa siitä. Terveys tarkoittaa kehon toimintavalmiutta ja onnellisuus viittaa tajunnan toimintavalmiuteen.

Niemelän käsitejärjestelmätarkastelu tuo uuden näkökulman työttömyyden ja aktivoinnin tarkasteluun. Työttömyyttä ei saa, eikä pidä medikaloida kuntoutuksen kautta. Kuntoutus tuo voiman ja voimaantumisen tarkasteluun välttämättä medikaalisen lisävivahteen, joka sotkee asioita. Voimme puhua voimasta, energiasta, jaksamisesta, selviytymisestä suoraan ilman vääriä kytköksiä terveyteen ja vajaatyökyysiin. Työttömät ihmiset voivat tietysti olla myös sairaita, vajaatyökyisiä ja kuntoutuksen tarpeessa olevia. Usein he ovatkin, *mutta käsitetasolla ei tule sekoittaa toisiinsa ilmiöitä, joilla on eri olemuspuoli*. Työttömyys voi merkitä "(liike)voiman käyttämättömyyttä" ja silloin kyse ei ole vain rahan puutteesta, vaan myös "tyhjäkäynnistä" eli "joutumisesta pysähtyneeseen, virikkeettömään tilaan, toimettomuuteen", maalailee Niemelä (1986, 25). Tuosta pysähtyneisyyden tilasta olen kuullut paljon kuvauksia haastatellessani työttömiä ihmisiä.

Pysähtyneisyyden käsite voisi olla myös Heideggerin sanastoa. Heidegger (2000/1927) totesi aikanaan mielialan psykologian olevan kokonaan laiminlyöty. Heidegger käyttää itse käsitettä virittyneisyys eli *Befindlichkeit* ja tarkoittaa tällä "mitä tutuinta ja jokapäiväisintä" eli mielialaa, jollakin mielellä olemista. Hän sanoo jokapäiväiseen huolehtimiseen liittyvän järkkymätöntä tyyneyttä

¹³² En ole varma ovatko sanat kokemus ja mielikuva synonyymeja, en pitäisi niitä aivan samansisältöisinä. Mieluummin näen kokemuksen alkuperäisenä ja mielikuvan siitä syntyneenä tavallaan muistijälkenä. Terapiatyön kannalta voi olla olennaista, että tuo mielikuva muuttuu, sillä kokemus sinänsä ei enää muutu, mutta sen tulkinta voi muuttua. Tässä suhteessa konstruktivistinen ajattelu on terapiassa olennaista.

tai pidättyväistä alakuloisuutta. Siihen voi liittyä siirtymistä tilasta toiseen ja luiskahtamista huonoon vireeseen. Nämä jäävät usein huomiotta yhdentekevinä ja pintapuolisina ilmiöinä. Kun sanotaan, että mieliala voi mennä pilalle tai se voi vaihdella, niin se tarkoittaa sitä, että täälläolo (TK: siis se Dasein) on "aina jollain mielellä". (Heidegger 2000/1927, 174.)

Huonoon vireeseen ei saa Heideggerin (2000/1927, 174) mielestä sekoittaa "usein esiintyvää" harmaata mielialattomuutta, koska se on "niin vähän eimitään". Huono vire sen sijaan on taakka, josta ei tiedetä miksi se on, sillä "tietokyvyn mahdollisuudet eivät kannata tarpeeksi pitkälle". Kohonnut mieliala sen sijaa voi poistaa olemisen taakan. Mieliala paljastaa "miten jonkun laita on ja miten jonkun käy". Lukijan ei tarvitse enää ihmetellä miksi olen kiinnostunut mielialasta. Mikä voisi enemmän kuvata työttömyyden aiheuttamaa toivottomuutta kuin epätoivoinen, huonovireinen mieliala. En lähde kysymään onko mieliala psykologinen käsite, on se varmaan sitäkin. Mutta eikö olisi yhtä hyvin mahdollista sanoa sitä filosofiseksi käsitteeksi tai yhteiskunnalliseksi käsitteeksi. Niemelä (1986; 2004) määrittelee hyvinvoinnin sosiaalipolitiikan substanssina nimenomaan *hyvin voimiseksi*.

Heideggerin suomentaja Reijo Kupiainen¹³³ (2000) toteaa alkusanoissaan Heideggerin kielen kääntämisen toiseen kieleen mahdottomaksi tai ainakin sen sisältävän kääntäjälle monia ongelmia. Esimerkiksi keskeinen käsite Dasein tarkoittaa arkisaksassa läsnäoloa, olemassaoloa, elämää. Heidegger kirjoittaa kuitenkin yleensä Da-sein ja silloin sana saa uusia ulottuvuuksia. Kun se käännetään täällä-olemisen sijasta täällä-oloksi, viittaa se myös oloon mielialana. (Kupiainen 2000, viii.) Mieliala on siis mielenkiintoinen käsite. Kun aloin tehdä tätä tutkimusta luulin mielialan ja toiminnan – tai toimintakyvyn – suhteesta löytyvän paljon empiiristä tutkimusta. Näin ei käynyt, vaikka ajatus, jonka mukaan ihminen hyvällä mielellä ollessaan jaksaa paljon enemmän, on meille kaikille hyvin tuttu, niin se ei tässä muodossa olekaan ollut tutkimuksen kohteena.

Heidegger (2000/1927, 177) itse sanoo, että virittyneisyys on "kovin kaukana kaikista psyykkisten tilojen löytämisestä". Mieliala on jotain, joka valtaa. "Huonotuulisuudessa täälläolo tulee sokeaksi itseään kohtaan" (mt. 177). Heidegger tuo julki merkittävän asian sanoessaan, että "jollakin mielellä oleminen" ei viittaa "ensi sijassa psyykkiseen eikä ole sisäinen tila, vaan se *jollakin salaperäisellä tavalla pääsee ulos leimatien oliot ja persoonat*" (mt. 177; kurs. TK). Etsin vuosia jotain tämänkaltaista käsitettä. Olen ollut siinä käsityksessä, ettei työttömyyttä ja sen tuomaa lamaannusta pidä määritellä vain psyykkisen tason kautta, esimerkiksi masennuksena. Työtön ihminen voi olla myös masentunut ja usein varmaan onkin, mutta masennuksen hoitaminen ilman situationaalisen tilanteen muuttumista ei käsitykseni mukaan useinkaan riitä. Siksi olen ollut valmis puolustamaan hyvin toteutettua aktivointia, sillä aktivointi muuttaa si-

¹³³ Heideggerin suomentaja Kupiainen (ks. Heidegger 2000/1927, alaviite sivulla 174) huomauttaa Heideggerin pyrkivän ilmaisemaan Befindlichkeit-termillä *elämän situationaalista luonnetta* eli sitä, miten ihminen aina virittyy johonkin. Näin ollen hän kääntää sen virittyneisyydeksi, joka ilmaisee "ontisen mielialamme (Stimmung) muotoutumista suhteessa maailmaan".

tuaatiota. Ihmisen on esimerkiksi kovin eri asia voivansa sanoa "olevansa kursilla" tai koulutuksessa kuin vain työtön¹³⁴.

9.2 Lauri Rauhalan analyysi ihmisestä

Kuten Niemelä (tulossa) itse toteaa, on yksi hänen tärkeä tausta-ajattelijansa ollut Lauri Rauhala. Lukijalle, joka ei mahdollisesti tunne lainkaan Rauhalan ajattelua eikä osaa kontekstoida sitä, voi olla tarpeen kertoa tässä vaiheessa jotain siitä elämäntyöstä, jota voisi luonnehtia *ihmisyyden puolustamisen projektiksi*. Lauri Rauhala (s. 1914) on pyrkinyt 1960-luvulta alkaen käynnistämään suomalaista ja osin kansainvälisessäkin keskustelua siitä, miten ihmistä tulisi tutkia "ihmisen olemassaolon perusrakenne" huomioiden (esim. Rauhala 1998, 7).

Psykologi ja filosofi Lauri Rauhalan ihmistutkimuksen holistisuusperiaatteen mukaan ihmisen eri olemuspuolia on tutkittava "niiden perussuhteen edellyttämällä tavalla" (Rauhala 1984, 13). Rauhalan ja psykiatri Martti Siiralan fenomenologispohjainen ajattelu sopi parhaiten siihen, mitä sosiaalityöntekijänä aikanaan näin työssäni ja miten sitä ymmärsin. Käytin tietämättäni abduktiivista metodologiaa eli lähestyin työn tavoitteita ja sisältöä samanaikaisesti sekä induktion että deduktion suunnasta ja laadin näin itselleni oman työni käyttöteorian. Enkä ollut ainoa tässä rauhalalaisuudessani. Monet kollegoistani olivat enemmän tai vähemmän rauhalalaisia.

Rauhalan oma motivaatio tai voisi olla parempi sanoa, kirjoittamis- ja julkaisutoiminnan tavoite on ollut hyvin selvä. Hän on katsonut olevansa toisinajattelija. Toisinajattelijaksi hän ilmoitti kokeneensa itsensä jo ainakin vuonna 1961. En ole ihan varma tuosta, siis toisinajattelusta. Samoinajattelevia voi olla aika paljonkin. Rauhala (1998, 119–121) mainitsee eräitä kasvatusta ja hoitotieteissä tehtyjä, lähinnä väitöskirjatasoisia tutkimuksia (esim. Raatikainen 1986, Lehtovaara 1992, Mäki-Opas 1993, Värri 1997). On kiinnostavaa, ettei sosiaalityössä ole julkaistu yhtään väitöskirjatasoista rauhalalaista tutkimusta. Rauhalan ajatuksia on sosiaalityönkin piirissä kuitenkin paljon luettu ja niille on ollut runsaasti kannatusta. Hänen teoksistaan ainakin Ihmiskäsitys ihmistyössä (1983) on ollut myös useiden yliopistojen sosiaalityön opintojen tutkintovaatimuksissa¹³⁵.

Toisinajattelijan tehtävä on tuoda esiin jotain, joka jonkin aikakauden tendensseissä on vaarantumassa. Rauhala oli 1900-luvun lopussa huolissaan siitä todellisuuskäsityksestä, maailmankuvan ja ihmiskäsityksen muutoksesta, joka

¹³⁴ Tätä eroa kuvasi minulle kauan sitten eräs pitkään työttömänä ollut kouluikäisten lasten äiti. Hän lähti omaan "kouluun" samaan aikaan aamulla kuin lapset sen sijaan että aikaisemmin hän oli jäänyt kotiin. Tilanne voi tietenkin olla myös toinen, viides kurssi tai koulutusjakso voi olla kovin eri lailla koettu tilanne.

¹³⁵ Yksi selitys on se, ettei Suomessa ilmestynyt vuosina 1984–1990 yhtään sosiaalityön väitöskirjaa. Sosiaalityön pro gradu -tutkielmissa ja muissa sosiaalityön opintoihin liittyvissä teksteissä, kuten sosiaalityön pätevyitysmiskoulutuksen lopputöissä, Rauhala sen sijaan oli hyvinkin keskeinen ja suosittu lähde. Hänen ajatuksensa sopivat sosiaalityöstä työkokemusta hankkineiden ihmisten ajatteluun.

häivyttää ihmisen olemassaolon erityisluonteen ja -aseman. Ero elottomaksi ja tajuttomaksi katsotun aineen ja ihmisen kokemuksellisuuden välillä on häviämässä, jos voitolle pääsee – tätä ilmaisua käytän nyt minä, ei Rauhala itse – näkemys, jonka mukaan ”hiukkas-aaltokentän dynamiikassa esiintyy informaation välittymistä, valintoja, merkityksiä ja tietämistä, jotka eivät periaatteessa eroa ihmistajunnan vastaavista toiminnoista”. Tällöin vallitsisi panpsykismi. (Rauhala 1998, 9.)

Rauhalan huoli on samaa huolta kuin psykiatri Claes Anderssonin (2000, 8) huoli siitä, että länsimainen ihmiskäsitys on muuttumassa voimakkaasti ihmisen subjektiutta mitätöivään suuntaan. Tuossa ihmiskäsityksessä ihmistä pidetään ”mekaanisena ja konemaisena, ohjattavissa ja ohjelmoitavissa olevana kohteena, objektina”. Kun korkea valtion keskushallinnon virkamies kysyy tv-ohjelmassa (Työpäiväkirja 5.2.2003), jonka aiheena on pitkäaikaistyöttömyys: ”voidaanko heidät viedä kuntoutukseen?” niin tuonkaltaisesta ajattelusta on kyse. ”Sosiaaliteknokratian varmin tuntomerkki on, että istutaan miettimässä, mitä *niille* voitaisiin tehdä, sen sijaan että tehtäisiin jotain heidän kanssaan”, sanoo Jorma Sipilä (1985, 121; kurs. JS).

Toinen Rauhala (1998) huolestuttava tendenssi on osa teknotieteissä vallitsevista tutkimussuuntauksista. Tekoälytutkimus ja sen lähialat pyrkivät kehittämään tajuntaa ja itsetietoisuutta koneille. Kolmas ala, jolla ihmisen olemassaolo ja muu todellisuus pyritään yhdistämään, on esillä erilaisissa ekologisissa suuntauksissa, joissa katsotaan, ettei ihmisellä ole mitään etuoikeuksia. Neljänneksi universumin ykseyttä korostavat monet uskonnollisten liikkeiden ja maallisten aatteellisten virtauksien katsomustavat. Rauhala kysyy, mistä nämä käsitykset kumpuavat. Onko ihmisenä oleminen liian raskasta, hän kysyy ja epäilee näissä ajatuksissa kuvastuvan toiveen päästä vastuuttomuuden helppoon tilaan. (Rauhala 1998, 10–12.)

Se, miten ilmiö määritellään, millaisella käsitejärjestelmällä sitä hallitaan tai pyritään hallitsemaan, ja hallinnoimaankin, ei ole mitenkään viaton asia. Eikä se ole liioin yhdenentekevä. Yksi selitystapa, jota olen itse ajatellut, on ihmisen laiskuus tai paremminkin pyrkimys löytää helppoja ratkaisuja. On helpompaa selittää asioita itselleen ja muille esimerkiksi medikalisaation eli lääketieteellistämisen kautta. Suuri osa merkittäviä tieteellisiä edistysaskeleita kuvaavista uutisoinneista koskee tuloksia, jotka osoittavat, että nykyisissä tai tulevaisissa ongelmissa onkin kyse geenivirheestä – tai että aivokuvaus antaa jatkossa selityksen tähän ja tuohon. Kaiken takana on kemia ja fysiikka ja niihin palautettavat ilmiöt. Kun ihmisen toimintaa aletaan redusoida solujen, atomien ja solunosien liikkeiksi, joutuu ihmisen vastuullisuus inhimillisenä valintoja tekevänä olentona ihan toiseen valoon.

Jos ihminen uskoo olevansa vain alkeishiukkasten kooste, näivettyy inhimillisyys, muotoilee Rauhala (1998, 13). Mekanisoivat käsitykset suosivat aineellisia arvoja ja ihmisen eettiset velvoitteet hämärtyvät. Fysikalismiin voi vielä helposti liittyä kaupallisuus. Näillä synkkenevää maailmaa kuvaavilla perusteilla Rauhala (1998, 14, 16) perustelee ihmisen ainutlaatuisuutta, omalaatui-

suutta ja vaatii, että voimakkaalle yksinkertaistamisen tarpeelle ei saa antaa periksi.

Rauhalan peruskäsitteet ovat fyysinen, psyykkinen ja henkinen. Psyykkisen ja henkisen ero on tärkeä. ”Henkistä on esimerkiksi ajattelu, tiedon muodostus, itsetiedostus, arvojen asettaminen ja eettinen vastuullisuus” (Rauhala 1998, 19). Psyykkisen, henkisen, mentaalisen, sielullisen ja niiden lähikäsitteiden, kuten monenlaisten mieleen liittyvien sanojen käyttö on niin sekavaa ja puhujasta riippuvaa, ettei puhuja itsekään taida aina tietää, mitä niillä kulloinkin tarkoittaa. Siksi tuo Rauhalan jako voisi olla yksi selventävä vaihtoehto. Miten siihen sitten suhtautuu esimerkiksi sosiaalinen, kysyy yhteiskuntatieteilijä piankin. Tiedän itse vieraantuneeni Rauhalan ajattelusta pitkiksi ajoiksi siksi, että olin hyvin tyytymätön hänen määrittelyynsä (Rauhala 1983, 113), jonka mukaan ”sosiaalityö on vaikuttamista ihmiseen lähinnä tiluuttion kautta”. Sosiaalityö on edelleen pitkälle lakisääteisesti sidottua, sanoi hän edelleen. Näin asian toisin silloin ja näen edelleen. Kuvasin tätä käsitystä luvussa neljä Butrymin (1976) sosiaalityöajattelun kautta.

Rauhala¹³⁶ esittää aikaisempia teoksiaan huomattavasti perusteellisemmän ja pohditumman perustelun koko laajalle tuotannolleen teoksessaan *Ihminen kulttuurissa – kulttuuri ihmisessä* (Rauhala 2005). Hän tekee siinä Hankamäkeä (2006, 17) lainaten ”tiliä tieteenfilosofian kärkinimien ja oman ajattelunsa välillä”. Rauhalan voidaan sanoa jatkaneen Husserlin ajattelun kehittelyä. Rauhalan luonnosteleva analyysi ihmisestä ei ole metodi, vaan vastaus, argumentti kysymykseen, mikä ihminen on ja miten hänet voidaan kohdata. Uusin teos on ensijaisesti tieteenfilosofinen kirja. Rauhala käy kirjassaan läpi myös suhdettaan Niiniluotoon ja Popperiin; tämä keskustelu puuttuu aikaisemmista teksteistä. Hankamäki päätyy luonnehtimaan Rauhalaä omaehtoiseksi klassikoksi ja suree sitä, ettei hänen teoksiaan ole käännetty filosofian yleiskielille. Jos suomi olisi maailmankieli ”hänen filosofiastaan puhuttaisiin kaikkialla”, väittää Hankamäki (2006, 21).

Rauhala, joka työuransa alussa oli niin sanottu kliininen psykologi, koki 1940- ja 1950-lukujen taitteessa ongelmaksi sen, miten ”tieteellisesti tarkka diagnostisointi näytti olevan tärkeämpää kuin kärsivien ihmisten auttaminen” (ks. Värrä 1999, 2). Minulla on vastaavanlaisia työkokemuksia. Kaikkein pysäyttävän kokemus oli keskustelu erään nuoren miehen kanssa. Hän sairasti harvinaista neurologista sairautta, joka oli vakava sairaus, mutta ei varsinaisesti letaali eli

¹³⁶ Tutustuin Rauhalaan ja hänen ajatteluunsa 1980-luvun alussa. Pidettyäni erällä koulutuspäivillä vuonna 1984 luennon medikalisaatiosta ennen häntä, sain häneltä kiitokset ja jälkeenpäin kirjeessä lähetyksen eripainoksia. Rauhala on sitkeästi kehitellyt ajatuksiaan eri julkaisuissa ja esimerkiksi vuonna 2005 julkaistiin neljä hänen teostaan uusintapainoksina. Hänen teostensa yhteenlaskettu painosmäärä on oloissamme suuri tieteellisestä kirjallisuudesta puhuttaessa. Olin kirjoittanut yllä olevan esittelyn hänestä ennen kuin *niin & näin* -lehti julkaisi kesän 2006 kesän numerossaan yhden laajahkon haastattelun (Koski 2006) ja toiseksi esittelyn hänen tuotannostaan nimellä Lauri Rauhala. Suomalaisen filosofian grand old man (Hankamäki 2006). Rauhala-boomi sai minut uteliaaksi ja kävikin ilmi, että kustantaja Yliopistopaino (Helsingin yliopiston yliopistopaino) oli päättänyt tehdä kulttuuriteon ostamalla kaikkien loppuunmyytyjen pääteosten kustannusoikeudet ja julkaisemalla niistä uusintapainoksina kuusi teosta.

kuolemaa aiheuttava. Mies tuli asiakkaaksi kuntoutustutkimukseen, jolloin me erityisammattinvalinnanohjaustoimiston työntekijät pyrimme pohtimaan hänen kanssaan erilaisia koulutusmahdollisuuksia. Hän istui työhuoneessani ja näki pöydälläni valtavat paperipinot itsestään. Niin sanottuja potilasakteja oli kolme ja ne pursuivat paperia. Hän katsoi niitä kauhistuen ja kysyi: "Ovatko nuo minusta?" En voinut kuin myönnellä, koska akteissa oli nimikin päällä isoin kirjaimin. Kaduin ensin, että olin jättänyt ne esille, mutta niin oli tapana toimia. Toisaalta asiakkailla oli myös oikeus tietää, mitä asiakirjoja heistä oli hankittu. Nuo pursuavat paperipinot välissämme nuori mies huokasi: "Jos ne olisivat edes joskus olleet kiinnostuneita minusta, mutta kun ovat olleet aina kiinnostuneita vain taudistani." Kyse on yksittäistapauksesta, mutta sittenkin. Työkokeukseni perusteella tiedän, ettei kyse ole ainutkertaisesta tilanteesta, valitettavasti. Sipilä (1985, 125–126) on kuvannut samaa ilmiötä, eli mitä on olla terveydenhuollon kohde-esine; mitä on "tulla nimitetyksi umpisuoleksi joko suomeksi tai latinaksi".

Kysymys kuuluu: onko ihminen ainutlaatuinen ja jos on, mitä se tarkoittaa. Monella ihmisellä on omasta ainutlaatuisuudestaan vahva intuitio, väittää Rauhala (1998, 22) ja uskon noin olevan. Rauhalan (1984, 109) mukaan tajunta on "fenomenologisessa katsannossa" inhimillisen kokemisen kokonaisuus. Kokeminen on sitä, että "ihmisessä oivaltuu tai hänelle ilmenee jokin mieli (saks. Sinn, engl. sense) todellisuuden ilmiöistä, asioista tai objekteista sekä myös omasta kehosta" (mt. 109). Sanaa mieli käytetään tällöin tarkkarajaisesti yleiskielestä poiketen. Mielellisyys on tajunnan perusluonne eli olemus (mt. 110). Mieli ja merkityssuhteet liittyvät kiinteästi toisiinsa. Merkityssuhteet ovat jatkuvassa muuntumisen tilassa (mt. 11).

Koska merkityksillä ei ole "mitään syytä" (Rauhala 1992, 97), ei niitä voi Rauhalan mielestä "parhaalla mahdollisella tavalla" tarkastella "kausaalisuhdetta edellyttävästi". Tarkennus parhaalla mahdollisella tavalla on mielestäni hyvin tärkeä. Rauhala tarkoittaa sitä, ettei lineaarinen ajattelu toimi merkitysten kohdalla siten kuin kausaalilogiikka edellyttäisi eli asiat seuraavat toistaan. Rauhala ilmaisee tämän sanomalla, etteivät merkitykset "ketjuunnu neutraalilla tavalla, kuten helmet, joita voidaan pujottaa samaan nauhaan millaisia tahansa ja missä järjestyksessä tahansa" (mt. 97).

Rauhalan käsityksen mukaan merkitysten synty voidaan ymmärtää siten, että ihmisen elämäntilanteessa tai kehossa on olemassa jokin aihe (objekti, ilmiö, asia, asiantila), josta tarjoutuu tajunnalle mieli eli se antaa ihmiselle jonkin merkityksen. Merkitykset liittyvät ihmisen maailmankuvassa toisiin merkityksiin harmonisesti tai ristiriitaisesti. Olennaista on tajunnan historiallisuus, uusien merkitysten tulkintaan vaikuttavat aikaisemmat merkitykset. (Rauhala 1992, 97.)

Ovatko merkitykset syitä, merkityksessä causa, aiheuttaja eli syy, syyllinen vai jotain muuta, on vaikea kysymys. Onko jokin niistä kuitenkin välttämätön eli siinä merkityksessä syy? Rauhala (1998, 37) kuvaa tätä hyvin sanomalla tiedostamisen olevan sitä, että "maailmankuvassa avautuu paikka uudelle merkitykselle". "Ymmärrämme silloin jotakin paremmin." "Kun uusi merkitys tiedostuksessa loksahaa paikalleen merkitysverkkoihin, koetaan usein niin sanot-

tu ahaa-elämys." (Mt. 37.) Kyse on syystä siinä merkityksessä kuin abduktiivisessa ajattelussa ylipäätään voidaan ajatella olevan kyse syistä. Kyse on enemmän oivalluksista. Rauhala ajattelee käsittääkseni niin, että oivalluksia on vaikea selittää ja siksi niitä ei selitetä syillä siten kuin luonnontieteellisiä asioita. Tiedostamisprosessin dynamiikkaa on vaikea selvittää. Tätä työtä Rauhala (1998, 37–38) katsoo esimerkiksi Freudin tehneen.

Rauhalan ajattelun taustalla ovat ennen kaikkea Edmund Husserl ja Martin Heidegger. Suomalaisista filosofeista hän itse kiittää (esim. Rauhala 1992, 5) Erik Ahlmania ja Sven Krohnia, "ihmisen ongelman ja ihmisen henkisyyden suurmestareita". Teoksen *Henkinen ihmisessä* (Rauhala 1992) tausta-ajatteluun vaikuttaa hyvin selkeästi ja näkyvästi Eino Kaila, jonka nimi toki on tekstissä (mutta ei yhtään teosta kirjallisuusluettelossa; opit oli siis omaksuttu niin monelta taholta, varmasti myös Kailan luennoista). Hyvin mielenkiintoinen on se oivallus, josta Rauhala antaa kunnian Kailalle. Suomen kielessä on kaksi sanaa tajunta ja tietoisuus, kun englannissa, saksassa ja ranskassa on vain yksi sana. Kaila teki jaottelun a) tajuton b) tajuinen ja sen alalajeina tiedostamaton ja tietoinen. Nämä ovat adjektiiveja ja se on tärkeää, koska "siten ne eivät herätä mielikuvaa jostain reaalisesta organisaatiosta tai järjestelmästä" (Rauhala 1998, 39). Mutta koska sana tajuinen ei ole kielellisesti luonteva, päättyy Rauhala käyttämään myös muotoa tajunta.

Rauhalan (1998) mukaan olennaista on se, että intentionaalisuutta on kahdenlaista: on tajunnan intentionaalisuutta ja kehon operatiivista intentionaalisuutta (ks. myös Värri 1999). Elinjärjestelmillä eli orgaanisilla prosesseilla on oma operatiivinen intentionaalisuutensa, jos käytetään Husserlin sille antamaa nimeä (Rauhala 1998, 32). Merkitykset ovat aina ei-aineellisia ilmiöitä eli ne edustavat reaalisia ilmiöitä. Tajunta toteutuu mielellisissä sisällöissä eli noemoissa (noema = mieli). Mieli on kokemussisältö. Tämä on tajunnan intentionaalisuutta ja se on aivan eri asia kuin operatiivinen intentionaalisuus. "Ero näiden intentionaalisuuden tyyppien välillä on siten loogisesti ehdottoman jyrkkä ja kumoutumaton" (Rauhala 1998, 32). Jos yrittäisin koostaa Rauhalan ajattelun yhteen lauseeseen, se olisi juuri tuo. Rauhala toteaa jo Aristoteleen neuvoneen viisaasti: "Menetelmät on sovellettava ongelmien mukaan" (Rauhala 1998, 81). Humanistiset tieteet tutkivat keskeisesti merkityksen ongelmaa ja niille tulee kehittää omat tieteellisyydskriteerinsä. "Ei ole järkeä mitata niiden tieteellisyyttä luonnontieteiden eksaktiusmittareilla" (mt. 81). Koeasetelma on tärkeä eksaktiusmittari erilaisissa luonnontieteissä, mutta sen soveltuvuus humanistisiin tieteisiin, on kiistanalainen kysymys.

Situationaalisuus käsitteenä ei ole Rauhalan (1998) tekstissä enää yhtä keskeisessä asemassa kuin aikaisemmissa julkaisuissa, erityisesti teoksessa *Ihmiskäsitys ihmistyössä* (1983), joka lienee hänen luetuimpia teoksiaan. Rauhala (1998) käy mielenkiintoisen ja asiaa paljon miettineen ihmisen keskustelun todellisuuden ykseydestä ja moneudesta. Teema voidaan jakaa karkeapiirteisesti kolmeen ryhmään: ykseyttä eli monismia, dualismia ja moninaisuutta puoltaviin tulkintoihin. Ykseys on voitu ymmärtää neutraalina olomuotona, jolla on kaksi kuvausaspektia. Näin ovat ajatelleet Rauhalan (mt. 15) mukaan William

James ja Bertrand Russell. Henki on monismin muoto monissa itämaisissa filosofioissa. Henki on siis alkuperäisempi. Länsimaisen ajattelun yleisimmin hyväksytty monismin muoto on taas ollut tulkinta aineesta tosioleavana. Tavallisempaa kuin materialistinen monismi on länsimaissa ollut ajattelu dualismin ja pluralismin kautta. Mutta moninaisuusajattelunkin taustalla on usein ollut dualismi, sanoo Rauhala (1998, 15), ja hän saisi tälle kannalleen paljon tukea nykykeskustelusta, jossa kartesiolaisuuden haamua pyritään (taas) kiivasti paljastamaan.

Monistisissa käsityksissä on oma mielekkyytensä, myöntää Rauhala (1998, 17). Olisi helpompaa, jos tuo "kiusankappale ihminen" voitaisiin palauttaa samankaltaisuuden ruotuun (mt. 16). Näin ei kuitenkaan voida tehdä, vaan lähtökohdaksi on otettava "kokonaisuus erilaisuudessa". Duaalisuus on kuitenkin siinä mielessä kumoutumaton, että henki ja aine ovat olemassa, ja aine mielellään muodossa fyysinen. Tajunta on emergentti eli laadullisesti uusi ominaisuus ja sen kautta todellisuuteen tulee "mullistava lisäpiirre". (Mt. 18–21.)

Terapeuttisen prosessin ymmärtäminen, arviointi ja erityisesti sen tuloksellisuuden arviointi on siis haastava kysymys. Emme pääse kovin pitkälle kysymällä, haastatteleamalla emmekä havainnoimalla. Vähäinkin terapeuttisen prosessin ontologinen tarkastelu osoittaa ihmisen henkisen tai tajunnallisen puolen tavoittamisen mahdottomaksi kausaalilogiikalla. Tajunnan perustava struktuuri on intentionaalisuus, väittää Rauhala (1974) Husserlia seuraten.

Rauhalan (1974) mukaan tajunnan sisällöllinen puoli on koettu maailma, yksilöllisellä tavalla koostunut kokonaisuus. Se muodostuu kaikesta, miten ymmärrämme todellisuuden. Se on jatkuvassa uudelleen organisoitumisen tilassa ja selkeyden aste vaihtelee. Koettu maailma rakentuu merkityssuhteista, joista vain vähäinen osa on kulloinkin tietoisia. "Psykoterapiassa saavutetaan tietoa tutkittavan koetusta maailmasta tutkijan koetun maailman avulla." (Rauhala 1974, 45.) Ymmärrän tämän ihan yksinkertaisesti niin, että vain sitä mitä ymmärtää, voi ymmärtää. Ymmärtämiseen liittyy jokin kokemuksellinen puoli, ilman sitä ymmärtäminen jää tyhjäksi, mykistyneeksi. Tässä on raja sekä terapeutin että tutkijan ymmärrykselle. Terapeuttisessa ymmärtämisessä kukaan toinen ei kuitenkaan voi asettua toisen eksistenssin paikalle, ei voi omata hänen ymmärtämisen ehtojaan, eikä lopulta ymmärtää häntä aidommin kuin hän itse.

Psykoterapia on autettavan kannalta hänen oman elämäntilanteensa ymmärtämisen selventämistä häntä varten. Tämä voi tapahtua Rauhalan (1974) mukaan ensisijaisen ja toissijaisen intentoinnin kautta. Toissijaista intentointia kutsutaan tavallisemmin reflektoinniksi ja nimenomaan reflektiovalmiuden ja -kyvyn lisääntymisen näen aktivoitumisen keskeisenä sisältönä. Reflektion tavoitteena on objektivointi, jolloin koettua maailmaa voidaan tarkastella ilmiönä tai asiana. Tämä on käsitteellisyuden ehto ja se suo ihmiselle vapauden. Voimme ajatella esimerkiksi "rakkautta tai vihaisuutta objektivoidun käsitteellisyyden avulla" (Rauhala 1974, 87) ja sillä tavalla saada niihin etäisyyttä. Ihmisen muutosprosessi on jatkuvasti etenevä dialektinen prosessi muuttuvan koetun maailman ja muuttuvan maailman ilmenemisen välillä. Muutos voi olla kerralla

hyvin vähäinenkin. Mutta vähäinenkin muutos tuottaa uutta muutosta. Tämä on olennaista, se on muutoksen moottori.

"(Subjektin) -- -- ulkopuolelta tulevat kriteerit muodostuvat helposti pakonomaisiksi, ellei niissä oteta huomioon sitä, mihin intentioiva subjekti omien ehtojensa pohjalta kussakin vaiheessa voi päästä" (Rauhala 1998, 88). Tämä on omaehtoisuuden tai todellisen asiakaslähtöisyyden idea. Autetuksi tuleminen tarkoittaa sitä, että "ihminen tulee kykeneväksi realisoimaan.-- -- vääristymiä ohjaamallaan dialektisella itseanalyysillä" (Rauhala 1974, 95). Valmiiksi kukaan ei tule tässä koskaan, kuten myös terapeutti Päivikki Viinisalo (1990, 187) korostaa. Terapian avulla on mahdollista saavuttaa järjestäytyneisyyttä, päämäärähakuisuutta ja vastuullisuutta sekä tietoisempia valintoja (Rauhala 1974, 96). Mutta objektivointi voi mennä myös liian pitkälle, varoittaa Rauhala (1974, 96). Tällöin voidaan menettää "ihmiselle arvokkaat kokemisen tilat: pyhyiden, kauneuden, onnellisuuden yms. tunnelmointi". Tavoitteena on tasapaino. Tuloksen arvoa ei voi mitata esimerkiksi "itsensä tutkimisessa saavutetun nokkeluuden tai tiettyjen empiiristen selitysten osaamiskriteerien kautta. Saavutettu kehityksen aste voidaan nähdä "dialektisen prosessin helppoutena ja intentioimisen tasojen suhteellisen ristiriidattomana rinnakkaiselona." (Rauhala 1974, 96.)

Rauhalan ajattelu, yhä karttuva elämäntyö olisi kokonaisuutena ison tutkimuksen aihe. Olen tässä ottanut siitä esiin vain joitakin teemoja, jotka olen kokenut omalle ajattelulleni tärkeäksi¹³⁷.

9.3 Tajunta ja sen kaksitasoisuus – tasojen erottamisen tärkeys

Niemelän ja Rauhalan edellä esitellyissä ihmiskäsityksissä on *tajunta* yksi keskeinen ja usein esiintyvä käsite. Tajunnan ja tietoisuuden suhde on toinen mielenkiintoinen kysymys. Filosofi Seppo Sajama (1995, 18) toteaa, että tietoisuudesta puhuminen on usein hämää, koska sanaa *tietoinen* voidaan suomen kielessä käyttää ainakin *kolmella tavalla*: tietämisen, tajunnan ja itsetajunnan merkityksissä. Tietämisestä on kyse esimerkiksi silloin, kun joku sanoo olevansa tietoinen jostain eli hän tietää jotain. Toiseksi tietoinen voi olla sanan tajuinen synonyymi, ihminen oli tietoinen eli tajuissaan vaikkapa leikkauksen aikana.

Filosofisesti kiinnostavin sanan tietoinen merkitys on itsetietoinen eli itse-tajuinen. Tässä suhteessa ihminen eroaa eläimestä, ihminen tietää, että hän tietää. Suomen kielessä sana itsetietoinen tarkoittaa kuitenkin muuta kuin tietoisuutta itsestään kokemuksen subjektina. Itsetietoinen tarkoittaa omanarvontuntoista, jopa ylimielistä ja pöyhkeää. Englannin sana selfconscious tarkoittaa lähes päinvastaista: noloa, vaivaantunutta. Sanalla tietoisuus on siis kolme merki-

¹³⁷ Rauhalan ajatukset olivat tärkeitä 1980-luvulla aloittaessani työni ammatillisen kuntoutuksen sosiaalityöntekijänä ja sitten ohjatessani sosiaalityön opiskelijoita heidän opinnoissaan. 2000-luvulle tultua koin tarvetta palata uudelleen hänen ajatteluunsa pohtimaan niitä kysymyksiä, joiden ratkaisuyrityksiin en ollut löytänyt riittäviä vastauksia nuorempana. Vanhempana syntesoinnin tarve kasvaa, kertoo meille kehitypsyloginen tutkimus.

tystä: tajunta, tietäminen ja itsetajunta. Niiden välillä on riippuvuussuhde, kun tietää jotain, on myös tajuissaan ja myös itsestään tietäjänä tietoinen. *Tajunta on kaikista perustavin.* (Sajama 1995, 17–20.)

Oleennaista on tajuta, että tajunta on kaksitasoinen käsite, se kuuluu ontologisesti kahteen luokkaan tai kahteen tasoon. Rauhala on kuvannut tätä ajatusta teoksessaan Ihmisen ainutlaatuisuus (Rauhala 1998). Hoitotyön tutkija Anneli Sarvimäki (1986) on myös tehnyt tutkimusta tajunnan kaksitasoisuudesta. Kasvatustoiminta osallistuu kulttuurin luomiseen, kulttuuri ei ole mikään tuote, jonka joku voi valmiina siirtää, vaan kulttuuri käy läpi jatkuvaa luomista, väittää Sarvimäki (1986). Näin ajatellen kulttuuri on tavoitteellista toimintaa, jossa tavoite tarkentuu prosessin myötä, tavoite ei ole ennalta tarkkaan määriteltä, luovan subjektin intentio eli aikomus voi muuttua ja vaihdella toiminnan aikana. Tämä on sen pulman ydin, joka liittyy vaikkapa aktivointisuunnitelmaan. Kärjistäen sanottuna suunnitelmia ei oikeastaan edes tarvittaisi, jos jo varmasti voisimme tietää, mikä lopputulos – ei siis lopputuote – on. Tästä muodostuu aktivoinnin *kaikista suurin paradoksi*. Aktivointisuunnitelman (ks. liite 2) tekemisen tavoite on minun ymmärrykseni mukaan tukea ihmistä johonkin uuteen, joihinkin sellaisiin suuntiin elämän suunnittelussa, joihin hän ei ole kyennyt aikaisemmin kulkemaan tai ainakaan ei ole saanut suunnitelmilleen mitään tukea.

Minä käsitän siis aktivoitumisessa olennaiseksi ytimeksi luovuuden ja prosessin avoimuuden open-ended-ajattelun mukaisesti. Sarvimäen (1986, 168) mukaan taiteen lisäksi, joka on aina luovaa, luovia toimintoja ovat myös tieteellinen toiminta, kasvatusta, hoitaminen ja yhteiskunnallinen toiminta. Tästä samasta erottelusta on kyse, kun Suomen kulttuurielämässä syntyi vuoden 2004 lopulla keskustelu siitä, onko esimerkiksi elokuva taideteos vai tuote (Honkasalo 2004). Jos luova elementti katoaa, tulee teoksesta tuote.

Yksilön kannalta katsoen yksilön tajunta eli Sarvimäen (1986, 168) määrittelyn mukaan ”sisäinen maailma” muodostaa kulttuurin luomisen ja yhteiskuntaan osallistumisen kannalta yhden lähtökohdan, jota hän tarkastelee tarkemmin. Myös sosiaaliset ja taloudelliset tekijät ovat välttämättömiä, mutta kasvatustehtävän kannalta ne eivät ole keskeisiä. Näin ihmistä voidaan lähteä kuvaamaan toimintajärjestelmänä, jota ohjaavat kognitiiviset käsitykset maailmasta ennen ja nyt sekä tulevaisuudessa ja lisäksi arvojärjestelmä. *Liikellepanevia voimia ovat tahto, intressit, tavoitteet ja kapasiteetit eli voimavarat ja taidot.* Sarvimäki (1986, 168) yhdistää tämän osan tajunnasta Popperin jaotteluun tajunta II eli symbolitajunta. Popperin jaottelua noudattaen ihmisen tajuntaan kuuluvat myös aistimukset ja emootiot, jotka Popperin jaottelussa sanotaan tajunnaksi I tai aistimustajunnaksi. Lisäksi ihmisen toimintaa ohjaa ihmisen psykofyysinen organismi ja sen prosessit. Ihminen saa informaatiota ympäristön lisäksi omasta itsestään ja omasta toiminnastaan. Ihminen toimii sekä suhteessa ympäristöön että itseensä.

Popperin mallissa, johon Sarvimäki tuossa viittasi, todellisuuden perusulottuvuudet jaetaan kolmeen luokkaan eli fysiikan ja kemiallisten prosessien mukaan toimivaan maailmaan 1, yksilön subjektiivisten kokemusten maail-

maan 2 ja ihmisen itsensä tekemään maailmaan 3, kiteyttää Pekka Kuusela (1996, 30). Ilkka Niiniluoto (1990) on esittänyt oman kehittelynsä Popperin mallista¹³⁸. Hän sanoo esittävänsä Popperin teorian *järkevän ytimen*.

Toiminnan teoriaa pohdittaessa olennainen on Niiniluodon (1990, 24) kehittäminen Popperin mallin pohjalle tekemä erottelu teon ja käyttäytymisen välisestä suhteesta. Itse puhuisin mieluummin vielä tarkemmin toiminnasta teon, tekemisen sijasta. Ajatus kulkee seuraavasti. Pelkkä teko ja käyttäytyminen, josta esimerkkinä on kynän liikuttaminen paperin päällä, on maailmaan 1 kuuluva tapahtuma, joka koostuu ruumiin liikkeistä. Tekeminen on Niiniluodon (1990) mukaan käyttäytymistä, joka kuuluu maailmaan 2 eli siihen liittyy aikomus. Mikäli kirjoitetaan esimerkiksi pankkishikki tai yhdistyksen nimi, on kyseessä maailman 3 tapahtuma eli teko tai tekosarja, joka on kulttuuritapahtuma. Niiniluodon (1990, 24–25) mukaan sosiaaliset instituutiot ovat esimerkkejä maailman 3 elementeistä, niihin ei liity mitään erityistä fysikaalista objekta, mutta vaativat toki "tukea" maailmoista 1 ja 2. Esimerkkinä Niiniluoto käyttää yhdistystä, tässä tapauksessa Suomen Filosofista Yhdistystä. Yhdistys ei esimerkiksi muutu toiseksi, vaikka sen jäsenistö vaihtuu.

Kun sovellan yllä olevaa työttömyyteen, voimme ajatella tilannetta, jossa aktiivointikurssiin osallistuva työtön ihminen on masentunut. Hänen tilannetta voidaan katsella "monilla silmälaseilla". Lääketieteen tai hoitotieteen edustajat voivat tarkastella masennusta hoidettavana diagnoosina, jota aletaan lääkittää eli tällöin ollaan maailmassa 1. Mutta masennus "on" myös tajunnassa, ajattelussa, mielessä, kokemuksessa eli maailmassa 2. Lisäksi se vaikuttaa maailmassa 3 eli ihmisen luomassa maailmassa, jossa ihmisellä on rooleja. Sama ilmiö, kuten masennus ja työttömyys, voi ilmetä esimerkiksi syrjään jäämisenä, eristäytymisenä ihmisistä, vetäytymisenä pois sosiaalisesta kanssakäymisestä ja toiminnasta. Kaikkea tätä on kuvattu työttömyyden seurauksina.

Tämän tutkimuksen kannalta on olennaista, että Rauhalan ajattelun mukaan ihmistä tulee auttaa lähtien siitä olemassaolon muodosta, josta syy (sana jota Rauhala ei itse fenomenologisperäisen ajattelunsa pohjalta käytä) on peräisin. Työttömyys on yhteiskunnallinen, sosiaalinen ilmiö, ei sosiaalipatologiaa (Rauhala 1983, 117). Työttömyys on maailman 3 asia ja sen hoitaminen maailman 1 keinoin, on jo ontologisesti ontuva ajatus. Mutta josko ilmiö onkin yksilön tasolla pitkittyessään usein myös maailmaan 1 kuuluva ilmiö, samoin maailmaan 2 kuuluva ilmiö, kuten vaikkapa alentunut käsitys omasta itsetunnosta, itsearvostuksesta ja subjektiivisesta työkyvystä eli nimenomaan myös tajunnan tila. Mitä tällöin pitäisi tehdä, mitä on oikein tehdä? Onko oikein todeta vain, että kyseessä on rakenteellisen tason eli maailman 3 asia, jolle emme nyt tässä yhdessä psykologin, työvoimaneuvojan tai terveydenhoitajan ja päihdeterapeutin vastaanotolla voi tehdä mitään. Ovatko pääosin kliinisellä, yksilötasolla, toimivat ammatit jääneet hampaattomiksi? Vai voidaanko ajatella, että terapia, kaikki terapeuttiseen interventioon tähtäävä työ onkin työtä, jolla on vallanku-

¹³⁸ Niiniluoto on sanonut ihan suoraan, että hän on *selventänyt* Popperin ajattelua. On totta, että Popperin alkuperäinen teksti (ks. Popper & Eccles 1977) on vaativa, ainakin itseni kaltaiselle filosofian opintojen aloittelijalle.

mouksen luonne? Nimenomaan niin on, jos näemme ihmisen auttamisen emansipatorisena toimintana: hänen elämänhallintansa tukemisena, elämänhallinnan lisääntymiseen tähtäävänä tukena. Kannattaa myös huomata, että terapeutti tarkoittaa alun perin taistelutoveria, huomauttaa ranskalainen psykoanalyytikko Jean-Max Gaudillière (2004, 99).

Jos auttamisen eetos on oikeudenmukaisuus ja ihmisen paras (elämänasenne, jonka etsintää voi kuvata sanalla humanismi, ks. von Wright 1981, 11) niin se velvoittaa jo sinänsä edes yrittämään emansipatorista toimintaa. Tavoite voi olla tietysti myös muu, kuten yhteiskunnallinen kurinpito, alistaminen, työhalukkuuden kontrollointi tai esimerkiksi eläkelaitoksen intressi alentaa työkyvyttömyyseläkkeelle pääsevien määrää. Tilanne on harvoin näin mustavalkoinen ja ilmeinen; se on paljon kätkeytympi ja hienovaraisempi. Työntekijöitä ohjataan mitä erilaisimmin tavoin. Aktivointisuunnitelmien määrä ja laatu voisi olla vaikkapa yksi tulospalkkauksen osa. Mitä enemmän aktivoivilta ne näyttäisivät, sitä parempia ja parempiin bonuksiin oikeuttavia ne olisivat. Olen kuullut vielä räikeämpiäkin esimerkkejä, eräät niistä työvoimatoimistojen johtajien kertomina. Jos pitkäaikaistyöttömyyden katkaisu oli yksi kriteeri, jolla saattoi ansaita kolmannentoista kuukauden palkan, niin sen hankkiminen oli aika helposti tehty, kerrottiin minulle.

Palaan Sarvimäkeen ja tajunnan kaksitasoisuuteen. Olennaista on Sarvimäen (1986) mukaan ihmisen toiminnan kuvaaminen kahdella tasolla eli tasolla yksi, jossa ihminen toimii suhteessa itseensä, tajunnan ollessa organismin osa, ihmisen toimintaa ohjaa hänen käsityksensä ja arvonsa koskien maailmaa. Toisella tasolla ihmisen toimintaa ohjaa hänen käsityksensä ja arvonsa koskien häntä itseään. Olennoille, joita kutsutaan *persooniksi*, ovat luonteenomaisia useamman tason toivomukset, halu, tahto ja niin edelleen. Persoonalle on olennaista esimerkiksi se, että hän voi toivoa, ettei toivoisi sitä mitä toivoo. Näin voidaan ymmärtää ihmistä *vapaana olentona*. Ihminen persoonana ei ole ensimmäisen tason tai välittömän tahdon ja halun "orja", ihminen voi persoonana tarkastella itseään toiselta tasolta ja hän saattaa muuttaa tavoitteitaan ja toimintaansa. Persoonana ihminen on *vastuullinen olento*, kykenevä suunnittelemaan tulevaisuuttaan ja toimimaan järkiperaisesti.

Kasvatus- ja koulutustoiminnassa olennaista on luova yhteistoiminta, toiminta on luovaa siinä mielessä, ettei opettaja tai opiskelija pysty "tarkkaan kuvaamaan millaiseksi persoonaksi hän tulee kehittymään". Kasvatuksen sisäisen järjen Sarvimäki (1986) näkee olevan Habermasin tunnetuihin toimintatyyppeihin viitaten kommunikatiivisessa interaktiossa, jossa kumpikaan subjekti ei yritä kontrolloida toisen toimintaa. He yrittävät ymmärtää toinen toisiaan, laajentaa ja syventää sekä omaa että toisen henkilön ymmärtämistä. Nykykeskustelussa tätä kutsutaan dialogiseksi kommunikaatioksi (esim. Mönkkönen 2002).

Sarvimäki (1986, 171) ei kiellä kasvatuksen kokonaisuuteen sisältyvän myös instrumentaalisia ja strategisia piirteitä. Kuitenkin esimerkiksi oppimistulosten sijaan hänen mielestään kasvatuksen ja koulutuksen luonnehtiminen kommunikatiiviseksi interaktioksi on hedelmällisempää. Myös "opettaja-osapuoli joutuu koko ajan laajentamaan omaa ymmärtämistään ja ottamaan

kantaa edustamaansa elämänmuotoon” joten hänkin kehittyy jatkuvasti tai hänen pitäisi, sanoo Sarvimäki (1986, 171). Olen kuullut monen kokeneen sosiaalityöntekijän kuvaavan samanlaista kokemusta omassa työssään. Työ palkitsee paitsi huonolla palkalla, myös sillä, että ihminen tuntee itse kasvavansa sen myötä¹³⁹.

¹³⁹ Eräs sosiaalityöntekijästä sosiaalijohtajaksi hiljattain siirtynyt henkilö kuvasi minulle sitä ristiriitaa, jonka hän oli kokenut työn sisällön muuttuessa vähemmän kiinnostavaksi, mutta palkan niin paljon paremmaksi: hän vaihtoi työtä (Työpäiväkirja 14.11.2005).

10 HYVÄN KÄSITE

Avaan tässä luvussa von Wrightin¹⁴⁰ pohdintaa hyvän käsitteestä. Georg Henrik von Wrightin analyysi hyvän käsitteestä jatkaa Niemelän ja Rauhalan aloittamaa hyvän olemusta kuvaavan käsitteen etsintää. Tarkastelun voisi suorittaa myös toisinpäin, sillä von Wrightin analyysi hyvästä on historiallisesti vanhempaa perua kuin Rauhalan ja Niemelän tekstit, mutta hyvä-analyysin soveltaminen, hyödyntäminen sosiaalityön tutkimukseen ja laajemmin ihmisten kanssa tehtävän aktivointityön tutkimukseen on kuitenkin uutta.

Hyvän käsitteen tarkastelulla tähtään nyt siihen, että voisimme jatkossa aikaisempaa jäsentyneemmin keskustella siitä, millaiseen hyvään ihmisten kanssa tehtävä auttamistyö tai vastaavat pyrkimykset ylittäään pyrkivät.

Von Wrightin teos *The Varieties of Goodness* ilmestyi kirjana vuonna 1963. Kirja perustui tekijänsä vuosina 1959 ja 1960 St. Andrewsissa Skotlannissa pitämiin Gifford-luentoihin joiden otsikkona oli "Norms and Values". Luennoista on ilmestynyt toinenkin teos *Norm and Action* (1963). Tekijä pohtii vuonna 2000 päivätyssä *Varieties*-kirjan suomenkielisen laitoksen esipuheessa (von Wright 2001) miten erilainen oli ollut näiden kahden kirjan "vastaanotto ja myöhempi vaikutus". *Norm and Action* -kirja herätti runsaasti keskustelua ja se loi käytännölliseen filosofiaan kaksi uutta erikoisalaa eli deonttisen logiikan (normatiivisten käsitteiden formaalin teorian) ja teon tai toiminnan käsitteen logiikan.

Mutta *Varieties*-kirjalle kävi toisin, toteaa filosofi itse. Vaikka se otettiin suopeasti vastaan ja sitä myytiin ja luettiin, niin sen vaikutus "aiheensa myöhempään kehitykseen" oli "vähäinen, joskaan ei olematon". (von Wright 2001, 5.) Vuonna 2000 asiaa tarkastellessaan von Wright kuitenkin löytää teosten "kohtaloille" selityksiä sodanjälkeisten vuosikymmenten logiikan ja filosofian valtavirroista. Ensimmäinen teos, *Norms and Values* osui niin sanotusti hyvään saumaan: se nosti esiin teemoja, jotka sopivat logiikan ja loogisanalyttisen filosofian loistokauteen. Analyttisen filosofian piirissä ja hengessä harjoitetulle

¹⁴⁰ Georg Henrik von Wright (1916–2003) on yksi Suomen kaikkien aikojen tunnetuimmista filosofiista.

etiikalle ja moraalifilosofialle tunnusomaista oli etiikan ja metaetiikan erottelu, joista jälkimmäinen on käsiteanalyysia. Käsiteanalyysi on eettisesti "neutraalia" eikä ota kantaa varsinaisiin arvokysymyksiin, luonnehtii akateemikko. Kannanotot kuuluvat sitten etiikalle ja sen kannanotot ovat "normatiivisia", eivät "neutraaleja". Käsiteanalyysin kohteita ovat esimerkiksi moraalisten sanojen, kuten "hyvä" ja "paha" käyttö kielessä.

Sitten, vuonna 2000 tulee jo iäkkään filosofin oma arvio elämäntyöstään. Vaikka *Varieties*-kirja edusti sanan "hyvä" käsitteellistä tutkimusta

"-- -- en itse voinut hyväksyä erottelua etiikan ja metaetiikan kesken. Luultavasti osittain tästä syystä kirjani joutui syrjään aikansa kehityssuunnista. Se ei edustanut "filosofista logiikkaa" eikä myöskään "metaetiikkaa". Myös sen suhde esianalyttisen filosofian klassikoihin on erikoinen. Esimerkiksi Aristoteleen, Kantin, Humen tai John Stuart Millin etiikka on pitkälti käsiteanalyttistä mutta ei kuitenkaan moraalisesti neutraalia. Se tavoittelee eettisten peruskäsitteiden, kuten hyvän ja velvollisuuden, "olemusta" eli oikeaa käyttöä. Näin ollen se on samanaikaisesti sekä käsiteanalyttistä että normatiivista. *Minä en näe tässä mitään ristiriitaa.*" (von Wright 2001, 6-7; kurs. TK)

Akateemikko siis analysoi olleensa vuosikymmenten mittaan vallitsevassa filosofiakeskustelussa sekä myötä- että vastavirrassa. Kun on uinut myötävirtaan, on ollut mukana vaikuttamassa keskusteluun. Vastavirran työ *Varieties* ei tuottanut samaa vaikutusta. Mutta sittenkin tekijä luonnehtii sitä myös kaikista kirjoistaan parhaaksi: "niin olen joskus sanonut". Ja vuonna 2000 hän haluaa jatkaa, ettei tiedä, onko tuo totta. Hän tarkentaa lähinnä tarkoittaneensa sitä, että kirjoittaminen sujui vaivatta ja oli kirjoittajalle itselleen jännittävä tehtävä¹⁴¹.

Von Wright luonnehtii teostaan *Varieties*¹⁴² *etiikan esikäsitteiden tutkimukseksi*, jonka nimeksi olisi sopinut *Prolegomena to Ethics*, mutta Kant oli jo käyttänyt sitä vuonna 1782. *Varieties*-kirjan tarkoitus on "kartoittaa hyvän ja sen sukulaiskäsitteiden moninaista käyttöä kielessä". Hyvän muunnelmiin kuuluu valtava kokonaisuus. Siihen sisältyy:

- keinojen tehokkuus suhteessa päämääriin ("hyvä veitsi")
 - suorituskyvyn paremmuus ("hyvä šakinpelaaja")
 - ruumiimme elinten kuntoisuus ("hyvät silmät", "hyvät keuhkot")
 - nautinnon mielihyvä ("maistuu hyvältä")
 - viihtyvyys ("hyvä olla")
 - mukavuus, onnellisuus, hyväntekeväisyys, hyveellisyys ja niin edespäin."
- (von Wright 2001, 7.)

Von Wright huomauttaa, etteivät monetkaan hyvyyden muunnelmista ole sanan "hyvä" johdannaisia. Luettelosta puuttuu kokonaan moraalinen hyvä ja tämä johtuu von Wrightin mielestä siitä, ettei moraalinen hyvyys ole hyvyyden

¹⁴¹ Uskaltaisin väittää, että tuo on selkeä flow-kokemuksen luonnehdinta (ks. Csikszentmihalyi 2002). Flow tarkoittaa tilaa, jossa sanonnan mukaisesti työ sujuu kuin tanssi.

¹⁴² Käytän omassa tekstissäni pääosin suomenkielisiä laitoja, jonka nimi on Hyvän muunnelmat (von Wright 2001). Suomennos Vesa Oittisen.

itsenäinen laji, vaan se on ”useampien, tapauskohtaisesti vaihtelevien lajien yhdistelmä”. Moraalista hyvyyttä voidaan kuvata yksittäistapauksissa¹⁴³, mutta sitä ei voida määritellä yleispätevästi. Siihen sisältyy eri osatekijöitä, kuten eudaimonistinen eli onnellisuutta tähdentävä aristoteelinen osatekijä, toiseksi hedonis-utilitaristinen aines ja kolmanneksi velvollisuutta korostava deontologinen kantilainen aines. (von Wright 2001, 7–8.)

Von Wright haluaa kutsua tutkimusotettaan *käsitteiden tutkimukseksi*. Hän ”hyväksyy” sen muotoilun, että käsitetutkimus tutkii sanojen ja ilmausten merkityksiä, ei itse olioita ja asiainiloja. Käsitetutkimuksen kimmokkeena on hämmennys, jota koetaan sanojen merkityksen suhteen. Filosofi on harvemmin kiinnostunut yhdestä käsitteestä, yleensä liikutaan käsitteentäällä. Etiikan kannalta relevantit käsitteet voidaan jakaa kolmeen pääryhmään: arvokäsitteisiin, normatiivisiin käsitteisiin ja kolmanneksi inhimillisen teon ja toiminnan kannalta relevantteihin käsitteisiin. Toiminnan kannalta tärkeitä käsitteitä ovat valinta, harkinta, aikomus, motiivi, aihe ja tahto. Joskus näitä kolmannen ryhmän käsitteitä kutsutaan psykologisiksi, mutta von Wright ehdottaa – kuten johdantoluvussa jo ohimennen mainitsin, että koska mainitut käsitteet viittaavat ihmiseen kokonaisuutena, niitä olisi aiheutta kutsua antropologisiksi käsitteiksi ja sanoa niiden tutkimusta *filosofiseksi antropologiaksi eli filosofiseksi teoriaksi ihmisestä*. Tällä jaottelulla psykologisiksi käsitteiksi jäisivät ihmisen kykyihin, kuten havaitsemiseen, muistiin ja ajatteluun liittyvät käsitteet. (von Wright 2001, 27–31.)

Erittäin olennaista on se, että moni käsite tai käsiteryhmä voi sijoittua edellä mainittujen kolmen ryhmän välimaastoon tai käsitteellä voi olla sijaa kahdessa tai kaikissakin ryhmissä (von Wright 2001, 31). Tämä on mielestäni Varieties-teoksen keskeisin kohta. Kun kolme etiikan kannalta erilaista ryhmää sekoitetaan niin, ettei tuota erottelua nähdä, syntyy pahoja tai huonoja (ryhmän yksi mukaan), tai epäoikeudenmukaisia (ryhmän kaksi mukaan), tai huonosti toimivia (ryhmän kolme mukaan) jäsenyyksiä käsitteistä – ja mikä olennaisinta – myös käsitteiden takana olevista ilmiöistä. Keskustelussa esimerkiksi sosiaalityön, sosiaalipalvelujen tai hyvinvointipalveluiden laadusta tai vaikuttavuudesta von Wrightin erotteluja on käytetty hyvin vähän tai ei lainkaan. Mitä hyvää me esimerkiksi hyvinvointipalveluilla haluamme tuottaa tai edistää? Mikä on hyvän este tai hyvän vaje, onko se teknistä vai moraalista: onko se siis jotain huonoa tai jotain pahaa?

Von Wright (2001) jatkaa tarkasteluaan toteamalla, että on olemassa käsitteitä, joilla on yhtäläisyyksiä sekä ryhmän yksi eli arvokäsitteiden ja ryhmän kaksi eli normatiivisten käsitteiden, kanssa. Esimerkiksi oikean ja väärän käsitteet sekä oikeudenmukaisuuden ajatus ovat tällaisia käsitteitä. Ne voidaan ymmärtää sekä moraalisisessa mielessä, jolloin ne liittyvät hyvään ja pahaan ja

¹⁴³ Kysyn, liittyykö tämä väite jotenkin keskusteluun, jota niin usein on käyty sen teeman ympärillä, ettei esimerkiksi sosiaalityön eettisiä ohjeita tai vastaavia voida tehdä yleispätevästi, vaan niitä on aina harkittava yksilökohtaisesti? Kysymykseen voi vastata sanomalla, ettei etiikka voi koskaan olla yleispätevää, se edellyttää aina harkintaa. Tämä on yksi syy siihen, miksi olen seurannut lievää suuremmalla kauhulla intoja ”seuloa, löytää, monistaa ja levittää” niin sanottuja hyviä käytäntöjä (EU-kielellä best practices).

niille tulee tällöin "arvoon liittyvä sävy". Ne voidaan ymmärtää myös puhtaan normatiivisesti eli "legaalisisessa" mielessä. On olemassa myös käsitteitä, jotka sijoittuvat ryhmien kaksi ja kolme väliin. Tällaisia ovat esimerkiksi mielihyvä ja onni ja niiden vastakohtat. Onko esimerkiksi mielihyvä psykologinen käsite vai arvokäsite, kysyy von Wright ja vastaa itse, että kyse on siitä, onko mielihyvä "naturalistinen" vai "ei-naturalistinen" olion tai asiantilan tunnusmerkki. (von Wright 2001, 32.)

Kolmas vaihtoehto on vielä se, että käsitteillä on sijaa jokaisessa kolmessa ryhmässä. Ennen kaikkea hyveen käsite on tällainen. Hyveen käsitteeseen liittyvät luonteenpiirteet kuten rohkeus, jalomielisyys, ahkeruus ja kohtuullisuus. Koska ne liittyvät luonteeseen, ne ovat psykologisia ja antropologisia käsitteitä. Sen lisäksi hyveillä on normatiivinen sävy, joka liittyy oikeaan toimintatapaan ja sen valitsemiseen. Kolmanneksi hyveillä on arvosävy, koska ne liittyvät hyveelliseen ja hyvään sekä paheelliseen ja pahaan ihmiseen ja elämään. (von Wright 2001, 32.)

Von Wright (2001, 32) haluaa korostaa, että on tärkeää tarkastella etiikkaa laajassa mielessä eli kaikkien kolmen käsiteryhmän laajuudella. Tämä voi tapahtua kahdella tavalla, joko "pystysuorassa" eli lähtien ihmisen tarpeista ja haluista tai "toimivan ihmisen erityisestä luonteesta". Silloin tulee kolmannen ryhmän eli antropologisen ja psykologisten käsitteiden selventäminen moraali-filosofian tärkeimmäksi välitavoitteeksi¹⁴⁴.

Moraalisen hyvän käsite ei ole loogisesti samalla tasolla instrumentaalisen eli välineellisen ja teknisen ja terveydellisen hyvän kanssa von Wrightin mielestä, vaan se on joko hyvän "toissijainen" muoto tai se ei ole hyvän muoto lainkaan (von Wright 2001, 47–48).

Ensimmäinen hyvän ryhmä on instrumentaalinen eli välineellinen hyvä tai hyvyys. Puhutaan hyvästä puukosta, kellosta ja muista työvälineistä. Puhutaan eläimistä, kuten hyvästä koirasta ja hevosesta, jotka on kesytetty ihmisen tarpeisiin. Samoin puhutaan hyvästä talosta, autosta tai vaikka satamasta. Puhutaan hyvistä tavoista tehdä jotain, kuten avata ovi, sijata vuode tai opetella runo ulkoa. On huomattava, että lauseesta ei kuitenkaan voi yksin päätellä, mitä hyvyyden muotoa milloinkin tarkoitetaan, se ilmenee vasta käyttöyhteydestä. (von Wright 2001, 34.)

Kun kyse on siitä, että joku on jossain hyvä, on kyse teknisestä hyvyydestä. Puhutaan esimerkiksi hyvästä juoksijasta, pelaajasta, kenraalista, puusepäästä, tiedemiehestä tai taiteilijasta. Se, missä ollaan hyviä, on jokin toiminta tai taito. Taito voi perustua "luonnon antamille lahjoille", mutta yleensä taitoa on harjoiteltava, jotta olisi hyvä. Rajatapauksina instrumentaalisen ja teknisen hyvyyden välillä von Wright pitää esimerkiksi hyvää myyntimiestä tai palvelijaa tai sotilasta. Hyvän suorituksen hyvyys on usein teknisen hyvän muotoa. (von Wright 2001, 34–35.)

¹⁴⁴ Tämä on erittäin lähellä sitä lähtökohtaa, josta tutkimuksellinen intressini alun alkuaan kimposi. Mistä on kyse, kun olemme kiinnostuneita toimivasta ihmisestä ja mitkä käsitteet ovat silloin keskeisimpiä teoreettisen analyysin välineitä.

Terveydellinen hyvä on sukua tekniselle hyvyydelle ja samalla se eroaa siitä "luonteenomaisella tavalla". Puhutaan ruumiin elinten ja tajunnan kykyjen hyvästä, kuten hyvästä sydäimestä, näkökyvystä tai muistista. Olennaista on yhteys kattavampaan käsitteeseen eli hyvään olemiseen tai hyvinvointiin. Kun joku on hyväksi jollekin, voidaan sitä nimittää "hyväatekeväksi". Lääke tekee hyvää sairaalle tai liikunta terveydelle tai lannoitus peltomaalle. Kyse on suotuisasta vaikutuksesta ja sen vastakohtana on haitallinen, vahingollinen, loukkaava ja paha vaikutus. (von Wright 2001, 35.) Olennaista on erottaa hyvän vastakohtina huono ja paha. Veitsi voi olla huono, terveyskin voi olla huono, itse asiassa myös lääke voi olla huono, jos sen vaikutus on huono.

Kun ajattelemme aktiivoinnin aihepiiriä, ei aina ole ollenkaan yksinkertaista osata sanoa, kummasta on kysymys, pahasta vai huonosta, hyvän vastakohtana. Onko esimerkiksi hyvän sosiaalipalvelun, sanotaan vaikkapa toimeentulotukipäätöksen, vastakohta huono päätös? Jos päätös on huono, mitä tarkoittamme sillä? Onko se teknisesti eli tässä hallinnollisesti eli esimerkiksi juridisesti huono tai väärä, siis virheellinen päätös. Vai onko se asiakkaan näkökulmasta huono päätös siinä mielessä, että hakija saa vähemmän etuisuutta kuin toivoi saavansa. Työntekijän näkökulma voi taas olla varsin toisenlainen. Jos kyse on esimerkiksi aktivointityöstä, niin huono toimeentulotukipäätös voi olla vaikka sellainen, joka jollain tapaa arvioituna passivoi hakijaa aktivointitavoitteen vastaisesti. Asiakas kokee itsensä masennetuksi, jopa nöyryytetyksi. Kyse voi tällöin olla kuitenkin myös tavasta, jolla päätös on tehty, ei pelkästään sen lopputuloksesta.

Von Wrightin mukaan hyväatekevä on hyödyllisen eli utilitaarisen hyvän alakategoria. Hyödylliseen liittyy edullinen ja suosiollinen. Puhe hyvästä suunnitelmasta, tilaisuudesta, neuvosta, onnesta, hyvistä uutisista tarkoittaa jotain, joka on hyvää eli hyödyllistä jonkun tarkoituksen tai pyrkimyksen kannalta. (von Wright 2001, 35.) Jos jatkamme esimerkillä toimeentulotukipäätöksestä tai voimme ottaa sen rinnalle aktivointisuunnitelman, niin olennaiseksi nousee kysymys, mikä on päätöksen tai suunnitelman tarkoitus tai pyrkimys, mitä se on asiakkaan ja mitä työntekijän näkökulmasta. Toimeentulotukipäätös on asiakkaan kannalta arvioituna useimmiten hyvä silloin, kun se antaa asiakkaalle mahdollisimman paljon rahaa tai muuta taloudellista tai materiaalista etua, hyvää. Tämän totesin jo edellä. Työntekijällä saattaa kuitenkin olla toinen tavoite. Hän saattaa puntaroida mielessään vaikkapa sitä, että myöntämällä vähemmän rahaa, asiakas ei sorru hankkimaan esimerkiksi päihteitä, vaan motivoituu esimerkiksi työkokeiluun.

Vielä on olemassa hedoninen hyvä. On hyvä tuoksu tai maku tai omena tai viini, päivällinen, seura, ilma. Hyvä ilma ei kuitenkaan aina ole välttämättä hedoninen hyvä, se voi olla myös esimerkiksi hyvä eli suotuisa sadon kannalta eli utilitaarinen hyvä. Hedoninen hyvä liittyy siihen, mistä ihminen nauttii ja mistä ihminen pitää, minkä tekeminen on miellyttävää. Hedoninen hyvä voi olla lähellä esteettistä, kaunista, tuoksuva tai korvalle miellyttävää. Hedonista hyvää voi olla myös hauskuttava, viihdyttävä, virkistävä tai hilpeyttä herättävä. Filosofit puhuvat perinteisesti mielihyväästä, toteaa von Wright (2001, 37).

On olemassa paljon esimerkkejä hyvistä, joita on vaikea sijoittaa loogiselle kartalle. Mihinkin kuuluisivat vaikkapa hyvät ajat, hyvä uni, hyvä vaikutelma, hyvä syy, hyvä idea tai hyvä vaimo, kysyy von Wright (2001, 38) ja jatkaa, että olennaista on varoa dikotomisia kategorioita, kuten hyvän luokittelua hyväksi joko välineenä tai päämääränä tai välineellisenä ja tavoitteellisenä tai ulkokohtaisena ja sisäsyntyisenä hyvänä. Tällaiset dikotomiat ovat keinotekoisia, kaavamaisia ja "asian luonnetta vastaamattomia".

Von Wright (2001) toteaa, että hyvä on merkitykseltään epämääräinen ja toisaalta sana "hyvä" on moniselitteinen. Se, että asioita luonnehditaan vain yleisesti epämääräiseksi ja moniselitteiseksi, on "melko sekavaa puhetta". Epämääräisyys voi olla käsitteen ominaispiirre ja se voi olla myös merkitysten ominaispiirre. Moniselitteisyys taas on sanojen tai lauseiden piirre. Epämääräisyys on joidenkin hyvän muotojen piirre, mutta se ei ole vastuussa siitä, että on olemassa monia hyvän käyttötapoja eli muotoja.

Wittgenstein puhuu perheyhtäläisyydestä eli käsitteistä jotka ovat sukua keskenään, mutta von Wright (2001) päätyy argumentaatiossaan siihen, ettei hyvä ole perhekäsitem, vaan hyvän merkitysryhmä on "omalaatuinen ja ajatuksia askarruttava" (mt. 46). Koska näin varmaan on ja koska hyvä on evaluaatiotutkimuksen kannalta aivan sen keskiössä, jatkan sen pohdintaa Varieties-teoksen avulla. Tässä tutkimuksessa kysytään, mitä ja millaista on hyvä aktivointi, mitä ja millaista on (hyvä) aktivoituminen, tai huono tai paha aktivoituminen. Pyrkivätkö aktivoija ja aktivoitava edes kohden samaa hyvää? Ja jos näin on, mitä se tarkoittaa, mitä tuo hyvä silloin on. Onko toiminnan rahoittajalla sama ymmärrys hyvästä vai onko rahoittajan hyvä jotain ihan muuta hyvää. Näitä perustavanlaatuisia kysymyksiä ei voi mielestäni riittävän hyvin (!) ratkaista ilman hyvän perusteellista analyysiä.

10.1 Välineellinen hyvä

Kun arkielämässä puhutaan välineellisestä ja teknisestä hyvästä, kielenkäyttö ei ole aina tarkkaa. Käytetty käsite voi olla epämääräinen ja on vaikea arvioida, onko jokin K lopullisesti hyvä varsinaiseen tarkoitukseensa. Englanninkielessä sanan *good* vastakohtia ovat *bad* ja *evil*. Suomenkielessä vastakohtat ovat paha ja huono. Englanniksi taas välineellisesti hyvän vastakohta on *poor*. Sanotaan siis *poor knife*, eikä *bad knife*. Mutta jos vasara vahingoittaa puuta, se on *bad hammer*. Vasara, jonka kädensija murtuu, on sen sijaan a *poor hammer*. (von Wright 2001, 49–55.)

Se, onko instrumentaalista hyvästä puhuttaessa jonkin ominaisuuden ja tuloksen välillä kausaalinen yhteys vai ei, on tärkeä näkökohta. Toinen näkökohta on looginen yhteys. Onko jokin hyvää koskeva arvostelma objektiivisesti tosi tai epätosi on edelleen keskeinen kysymys. Von Wright kuvaa näitä kysymyksiä esimerkkien avulla. Kun kysymme, onko veitsi hyvä, vastaamme usein,

että se on, jos se on terävä¹⁴⁵. Mutta miksi se on? Jos henkilö leikkaa veitsellä kirjansivuja auki, terävä veitsi voi olla huono sen kannalta¹⁴⁶. Terävä veitsi leikkaa tasaisemman siivun lihaa, jolloin kyseessä on kausaalinen yhteys. Looginen välttämättömyys ei sen sijaan ole se, että terävämpi veitsi aina olisi parempi. Tärkeää on kyse tarkoituspästä eli tarkoituksen subjektiivisesta kontekstista, sanoo von Wright (2001, 58).

Olemme siis samassa peruskysymyksessä, jota realistisen evaluaation piirissä sanotaan kontekstin ja mekanismin yhteydeksi. Toteamus "tämä on hyvä", on mielekäs ainoastaan jonkun tarkoituspäran puitteissa. Yleensä tällöin voidaan määrittää tarkoituksen palveleminen adverbilla *hyvin*. Kun henkilö arvioi veitsen hyvyttä, hän voi kuitenkin erehtyä. Saattaa esimerkiksi olla, ettei terävämpi veitsi leikkaakaan tasaisempia siivuja lihaa. Silloin henkilön arvostelma on epätosi. Voi myös olla niin, että pinta, joka toisen ihmisen mielestä on tasainen, voi toisen mielestä olla hyvinkin karkea. Von Wright jatkaa tätä ajatusta kiinnostavasti toteamalla, että jos kyse on arvostelmien epämääräisyydestä, niin sitä ei pitäisi kutsua arvostelmien subjektiivisuudeksi, sillä se on enemmän harhaanjohtavaa kuin valaisevaa. Kyse on siitä, että "deskriptiiviset" tai "naturalistiset" adjektiivit ovat epämääräisiä ja tällöin myös arvioitu hyvä on epämääräistä. (von Wright 2001, 56–59.)

Vielä tärkeämpi on von Wrightin (2001, 59–60) huomautus siitä, että komparatiivimuodot, kuten tasaisempi tai terävämpi eivät ole epämääräisiä merkitykseltään. Parempi ja huonompi ovat siis mielekkäitä ja mahdollisia. Vaikka voidaankin olla eri mieltä siitä, mikä on riittävän sileä, esimerkiksi verho tai paita, niin siitä mikä on sileämpi kuin toinen, voidaan silti olla samaa mieltä.

Välineellistä hyvää koskeviin väittämiin sisältyy tavallisesti myös oletelementti. Kun veistä sanotaan hyväksi, sen oletetaan toimivan jatkossa hyvin. Parempi veitsi saattaa kolmanneksi tarkoittaa myös implisiittisesti viittamista käyttäjään, minulle parempi on pienempi veitsi, jos esimerkiksi käteni ovat pienet. Neljännessä von Wrightin esimerkissä henkilö pitää veistä parempana sillä nyt oikeasti subjektiivisella arvoarvostelmalla, että veitsi on kuulunut hänen isoisälleen, hän on siihen kiintynyt. Kyse ei ole oikeastaan enää edes arvoarvostelmasta, vaan suosimisesta tai viehtymyksestä. *Jos arvostelma on subjektiivinen, ei se enää kuulu välineellisen hyvän piiriin.* Voi kuitenkin olla käytännössä vaikea tietää, kuuluuko vai ei. On myös mahdollista, että henkilö sanoo veitsen olevan kädessä miellyttävämpi ja tämä voi olla paremmaksi tekevä ominaisuus siten, että henkilö leikkaa sillä paremmin: näin miellyttävyyden vaikuttaa kausaalisesti tulokseen¹⁴⁷. Tällöin paremmuus on myös objektiivisesti totta. Jos miel-

¹⁴⁵ Tohtorinmiekkää voidaan kuvata sanomalla, ettei se ole terävä, sillä se ei ole sananmukaisesti sitä, mutta olisi kuitenkin aika outoa luonnehtia sitä "tylsäksi miekaksi".

¹⁴⁶ Leikkasin kauan sitten Volter Kilven kirjan Alastalon salissa sivut auki (sivuja on yli 900 s.). Minua mietitytti kovasti tuliko sivujen olla "siististi" eli terävästi leikattu vai hieman rosoisempia, ikään kuin "aidompia" eli vanhaan kirjaan kuuluvia. Valitsin tylsemmän veitsen.

¹⁴⁷ Minulla on paljon keittiöveitsiä. Suosikkini on pieni teräväkärkinen veitsi, joka oli isoäitini lempiveitsi (hänen "oikea kätensä"). Se ei ole veitsilaatikon teknisesti paras veitsi. Mutta pyrin toimimaan sillä taitavammin leikaten kuin muilla veitsillä, koska isoäitini opetti minulle vanhanaikaisia 1800-luvun lopulla syntyneen ihmisen hyveitä

lyttävyys ei vaikuta tulosta parantavasti, arvostelma on epätosi. Johtopäätös, jonka von Wright tekee, on se, että todellista välineellistä hyvää koskevat arvostelmat ovat joko objektiivisesti tosia tai epätosia. (von Wright 2001, 57–63.)

Arvostelmia sisältävät lauseet ovat usein kuvailevia eli deskriptiivisiä lauseita. Niiden sisältönä on mahdollinen tosiasia. Niiden voidaan sanoa ilmaisevan mielen tai merkityksen. Tällöin voidaan kysyä esimerkiksi mitä joku tarkoittaa sanoessaan terävämpää veistä paremmaksi. Voidaan vastata hänen tarkoittavan sen leikkaavan tasaisemmin. (von Wright 2001, 65.)

10.2 Tekninen hyvä

Teknisen hyvän logiikka on hyvä jossakin -logiikka eli toimimisen, toiminnan logiikka. Hyvä tekemään jotakin voi olla selvärajaista, esimerkiksi šakinpeluuta. Mutta millainen on esimerkiksi hyvä kenraali? Hyvä kenraali on hyvä, jos hän on taitava niissä toiminnoissa, joiden taitava suorittaminen muodostaa kenraalin erinomaisuuden, jatkaa von Wright (2001, 69–70). Tuo ei vielä paljoa auta, jos toiminnoista ei ole selvyyttä. Kenraalin hyvyuden arvioinnin kannalta ehkä on. Teknisen hyvän ollessa kyseessä huono ja paha ovat hyvän aitoja vastakohtia. Kun teknistä hyvää halutaan mitata, voidaan käyttää kilpailutestejä tai saavutustestejä. Mutta kun arvioidaan ammatteja tai tarkemmin ammattilaisten toimintaa, kysymys siitä, kuinka hyvin ammattilaiset toimivat on välineellisen hyvän kysymys, se ei ole teknisen hyvän kysymys. ”Tämä on uskoakseni tärkeä seikka”, toteaa von Wright (2001, 76) ja se todella on. Ammattilainen voi toimia teknisen hyvän mukaan arvioituna vaikka kuinka hyvin, mutta se ei vielä riitä. *Olennaisempaa on ”tarkoituserän” kannalta hyö.*

Otan nyt esimerkin aktivoinnista. Kuntouttava työtoiminta -lain keskeinen elementti on aktivointisuunnitelma. Olen nähnyt useita suunnitelmia. Aloin ymmärtää millainen on hyvä suunnitelma, kun minulle selvitettiin sen tekemisen menettelyä. Hyvä suunnitelma on teknisesti hyvin laadittu, se sisältää monipuolisesti erilaisia asioita ja siinä on mahdollisesti hahmotettu vaihtoehtojakin. Hyvä suunnitelma ei kuitenkaan välttämättä pitänyt tärkeänä sitä, miten suunnitelmassa kohteena (ja nyt on todella kyse kohteesta) ollut henkilö suhtautui suunnitelmaan. Olen nähnyt suunnitelmia, joissa todetaan, että henkilöä Matti Meikäläinen kehoitetaan ottamaan yhteyttä A-klinikkaan tai psykiatrian poliklinikkaan tai jonnekin muulle. Missään ei ole mainintaa siitä, mitä asianomainen henkilö itse asiasta ajatteli, aikoiko hän kenties toteuttaa suunnitelman vai ei ja miten ja miten tuohon kehoitukseen oli päädytty. Jos suunnitelmaa haluttaisiin arvioida ”tarkoituserän” kannalta, olisivat nuo tiedot kuitenkin hyvin olennaisia.

Olennaista olisi pystyä arvioimaan välineellistä hyvää. ”Kun toiminnan ja tarkoituserän välillä on olennainen sidos, silloin teknistä hyvää viime kädessä

ja niihin kuului se, ettei saa laskea sitä aikaa, joka menee jonkin asian tekemiseen, tärkeintä on hyvä lopputulos.

mitataan välineellisen hyvän ehdoilla”, sanoo von Wright (2001, 76). Evaluaatiokielellä tämä sama ajatus sanottaisiin siten, että vaikuttavuusevaluaatio on tärkeintä ja prosessievaluaatiota on tehtävä vaikuttavuudesta lähtien tai käsin. Pelkkä prosessievaluaatio ei ole mielekästä. Olkoon suoritus teknisesti kuinka hyvä tahansa, niin silloin kun on puhe hyvästä useimpien niin sanottujen ammattien kohdalla, niin *teknisen hyvän arviointi ei riitä*. Hyvän šakinpelaajan tai urheilijan kohdalla eli silloin kun tekninen hyvä *ei* ole toissijainen, teknisen hyvän arviointi riittää. Tätä hyvää von Wright haluaa kutsua puhtaaksi tekniseksi hyväksi. Joku on hyvä tekemään jotakin.

On kysyttävä, onko esimerkiksi hyvä kirurgi teknisen hyvän kannalta arvioidavissa, vai onko silloinkin katsottava välineellistä hyvää, tarkoitusperää. Näinhän voi sananmukaisesti myös tapahtua. Leikkaus on tehty parhaalla mahdollisella tavalla, mutta potilaalle tulee kuitenkin komplikaatio, jota ei voida ennalta arvata. Hänellä voi olla vaikka jokin aneurysma (eli valtimonpullistuma), jonka olemassaoloa ei ole etukäteen tiedetty. Lääketieteellisen teknologian kehitys synnyttää koko ajan uusia kysymyksiä. Teknisen hyvän kannalta arvioidut tavat tai tekniikat hoitaa voivat olla teknisen hyvän mielessä erittäin paljon parempia, tehokkaampia ja vaikuttavampia kuin vanhat tavat. Mutta ovatko ne tarkoitusperän kannalta varmasti parempia? Onko niillä mahdollisesti tarkoitusperän kannalta arvioituna myös sellaisia sivuvaikutuksia, joiden huomioon ottaminen saa kysymään miltä kannalta hoidon hyvyttä pitäisi kulloinkin arvioida? Tällaiset kysymykset ovat nykyään arkipäivää niin sanottuja hoitolinjapäätöksiä tehtäessä. Hyvä kirurgi voi myös jättää potilaan leikkaamatta.

Hyvän käsite kattaa siis useampia hyvyiden muotoja. Ensimmäinen ryhmä on pelissä tai sen kaltaisessa toiminnossa osoitettu taitavuus. Toiseksi on taitavan ammattilaisen erinomaisuus, jota arvioidaan pääasiassa välineellisen hyvän avulla. Tämän lisäksi kolmantena on luovien taiteiden erinomaisuus, jota ei voida mitata testein eikä välineellisen hyvän mittapuilla. Jos kyse on suuresta taiteellisesta erinomaisuudesta, niin yleensä puhutaankin esimerkiksi suuresta nerosta, ei hyvästä. *Olennaista on luovuus*. Von Wright (2001, 78) toteaa edelleen, että ”esimerkiksi lääkärin tai opettajan ammatillinen taitavuus voi nousta luovan neron tasolle”.

10.3 Utilitaarinen hyvä

Hyväatekevä on läheistä sukua hyödylliselle ja edelleen edulliselle ja suosiolliselle. Voidaan puhua myös utilitaarisesta hyvästä. Joku on jollekin hyväksi eli tekee hyvää jollekin. (von Wright 2001, 81.) Esimerkiksi aktivointia voidaan kuvata tällaisena toimintana: se on hyväksi ihmisille, joiden vuorokausirytmii on kadonnut tai jotka eivät uskalla enää hakeutua muiden ihmisten pariin masennuksensa vuoksi (esimerkiksi K. Kuusela 2002).

Erittäin mielenkiintoinen on pohdinta siitä, onko normaalitilaan mitään syytä. Jos ihminen kärsii jostakin sairaudesta tai heikkoudesta, ajattelempa

yleensä, että siihen on jokin syy. Normaalitila (esimerkiksi jonkin elimen normaalitila) ei sitä vastoin ole samassa mielessä ”aiheutettua”. Ajatus jatkuu niin, että syy on haitan syy ja se on jokin paha. Se on normaalin tilan tai hyvän järjestyksen häiriö. Kreikan kielen sana *aitia*, joka tarkoittaa syytä; se tarkoittaa myös syyllisyyttä eli vastuuta pahasta tai haitasta. Suomen kielen sanalla syy on vastaava kaksoismerkitys. Elin on siis hyvä silloin kun se ei aiheuta haittaa, elin ei ole hyvä aiheuttamansa hyvän vuoksi. Elimen toiminnan ja sen kehoon aiheuttaman vaikutuksen suhde on kausaalinen ja ulkosyntyinen. Jos elin on huono ja sen vaikutus on elimen huonoutta, kyse on sisäsyntyisestä loogisesta relaatiosta. (von Wright 2001, 102–103.)

Fyysinen ja henkinen sairaus eroavat käsitteellisesti toisistaan siinä, että ruumiillisesti sairas henkilö kärsii tuskasta tai epämieluisuudesta¹⁴⁸. Henkisesti sairaana pidämme sellaista henkilöä, joka ei sitä tee, vaikka on sairas. (von Wright 2001, 108.) Von Wright (2001, 111) haluaa erottaa privatiivisen ja positiivisen terveyden käsitteen. Privatiivinen terveys on ”ruumiillisen tuskan ja normaalin elämän tarpeiden ja halujen tyydyttämättömyyden tuottamien tuskanaltaisten tilojen” puuttumista. Positiivinen terveys taas on ”hyvän kunnon ja voiman tunteiden läsnäoloa” sekä vastaavia miellyttäviä eli iloa tuottavia tiloja. Hyvinvoinnin von Wright määrittelee tarkoittavan sekä privatiivista että positiivista terveyttä. Jälkimmäiseen liittyy mielihyvä. Kun olento nauttii mielihyvää, ”sanomme hänen olevan onnellinen”. Onnellisuutta voidaan kutsua ”hyvinvoinnin kukoistukseksi”.

Mielestäni käsitteiden määrittelyn onnistuneisuuden kriteeri on se, miten hyvin käsite ilmaisee jostain ilmiöstä olennaista. Esimerkiksi onnellisuus on jotain muuta kuin hyvää terveyttä tai positiivista terveyttä. Terveen vastakohta, sairas ihminen, voi erittäin hyvin olla onnellinen: hänellä voi olla hyvä kunto, voiman tunteita ja iloa tuottavaa elämää. On selvää, että tutkimuksessa on valittava näkökulma, jonka kautta ilmiötä tarkastellaan. Mutta jos kaikesta, koko elämästä tulee terveyttä tai mielenterveyttä, voi kysyä, onko alkuperäisen käsitteen laajentaminen mennyt liian pitkälle, vai olisiko parempi pysyä kapeammassa ja tarkemmissa käsitteissä? Kyse on tietysti myös alueen tai elintilan valtaamisesta, eräänlaisesta imperialismista, jota käsitteiden määrittely myös yleensä on. Valtaamme elintilaa omille ajatuksillemme tai oman ammattimme professionille määrittelemällä asioita omalle kannallemme suotuisalla tavalla. Palaan hyvän käsitteeseen uudestaan kiteyttäessäni tutkimuksen tuloksia.

¹⁴⁸ Kun vertaa von Wrightin määrittelyn luontevuutta siihen kiemurteluun, mitä terveyden ja mielen terveyden tai mielenterveyden käsitteiden parissa on sittemmin harrastettu pääsemättä lopulta sen suurempaan selkeyteen, niin voi tietysti vaikka harmitella sitä, miten vähän suomalaisetkaan tutkijat ovat lukeneet Varieties-teosta. Esimerkiksi Britta Sohlman (2004) päätyy funktionaaliseen mielenterveyden malliin, jossa ”kulttuurisidonnaiseen” mielenterveyden käsitteeseen liitetään ”funktionaalinen lähestymistapa”. Tekstissä todetaan mielenterveyteen sisällytetään lähes kaikki mahdollinen eli altistavat tekijät, laukaisevat tekijät, sosiaalisen konteksti ja jopa mielenterveyden seuraukset, jotka voivat olla myös sosiaalisia ja taloudellisia tekijöitä.

11 TUTKIMUKSEN TULOSTEN SYVENTÄMINEN JA KOKOAMINEN

Tutkimuksen luvussa yksitoista kokoan tutkimuksen tulokset tuoden mukaan vielä uuttakin keskustelumateriaalia¹⁴⁹. Pyrin suorittamaan myös itsekriittistä AKKU-evaluaatiotutkimuksen metaevaluaatiota¹⁵⁰ tämän tutkimuksen tuottaminen tulosten valossa. Tämän lisäksi jatkan luvussa neljä aloittamaani keskustelua sosiaalityön identiteetistä ja tiedeluonteesta. Mitä luvussa neljä aloitettava keskustelu sosiaalityön luonteesta johtaa meidät toteamaan? Mitä praktinen, käytännöllinen syllogismi tarkoittaa sosiaalityön tutkimuksen kannalta tarkasteltuna?

11.1 Sosiaalityö – käytännöllinen tiede

Filosofi Ilkka Patoluodon (1990, 117) mukaan Aristoteles erotti toisistaan teoreettiset, käytännölliset ja produktiiviset tieteet. Teoreettisia tieteitä ovat mate-

¹⁴⁹ Keskustelua esimerkiksi käsitteestä syy käytiin julkisesti tammikuussa 2006 syyaiheisessa Suomen Filosofisen Yhdistyksen kollokviossa, johon osallistuin. Samaniminen kirja (Gylling ym. 2007) ilmestyi keväällä 2007. En siis voinut hyödyntää näitä keskusteluita silloin, kun suunnittelin tämän tutkimuksen tutkimusasetelmia 2000-luvun alussa ja jo aikaisemminkin. Vastaavasti sain Hannu Valtosen puheenvuoron luettavaksi vasta vuoden 2006 syksyllä julkaistussa teoksessa. Siksi puheenvuorojen antia on käsitelty vasta luvussa 11 eikä aikaisemmin. Monografian eri osat on väistämättä kirjoitettu eri aikoina ja niiden täydellinen päivittäminen olisi mahdoton tehtävä, se olisi paradoksaalista eikä päättyisi koskaan, koska uutta keskustelua käydään ja julkaistaan joka päivä. Tieteellisissä lehdissä usein käytetty tapa on ilmoittaa päivämäärä, jolloin artikkeli on otettu sisään toimitukseen. Jos sellaista käytettäisiin tässä kirjassa, se olisi yhdessä mielessä maaliskuu 2007, jolloin jätin tekstin esitarkastukseen. Mutta sen jälkeen tekstiin tuli muutoksia ja tarkennuksia aina vuoden 2008 alkuun asti.

¹⁵⁰ Joku tutkimuksen käsikirjoituksen lukijoista kysyi, miksi en sano tehneeni (kriittistä) itsearviointia. En osaa ajalla niin, sekin olisi voinut olla lähtökohta, josta olisin voinut lähteä.

matiikka, fysiikka ja – tämä on huomattavaa – ensimmäinen filosofia eli metafysiikka. Näiden tieteiden tavoitteena on totuuksien intressitön kontemplaatio. Käytännöllisiä tieteitä ovat politiikka, etiikka ja talous. Näiden tieteiden tarkoituksena on sekä totuuksien tietäminen että sen tietäminen, miten totuuksia voi käyttää maailman muuttamisessa. Tämä on se korostus, jota Pauli Niemelä painotti 1980-luvun sosiaalipolitiikan tiedeluonnetta pohtivissa teksteissään; sosiaalipolitiikka (ja sitä kautta myös sosiaalityö/TK) on toimintatiede.

Patoluodon (1990, 118) mukaan Aristoteles oli sitä mieltä, ettei käytännöllisten tieteiden kohteena olevaa inhimillistä toimintaa voi selittää matemaattisella tarkkuudella, koska sen yleistyksen koskevat ”suurinta osaa tai pätevät yleensä”. Käytännöllisillä ja teoreettisilla tieteillä on myös eri tavoitteet.

”Käytännöllisten tieteiden päämääränä on *toiminta*, näissä tieteissä pyritään hankkimaan tietoa oikeista päämääristä ja arvoista. Tämän lisäksi tieteiden tulee sisältää menetelmät, joiden avulla löydetään keinot päämäärien saavuttamiseksi. *Käytännöllisissä tieteissä tulee tietää, mitä on hyvä elämä, pystyä arvioimaan kussakin tilanteessa, mikä edistää parhaiten hyvää elämää ja pystyä toimimaan tämän mukaisesti.*” (Patoluoto 1990, 118 TK.)

Jos palaamme nyt G. H. von Wrightiin (2001) niin hänen erottelunsa hyvään ja oikeaan on tässä hyvin tärkeä. Oikeat päämäärät ovat eettisesti oikeita ja hyvä elämä on arvokysymys. ”Käytännöllisten tieteiden hallitseminen tarkoittaa sitä, että nämä tieteet hallitsevalla on kyky toimia siten, että hän saa aikaan sen, mitä hänen tietonsa koskee” (Patoluoto 1990, 119). Tämä on minulle tärkeä ajatus. Olen voinut huonosti siinä ilmapiirissä, jossa on ollut tapana puhua siten, ettei tutkimuksen tavoite ole sanoa, miten pitäisi toimia, vaan tavoite on vain tutkia tai vain kuvata. Tämä lienee se perimmäinen syy tai selitys siihen, miksi aikoihin kiinnityin evaluaatiotutkimukseen.

Asia ei kuitenkaan ole aivan näin yksinkertainen. Sosiaalityön tutkija Anneli Pohjola (2000, 5) osuu naulan kantaan huomauttaessaan, että vaikka esimerkiksi Mäntysaari (1999b, 54) on muistuttanut evaluaation tarkoittavan arvottamista eli arvojen mukaan tuomista arviointitutkimukseen, niin onko sitä sittenkään tapahtunut¹⁵¹. Väitän, ettei suomalainen (muuta en tunne riittävän hyvin) evaluaatiotutkimus¹⁵² ole vielä päässyt pois siitä vaiheesta, jossa se hakee identiteettiään pyrkimällä olemaan ”mahdollisimman hyvää tutkimusta”. Selitykseni on yksinkertainen, peliteoreettinen. Evaluaatiotutkimusta tekevät tutkijat pyrkivät varmistamaan asemansa samalla akateemisilla (työ)markkinoilla. Jos vaikka aukeaisi virka, jossa ei enää tarvitsisi tehdä huonomaineisena (Lindqvist 1999; 118, Män-

¹⁵¹ Pohjola ei sano suoraan, mutta rivien välistä voi lukea kysymyksen, onko Mäntysaari sitä itsekään tehnyt.

¹⁵² Käytän itse mieluummin sanaa evaluaatiotutkimus kuin arviointitutkimus. Näiden sanojen erosta on käyty pitkähkö keskustelu esimerkiksi teosta Eräsaari ym. (1999) painokuntoon saatettaessa. Kiistan lopputulos oli se, että Pertti Ahonen, Kari Palonen ja minä puhumme teoksessa evaluaatiotutkimuksesta, muut kirjoittajat puhuvat arviointitutkimuksesta. Palonen perusteli kantaa sillä, ettei fennomaanisuus saa mennä liian pitkälle. Olen samaa mieltä siinä, että sanalla evaluaatio on erityisvivahde, jota sanalla arviointi ei ole, sen ala on laajempi. Evaluaatio tarkoittaa ainakin josakin määrin tieteellisten menetelmien käyttämistä arvioinnissa tai menetelmien hyvää ja huolellista perustelemista.

tysaari 1995, 304; 1999b, 55) pidettyä evaluaatiotutkimusta sillä käytäntö saastutaa ja evaluaatiotutkijalla kädet ovat helposti likaiset¹⁵³.

Puhun tietysti samalla myös itsestäni ja tästä tutkimuksesta. Ensimmäiset käsikirjoittamisen vuodet (2001–2004 keskeneräiset versiot) eivät sisällä kertakaan sanaa evaluaatio tai arviointi. Myös minä olin ajatellut tehdä jotain muuta, ”oikeaa tutkimusta”. Tai sitten en nähnyt enää evaluaatiokeskusteluissa sinänsä mitään erityistä – tarkoitan tieteellisesti kiinnostavaa – joka olisi erottanut nuo keskustelut ”tavallisen” tutkimuksen teon sinänsä vaikeasti ratkaistavien metodisten ongelmien pohdinnasta.

Mutta Dinosaurius astui näyttämölle. Elävänä ja hyväkuntoisena. Terävänä ja huumorintajuisena. Michael Scriven¹⁵⁴ piti kongressiluennon Evaluation for Practice -kongressissa Huddersfieldissä Englannissa heinäkuussa 2005. Aloin lukea Scriveniä uusin silmin. Scrivenin (1991) mielestä tulisi erottaa toisistaan evaluatiiviset kysymykset ja normatiiviset kysymykset. Ymmärrän tämän nyt uudessa valossa von Wrightin ajattelun kautta. Mutta asia ei ole ihan helppo. Mitä arvojen analysointi merkitsisi?

Ainakin se merkitsisi sitä, että jos nyt aloittaisin uudestaan AKKU-tutkimuksen tekemisen, osaisin pitää enemmän kiinni evaluaatiotutkimukselle ominaisesta arvottavasta ja arvioivasta otteesta. Tunnen itseni aika typeräksi ja myös nöyräksi. Ainoa lohdutus on se, että opinnäytteitä ei minun mielestäni tehdä oppiarvoja varten, vaan niitä tehdään sitä varten, että opitaan tekemään jotain osaavammin jatkossa.

Mutta miksi tämä kuulostaa niin tutulta? Sehän on juuri se, mitä Aristoteles kuulutti tuossa edellä käytännöllisten tieteiden tehtäväksi. Mikä edistää hyvää elämää? Mikä edistää parhaiten hyvää elämää? Kovia kysymyksiä. Mutta juuri niin vaikeita kysymyksiä ovat joutuneet käsittääkseni pohtimaan kaikki, jotka ovat jollain lailla olleet tekemisissä aktiivoinnin teeman kanssa. Mikäli nämä kysymykset pyritään ohittamaan ja tekemään aktiivoinnista esimerkiksi vain jotain aktiivoinnin hyviä käytäntöjä tai tempukokoelmia, ohitetaan niin sanotusti perimmäiset kysymykset.

Jos sosiaalityö on esimerkiksi lääketieteen tapaan käytännöllinen tiede, kuten olen mahdollisesti tässä tutkimuksessa toistaiseksi ”rivien välissä” osoittanut, niin sen tulee opettaa etiikkaa eli oppia siitä, *miten* tulee toimia. Ei riitä, että tietää mitä pitää tehdä, vaan myös sen miten ja milloin. Hyvää tekemistä ei ole teknisesti hyvä tekeminen paitsi silloin, kun on kyse todella siitä, vaikkapa polvileikkauksesta. *Eettisesti hyvää on tekeminen päämäärärationaalisessa mielessä.* Tämän voimme oppia von Wrightiltä ja Pauli Niemelältä.

Meidän on vielä selvennettävä, millainen on se ihmiskäsitys, jonka mukaan ajattelemme ihmisen toimivan ja toimintaansa muuttavan. Filosofissa puhutaan

¹⁵³ Konkreettisesti tämä on voinut tarkoittaa vaikka sitä, että opiskelijalle on sanottu suoraan: ”Saat paremman arvosanan tutkielmastasi, kun poistat siitä tuon arvioinnin ainakin sanana”. Opiskelija oli hämillään ja soitti sitten minulle neuvoa pyytääkseen. En tietenkään antanut ”neuvoa”, vaan ehdotin, että opiskelija miettii asiaa vielä lisää itseksensä. Myöhemmin kuulin, ettei hän tehnyt kompromissia arvosanan vuoksi.

¹⁵⁴ Evaluaation dinosauruksiksi kutsutaan tutkijoita Michael Scriven ja Robert Stake, jotka kummatkin elävät elokuussa 2007. Stakea en ole tavannut luonnossa.

tässä kohdin yleensä substanssista, olevasta ja niin edelleen. Opin, käytännöllisen tieteen tehtävä ei ole siis vain kuvata (siis se Niiniluodon deskriptiivinen tiede), vaan myös sanoa, mitä pitää tehdä, joten sillä on siis suunnittelutieteen tehtävä.

Oppi opettaa doktriinia eli oppia hyvästä; hyvästä eli hyvin tekemisestä – ja se onkin oppia eettisestä. Sitä ei pitäisi piilottaa. Olen esitellyt tutkimuksessani *ihmisen toiminnan muutoksen hahmottamisen tapoja*. Ongelmallista näissä kaikissa muutoksen hahmottamisen tavoissa, teorioissa ja erilaisissa kokemuseräisissä kuvauksissa on ollut se, että niissä asiat usein mielletään joko-tai-asetelman kautta, kuten Sotarauta (1996) luonnehti kesyjä ongelmia voitavan käsitellä.

Pyrimme olemaan joko hyvin rationaalisen selittämisen kannalla tai tyydymme vain sanomaan, että on kyse asioista, joita ei voida rationaalisesti perustella. Tieteen tehtävä on hakea rationaalisuutta. Miten tutkijat ovat tätä vaadetta ratkaisseet?

Onnellisuutta paljon tutkinut psykologian professori Markku Ojanen (2006, 13) sanoo aivan suoraan, että hän *istuu kahdella tuolilla*. Kahdella tuolilla istuminen kuulosti alkuun hieman oudolta. Silloin on vaarana pudota väliin. Aloin miettiä, onko se yleisempikin ilmiö. Pian tulikin mieleeni monta tutkijaa, joka tunnen ja joiden tieteellistä tuotantoa tunnen.

Kyse on *yhtenevyysongelmasta*, jota von Wrightin kohdalla on analysoinut Maija Tuomaala (2005). Von Wright (2002/2001) on itse kuvannut tätä yhtenevyysongelmaa muistelmissaan näin:

Minulle oli pitkään ongelma, kuinka intellektuaalisen elämäni kaksi puolta, logiikka ja eksistentiaalinen problematiikka, suhteutuivat toisiinsa. Edustivatko ne kahta täysin erilaista maailmaa, vai oliko niiden välillä sisäinen yhteys? Siihen kysymykseen en ole koskaan onnistunut vastaamaan lopullisesti, mutta luulen voivani sanoa, että kaksi maailmaa ovat hitaasti alkaneet sulautua yhteen samassa määrin kuin eksistentiaalisen problematiikan historianfilosofiset ja aikakriittiset puolet ovat astuneet enemmän etualalle. (von Wright 2002/2001, 117.)

Von Wrightin mukaan ihmisen aikomuksellista ja tarkoituksellista toimintaa tulisi ymmärtää teon tekijän tavoitteiden ja uskomusten kautta, kuten olen edellä kuvannut. Hitaasti yhteen sulautuminen alkoi von Wrightin tuotannossa vasta 1970-luvulla "kun kirjoitin kirjaa *Explanation and Understanding*" (1971), kuten tekijä itse toteaa (von Wright 2001, 1179). Oliko von Wrightin ongelmana se, että hän pelkäsi, torjui itsensä eksistentiaalisista kysymyksistä kiinnostunutta puolta? Siis tuota toista ääripäätä.

Carl G. Jungista kirjoittamassaan elämäkerrassa Colin Wilson (1984) kuvaa Jungin kamppailua realistisen tiedemiehen roolin ja esimerkiksi erilaisista paranormaaleista ilmiöistä kiinnostuneen ihmisen välillä. Jung oli kuolla kuusikymmentäkahdeksanvuotiaana ja huonokuntoisena, kuoleman rajalla ollessaan, hän näki näkyjä. Näyt muuttivat Wilsonin mukaan Jungin näkemyksen elämästä perusteellisesti niiden 17 vuoden ajaksi, jotka vielä olivat elämästä jäljellä. Vaikka hän edelleen korosti olevansa tutkija, niin Wilson väittää, ettei hän "kuitenkaan enää näytä yhtä tarkoin salailleen syvimpiä vakaumuksiaan eikä pelänneen yhtä paljon kuin ennen tieteen rajojen ylittämistä" (Wilson 1984, 8).

Ihminen haluaa toisaalta ymmärtää MIKSI-kysymyksiä. Sen mukaan on olemassa rationaalinen ajatus, että jos tiedämme miksi eli tiedämme jonkin syyn, kausaliteetin, voimme toistaa sen. Niin minäkin ajattelen, olen ajatellut tähän asti. Tai ainakin olen yrittänyt ajatella pystyäkseni toimimaan arviointitutkijana. Nyt olen epävarmempi.

11.2 Käytännöllinen syllogismi - kolmas keskustelu

Olen edellä luvannut jatkaa vielä kerran keskustelua käytännöllisestä syllogismista. Teemme yhden uuden retken, tällä kertaa von Wrightin teokseen *Explanation and Understanding* (1971). Martin Kusch (1986) rientää onneksi retkiop- paaksi tähän vaativaan maastoon. Teoksessaan *EU [EU eli Explanation and Understanding (1975/1971), kuten Kusch sitä alkaa nimittää]* von Wright esittää "oikeastaan" (Kusch 1986, 171) kaksi teoriaa, joista toinen koskee kausaliteetin käsitettä ja toinen "teonselityksen luonnetta". Von Wrightin manipulatiivisella kausaliteetin teorialla on Kuschin mielestä mielenkiintoisia seurauksia vanhalle kiistakysymykselle vapaan teon mahdollisuudesta (Kusch 1986, 174).

Von Wright kieltää sen, että intentio voisi olla teon kausaalinen syy eli cause, tulkitsee Kusch (1986, 176). Näin von Wright päätyy "peruskantaan", jonka mukaan luonnontieteillä ja ihmistieteillä on ero (Kusch 1986, 179). Von Wright (1971, 164) sanoo itse, että sosiaalitieteilijöiden tutkimia systeemejä eivät ulkoiset agentit periaatteessa voi manipuloida. *Niitä voivat manipuloida vain agentit eli toimijat itse*. Teot ovat siis tiettyjen intentioiden ja kognitiivisten asenteiden määräämiä ja ne voivat näin tulla teleologisen selityksen kohteiksi, tulkitsee Kusch (1986, 179).

Raimo Tuomela on ollut yksi filosofeista, joka on "kehittänyt teoriaansa jatkuvassa välienselvittelyssä von Wrightin hermeneutiikan kanssa", kuten Kusch (1986, 185) muotoilee. Käytännöllisen syllogismin tema (Kuschin nimitys käytännölliselle syllogismille) on Tuomelan mielestä (ks. Kusch 1986, 185-188) riittämätön selittämään intentionaalisia tekoja aivan kuten muutkin hermeneuttiset toiminnan teoriat.

Niiniluoto pyrkii tarjoamaan vaihtoehdon käytännölliselle syllogismille. En mene siihen tarkemmin tämän tutkimuksen puitteissa. Olennaista on nyt vain tajuta, että kiista, kiistely tai kauniimmin sanottuna keskustelu jatkuu. Suomen Filosofinen yhdistys käsitteli syytä kokonaisen kahden päivän mittaisen kollokvion verran tammikuussa 2006. Syyttä ei kollokvion avannut Niiniluoto todennut avajaissanoissaan "syyntä olevan kaikkien aiheiden äiti". Kausaliteetin kysymystä on jouduttu pohtimaan yhä uudestaan, eikä lopullista vastausta taida olla näköpiirissä. Kiistaa käydään vaikkapa siitä, ovatko selitykset syytä vai vain selityksiä. (Työpäiväkirja 9.1.2006.)

Eerik Lagerspetz (2007) toteaa, ettei raja kausaliteetin, syyn suhteen kulje rajalla luonnontiede versus yhteiskuntatiede, vaan se kulkee rajalla kausaalinen selittäminen versus normatiivinen selittäminen. Lagerspetz viittaa oikeusfiloso-

fi Kelseniin, jonka mukaan vapaa tahto tarkoittaa vastuullisuutta eli normit ovat kausaalisesti vaikuttavia. Mutta Kelsenin mukaan voi maailmaa katsoa kausaalisesti tai normatiivisesti.

Jussi Kotkavirta (2007) kehittää yritystä saattaa ymmärtäminen ja selittäminen yhteen. Psykkisiä ongelmia voidaan hoitaa ilman syiden ymmärtämistä ja ongelmien syiden selvittäminen on tunnetusti hankalaa. Kausaalisista mekanismeista voi olla hyvin vaikea saada tietoa. Melko yleisesti ajatellaan, että kausaalinen selittäminen ei kuulu terapiaprosessien yhteyteen. Terapiaprosesseissa ihmistä pyritään ymmärtämään useimmiten hermeneuttisen, diskurssianalyttisen tai narratiivisen ymmärtämisen tasolla. Tässä tutkimuksessa Lauri Rauhalan ajattelu on mitä keskeisimmin edustanut tätä kantaa. Kotkavirta edustaa kantaa, jonka mukaan olisi ihanteellista, mikäli psyykkisten ongelmien hoito voisi perustua syysuhteiden monipuoliselle tuntemukselle.

Kotkavirran mielestä perinteinen ajattelu, jonka mukaan meidän on valittava joko syillä tai intentioilla selittäminen, ei ole ainoa mahdollisuus. Osittain tämän kahtiajaon taustalla on Wittgenstein, joka korosti kausaalisen selittämisen kuuluvan vain kokeellisiin tieteisiin. Tämän hetken keskustelussa aletaan kuitenkin jo melko laajasti hyväksyä ajatus, jonka mukaan voimme sekä ymmärtää ja tulkita että samalla selittää kausaalisesti. Myös intentionaalisten syiden välillä voi olla kausaalisia yhteyksiä. Wittgenstein siis erehtyi. Pitää erottaa syy ja syyn peruste. Jos tyydymme ajattelemaan kausaalisuutta mekanismeina, tilanne on toinen. Kausaalisuus ei ole enää peikko. *Voimme ajatella, että esimerkiksi uskottava kuvaus on riittävä selitys.* Esimerkiksi psykoterapia on persoonien välinen prosessi, jossa pyritään vahvistamaan ihmisen kykyä ja käsitellä ongelmiaan. Terapian vaikutusta voidaan kuvata osin kausaalisuuden ja osin konstitutiivisten tekijöiden kautta. Eli on tekijöitä, jotka mahdollistavat, eivät sinänsä aiheuta. Ne on oltava olemassa, mutta sinänsä ne eivät vielä ole aiheuttajia. (Kotkavirta 2007.)

Pauli Niemelä, jonka ajattelua olen kuvannut edellä, on tehnyt monta yritystä hahmottaa ihmisen toimintaa ja sosiaalipolitiikkaa ja sosiaalityötä. Niemelän (1986) mukaan ensimmäinen ihmisen tarkastelun näkökulma on keho, jonka kautta ihminen kuuluu luontoon. Ihmistä voidaan luontoon kuuluvana selittää syy-seuraus-ketjun avulla ja selitys on kausaalista. (Niemelä 1986, 134–135.) Kun siirrytään tarkastelemaan tajuntaa, tullaan aivan toiseen sfääriin, koska mukaan tulee *aika*. Ihminen on kasvun ja kokemusten tulos. Tajunta on yksityinen asia, ihmiset ovat aidosti yksilöitä ja omintakeisia. Tajunnallisena, dynaamisena olentona ihmistä hahmotetaan tulkitsemisen, "selittämisen" kautta. (Niemelä 1986, 135.) Kolmannen tarkastelukulman (Niemelä 1986, 135–136) eli toiminnan kautta ihminen kytkeytyy tilanteeseen ja nykyhetkeen. Ihmisyydessä toiminnan problematiikka on keskeinen. Toimintaa selitetään pyrkimysten eli tarkoituserien, intentioiden avulla. Elämä, jonka kokonaisvaltaiseen, holistiseen tarkasteluun sanoin alussa pyrkiväni, ei siis ole jaoteltavissa tieteiden mukaan. Tutkijan, siis tässä sosiaalityön tutkijan on liikuttava eri tieteiden alueilla.

AKKU-evaluatioon palaten voimme sanoa, että ihminen voi aktivoitua, jos hän "altistuu" aktivointisuunnitelmalle. Aktivointisuunnitelma voi kuitenkin olla vain katalyytti, joka saattaa johtaa johonkin, jos tapahtuu myös jotain muu-

ta ja meillä pitäisi olla tietoa myös tuosta muusta. Siis mitä muuta tapahtui aktiivoivan elämässä. Meillä oli laaja aineisto, mutta emme juuri käyttäneet hyväksi sen mahdollisuuksia tehdä aineistoa erottelevaa analyysia saadaksemme tietoa niistä tekijöistä, jotka todennäköisesti olivat yhteydessä siihen mitä tapahtui. Emme pystyneet myöskään avaamaan aktivointisuunnitelman mustaa laatikkoa, meille suunnitelmien sisällöistä kertynyt tieto oli aivan liian vajavaista. Emme siis tienneet "mitä todella tapahtui", vaikka sitä pidetään vaikuttavuusevaluaation peruskysymyksenä.

11.3 Aktivointipolitiikan meta-arviointia - vanhaa viiniä uudessa leilissä?

KÄSITYÖLAULU¹⁵⁵

Nyt *mieli raitis*, huoleton
 Ja *reipas ryhti* vartalon
 Jokaista meitä johdattaa,
 Käsityöhön joutuin kehottaa !
 Kun piirrellään
 Ja höylätään,
 Tai sahataan,
 Tai sorvaillaan
 Niin *tarmoll* aina toimitaan !

Asento olkoon jäntevä
 Mut vapaa joka liikkeessä
Esteittä veri virratkoon
 Ja *lihaksetkin* liikkukoon !
Pystyssä pää
 Niin ryhti tää
 on ainiaan,
 kuin sotilaan ;
 Käy *hengityskin* huokeempaan !

Ken tarkkuutta ja taitoja
 Myös *ahkeruutta*, aistia
 Itseensä täällä istuttaa
 Hän *sielun, ruumiin* voimistaa.
 Me mittaamme,
 Ja volemme ;
 Me naulaiillaan,
 Tai uurretaan
 Ja liitoksia liimataan.

¹⁵⁵

Yllä olevan tekstin saattoi vielä vuonna 2004 lukea Jyväskylän keskustassa sijaitsevan Suomen käsityön museon toisessa kerroksessa sijaitsevassa kaikille avoimessa työpaikassa olevan kaapin seinästä. Kirjoittajaa (Y.B.) ei saatu selville, mutta museon amanuenssi jäljitti alkuperäisjulkaisuksi Käsityö-lehden vuodelta 1902. Vuonna 2006 teksti siirrettiin toiseen paikkaan pois yleisön silmistä.

Tääll' onkin työmme tarkoitus
 Ja aherrusten aikomus
 Ett' tarkkuus silmän terottuis'
 Ja käden voima vahvistuis.
 Me innolla
 Työn voimalla
 Näin tietomme
 Ja tunteemme
 Tahtomme lujaks' tahkoomme.
 Y.B.

Jos jo kauan on ollut nähtävissä, ettei osa kauan sitten työttömiksi jääneistä ihmisistä enää työllisty, ja koska voidaan perustellusti väittää, etteivät työvoimapolitiikan johtajat ole keskimääräistä kansalaista huonommin informoituja – niin miksi ihmeessä meillä säädettiin vuonna 2001 voimaan tullut laki kuntouttavasta työtoiminnasta. Laki, joka on niin sanottu pakkotyölaki tai keppilaki, kuten sitä on Suomen Kuntaliiton varatoimitusjohtaja Timo Kietäväinen julkisesti luonnehtinut (ks. Vilmi 2004; Kietäväisen haastattelu). Laki, jonka puitteissa tehdään erilaisia käsitöitä: kudotaan ja höylätään, maalataan, korjataan ja näpperellään kaikenlaista kivaa. Ja vaikka ”tulee muistaa, että köyhäinhoidon historia on täynnä ihmeellisyyksiä, ja ennen kaikkea köyhään kohdistuvan kepin ja porkkanan jatkuvaa vuorottelua” (Mäntysaari 1985, 117), niin sittenkin on pakko kysyä, mikä on se perimmäinen logiikka, joka sai aktiivisen sosiaalipolitiikan työryhmän jäsenet (minä yhtenä heistä) ajamaan lakiuudistusta, jolla kehruuhuoneperinne taas tuotiin suomalaisen köyhäinhoidon välineeksi.

Kerätessäni havainnoimalla erilaisia aktivointitutkimuksen aineistoja, minulle on ollut suuri hämmennyksen aihe se perinteinen käsityökeskeisyys, joka luonnehti ennen kaikkea naisille suunnattua työtoimintaa. Avaintiedottaja kutoi sukkaa useita viikkoja osallistuessaan kuntouttavaan työtoimintaan. Eihän siinä varmaankaan mitään pahaa ollut; hänellä oli kotonaan keskeneräisiä sukankutimia ja niiden saattaminen valmiiksi oli hyvin kuntouttava kokemus, jota ihan vilpittömästi voi pitää terapeuttisesti hyvin toimineena elementtinä kuntouttava työtoiminta -jakson aikana. Mutta tuon kehruutaloinstitution historian kuvaukset sukankutominen kyllä väkisin toi mieleen. Olin siis kuvitellut jotain uutta keksityn.

Mutta sitten syntyi oivallus, joka liittyy tämän luvun alussa olevaan Käsi-työlauluun. Kyse ei olekaan käsitöistä sinänsä! Käsiyöt ovat väline, jolla *kasvateen tahdon lujuu*ta, aivan kuten laulussa todetaan: Tahtomme lujaks' tahkoomme. Tämän takana on ensin myös raittius ja sitten reipas ryhti. Kun toimitaan, piirretään tai sahataan, niin toimitaan tarmolla. Fyysinen hyvinvointi paranee samalla ja sitä kautta hengityskin käy vapaammin. Ahkeruus kasvaa ja sekä sielu että ruumis voimistuvat. Kuntouttavan työtoiminnan tarkoitus pähkinänkuoressa? Onko aktivointipolitiikan tärkein EU-tavoite employability (eli työllistettävyys) eli tuo ruumiin, sielun ja tahtotilan sekä tarmokkuuden valmius, sittenkin se päätavoite, johon myös suomalainen aktivointipolitiikka tähtää? Kyse onkin työmoraalin, työhalun, muun tarmokkuuden ja tahdon lujittamisesta.

Tahdon lujuus on akrasian eli heikkotahtoisuuden vastakohta tai toinen ääripää. Tahdon lujuus huolestutti jo antiikin filosofeja. Vastikkeellistamiskehit-

telyjen myötä huolena on taas kerran ihmisten työmoraalinen rapautuminen. Ikiaikainen teema.

Sivilisaatioprosessin pääperiaate on rationalisaatio ja siihen liittyvä halun tukahduttaminen. Myöhäismodernissa kulttuurissa korostuu dionyysisuus (Turner 1996, 23–24 Sarpavaaran 2004 mukaan). Dionyysisyyden vastinpari on apollonisuus. Apolloninen ideaali korostaa kurinalaisuuden, järjestyksen, rationaalisuuden, askeettisuuden, halujen ja tarpeiden (itse-)kontrollin ja työn merkitystä. Sivilisoituminen tuottaa apollonisen, kurinalaisen ruumiin, jonka säätely siirtyy ulkoisesta sisäiseen. Dionyysinen ideaali korostaa nautinnon, halun, aistillisuuden, seksuaalisuuden, intohimon, ekstaattisuuden, ruumiin pinnan (ulkonäön) ja nuorekkuuden merkitystä. (Sarpavaara 2004, 56.)

Kuinka paljon aktivoinnissa on kyse siitä, että apollonisen ideaalin pelättään olevan murtumassa. Erityisen huolissaan taidetaan olla nuorten ”luisumisesta” dionyysisen ideaalin ”valtaan”¹⁵⁶. Työnteon arvostus on minussa itsensäkin syvällä. Frances Fox Piven ja Richard A. Cloward (1971, xvii) sanovat tämän ajatuksen köyhyystutkimuksen klassikkoteoksen esipuheessa niin, etteivät he ole työtä vastaan, sillä kaikki yhteiskunnat vaativat useimpien jäsentensä osallistuvan tuotannolliseen toimintaan, jotta yhteiskunnat voivat toimia.

On siis edelleen pakko kysyä, mihin aktivoinnilla pyritään, työhön vai johonkin muuhun? Ihmisiä aktivoidaan osin siksi, että he voisivat tulla hyödynnettäväksi työmarkkinoilla, jos sellainen päivä vielä joskus tulee, että työmarkkinat todella tarvitsevat ylimääräiseksi käynyttä suomalaista työvoimareserviään¹⁵⁷. Kesällä 2004 alkoi kuitenkin näyttää jo siltä, että työvoimaa haetaan enemmän esimerkiksi Suomenlahden eteläpuolelta. *Työvoiman tulee olla halvempaa ja nöyrympää*. Suomeen houkutellaan esimerkiksi julkisen terveydenhuollon raskaaseen hoitotyöhön virolaisia hoitajia, jotka tulevat kielitaidollaan aika helposti toimeen suomalaisten potilaiden kanssa. Kun tutustuimme vuonna 2001 AKKU-tutkimuksen pilottikuntiin ja pilottityövoimatoimistoihin, kuvasi erään työvoimatoimiston johtaja sitä, miten maatalouslomittajiksi kelpaavat enää vain virolaiset työntekijät, eivät suomalaiset¹⁵⁸. Kyse oli sekä tarjonnasta että kysynnästä.

Mihin kuntoutuksella pyritään, on sekin vanha keskustelu. Kuntoutus alkoi joidenkin tulkintojen mukaan ammatillisena kuntoutuksena jo 1800-luvulla, jolloin perustettiin erilaisia ”raajarikkoisten” oppilaitoksia ja vastaavia. Laajassa mitassa kuntoutus kuitenkin alkoi toisen maailmansodan jälkeen, koska sodassa vammautuneita miehiä tarvittiin takaisin työmarkkinoille. Silloin kuntoutus

¹⁵⁶ ”Nuorten työttömyys kuriin ensin” on otsikkona yleisönosastokirjoituksessa, jossa Mikko Lund vaatii nuorisotyöttömyyden ”poistamista kokonaan” (Lund 2004).

¹⁵⁷ Vuoden 2007 aikana ovat puheet työvoimapulasta koventuneet.

¹⁵⁸ Olin 16-vuotiaana koululaisena Ruotsissa kesätyössä eräässä hyvin toimeentulevassa aatelistaustaisessa perheessä. Nimikkeeni oli ”husmors hjälp”. Minulle kerrottiin, että perheeseen oli kotiapulaisiksi palkattu jo vuosia vain suomalaistyttöjä, koska he olivat nöyrympiä ja ”kiltimpiä”, vähempään tyytyväisiä kuin vastaavan ikäiset ruotsalaistyöt. Suostuin tuon informoinnin jälkeen tekemään tunnollisesti kaiken, mitä minun odotettiin tekevän korkeisiin kirsikkapuihin kiipeämisestä raa’an piparjuuren raastamiseen. En kadu kokemusta, opin monenlaisia taitoja, joista minulle on ollut hyötyä ja iloa myöhemmin.

myös sai melko lailla positiivisen imagon. Imago liittyi siihen, etteivät sodassa vammautuneet henkilöt itse olleet syyllisiä vammoihinsa. Sittemmin kuntoutustahot ovat joutuneet kysymään itseltään, miten voi perustella (vammaisten henkilöiden) työhön kuntoutusta siinä tilanteessa, kun suuret joukot nuoria, työkykyisiä ihmisiä ovat vailla työtä. Vastaus kysymykseen kulkee yleensä jollain lailla linjalla ”muuten parempi elämä”.

Erkki Mänttari, pitkäaikainen Invalidisäätiön toimitusjohtaja, on muotoillut ajatuksen paremmasta, rikkaammasta elämästä näin:

”Mutta siinäkin tapauksessa, ettei vammaisen henkilö kokonaisvaltaisen kuntoutuksen kautta pääse työelämään, minusta on tärkeätä, että ponnistelut eivät olisi menneet hukkaan, vaan että olisi päästy ainakin *rikkaampaan elämään*, olkoon että ilman työtä. Ei rahalla saa kaikkea eikä työ ole ihmiselle kaikki.” (Mänttari 1986, 8; kurs. TK.)

Tuo ”rikkaampi elämä” on se, mitä minäkin olen toivonut aktivoinnin voivan tuoda niille ihmisille, joille ei sitä kautta löydy työtä tai siihen johtavaa niin sanottua polkua. Toiveen hataruus hävettää minua. Kuinka paljon aktivointi on ihmisten huijaamista, kätteettomien lupausten antamista? Hyvätuloisen ihmisen on kohtuullisen helppo sanoa, ettei raha ole kaikki tai ettei sillä saa kaikkea. Sillä saa kuitenkin esimerkiksi ihmisarvoa. Kun tein tutkimusta sosiaalityökursseista suurin oppi, jonka sain, oli se, että sillä, mistä raha tulee ja miten sen käyttöä valvotaan, on huomattava merkitys ihmisen kannalta. (Lindqvist 1997; Mäntysaari 1991.)

Heikki Lehtonen oli vuonna 1993 huolestunut siitä, johtaako laajeneva työttömyys ja siihen liittyvä työttömyysturvan heikkeneminen ja ”siitä johtuva sosiaalihuoltoon turvautumisen yleistymisen” yksilöllisyyden loukkaamisen lisääntymiseen ja ”vapausoikeuksien laajaan romuttamiseen”. Hän kysyi, miten tulevaisuudessa taataan yksilölliset oikeudet henkilöille, joiden työvoimalla ei ole kysyntää. Artikkelinsa lopuksi hän päätyi kysymään, onko ympyrä sulkeutunut eli oltiin Suomessa jo 1990-luvun alussa palaamassa keskiajan kurjimmasta merkitsevään yksilökäsitykseen, jossa ihminen on kärsivä ihminen. (Lehtonen 1993.) Miten mahtaisi Lehtonen kommentoida tämän päivän tilannetta, missä vastikkeellisuuden ajatus on laajasti hyväksytty. ”Työttömyyttä ei nujereta pehmoilulla” korostaa Iltalehti pääkirjoituksessaan 7.2.2005 eli muutama päivä Harri Skogin työllisyysohjelman julkistamisen jälkeen. Ohjelman keskeinen uudistusehdotus on 25 vuotta täyttäneiden työmarkkinatuen niin sanottu vastikkeellistaminen ja se onkin mukana Matti Vanhasen toisen hallituksen ohjelmassa.

Kun luimme AKKU-tutkimuslomakkeita, lähinnä kaksi tutkimussihteeriä ja minä, koimme syvää sääliä, tarttuvaa ahdistusta siitä ahdingosta, taloudellisesta puutteesta, köyhyydestä ja masennuksesta, suoranaisestä toivottomuudesta, joka lomakkeista huokui. Emme kerta kaikkiaan kyenneet, emme jaksaneet koodata lomakkeita sitä tahtia kuin oli suunniteltu. Lopulta aikataulu oli niin paljon myöhässä, että urakoin koodausta kaksi ympäripyöreää viikonloppua. Tämä metodi turrutti, mutta ei kokonaan, sillä aloin kuulla ”puhetta” lomakkeiden takaa. Lupasin itselleni, etten voi kirjoittaa omaa tutkimusraporttiani

pyrkimättä kuvaamaan myös sitä todellisuutta, missä pitkäaikaistyöttömät ihmiset elävät. Onneksi siinä elämässä on myös paljon huumoria ja keskinäistä solidaarisuutta, jos on väkivaltaa ja kaunaisuuttakin.

Kuvauksia tuosta Mänttärin edellä toivomasta elämän merkittävästä "rikastumisesta" ilman työtä saimme lukea hyvin vähän. Osuutensa tähän vähäisyyteen on tietysti myös sillä, että kun sanoimme kyselylomakkeen saatteessa (ks. liite 1) tekevämme tutkimusta sosiaali- ja terveysministeriön ja työministeriön toimeksiannosta, niin tämä on vaikuttanut monen vastaajan vastauksiin. Useilla vastaajilla on ollut epäluulo siihen, kuka vastauksia lukee ja mihin tietoja käytetään. Kun toimeen tuleminen on kokonaan riippuvainen työttömyysturvasta ja toimeentulotuesta, niin sanat Sosiaali- ja terveydenhuollon tutkimus- ja kehittämiskeskus, sosiaali- ja terveysministeriö ja työministeriö edustavat aika lailla samanlaista valvontajärjestelmää "minun" toimeentuloni kannalta. Tämä pelko tai epäluulo tuli esiin monissa puheluissa, joita sain lomakkeen toisena allekirjoittajana. Saako se meidän poika nyt sitten jotain korvausta, jos vastaa tähän kyselyyn, oli riipaisevin saamani puhelu, jossa äiti oli huolissaan kotona olevasta työttömästä pojastaan. Elämän "rikastumista" uskaltautui kuvaamaan vain muutama vastaaja. Useimmat olivat naisia, joku kertoi hoitavansa mielellään omia lapsiaan kotona tai hoitavansa lapsenlapsiaan. Eräs vastaaja, nainen hänkin, kuvaili kauniisti kalastusta, johon hänellä työttömänä oli aikaa. En muista¹⁵⁹ yhdenkään miehen varsinaisesti ilmaisseen tyytyväisyyttään työttömänä olemiseen.

Kun tutkimusaihe liittyy niin kiinteästi ja vahvasti arvoihin kuin tutkimus pitkäaikaisesta työttömyydestä, voidaan miettiä, miten ristiriitaiselta vaikuttavia, suorastaan paradoksaalisia ajatuksia voi tutkimuksellisesti käsitellä. Ihminen on eläin ja olemme tottuneet ajattelemaan - ketkä me? me yhteiskuntatieteilijät - että biologiset ilmiöt ovat jollain lailla yksinkertaisia, mekanistisen logiikan mukaan toimivia. Kun tapahtuu reaktio $x \rightarrow y$, niin siinä se on. Muutaman television esittämän luontoa koskevan ohjelman katsomisen pitäisi jo häivyttää tämä harhaluulo. Näin hiljan ohjelman, jossa kerrottiin silakan vähenemisestä Itämeressä ja Suomen rannikon vesillä. Ohjelmassa haastatellut asiantuntijat, tutkijat, viranomaiset ja kalastajat esittivät keskenään täysin ristiriitaisia selityksiä ja teorioita siitä, mistä on kyse. Eri mieltä, ihan vastakkaista mieltä oltiin jopa siitä, johtuuko tilanne liian suuresta vai liian vähäisestä kalastuksen määrästä.

Olimme yllättävää kyllä, aika analogisessa tilanteessa kun haimme AKKU-tutkimuksessa vastauksia kysymyksiin, miten suomalainen aktivointipolitiikka, erityisesti laki kuntouttavasta työtoiminnasta "toimi", mitä tuloksia ja vaikutuksia sillä on ollut työttömien elämän tilanteisiin. Tutkijaryhmässä saattoi esiintyä aivan vastakkaisia näkemyksiä jo niinkin perustavaa laatua ole-

¹⁵⁹ Luin ja koodasin kaiken kaikkiaan noin 700-1000 lomaketta. Tutkimussihteerit poimivat lisäksi "mielenkiintoisia" lomakkeita ja ottivat niistä toisinaan kopioita, joita katsoimme yhdessä. Osin halusimme keventää tällä sitä taakkaa, joka lomakkeiden koodaus oli. Alkuun meillä oli suunnitelma käyttää avovastausten tekstiä hyödyksi raportoinnissa. Tämä jäi kuitenkin tekemättä pääosin raportoinnin tiukan aikataulun vuoksi. Tutkijoita odottivat toiset työtehtävät ja loppuraportus viivästyi jo muutenkin suunnitellusta. Raportti saatiin julkisuuteen vasta 15.6.2004 alkuvuoden 2004 sijasta.

vista evaluaation kannalta olennaisista kysymyksistä, kuin mikä on paljon ja mikä on vähän, mikä on hyvä tulos ja mikä on huono tulos¹⁶⁰. Kun aktivoituista henkilöistä sijoittui kahdeksan prosenttia avoimille työmarkkinoille, olimme kovin eri mieltä siitä, oliko se paljon vai vähän.

Suhde, suhtautuminen työhön ja työttömyyteen ei ole aihe, joka olisi jotenkin poliittisesti tai moraalisesti neutraali. Neutraali siinä merkityksessä, että niin sanotut faktat ratkaisivat. Päinvastoin. Aihe on poliittisesti erittäin latautunut. Kyse on selkeästi niin sanotuista vahvoista arvostuksista. Toimijoiden it-sesuhteet ja maailmasuhteet sisältävät käsityksiä hyvästä ja ne ovat aina arvolutuneita eli ne ovat vahvoja arvostuksia (Laitinen 2003).

Suhde työhön on juuri tällainen, ei-neutraali kysymys (esim. Siltala 1994; Kortteinen 1992, Kortteinen-Tuomikoski 1998). Kysymys, jolla on ”yhteiskuntamoraalille suuri merkitys”, kuten poliitikko Ben Zyskowicz (2003) toteaa. Hän kommentoi Helsingin Sanomien yleisönosastossa (26.5.2003) julkaistua kirjoitusta, jossa työtön nainen oli todennut, että ”töihin meno ei paljon inspiroi”, koska taloudellisesti se ei olisi mielekästä. Zyskowicz oli toista mieltä, hän näki suuren eron siinä, kuka kustantaa työttömän elämisen. Otsikkona oli ”Joku tekee työttömän puolesta työtä”. Jos työtön henkilö tekisi työtä, hänen toimeentulonsa perustuisi – ainakin pääosin – hänen omaan työntekoonsa. Kun hän on työtön, ”hänen toimeentulonsa perustuu muiden – usein pienipalkkaisten – ihmisten työntekoon”, opastaa poliitikko. Sitten Zyskowicz toteaa, ettei halua moittia ”enempää” kirjoittajaa, sillä kyse on järjestelmästä, joka ”päättäjien olisi kyettävä tekemään sellaiseksi, että työnteko on aina kannustava ja kannattava vaihtoehto”.

Luulen, että Zyskowicz ei ole ihan yksin näkemyksineen. Tunnistan ajatuksen itsestäni. Olin kauhuissani kuunnellessani avaintiedottajan kuvausta siitä, miten helpottunut hän oli, kun ”oma” sosiaalityöntekijä oli hyvää tarkoittaen rauhoittanut ahdistunutta asiakastaan sanomalla, ettei ”sulla mitään hätää tule olemaan, sillä tulet meiltä aina saamaan saman rahan kuin työkkäristäkin”. Siinäpä se. Hyvää – todella hyvää – tarkoittava auttamishaluinen työntekijä ei varmaan aavistanut, millä hehkuraudalla tuo lause painui ihmisen mieleen. Mutta mitä hyvää elämä sitten ihmiselle voi ylipäätään tarjota?

Edellä esitetty pitkäkö von Wrightin pohdiskelun lainaaminen ja kommentointi tähtäävät tässä tutkimuksessa siihen, että voisimme jatkossa aikaisempaa selvemmin keskustella siitä, millaiseen hyvään ihmisten kanssa tehtävä auttamistyö tai vastaavat pyrkimykset ylipäätään tähtäävät. On kovin eri asia nähdä esimerkiksi jonkin politiikkaohjelman, kuten esimerkiksi aktiivisen sosiaalipolitiikan ohjelman tavoitteena ihmisten onnellisuus kuin vaikkapa työvoima- ja sosiaalipalvelujärjestelmän aikaisempaa parempi tuloksellisuus mitattuna sovitulla mittareilla.

Kerroin tutkimuksen alussa siitä, miten voimattomaksi aloin kokea itseni ollessani kotona vuorotteluvapaalla. Kun olen kertonut kokemuksestani muille, olen kuullut monia vastaavanlaisia kertomuksia, joita kertojat ovat selvästi hä-

¹⁶⁰ Kun olen itse esitellyt tutkimuksen tuloksia, olen yleensä tuonut tämän avoimesti esiin.

venneet kertoa aikaisemmin. Eniten olen kuullut äitien kertomuksia äitiyslomistaan ja hoitovapaistaan ja siitä, miten he nauttivat "aikuisten seurasta" lasten hoidon jälkeen. Niemelällä (1986, 143) on ilmiölle teoreettinen selitys. Puheen eli muihin ihmisiin saatavan yhteyden avulla ihminen saa "sisäistä energiaa eli sisäistä voimaa". Puhuminen (keskustelu) on mitä keskeisin sisäisen voiman lähde ihmisen elämässä. Emme elä emmekä kehity ilman puhumista. Puhe merkitsee aitoa ihmissuhteita ja syvyyttä elämässä. Puhe, peruskieli on "rakkauden kieli", toteaa Niemelä (1986, 143).

Aktivointiin puhe liittyy monin tavoin. Keskustelu, usein hyväntahtoisen huumorin värittämä huulenheitto ovat aktivointitoiminnan keskeisiä liikevoimia. Ihmisillä, etenkin jos he ovat olleet kauan yksin, jopa eristyneinä jossain tapauksissa, on paljon puhumisen tarvetta. Aktivointihankkeissa mukana olevat ihmiset, etenkin vanhemmat ihmiset puhuivat myös meille tutkijoille mielellään asioistaan.

Yhdessä tekeminen on vielä yhdessä puhumistakin tärkeämpää. Yhdessä tekeminen, "kanssatekeminen", kuten eräs mies sen muotoili, on Niemelän (1986, 145) käsittein kuvattuna ihmiselle lajityypillistä, sillä synergeettinen eli yhteisvaikutteinen yhteistyö vapauttaa, emansipoi ihmisiä. Ihan arkisesti sanottuna sujuva eli synergiaa tuottava yhteistyö on yksinkertaisesti hauskaa ja tuottaa ihmiselle hyvää mieltä. Hyvin sujuva yhteistyö luo ihmisiin uutta energiaa, ihmiset jaksavat yhdessä enemmän. Tämän tietävät kaikki. Talkootyöt on tästä ilmiöstä yleisimmin esiintuotu esimerkki. Kun ajattelen niitä hyvin perinteisiä (naisten) käsitöitä, joita kerroin alkuun kauhistelleeni kehuuhuoneiden paluuna, niin ymmärrän nyt niiden olevan tärkeitä sekä keskustelujen että yhdessä tekemisen areenoina. On hyvin tavallista, että esimerkiksi kangaspuiden käytössä osaavimmat auttavat. Keskustelu taas on aika olennainen osa työskentelyä esimerkiksi askartelutyypisissä käsitöissä. Teenkö nyt niin tai näin, valitsenko tämän tai tuon värin, sanos nyt mitä mieltä olet. Olen kuullut tällaista keskustelua ymmärtämättä sitä sen tarkemmin dokumentoida, niin arkiselta ja jokapäiväiseltä se on kuulostanut.

Mutta on huomattava, että minä olen tavannut lähinnä ihmisiä, jotka ovat viihtyneet erilaisissa aktivointitoimissa, ainakin aika ajoin. On olemassa suuri joukko ihmisiä, jotka eivät ole suostuneet osallistumaan aktivointiin tai jotka ovat kokeneet sen hyvinkin kielteisenä asianan. On myös ihmisiä, joita ei ole "saatu houkuteltua mukaan". Yritin AKKU-tutkimuksen kenttätutkimusjaksoilla saada haastatella myös ihmisiä, jotka olivat keskeyttäneet kuntouttavan työtoiminnan. En onnistunut tapaamaan yhtäkään. Henkilökunta sai heitä niin sanotusti kiinni puhelimitse ja he lupasivat tulla tapaamaan minua sovittuun aikaan sovittuun paikkaan kahdessa eri kunnassa. Kukaan kutsutuista kuudesta henkilöstä ei tullut. Harkinnan jälkeen päätimme luopua pakottamasta heitä. Tutkimukseen osallistumisen on oltava eettisten periaatteiden mukaisesti vapaaehtoista. Toisaalta olen vuosien aikana kuullut myös monia hyvin katkeria kuvauksia "kallonkutistuskursseista". Tanskalaisessa aktivointikeskustelussa puhutaan usein karusellista, johon ihmisiä viedään. Ruotsiksi puhutaan aktiivoinnin päiväkotiluonteesta (dagiskaraktär).

Väitän nyt olennaista olevan sen, että ihmisyyden kokeminen voi vahvistua ihmisten onnistuneen keskinäisen yhteydenpidon kautta. Ihmisten on voitava tuntea olevansa ihmisinä arvostettuja, kunnioitettuja. Kun eräs työvoimatoimisto sijoitti hyvin sosiaalisen, työharjoittelua aloittavan miehen – tunsin hänet, koska hän istui sosiaalityökokurssilla vieressäni – yksin kellarihuoneeseen paperisilppuria käyttämään, mies suorastaan juoksi sieltä ulos muutaman päivän kuluttua ja ratkesi juomaan. Voin sanoa ymmärtäneeni hyvin tuota miestä. Mies oli työskennellyt vuosia ilmeisen vaativissa toimistotöissä; siksi hänet varmaan sijoitettiin ”toimistohommiin”; mutta yksin ja kellariin.

11.4 AKKU-tutkimuksen itsekriittistä meta-arviointia

Esitän AKKU-loppuraportista vielä muutamia itsekriittisiä kysymyksiä. Miksi emme käyneet lain tausta-ajattelua avaavaa keskustelua syvemmin kuin mitä teimme? Se johtui osin tiukasta aikataulusta, mutta osin varmaan myös arkuudesta. Sosiaali- ja terveysministeriö tilasi arviointitutkimuksen Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuselta Stakesilta tulossopimuksen yhtenä osana. Työministeriö hankki oman tutkimusosuutensa ostamalla sen Kuntoutussäätiöltä. Meille korostettiin keskusteluissa useaan kertaan, että tutkimuksen tarkoitus on tuottaa riippumatonta tietoa, jota ministeriöt käyttävät itse harkitsellaan tavalla. Jälkeenpäin minun on kuitenkin mahdollista tunnistaa joitakin itsesensuurin elementtejä, joita emme itse huomanneet tutkimusasetelmaa suunnitellessamme ja toteuttaessamme.

Olennaisin kysymys on minun tulkintani mukaan se, että otimme lain ikään kuin annettuna. Lähdimme siitä, että lain tarkoitus oli hyvä, emme kyseenalaistaneet sitä. Emme lähteneet arvioimaan lakia sinänsä emmekä lähteneet hakemaan sen ristiriitaisuuksia.

Unohdimme¹⁶¹ myös ensimmäisissä tutkimussuunnitelmaversioissa mainitun ensimmäisen ison tutkimustehtävän eli kysymyksen siitä, laskeeko työttömyys enemmän niissä kunnissa, joissa aktivoidaan enemmän kuin vertailukunnissa, joissa siis aktivoidaan vähemmän. Tämän kysymyksen tutkimuksellinen ratkaiseminen on todella vaikeaa. Sen ratkaiseminen ei ole tainnut onnistua oikein muuallakaan. Työttömyyden syiden selittäminen on jo niin visainen kysymys, että siitä ei vallitse mitään yksimielisyyttä. Edes johtavat taloustieteilijät eivät ole pystyneet antamaan mitään selkeää selitystä esimerkiksi sille, miksi työttömyys Suomessa jäi niin korkealle tasolle 1990-luvun laman jälkeen.

¹⁶¹ Unohdus oli niin kertakaikkinen ainakin omalla kohdallani, että kun kävin vuonna 2005 vielä kerran läpi kaikkea tutkimuksen aikana kertynyttä kirjallista materiaalia, löysin tuon kysymyksen tutkimussuunnitelman versiosta ja voin sanoa, etten enää muistanut sitä koskaan käsitellyn. Kokouksista on pidetty tutkimussihteerien toimesta muistioita, mutta alkuvaiheen muistioista ei löydy myöskään mitään, jossa mainitaisiin asiasta, ei ainakaan sitä, että aihepiiristä olisi tietoisesti luovuttu.

Taisimme olla siis vain arkirealisteja ja tyytyä tutkimaan tai paremminkin arviomaan jotain, joka oli arvioitavissa sen aikataulun puitteissa, jossa jouduimme toimimaan. Evaluaatiotutkijalle se voidaan nähdä jopa hyveeksi.

Toinen näkökulman rajausta tai valintamme oli hankkia tietoa niin sanotusti järjestelmän kautta. Keräsimme aineiston ensimmäisen ja valikoitumisen kannalta keskeisen tärkeän otoksen työvoima- ja sosiaalitoimistoissa tehdyn aktiivintisuunnitelman teon jälkeisestä tilanteesta saamalla täytetyt lomakkeet sieltä takaisin. Olennaista on se, että lähestyimme asiakkaita järjestelmän kautta. Stakesin hyvinvointipalvelujen tutkimusryhmän (joka oli tutkimuksen sijaintipaikka) perinne on tutkia nimenomaan palvelujärjestelmien ja lainsäädännön toimivuutta¹⁶² sekä toki myös sitä miten ihmiset voivat. Näkökulma "voimiseenkin" on kuitenkin järjestelmän näkökulma eli tietoa tulisi tuottaa järjestelmän kehittämistä varten. *Minä päädyin tässä tutkimuksessa katsomaan aktiivintumista ja aktiivointia toisinpäin eli ihmisen näkökulmasta.*

Tutkimuksen suunnitteluvaiheessa aloitti työnsä työministeriössä uusi kansliapäällikkö Markku Wallin, joka kävi tutustumassa Stakesin tutkimustoimintaan. Häntä kiinnosti erityisen paljon se kysymys, voidaanko AKKU -tutkimushankkeen avulla saada selville se, miten työttömät ihmiset voivat ja *mitä heille pitäisi tehdä* - voisiko heitä esimerkiksi "kuntouttaa"?, jotta he työllistyisivät.

Kysymys voidaan muotoilla myös toisin, kysymällä mitä vikaa on henkilöissä, jotka ovat jääneet työttömiksi. Ovatko he kenties sairaita tai työkyvyttömiä. Ovatko he luopuneet työhausta ja niin edelleen. Useat AKKU-tiedonkeruun kysymyksemme olivat tämänsuuntaisia. Monet vastaajat kokivat kysymykset tai osan niistä loukkaavina. Me lomakkeiden koodaajat saimme lukea suuren määrän kriittisiä kommentteja, kuten "vastaisitteko itse näihin omiin kysymyksiinne?", "kehtaisitteko lähettää Lipposelle tällaisen lomakkeen?" ja niin edelleen.

Ei ole poliittinen sattuma, että samaan aikaan, kun Aktiivinen sosiaalipoliittikka -niminen työryhmä (1999) asetettiin valmistelemaan aktiivoinnin lainsäädäntöä, niin asetettiin myös Sosiaaliturvan väärinkäyttöä selvittänyt työryhmä (1999; ks. myös Hellsten & Uusitalo 1999). Työryhmien asettaminen kertoo poliittisen ilmapiirin kovenemisesta, kurinpidon ilmapiirin tiukentumisesta.¹⁶³

¹⁶² Stakesin hyvinvointitutkimusryhmä tuottaa soveltavaa tutkimustietoa yhteiskuntatieteiden alalta. Ryhmässä harjoitettavan tutkimuksen kannalta suuria, pysyviä tutkimusteemoja on kaksi: 1) 'kuinka väestö voi' ja 2) 'miten järjestelmä toimii ja kehittyy'. Edellisen kysymyksen osalta tutkimuksen keskiössä ovat kansalaisten hyvinvointi, taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat sekä alueelliset ja sosiaaliset erot. Toisena tärkeänä tutkimuskohteena on puolestaan sosiaaliturvajärjestelmän rakenne ja toiminta, terveyspolitiikkaan ja -palvelujärjestelmään vaikuttavat tekijät, hyvinvointipoliittikassa tapahtuvat muutokset ja yksittäiset uudistukset sekä näiden vaikutukset. (Lähde Stakesin www-sivut 26.7.2004).

¹⁶³ Olin Stakesin edustajana myös sosiaaliturvan väärinkäyttöä tutkineessa työryhmässä. Pääsin, tai jouduin, molempiin ryhmiin ns. kiintiönaisena. Opin paljon mm. siitä, kuinka laajaa ja osin systemaattista sosiaaliturvan väärinkäyttö on ja kuinka vaikeaa esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden on tunnustaa ja tunnustaa tämä heille sinänsä hyvin tuttu ilmiö. Perusteluna on se, etteivät he ole poliiseja ja eiväthän he olekaan. Yhteiskunnallinen työnjako toimii. Sosiaalityöntekijöiden viranomaisroolin kannalta (joka on Suomessa useimpien sosiaalityöntekijöiden kohtalo) tilanne on kuitenkin prob-

Kyse oli siis järjestelmän tietotarpeesta. Se on tietysti ihan legitiimi tietotarve. Järjestelmien kehittämisen tietotarpeet ovat toki tärkeitä tutkimuksen tilauksia, mutta ymmärrän sen kritiikin, jota J. P. Roos on esittänyt (Roos haastatellut Helin 1993, 15) väittämällä sosiaalipoliittisten tutkimusten olevan ”usein epähuomaanimpia kuin sosiologian tutkimukset”. Hän perustelee väitettä sillä, että sosiologiassa pohditaan enemmän ja syvällisemmin ihmisten ongelmia ja käytetään esimerkiksi kulttuuriantropologia lähtökohtia. Roosin mukaan ”sosiaalipoliittinen tutkimus on ollut enemmän järjestelmää koskevaa, melkoisen formaalista”. Palasin tutkimusavustajan kanssa keskikesällä 2004 vielä kerran AKKU-surveyn lomakkeisiin. Aineiston tarjoamia mahdollisuuksia ei AKKU-loppuraportissa valitettavasti käytetty loppuun asti. Tutkijat hajaantuivat muihin työtehtäviin. Kolmannen vaiheen tiedonkeruusta, joka oli alkuperäisessä tutkimussuunnitelmassamme, mutta joka aineiston odotettua hitaamman ker Tymisen vuoksi jouduttiin jättämään pois, luovuttiin¹⁶⁴.

Toinen kysymys, jota jäin pohtimaan AKKU-tutkimuksen valmistuttua oli kysymys tutkimusasetelman tausta-ajattelusta. Millaiseen ajatuksenkulkuun ihmisen toiminnan muutoksesta aktivointisuunnitelman interventio-asetelma pohjautui. Haen valaisevan esimerkin terveystaloustieteen tutkimuksesta. Artikkelin (Valtonen 2006) on julkaistu vuonna 2006 ja emme siis voineet käyttää sen tarjoamaa opetusta hyväksimme AKKU-tutkimusta suunniteltaessa. Työkokemukseni käytännön sosiaalityöstä ja erityisesti oma kokemukseni terapiasta on kuitenkin saanut minut pohtimaan jo pitkään ajatuskulkuja, jotka ovat hyvin samansuuntaisia terveystaloustieteen professori Hannu Valtosen ajattelun kanssa. Esimerkiksi terapia vaikuttaa vain siten, että minä terapiassa olleena alan muuttaa omaa toimintaani. Terapia voi olla vain muutoksen katalyytti. Ihmisen oma *toiminta* ratkaisee sen, hyötyykö hän terapiasta vai ei.

Valtonen (2006) kuvaa tätä ajatuksenkulkua näin. Hän kysyy, ovatko kansantaloustieteessä yleisimmin käytetyt mallit yhteiskuntateorioina päteviä. Metodologisesti voidaan kysyä, miten käytetyn teorian suhde todellisuuteen käsitetään. Kun taloustieteessä lähdetään siitä, että tavarat ja palvelukset ovat kaikille samoja, niin maailma nähdään Valtosen mukaan fysikaalisena eli havainnot ovat kaikille samoja. Suhde maailmantiloihin on yksipuolinen.

Yksinkertaisimmillaan taloudellinen tehokkuustutkimus johtaa esimerkiksi lääketeorian vaikutuksia tutkittaessa siihen, että ideaalimallin mukaan lääkevalmiste tuottaa jokaisessa potilaassa tietyn vaikutuksen. Muuta tietoa ei potilaista tarvita. Tällöin ajatellaan, että kyse on suljetun prosessin kulusta, joka on aina biologisesti tai kemiallisesti samanlainen. Suljetuimpia lääketieteellisiä prosesseja ovat erilaiset lääkkeiden vaikutusprosessit ja erilaiset kirurgiset prosessit. Sen sijaan erilaiset toipumisprosessit vaikkapa leikkauksista eivät ole enää suljettuja prosesseja. Kohtuullisen avoimia ovat ne prosessit, joissa hoidon onnistumiseen vaikuttavat potilaan henkiset prosessit, joihin Valtonen katsoo kuuluviksi motivaation ja elämänhallinnan. Tällaisiin prosesseihin kuuluvat

lemaattinen ja luullakseni yksi työuupumuksen ”juuria”, kun pitää sulkea silmiään ja korviaan koko ajan.

¹⁶⁴ Ajoin aika vahvasti T3-tiedonkeruutta, mutta sitä ei tehty.

esimerkiksi astman ja diabeteksen hoito. Avoimimpia prosesseja ovat kuntoutus tai tarkemmin erilaiset kuntoutukset (Valtosen oma tapa kuvata asia on siis monikkomuoto), terveyden edistäminen ja sairauksien ehkäisy. (Valtonen 2006, 110, 124–125.) Ovatko systeemit suljettuja, avoimia vai kvasisuljettuja on myös yksi Andrew Sayerin (2000) teemoista. Idea on siinä, että ihminen voi toimia toisin. Sillä, onko aktivoinnin tutkimuksessa ja sen arvioinnissa kyse avointen, suljettujen vai puoliavoimien systeemien tutkimisesta on suoria vaikutuksia siihen, miten tutkimustuloksia voi tulkita.

Valtonen (2006) esittää kaksi tulkintaa eräästä raportoidusta stressinhallintakoulutuksesta. Potilaille järjestettiin koulutusta ja heidän terveydentilansa parani. Tutkijoiden esittämän tulkinnan mukaan terveys on biologis-fysiologinen ilmiö ja stressinhallintakoulutus parantaa stressinhallintaa, joka sitten vaikuttaa sairauteen. Valtonen esittää tapahtumien logiikasta sitten toisenlaisen tulkinnan, jossa potilas nähdään sosiaalisena subjektina, siis toimijana. Tällöin toiminnan logiikka onkin toinen. Ihmisillä on mielessään jokin idea omassa asemassaan olevan ihmisen normaalista terveydestä. Ihmiset sisäistävät normeja terveydestä ja pyrkivät käyttäytymään niiden mukaan. Koulutus muuttaa terveysnormia ja ihmiset tekevät uuden tulkinnan terveydentilastaan. Se, mikä nyt tuottaa terveyden paranemisen, on potilaiden uusi tulkinta terveydentilastaan eli heidän toimintansa sosiaalisina subjekteina.

Olennaista on se, että koulutuksen ja tapahtuneen muutoksen välinen *yhteys ei ole tekninen*. Tekninen normi ei siis päde, sillä ajattelun määrä ei muutu, vaan muuttuu ajattelun tapa. Terveystaloustieteilijä olisi tämän jälkimmäisen tulkinnan kohdalla vaikeamman kysymyksen edessä tehdessään kustannus-hyöty-analyysia. Vaihtoehtoiskustannusten määritelmän mukaan olisi nyt tunnettava resurssit, jotka ovat poissa jonkun muun terveyttä edistävän toimenpiteen tuotannosta siksi, että kyseiset henkilöt osallistuivat stressikoulutukseen. Ja toiseksi mikä olisi ollut ajattelun muutoksen tuottama hyöty parhaassa mahdollisessa muussa käytössä. (Valtonen 2006.)

Stressikoulutusesimerkki tuo esiin sen tärkeän asian, että vaikutusten tulkinta riippuu siitä, nähdäänkö ihminen ajattelevana olentona tai biologis-fysiologisena olentona. Jos ihminen nähdään ajattelevana olentona, ei osalle ajattelun muuttamiseen johtaneista ehdoista voida antaa markkinahintoja. Halu ja kyky tulkita maailmaa uudelleen ei ole kuvattavissa määrällisinä suureina. Valtonen päättää tarkastelunsa kysymällä, miksi taloustieteessä pidetään kiinni metodologian ”fysikaalisesta naivismista”. Tutkimuksen käytännöllinen hyödyllisyys kasvaisi, jos se huomioisi ihmisen tulkinnallisen suhteen todellisuuteen. (Valtonen 2006, 130–134.)

Analogiani on siis se, että me teimme AKKU-evaluaation tuolla teknisen yhteyden, teknisen normin ajatuksella: ihminen aktivoituu, jos hän altistuu aktivointisuunnitelmalle. Aktivointisuunnitelma voi kuitenkin olla vain katalyytti, joka saattaa johtaa johonkin, jos tapahtuu myös jotain muuta. Meillä tulisi olla tietoa myös tuosta muusta, jota sitten tapahtui. Kun meillä oli iso aineisto ja mahdollisuus tehdä aineistoa erottelevaa analyysia, olisimme voineet saada jo-

tain tietoa niistä tekijöistä, jotka todennäköisesti olivat yhteydessä siihen mitä tapahtui. Mutta kahden poikkileikkauksen aineistolla tieto jäi aika vajavaiseksi.

11.5 Kootut tulokset

Olen käsitellyt tutkimuksessani erilaisia ihmisen toiminnan muutoksen hahmottamisen tapoja. Ongelmallista lähes kaikissa muutoksen hahmottamisen tavoissa, teorioissa ja erilaisissa kokemuseräisissä kuvauksissa on ollut se, että niissä asiat mielletään joko-tai-asetelman kautta. Pyrimme olemaan joko hyvin rationaalisen selittämisen kannalla tai tyydymme vain sanomaan, että on kyse asioista, joita ei voi rationaalisesti perustella. Olen yrittänyt löytää tutkimukseni lopussa tapoja ylittää tämä jako.

Niiniluodon (1984, 13) mukaan tiede pyrkii luontoa, ihmistä ja yhteiskuntaa koskevien tietojen systemaattiseen kokonaisuuteen. Sosiaalipolitiikkatieteen perusluonteeseen kuuluu Jorma Sipilän (1985, 9) mukaan kokonaisvaltaisuus ja soveltavuus. Tämän vuoksi myös niin sanottuja ikuisuuskyseksiä tulee tarkastella useista näkökulmista. "Tiede on väline maailman ymmärtämiseksi" ja "maailman tarkastelu huolellisen ajattelun avulla" antaa aiheen arvostella sitä mitä tapahtuu, jatkaa Sipilä (1985, 11). "Sosiaalipolitiikkatieteen tehtävä on ennen kaikkea arvioida sosiaalipolitiikkaa ja antaa suosituksia hyvinvointipolitiikan arvioimiselle" jatkaa hän edelleen. "Sosiaalipolitiikan olennainen sisältö on "ihmisen toimintakyvyn ylläpitäminen" ja sen kehittäminen eli uusintaminen". (Sipilä 1985, 11.) Tämän tutkimuksen kannalta olennaista on sosiaalipolitiikkatieteen laaja-alaisuus. "Sosiaalipolitiikkatiede ei saa vastata yhteiskunnan ongelmiin kapeasta näkökulmasta", vaatii Sipilä ja viittaa Tapani Purolan juhla-luontoon Armas Niemisen 70-vuotispäivän johdosta 11.2.1983¹⁶⁵. Purolan mielestä "ihmisten hyvään tähtääviä pyrkimyksiä" hyödyttääkseen on sosiaalipolitiikkatieteen "käsitettävä todellisuus unohtamatta mitään olennaista" (Purola Sipilän 1985, 13 mukaan).

Jos valokeila pyritään kuitenkin kohdistamaan kaikkeen olennaiseen, ei yhteiskuntatieteellinen teoreettinen kehittäminen voi edetä kovinkaan pitkälle, jatkaa Sipilä (1985) viitaten edelleen Purolaan. "Sosiaalipoliittinen kirjoittaminen horjuukin aina kahden vaaran välillä". Teoreettisesti tyylikäs ratkaisu voi olla epärealistinen reduktionismi ja toisaalla vaanii "kaiken sulattamaan pyrkivä kaoottinen ajattelu". Tunnistan tuon jälkimmäisen vaaran tässä tutkimuksessa hyvin selvästi.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Sipilän (1985) teoksen lähdeluettelon mukaan tuo luento "Etujen palautus päivän puheenaihe myös sosiaalipolitiikassa" on julkaistu Aamulehdessä 12.2.1983 otsikolla Reduktionismin ongelmasta sosiaalipolitiikassa. Minä en ole hankkinut ko. lähdetä.

¹⁶⁶ Kirjoittamisen loppuvaiheessa poistin tekstistä lukuisia alateemoja, sivupolkuja ja kokonaisia ajattelusuuntauksiakin, jotta lukeminen ei muodostuisi ylivoimaiseksi tehtäväksi. Kokonaisuuden, suuren kokonaisuuden hahmottaminen oli minulle itselleni hyvin hyödyllistä ja toivon voivani jatkaa työtä useiden alateemojen parissa jäljellä olevan (työ)elämäni aikana.

Tämä tutkimus on opinnäytetutkimus sosiaalityö-nimiseen oppiaineeseen. Minä näen ja ymmärrän sosiaalityön kuitenkin erityisesti Suomessa olevan olennaisessa yhteydessä sosiaalipolitiikka-oppiaineeseen¹⁶⁷ ja on vaarallista, jos tuo yhteys liikaa irtoaa. Sosiaalityö ei saa menettää ymmärrystään yhteiskunnasta ja sen rakenteista, taloudesta ja vallankäytöstä.

Tiivistetysti: mitä olen yrittänyt tutkia tässä tutkimuksessa? Jos edellä sanottu kiteytetään niin, että tutkimuksen tehtävä on hakea rationaalisuutta, voidaan seuraavaksi kysyä, miten tutkijat ovat tätä vaadetta ratkaisseet? Anssi Peräkylä¹⁶⁸ (1988) on sanonut ihmisen elämän muutoksen olevan mysteeri:

”Kun ihmisen elämä muuttuu, on mahdotonta yksilöidä, mikä on muutoksen aiheuttanut. Jonain hetkenä voi vain kokea että jotain on toisin, jostain on sisäiseen todellisuuteen langennut kirkasta valoa ja raikasta ilmaa. Mistä se on tullut ja miten, se on pohjimmiltaan mysteeri.” (Peräkylä 1988, 39.)

Tarkistin Peräkylän näkemyksen vuonna 2004 ja hän vastasi minulle näkevänsä asian edelleen pitkälti seuraavasti: ”Jokin vastaus voi olla se, että elämä ei muutu, se jää ennalleen ja me rauhoitumme kun asetumme siihen mikä jää ennalleen.” (Peräkylä 2004.)

Olemme tässä yhden vastauksen äärellä: *oma suhtautumistapamme muuttuu*. Margaret Archer (2003) kuvaa muutosta sisäisen puheen muutoksen kautta. Narratiivisen tutkimuksen parissa aiheesta on keskusteltu jo vuosia. Olennaista voi olla, että jonkin tilanteen vain esimerkiksi näkee toisin (esim. Vierros 1998, 171). Muistan elävästi tilanteen, jossa näin oli käynyt. Yksi sosiaalityö-kurssi oli päättymässä ja olin saanut luvan osallistua kurssin päätöskahvitilaisuuteen. Eräs osanottaja totesi hänelle kirkastuneen sen, ettei hän selviydy normaalista kokopäivätyöstä työmarkkinavaatimusten paineissa. Hän oli päättänyt olla tyytyväinen tilanteeseen, jossa hänen ei tarvitse sitä enää yrittää tehdä. Kukaan läsnäolijoista ei voinut sanoa siihen mitään kielteistä¹⁶⁹.

Politiikan tutkija Pertti Ahonen (2003a) on tarkastellut ”matkalaisen kurottautumista kuvaansa kohden”. Olennaista on ”agon” eli taistelu, toisin sanoen kilpailu, jossa ihminen voittaa itsensä. Jokaiseen agoniin liittyy kuitenkin uusi agon, täydellistyminen on vain suunta, ei päämäärä. Ahonen näkee Hans-Georg Gadamerin liittävän yhteen platonilaisen ajattelun, bysanttilaisen tarkastelun kuvasta ja Peircen ajattelun. Näin tullaan ikonisuuden tarkasteluun. Gadamer laatii Ahosen mielestä suorastaan perustelut sille, miksi ihmiselle, tuolle agonistiselle matkalaiselle on tarjolla mahdollisuus kurottautua kohti omaa, ideaalista kuvaansa. Onnistunut kuva antaa lisänsä siihen, mitä kuvaan sisäl-

¹⁶⁷ Sosiaalipolitiikka on sanana kadonnut yhä useampien suomalaisten yliopiston laitosten nimistä, Helsingin yliopistossa aiheesta käytiin vuosien kiista. Minun ajatteluuni yhdistelmä ”sosiaalipolitiikka, erityisesti sosiaalityö” sopii nykyisin hyvin.

¹⁶⁸ Anssi Peräkylä oli vuonna 1988 nuori tutkija, vuonna 2004 (kun otin häneen yhteyttä) hän työskenteli sosiologian professorina Helsingin yliopistossa.

¹⁶⁹ Olen muutaman kerran kokenut vastaavanlaista myös sosiaalityön kouluttajana toimiessani. Kun vuoden kestäneen sosiaalityön väliaikaiskoulutuksen jälkeen joku totesi, että hänestä ei sittenkään taida olla alalla toimimiseen, koska työ on niin vaativaa ja henkisesti liian raskasta, en koskaan ole taivutellut ihmistä olemaan toista mieltä.

tyy. Se, mitä kuvataan, ei ole malli, päinvastoin. Yhdestä kohteesta voidaan luoda monta laadukasta kuvaa. (Ahonen 2003a, 283–285.) ”Oleellisinta on, että hän löytää itsensä mielentilasta, joka koostuu ”lisäyksestä” suhteessa siihen, missä hän sitä ennen koki sijaitsevänsä.” (Ahonen 2003b, 287–288.)

Näin avautuu näköaloja, joita Ahonen sanoo pitävänsä huikeina. Heidegger korosti Ahosen (2003a, 288; alaviite) mukaan ”pyhän” lähteinä ennen muuta ”abstraktia”, kohteiden tarkastelusta irrotettua filosofiaa tai taidetta. Ahonen vetoaa Heideggeriin, tämän ”avautumiseen”, ”aukeamiseen” tai ”Lichtung-aukeamaan”, jonka mukaan ihmisen ominaisin olemisen taipumus, ja samalla myös eettinen perusvelvollisuus, on pitää huolta uteliaisuudesta. Näin olemisen keskiöön tulee tyhjiö: se, mitä ei ole. Jos tyhjiö täyttyy ja uteliaisuus sammuu, sammuu ihminen. (Mt. 292–293.) Työttömälle, vakavasti sairaalle tai muuten ahdinkotilaan joutuneelle ihmiselle uteliaisuuden säilyttäminen on käsitykseni mukaan erityisen kova haaste. Esimerkiksi syvästi masentunut ihminen on kaikkea muuta kuin utelias ihminen. Irmeli Järventie (1993) on kuvannut itsemurhaa suunnittelevan ihmisen joutuneen loukkoon, josta hän ei näe enää mitään vaihtoehtoja edetä siinä määrin vahvasti, että puhuminen uteliaisuudesta elämää kohtaan olisi raakaa pilaa.

Peräkylän edellä kuvatusti osoittamaan nöyryyteen ihmeen, mysteerin edessä, ei Ahonen suostu kuin osin. Mielenkiintoinen kehittäminen on Ahosen ehdotus, että Abraham Maslow käyttäisi sanan ”mystinen” tilalla ilmaisua ”peak experiences”. Kyse on nyt siis siitä, miten kuvataan sitä, että ihminen kokee jonkin huippukokemuksen. Kokemuksen, jota ihminen luonnehtii kosketukseksi transkendenttiin. Huippukokemuksen hetkenä mieliala on syvästi onnellinen, ylevän rauhallinen ja mahdollisuudet tuntuvat olevan avoinna. (Ahonen 2003b, 136.) Olen hyvin paljon samaa mieltä Ahosen kanssa siitä, kun hän sanoo, että on mystifiointia tehdä sanoin kuvaamattomaksi mitä tahansa, minkä kuvailu käy päinsä myös sanoin. Mystikos tarkoittaa kirjaimellisesti salattua, ei mitään sen kummempaa, väittää Ahonen (2003b, 136) viitaten vanhaan sanakirjaan (Liddel & Scott 2001/1891, 456¹⁷⁰). Mikä tahansa sanoin kuvaamaton seikka, tapahtuma tai tuntemus voi siten olla mystinen.

Muutokset koetaan siis usein käsittämättöminä tai vaikeasti käsitettävänä. Sekä ”muuttunut” ihminen että hänen lähellään olevat ihmiset kokevat muutoksen ymmärtämisen saati selittämisen vaikeaksi. Vaikka muutoksessa onkin kyse vaikeasti määriteltävästä ilmiöstä, niin jokin hahmo muutoksella on kuitenkin oltava. Olen yrittänyt hakea aineksia muutoksen hahmottamiselle eli aktivoitumiselle sen frommilaisessa merkityksessä.

Tiivistetyt tutkimuskysymykset ja vastaukset niihin

Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelu on monentasoista. Tiivistetysti olen etsinyt vastausta kysymykseen:

¹⁷⁰ En yrittänyt tavoittaa alkuperäistä teosta. Pedantisti Ahonen (2003b, 322) toteaa, ettei tekijöiden etunimiä ole ilmoitettu.

Mitä sosiaalityön ydinprosessit aktivointi ja aktivoituminen ovat käsitteellisesti ja teoreettisesti ymmärrettynä?

Totesin luvussa 3.4, että tuon kysymyksen voi esittää myös miksi-kysymyksenä: *miksi* työtön ihminen yhtäkkiä alkaakin jaksaa, alkaa pyrkiä muuttamaan elämänsä suuntaa eli miksi hän aktivoituu. Käytännön työssä on sitä ollut vaikea selittää ja ymmärtää.

Tutkimusteeman jatkokehittely johti kysymään myös toisen kysymyksen: Onko aktivoinnin doktriini perusteltu oppi ihmisen toiminnan muutoksesta? Sillä toiminnan muuttumisesta ja muuttamisesta voidaan ajatella hyvin eri tavoin. Tutkimukseni hakee vastausta lähinnä yleisempään kysymyksen, siihen, miten ihmisen toiminta muuttuu. Sen jälkeen on mahdollista pyrkiä vastaamaan kysymykseen:

Sisältääkö aktivointi (aktivointipolitiikan doktriini) perusteltavissa olevan oletuksen (ohjelmateorian) siitä, miten ihminen, ennen kaikkea aikuinen ihminen, toimii ja voi aktivoitua?

Tutkimuksessa tuli ilmi, että ilman konatiivisia elementtejä – siis käsitteitä, joita von Wright kutsuu filosofiseksi antropologiaksi – ei tutkimus kohdistu oikeisiin, kaikkein relevanteimpiin kysymyksiin. Sosiaalityössä ovat keskeisiä moraaliset ja moraalipoliittiset kysymykset ja niitä systemaattisesti tutkimalla tiede voisi edetä sellaisiin suuntiin, jotka ovat tärkeitä niin sanottujen käytäntöjen kehittämisen kannalta.

Tämä tarkoittaa sitä, että sosiaalityön kehittyäkseen akateemisena tutkimusalueena – ja myös oppiaineena – pitäisi tarkistaa perustieteensä. Ilman riittäviä yhteyksiä filosofiaan ja muihin ihmistieteisiin tutkimus näivettyy. Käytännöllisenä toimintana sosiaalityö ei tule toimeen ilman riittävää käyttäytymistieteellistä itseymmärrystä. Parhaiten sosiaalityöhön näyttävät soveltuvan toiminnan teorian erilaiset sovellutukset, kuten Berglindin tässä tutkimuksessa esitelty toimintateoria sekä mahdollisesti erilaiset kognitiivisen terapian uudet sovellukset.

Mikä on sitten sosiaalityön – tai sen lähialojen, kuten sosiaalisen kuntoutuksen, aktivoinnin, ohjauksen, terapeuttisen työtteen, kasvua tukevan aikuiskasvatuksen, voimavarasuuntautuneen työn, dialogisen työtteen – tärkein työmetodi tai mieluummin *työorientaatio* tämä tutkimuksen tulosten perusteella? Sosiaalityön ja monenlaisen muun ihmisten auttamistyön ideana on huomioida ihmisen, persoonan, yksilön tai tapauksen ainutkertaisuus. Sosiaalipalveluilla, kuten muillakin hyvinvointipalveluilla ihmisiä tuetaan, autetaan tai palvellaan yleensä samankaltaisia, mahdollisesti jollain lailla standardoituja palveluja, etuisuuksia ja vastaavia käyttäen. Pyrkimyksenä on mahdollisimman samanarvoinen, tasapuolinen kohtelu. Laatu on silloin tasaista laatua.

Tilanne on kuitenkin toinen, jos kyseessä on tapauskohtaiseen harkintaan ja ammatilliseen tilannearviointiin perustuva tapauskohtainen työote. Silloin ammatillisen työn, työtteen ja palvelun tulee olla mahdollisimman yksilöllistä, kyseisen tilanteen huomioivaa ja erilaiset elämän olosuhteet ja elämän tarinat

huomioon ottavaa. Tämä ei ole mitään uutta, päinvastoin, sosiaalityön oppikirjojen perustekstiä. Mutta miksi sanon sen taas? Siksi, että juuri tuo yksilöllisyys, ihmisen ainutkertaisuus on pahasti vaarantumassa aktivoinnin tehostuvassa myllyssä. Työvoimakoulutuksen parempaa tuloksellisuutta ja vaikuttavuutta ollaan voimakkaasti vaatimassa, mutta se ajatus, että aktivointi olisi kaikkien oikeus, ei velvollisuus, on unohtumassa.

Toisaalta aktivoinnin tausta-ajattelu on osoittautunut aidosti ristiriitaiseksi, aidosti eri suuntiin vetäväksi, jolloin aktivoitavan ihmisen kohtaloksi jää olla aktivoitava. Aktivointi on jo sanana paradoksaalinen, sisäisesti ristiriitainen sana. Aktivoinnin sijaan tulisi puhua aktivoitumisen tukemisesta tai aktivoitumisen esteiden poistamisesta.

Tämän tutkimuksen päätulos vietyä vielä yhteiskuntapolitiikan tasolle on se, että aktivointilain ajatus kuntoutuksesta on sekä oikea ja hyvä, mutta myös huono ja väärä. Väärä se on sitoessaan työttömyyden sairauteen, vajaa-kuntoisuuteen. Kyse on muusta. Lääketieteellistäminen johtaa työttömyysongelman väärään yksilöllistämiseen. Tarkastelukulmaa tulisi muuttaa. Kyse on poliittisista valinnoista yhteiskunnan tasolla. Yksilön tasolla on kyse myös tahdosta, konatiivisista seikoista. Tahto on yksi ihmisen kolmesta peruskyvystä: tunne, järki, tahto. Aktivointipolitiikan todellinen tavoite on konatiivinen eli tahtoon pureutuminen, sen tarkoitus on saada ihmiset tahtomaan työn tekemistä, niin sanotusti huononkin työn tekemistä. Keskeinen poliittinen doktriini sanoo työn olevan parasta sosiaaliturvaa ja tämä ilmaistaan usein myös karkeammin lauseena: parempi huonompikin työ kuin ei lainkaan työtä. Jos kuntoutus siis tarkoittaaakin akrasia-taistelua eli taistelua heikkoa tahdonvoimaa vastaan, niin puhutaan sitten siitä, eikä hämärretä asioita. Työtön ihminen voi olla masentunut ja usein varmaan onkin, mutta masennuksen hoitaminen ilman situationaalisen tilanteen muuttumista ei käsitykseni mukaan riitä.

Entä aktivoinnin merkittävyys yhteiskuntapolitiikan tasolla? Jos otamme arviointikriteeriksi nyt tutkimuksen suorittamisen jälkeen Risto Heiskalan (2006) sosiaalisen innovaation määritelmän, jonka mukaan innovaatio on uudistus, joka tuottaa jotain uutta, jotain lisää yhteiskunnallisesti arvioituna, niin voimme kysyä tuottaako aktivointi jotain tällaista kansakunnan tasolla? Eli lisääkö se työtä? Tuoko se lisää työpaikkoja? Olemmeko tekemisissä nollasummapelin kanssa vai kasvaako niin sanottu yhteinen, jaettava kakku. Se olisi ollut tutkimuksen vastattavaksi oikeastaan ainoa todella kiinnostava kysymys. Sillä jos niin ei tapahdu, aktivointi on kansakunnan tasolla turhaa, samoista työpai-koista – joita on liian vähän ja ilmeisesti jatkossa yhä vähemmän – taistelua.

Mutta voimme tietysti kysyä myös sitä, mitä jo edellä on käsitelty: onko aktivointipolitiikalla muita tavoitteita? Tämän tutkimuksen tulosten valossa tuohon kysymykseen oli mahdollista vastata monin eri tavoin. Tavoitteet yksilötasolla voivat olla hyvin muuta kuin kunnallisella tai alueellisella tasolla.

On myönnettävä, että työttömyysongelma on niin suuri yhteiskunnallinen kysymys, että uusien ratkaisujen hahmottaminen tuntuu lähes ylivoimaiselta. Aikuiselle terveelle ihmiselle työn puute on niin suuri ongelma – se on sitä anomiaongelmana ja täyden kansalaisuuden puuttumisen ongelmana (Risto Heis-

kala 2005 suullinen tiedonanto¹⁷¹) - että vielä ei ole näköpiirissä mitään, millä työn voisi korvata. Jos käytämme syrjäytymisen käsitettä, voimme sanoa, että "lyhyesti sanottuna syrjäytymisessä on kysymys rahasta, yhteisyydestä ja elämän päämääristä" (Sipilä 1985, 88).

¹⁷¹ Heiskala esitti tuon kommentin Jyväskylän yliopiston YFI-laitoksen yhteiskuntateorian tutkijaseminaarissa 9.11.2005 seminaaripaperistani keskusteltaessa.

12 TUTKIMUKSEN JOHTOPÄÄTÖKSET JA LOPPUMIETTEET

Tämän tutkimuksen käynnistäjänä oli vuosina 1999–2004 tehty empiirinen AKKU-tutkimus sekä aikaisemmin tekemäni pienehköt aktivoivien kurssien arvioinnit. AKKU- tutkimukselle asetetut tutkimustehtävät olivat metaevaluaation perusteella liian vaativat ottaen huomioon sen aikataulu ja resurssointi. Suuria yhteiskunnallisia reformeja ei tulisi tutkia aivan niiden alkuvaiheessa, jolloin kyse on vasta sisäänajosta. Jos aktivointia, tai mitä tahansa vuorovaikutteista työtä, halutaan tutkia perusteellisesti, edellyttää se aivan toisentasoista dokumentointia kuin AKKU-tutkimuksen empiirisinä aineistoina käytetyt aineistot olivat. Se edellyttää myös pitempiaikaista seuranta ja jälleen – korostan – hyvin nyanssoitua analyysia.

Nyt kuntouttava työtoiminta -lain voimaantulosta on kulunut jo vuosia ja tilastollista tietoa toteutettavien aktivointisuunnitelmien määrästä alkaa olla kohtuullisen helposti saatavissa työhallinnon rekisterijärjestelmän kautta. On siis mahdollista katsoa, aktivoiko aktivointi todella. Olisi mahdollista ainakin osin vastata myös kysymykseen, mikä on lain pelote- tai pelotusvaikutus. Se on yksi erittäin kiinnostava kysymys, kuten totesin. Tuon kysymyksen me AKKU-tutkijatkin kyllä muistimme, mutta vielä lain toteuttamisen alkuvaiheessa meillä ei ollut mahdollisuutta tutkia sitä millään luotettavalla aineistolla.

AKKU-tutkimuksen asetelma vastasi kysymykseen, millaisia työllisyys- ja hyvinvointivaikutuksia lailla oli sen alkuvaiheessa. Kysymykseen, voidaanko kuntouttava työtoiminta -lailla vaikuttaa paitsi työvoiman tarjontaan, myös työvoiman kysyntään, ei tutkimusasetelma pystynyt tarjoamaan suoraan vastauksia. Mikäli lain aktivointivaikutus on niin huomattava, että sen aktivointitoimien kautta työmarkkinoille saadaan sellaista työvoiman tarjontaa, joka luo myös uusia työpaikkoja tai -mahdollisuuksia, niin silloin laki toimii yli nol-lasummapeli-idean. Myös Pekka Tiainen (2003) on pohtinut tätä kysymystä ja vastannut samansuuntaisesti, että kaiken avain on *työn kysyntä*, joka pitäisi saada kasvuun. Onko kuntouttava työtoiminta -lailla tällaista vaikutusta? Vaikea kysymys. Jossain määrin luultavasti myös on. Nuorten patistelu koulutukseen

ja työhön, jota voidaan pitää yhtenä lain primaaritavoitteena, saattaa toimia. Sopivan työvoiman tarjonta voi lisätä työn kysyntää.

Harri Skogin¹⁷² johtama työryhmä esitti talvella 2005 seuraavaa: "Aktiivisen sosiaalipolitiikan keskeinen tavoite on parantaa syrjäytymisvaarassa olevalle työttömälle annettavia palveluja" (Työmarkkinatuen aktivointi - yhteiskuntatakuu työttömille 2005). Mielestäni palveluiden määrän tai laadun parantaminen ei sentään voi olla politiikkatason tavoite, vaan tavoitteen on oltava jostain, josta puhutaan vaikuttavuuden ulottuvuudella, kuten vähemmän pahoinvointia, jos ei muuta. Skogin johtaman työryhmän esittämä ja vuoden 2006 alussa toteutettu työmarkkinatuki uudistus, jonka mukaan ensin on 500 päivän passiivikausi ja sen jälkeen alkaa varsinainen aktivointi, on mieleton. Ihmisen toiminnan lamaantumisen on nopeasti tapahtuva prosessi. Vaatii todella suuria ponnistuksia sekä työttömänä 500 päivää olleelta henkilöltä että häntä aktivoivalta palvelujärjestelmältä saavuttaa se toiminnan aktiivisuuden taso, joka ihmisellä on työttömäksi jäädessään. Lisäksi on kysyttävä, onko realismia aktivoita ihmisiä työhön, jota ei ole saatavissa kuin joka kymmenennelle? Onko se muita yhdeksää kohtaa oikein? Tai edes kohtuullista?

Tässä pohdinnassa on vähintään aiheellista kysyä, tuleeko työmarkkinoille aktivoinnin kautta sellaista työvoimaa, jota sinne ei muuten tulisi? Vaikuttaako aktivointi jollain mekanismilla niin elvyttävästi, että se luo uutta työtä? Aktivoituvatko esimerkiksi nuoret ihmiset hankkimaan ammatin, jota kautta sijoittuvat taloudellisesti tuottavaan työhön, esimerkiksi teollisuuteen, jossa on puutetta ammattitaitoisesta työvoimasta. Tapahtuuko tällaista? Emme voineet väittää AKKU-tutkimuksen valossa tästä vahvasti mitään. Mutta on luultavaa, että joillekin ihmisille aktivointi antaa alkusysäyksen hakeutua koulutukseen, joka olisi jäänyt tekemättä ilman aktivoinnin tuottamaa itsetunnon vahvistumista ja myös ihan konkreettista tukea. Myös eri-ikäisiä työntekijöitä on rekrytoitu esimerkiksi hoivatyön perusasteen koulutukseen. Kuinka paljon? Tähän kysymykseen minulla ei ole vastausta.

Kysymys on asetettu väärin, jos kysytään, onko aktivointipolitiikka hyvää vai huonoa politiikkaa - yhteiskunta- tai sosiaalipolitiikkaa? Tämän tutkimuksen tulosten valossa voidaan sanoa, että aktivointi voi olla sekä hyvää että pahaa. Se voi olla pahaa eli tarkoituksensa kannalta haitallista hyvän käsitteen von wrightiläisessä mielessä. Se voi olla myös hyvää eli ihmisten aktivoitumista aidosti tukevaa. Sosiaalipolitiikalla, sosiaalihuollolla ja sosiaalityöllä on kaksinaisuusluonne (Sipilä 1985, 137) ja siitä emme pääse pois.

¹⁷² Harri Skog toimi Matti Vanhasen hallituksen työllisyysohjelman ohjelmajohtajana ennen kuin siirtyi 1.8.2006 opetusministeriön kansliapäälliköksi. Hän on vaikuttanut suuresti Suomen työllisyyspolitiikan linjauksiin.

SUMMARY

In the post-industrial Finland of the 2000s, unemployment has been and continues to be a difficult social and public policy problem. Many unemployed people have seen it as a striking paradox that at the same time as attempts are made to activate them through various measures for entering the labour market, there are not enough jobs for everyone. Some of the unemployed remain unemployed forever.

This study aims to identify concepts that are fruitful in discussing the policy and process of activation. The process of becoming active is looked at from the structural point of view, as a question linked with individuals' actions and experiences, and also as meaning giving. In Finland, unemployment is associated with the notions of activation measures and rehabilitation, which contributes to medicalising unemployment in a problematic way.

The concrete starting point of the study was an empirical investigation of activation policy. The question to be answered is: How can the core processes of social work, that is, the policy and process of activation, be understood conceptually and theoretically? The key question is what conceptual framework is to be used to examine the phenomena of activation or what the more theoretical understanding of the phenomena is.

Theoretically, the study draws on an idea that the ontological question of how people are perceived to think and act is fundamentally linked with the methodological question of how we can study people and their actions. The starting point was to find a research approach that does justice to the object of the study. The study falls within the tradition of philosophical-anthropological research on social work.

The initial research question was: Why do unemployed individuals suddenly start to cope and make efforts to change the direction of their life, that is, why do they become activated? This has been difficult to explain and understand in practical work. The further elaboration of the research theme led to another question: Is the doctrine of activation policy a justified theory of changes in human actions? The study seeks an answer to the more general question of how changes take place in human actions. After that it is possible to attempt to answer the question: Does activation (the doctrine of activation policy) include a justifiable presumption (programme theory) about how human beings, particularly adult human beings, act and can be activated?

The study revealed that without conative elements – that is, concepts that von Wright refers to as philosophical anthropology – research is not able to address the right, most relevant questions. The core issues in social work are moral and moral policy questions and a systematic research on these questions could lead science forward in directions that are important with regard to the development of what we call practices.

Pedagogy has a long tradition of discussion on paradoxes. In short, the paradox of pedagogy is that *you must not force education but people must be educated*.

This also implies that in order for social work (the study is a thesis in social work) to develop as a field of academic research, it should review its relation to its basic sciences. Without sufficient links with philosophy and other human sciences, research will wither. As social work is practical action, it cannot do without a sufficient behavioural-science self-understanding. Different applications of the action theory seem to be best suited for social work, such as the action theory by Hans Berglind, also presented in this study.

What then is the most important working method or work orientation of social work – or other closely related fields, such as social rehabilitation, activation measures, counselling, therapeutic approaches, empowering adult education, resource-oriented work, dialogical work – on the basis of the findings of this study? The idea of social work and many other forms of work aimed at helping people is to take account of the unique nature of an individual, a personality or a case. Social services, like other welfare services, support, assist or serve people by means of, for example, services and benefits that are similar and possibly standardised in one way or another. The aim is to treat people as equally and fairly as possible.

However, the situation is different when we are concerned with activation measures and other case-specific approaches that are based on the use of discretion and a professional analysis of the situation in each specific case. Professional work, work approaches and service thereby need to be as individualised as possible, taking account of the situation in question and different life circumstances and histories. This is nothing new but rather one of the basic lessons to be learnt from social work text books. But why do I say it here again? Because it is exactly this individuality and the uniqueness of the individual that are seriously at risk in the increasingly effective mill of activation. Strong demands are currently made on the outcomes and efficiency of labour market training.

The study shows that the thinking behind activation policy is clearly contradictory and has conflicting objectives, whereby the individual to be activated is destined to be activatable. Activation as such is a paradoxical, internally contradictory concept. We should rather speak of supporting activation or eliminating barriers to activation.

The principal finding of the study is that, at the level of an individual, the process of activation is also concerned with conative factors, such as will, power and choices. The hidden objective of activation policy is conative, that is, it seeks to affect unemployed people's will with the intention of making them want employment, even in the case of so-called inferior jobs. Underlying the policy of activation is a concern about the collapse of work morale.

At the level of public policy, this principal finding implies that the idea of activation legislation is righteous but also unrighteous if activation is only linked with incapacitation or disability. Medicalisation leads to a wrong kind of individualisation of the unemployment problem. The approach should be

changed. What we are concerned with here are political choices to be made at the level of society.

Translation: Leena Saarela

KIRJALLISUUS JA AINEISTOT

Kirjallisuus ja aineistot, joiden raja on osin liukuva, on luokiteltu seuraaviin luokkiin:

- 1) Kirjallisuus, myös tieteelliset artikkelit ja vastaava www-aineisto
- 2) Virallisaineistot ja sanakirjat
- 3) Sanoma-, ammatti- ja aikakauslehtiartikkelit
- 4) Muiden henkilöiden tuottama julkaisematon kirjallinen materiaali.
Tutkimuksen tekijän hallussa olevaa materiaalia.
- 5) Työpäiväkirjat
- 6) Luennot ja luentojen muistiinpanot, kaikki tekijän hallussa olevaa aineistoa.

Luokittelu aiheuttaa sen, että esimerkiksi lähde Mäntysaari 1987 ei ole luokassa 1) josta lukija sitä ensiksi hakee. Se on luokassa 4) koska se ei ole julkaistu teos, vaan moniste. Tämä aiheuttaa lukijalle vaivaa, mutta en ole keksinyt muuta tapaa olla tarkka.

Jos teoksen julkaisuvuosi (se teos, joka minulla on lähteenä) ja sen alkuperäinen ilmestymisvuosi ovat eri vuosia, ilmoitan jos mahdollista molemmat, jotta kirjoittamisen historiallinen konteksti käy lukijalle ilmi. Esimerkiksi Erich Frommin teos *Terve yhteiskunta* on kirjoitettu vuonna 1955 ja suomeksi käännettynä julkaistu vuonna 1971. Silloin ilmoitan sen näin: Fromm 1971/1955.

1) Kirjallisuus, myös tieteelliset artikkelit ja vastaava www-aineisto

Ahla, Mervi & Tarvainen, Lauri (1959) *Henkilökohtainen huolto*. Porvoo - Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Ahlman, Erik (1992/1920) *Arvojen ja välineitten maailma*. Eettillis-idealistinen maailmantarkastelukoe. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö. Näköispainos vuonna 1992. Jyväskylän yliopisto: Filosofian laitos, Teokset I.

Ahlman, Erik (1992/1939) *Kulttuurin perustekijöitä. Kulttuurifilosofisia tarkasteluja*. Jyväskylä - Helsinki: K. J. Gummerus Osakeyhtiö. Näköispainos vuonna 1992. Jyväskylän yliopisto: Filosofian laitos, Teokset V.

Ahonen, Pertti (2003a) *Elämän työ. Elämän työ epävarmuuksien maailmassa*. Tampere: Tampere University Press.

- Ahonen, Pertti (2003b) *Vireällä mielellä: Ymmärtämisen ja eettisyyden mielialat*. 23–45. Tampere: niin & näin – lehden filosofinen julkaisusarja.
- Ahteenmäki-Pelkonen, Leena (1997) *Kriittinen näkemys itseohjautuvuudesta. Systemaattinen analyysi Jack Mezirowin itseohjautuvuuskäsityksistä*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 157.
- Airaksinen, Timo (1991) Johdanto. Teoksessa Timo Airaksinen (toim.) *Ammattien ja ansaitsemisen etiikka*. Näkemyksiä ammattien, johtamisen ja liike-elämän arvoista. Helsinki: Yliopistopaino, 9–60.
- Ala-Kauhaluoma, Mika, Keskitalo, Elsa, Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti (2004) *Työttömien aktivointi. Kuntouttava työtoiminta -lain sisältö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Stakes. Tutkimuksia 141.
- Ala-Nikkola, Merja & Jorma Sipilä (1996) Yksilökohtainen palveluohjaus (case management) – uusi ratkaisu palvelujen yhteensovittamisen ikuisiin ongelmiin. Teoksessa Metteri, Anna (toim.) *Sosiaalityön eettiset jännitteet*. Sosiaalityön vuosikirja 1996. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry., 16–31.
- Alasuutari, Pertti (1993) *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Pertti (2001) *Johdatus yhteiskuntatutkimukseen*. Helsinki: Hanki ja jää & Gaudeamus.
- Allardt, Erik (1992) Sosiologian kuvauksen ja teorian haasteet Euroopan mullistuksen aikana. *Sociologia* 29 (1), 1–10.
- Andersson, Claes (2000) Katoava subjekti eli miksi psykoanalyysia tarvitaan. Alkusanat teoksessa Elisabeth Roudinesco *Miksi psykoanalyysia yhä tarvitaan?* Helsinki: Gaudeamus, 7–10.
- Aristoteles (1990) *Metafysiikka*. Suomentaneet Tuija Jatakari, Kati Näätäsaari & Petri Pohjanlehto. Selitykset laatinut Simo Knuuttila. Aristoteleen suomennosten toimituskunta Simo Knuuttila, Ilkka Niiniluoto & Holger Thesleff. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles (2005) *Nikomakhoksen etiikka*. Suomentanut ja selitykset laatinut Simo Knuuttila. Toinen, tarkistettu painos. Helsinki: Gaudeamus.
- Archer, Margaret S. (2003) *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bardy, Marjatta (1998) Mieli liikkeessä – Käynti Outi Heiskasen taloissa ja kuvissa. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Taide tiedon lähteenä*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 53–60.
- Berglind, Hans (1988) *Towards an action theory for social work*. Stockholm studies in social work. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Berglind, Hans (1995) *Handlingsteori och mänskliga relationer*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bergson, Henri (1963/1919) *Henkinen tarmo*. (1919 *L'énergie spirituelle*.) Kääntänyt J. Hollo. 3. painos. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Bernler, Gunnar & Johnsson, Lisbeth (1988) *Teori för psykosocialt arbete*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bertilsson, Margareta & Voetmann Christiansen, Peder (2001). Jälkisanat teoksessa Peirce, C. S. (2001) *Johdatus tieteen logikkaan. Ja muita kirjoituksia*. Valinnut ja suomentanut Markus Lång. Tampere: Vastapaino, 443–473.

- Butrym, Zofia (1982/1976) *The Nature of Social Work*. Reprinted 1978, 1979, 1982. London and Basingstoke: The Macmillan Press LTD.
- Börjeson, Bengt (1979) *Tvång*. En principfråga vid vården av missbrukare. Samarbetskommittén för socialvårdens målfrågor. Stockholm: Tidens förlag.
- Börjeson, Bengt (1985) *Se människan. Tio föreläsningar om Jean-Paul Sartres bok Varat och Intet*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Chelimsky, Eleanor (1997) The Coming Transformations in Evaluation. Teoksessa Eleanor Chelimsky & William R. Shadish (ed.) *Evaluation for the 21st Century*. Thousand Oaks, London and New Delhi: Sage, 1–26.
- Csikszentmihalyi, Mihaly (2002) *Flow*. The classic work on how to achieve happiness. Uudistettu painos vuonna 1992 julkaistusta painoksesta. London, Sydney, Auckland, Johannesburg: Rider.
- Dahler-Larsen, Peter (2005) *Vaikuttavuuden arviointi*. Helsinki: Stakes. FinSoc arviointiraportteja 3/2005.
- Davidson, Donald (1969) How Is Weakness of the Will Possible? Teoksessa *Essays on Action and Events*. Oxford: Oxford University Press, 21–42.
- Envall, Markku (2004) *Jäät lähtevät*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Eriksson, Katie & Lindström, Unni Å. (1999a) Abduktion och pragmatism – två vägar till framsteg inom vårdvetenskapen. *Hoitotiede* 11 (5), 292–299.
- Eriksson, Katie & Lindström, Unni Å. (1999b) En vetenskapsteori för vårdvetenskapen. *Hoitotiede* 11 (6), 358–364.
- Eriksson, Lars D. (toim.) (1967) *Pakkoauttajat*. Helsinki: Tammi.
- Eräsaari, Risto (1999) Menestysuniversumia merkitsemässä. Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari & Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus, 145–168.
- Eräsaari, Risto, Lindqvist, Tuija, Mäntysaari, Mikko & Rajavaara, Marketta (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eskola, Antti (1985) *Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan*. Persoonallisuuden tutkimuksen metodologisia opetuksia. Helsinki: WSOY.
- Eskola, Marjatta (1981) Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalityön kuva. Teoksessa Urpo Kuotola, Marjatta Eskola, Briitta Koskiahon, Hanne Laitinen, Armas Nieminen, Georg Walls (toim.) *Sosiaalihuollon näköaloja*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 127, 23–52.
- Eskola, Marjatta & Viheriäranta, Kaija (1983) Keskustelua sosiaalityön metodista. Teoksessa Aulikki Kananoja (päätoim.) *Sosiaalityön vuosikirja 1983*. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry., 27–43.
- Eskola, Marjatta (1991) Metodisuus ja ohjautuminen sosiaalityössä. Teoksessa Raili Ruuskanen (toimituskunnan pj.) *Sosiaalityö ja työnohjaus*. Sosiaalityön vuosikirja 1991. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry., 54–75.
- Fischer, Joel (1993) Empirically-based practice: The end of ideology? *Journal of Social Service Research* 18, 19–64.
- Flyvbjerg, Bent (2001) *Making Social Science Matter*. Why social inquiry fails and how it can succeed again. Cambridge University Press.

- Ford, Martin E. (1992) *Motivating Humans. Goals, Emotions, and Personal Agency Beliefs*. Newbury Park: Sage.
- Fried, Risto (1977) Suloiset rinnat. Kyvyttömyydestä uskoa aistihavaintoihin. Teoksessa Allan S. Johansson, Leena Ormio, Leena Wallenius & Leena Voipio (toim.) *Psykoterapeuttinen aikakauskirja* 3. Therapie-säätiön koulutus-seminaarin julkaisuja, 18–42.
- Frankl, Viktor (1978) *Ihmisyyden rajalla*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. Suom. Osmo Jokinen ja Eila Sandborg.
- Fromm, Erich (1969/1968) *Toivon vallankumous*. Helsinki: Kirjayhtymä. Suomentanut Ilse Koli.
- Fromm, Erich (1971/1955) *Terve yhteiskunta*. Suomentaneet Annikki & Matti Kannosto. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Fromm, Erich (1988/1956) *Rakkauden vaikea taito*. Suomentanut Matti Luoma & Marja Matikainen. 5. painos. (Painokset 1.–3. ilmestyneet nimellä Rakkaus ja henkinen kypsyys). Helsinki: Kirjayhtymä.
- Fromm, Erich (1985/1974) *Rakkaus on elämä*. Suomentanut Marja Kyrö. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Fukuyama, Francis (1992) *Historian loppu ja viimeinen ihminen*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY. Suomentaja Heikki Eskelinen.
- Gambrill, Eileen (1997) *Social Work Practice. A Critical Thinker's Guide*. New York - Oxford: Oxford University Press.
- Granfelt, Riitta (1990b) Sosiaalityön terapeuttinen ulottuvuus. Teoksessa Pentti Takala, Ilmari Helminen, Ilmo Massa, Katri Hellsten & Antti Karisto (toim.) *Hyönteistö ja muutosten Suomi*. Juhlakirja Olavi Riihisen täyttäessä 60 vuotta 9.4.1990. Helsinki: Hakapaino OY, 139–147.
- Granfelt, Riitta (1993) Psykososiaalinen orientaatio sosiaalityössä. Teoksessa Riitta Granfelt, Harri Jokiranta, Synnöve Karvinen, Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola (toim.) *Monisärmäinen sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 177–227.
- Gratch, Alon (2003/2001) *Jos miehet puhuisivat ... niin mitä he sanoisivat?* Tulkinnan avaimia ihmisen sisäiseen maailmaan. Suomentanut Eeva-Liisa Jaakkola. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Gronow, Jukka (2004) Modernin yhteiskunnan mahdollisuus: sosiaalinen eriytyminen ja esteettisen arvostelukyvyn kehkeytyminen. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.) *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Helsinki: Gaudeamus, 237–290.
- Grönfors, Martti (1982) *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Hakkarainen, Pentti (1990) *Motivaatio, leikki ja toiminnan kohteellisuus*. Helsinki: Orienta-Konsultit Oy.
- Hankamäki, Jukka (2006) Lauri Rauhala. Suomalaisen filosofian *grand old man* tekee uusia avauksia. *Niin & näin* Filosofinen aikakauslehti. Numero 49/kesä 2/2006, 16–21.

- Haverinen, Riitta (2005) Toimintaympäristöt sosiaalityön käytäntötutkimuksen haasteena. Teoksessa Mirja Satka, Synnöve Karvinen-Niinikoski, Marianne Nylund & Susanna Hoikkala (toim.) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 99–123.
- Heidegger, Martin (2000/1927) *Oleminen ja aika*. Suomentanut Reijo Kupiainen. Tampere: Vastapaino.
- Heikkilä, Matti (1999) A Brief Introduction to the Topic. Teoksessa *Linking Welfare and Work*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office of Official Publications of the European Communities 1999, 5–12.
- Heinonen, Jari (1984) *Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä*. Sosiaalityön tehtävien ja käsitteen kriittistä tarkastelua suomalaisen aineiston valossa. Tampereen yliopisto: Sosiaalipolitiikan laitos, tutkimuksia 70/1984.
- Heinonen, Jari (1986) *Sosiaalivaltiokansalaisten vaikuttaminen ja mobilisaatio: mahdollisuudet ja edellytykset*. Helsinki: Sosiaalivaltion julkaisuja 1/1986.
- Heinonen, Jari (1993) *Kattotarinnasta monikärkiseen pohdintaan. Ajatuksia suomalaisesta sosiaalipolitiikasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (1990) Sosiologisen kulttuuritutkimuksen teoreettinen ja yhteiskunnallisen relevanssi. *Sociologia* 27 (4), 308–312.
- Heiskala, Risto (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne*. Kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (2006) Sosiaaliset innovaatiot ja hegemonisten mallien muutokset: kuinka tulkita Suomen 1990-luvun murrosta. Teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus, 202–217.
- Hellsten, Katri & Uusitalo, Hannu (toim.) (1999) *Näkökulmia sosiaaliturvan väärinkäyttöön*. Helsinki: Stakes, Raportteja 245.
- Hernberg, Eira (1989) *Aitoa ihmistä etsimässä*. Ihmisenä olemisen ongelma Tito Collianderin tuotannossa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 503.
- Hertzberg, Lars (1988) Tieteen arvovalta ja ihmisten ammatit. Teoksessa Jaana Venkula (toim.) *Tieteen kirot ja siunaukset*. Helsinki: Edistysellinen tiedeliitto, 35–54.
- Hessle, Sven (1985) *Riktlinjer för psykosocialt arbete*. Göteborg: AWE/Gebbers.
- Hietaniemi, Tapani (1989) Suomentajan johdanto ja termien selitykset. Teoksessa Max Weber *Maailmanuskonnnot ja moderni länsimainen rationaalisuus*. Tampere: Vastapaino.
- Hobbes, Thomas (1999) *Leviathan* eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta. Suomentanut Tuomo Aho. Tampere: Vastapaino.
- Holmberg, Kalle (1998) Itsensä altistaminen, ei oma ego. Teoksessa Kaisa Korhonen (toim.) *Koirien ajama kettu. Ohjaustaiteen kysymyksiä*. Helsinki: Like, Elektra. Teatterikorkeakoulun ja Liken julkaisusarja.
- Hämeenaho, Pauli (2000) *NLP mielenterveytytyksessä. Kokemuksen rakenne muutoksen avaimena*. Helsinki: ai-ai.

- Hänninen, Jorma (1990) *Suomalainen sosiaalityökeskustelu tulkintojen tuotoksena ja kohteena*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A 6.
- Härkäpää, Kristiina (1992) *Kognitiiviset hallintakäsitykset, selkävaivan kulku ja hoitovaikutukset*. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 36/1992.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo (1984) Yksilön, yhteiskunnan ja historian vuorovaikutus uuden luomisessa. Teoksessa Ritva Haavikko & Jan-Erik Ruth (toim.) *Luovuuden ulottuvuudet*. Espoo: Weilin + Göös, 359–379.
- Jantsch, Erich (1975) *Design for evolution*. Self-organization and planning in the life of human systems. New York: Braziller.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina*. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2003) *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2006) *Kuka vastaa?* Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Julkunen, Raija (tulossa) Sosiaalipolitiikan kansalainen: aktivoitu, valtaistettu, valtuutettu, hylätty? Teoksessa Petteri Niemi & Tuija Kotiranta (toim.) *Sosiaalialan normatiivinen perusta* (julkaistaan 2008).
- Juti, Riku (1999) Tahtoa ja uskoa. Teoksessa Ilkka Niiniluoto & Matti Sintonen (toim.) *Tahto*. FIFTY. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta. Vol. 61. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 212–221.
- Juti, Riku (2001) *Johdatus metafysiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Järventie, Irmeli (1993) *Selviytyä hengiltä*. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin. Helsinki: Stakes. Tutkimuksia 34.
- Järvikoski, Aila (1994) *Vajaakuntoisuudesta elämänhallintaan?* Kuntoutuksen viitekehysten ja toimintamallien tarkastelu. Helsinki: Kuntoutussäätiö. Tutkimuksia 46.
- Kaasalainen, Marja (1994) Projektien mahdollisuudet toiminnan kehittäjinä ja muuttajina. Teoksessa Tuija Lindqvist & Marketta Rajavaara (toim.) *Kehittämistyö itseanalyysiin*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen raportteja 147. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskuksen täydennyskoulutusjulkaisuja 8/1994, 57–69.
- Kakkori, Leena & Huttunen, Raimo (2005) Heidegger ja totuuden korrespondenssiteorian rajat. Teoksessa Jussi Kotkavirta (toim.) *Muoto ja metodi*. Juhlakirja Veli Verroselle. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Filosofian julkaisuja 69, 25–49.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa & Heinlahti, Kaisa (2006) *Mitä on tutkimus? Argumentaatio ja tieteenfilosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kallifatides, Theodor (2005/2001, 102). *Uusi maa ikkunani takana*. Suomennos Asta Piironen. Helsinki: Like.
- Kananoja, Aulikki (1980) *Sosiaalityön toimipaikkakoulutusaineisto*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto ja Huoltaja-säätiö.

- Kananoja, Aulikki (1997) *Murros on mahdollisuus*. Sosiaalityön selvityshenkilön raportti. Helsinki: Stakes. Raportteja 211. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1997:8.
- Kananoja, Aulikki & Pentinmäki, Anni (1977) *Yksilökohtainen sosiaalityö. Teoria ja käytäntö*. Porvoo - Helsinki - Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Kanerva, Jukka (1990) *Diagnoosi ja toiminta*. Tutkimus Machiavellin II Principe-teoksen poliittisesta retoriikasta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, valtiopien laitos. Julkaisuja 61.
- Kant, Immanuel (1803) *Über Pädagogik*. Herausgegeben von Hermann Holstein. 2. Aufl. Boco: Kamp.
- Karjalainen, Vappu (1996) *Verkoston lupaus*. Tutkimus aikuisasiakkaan palveluverkoston rakentumisesta. Helsinki: Stakes. Tutkimuksia 68.
- Karvinen, Synnöve (1988) *Sosiaalityön ajolähtö*. Sosiaalityön ohjausprojekti. Helsinki: Sosiaalhallituksen julkaisuja 21/1987. (Painovuosi on 1988).
- Karvinen, Synnöve (1996) *Sosiaalityön ammatillisuus modernista professionaalisuudesta reflektiiviseen asiantuntijuuteen*. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 34.
- Katajainen, Antero, Lipponen, Krisse & Litovaara, Anneli (2003) *Voimavarat käyttöön*. Hyvää oloa ja onnellisuutta. Helsinki: Duodecim.
- Kazi, Mansoor A.F. (2003) *Realist Evaluation in Practice. Health and Social Work*. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage.
- Keskitalo, Elsa & Mannila, Simo (2002) Aktivointipolitiikka - vastaus pitkäaikaistyöttömyyden ja syrjäytymisen ongelmaan? Teoksessa Matti Heikkilä & Mikko Kautto (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2002*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 192-212.
- Keskitalo, Jukka & Kotkavirta, Jussi (1997) Filosofia, teologia ja nihilismin varjo. Teoksessa Jukka Keskitalo & Jussi Kotkavirta (toim.) *Järki, usko, eettisyys. Filosofian ja teologian kohtaamisia*. Jyväskylä: SoPhi. Yhteiskuntatieteiden, valtiopien ja filosofian julkaisuja 17, 3-10.
- Kiikkala, Irma (1991) *Hoitotyö tarkoituksellisenä toimintana*. Kuvaileva tutkimus lievien aivotoiminnan häiriöiden ja niiden epäilyn vuoksi sairaalassa tutkittujen ja hoidettujen lasten hoitotyöstä. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kilpinen, Erkki (2000a) *The Enormous Fly-wheel of Society. Pragmatism`s Habitual Conception of Action and Social Theory*. Department of Sociology. University of Helsinki. Research Reports No. 235.
- Kilpinen, Erkki (2000b) Yhteiskunnan valtava vauhtipyörä: pragmatismmin habituaalinen toimintakäsitys ja yhteiskuntateoria. Helsingin yliopiston väitöstiedote.
- Kivipelto, Minna (2006) *Sosiaalityön kriittinen arviointi*. Sosiaalityön kriittisen arvioinnin perustelut, teoriat ja menetelmät. Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Tutkimuksia A 3.
- Koistinen, Olli (2002) Mitä on valinnan vapaus? Teoksessa Juha Räikkä (toim.) *Filosofia. Käsitteellisen ajattelun perusteita*. Kuopio: Oy UNIPress Ab.

- Kokko, Riitta-Liisa (2003) *Asiakas kuntoutuksen yhteistyöryhmässä. Institutionaalisen kohtaamisen jännitteitä*. Helsinki: Kuntoutussäätiö. Tutkimuksia 72/2003.
- Konkka, Jyrki (2004) Tiheät ja ohuet suhteet sosiaalialan työssä: eettinen tarkastelu. *Janus*. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti. 12 (3), 319–329.
- Korteniemi, Pertti (2005) Realismi ja realismin sovellus. Teoksessa Ilse Julkunen, Tuija Lindqvist & Sakari Kainulainen (toim.) *Realistisen evaluaation ensimmäiset askeleet*. Helsinki: Stakes. FinSoc työpapereita 3/2005, 122–134.
- Kortteinen, Matti (1992) *Kunnian kenttä*. Suomalainen palkkatyö kulttuurisen muotona. Helsinki: Hanki ja jää Oy.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) *Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. Hanki ja jää -sarja.
- Koski, Tapio (2006) Keskustelu Lauri Rauhalan kanssa. *Niin & näin* Filosofinen aikakauslehti Numero 49/kesä 2/2006, 22–29.
- Koskiaho, Briitta (1990) *Ohi, läpi ja reunojen yli*. Tutkimuksenteon peruskysymyksiä. Helsinki: Gaudeamus.
- Kosko, Bart (1993) *Sumea logiikka*. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Art House.
- Kotiranta, Tuija (2007) Teoreettisesti hallittu työ. Teoksessa Mirja Satka, Ilse Julkunen, Tero Meltti & Laura Yliruka (toim.) *Käytännönopetuksen aakkoset. Praktiklärans ABC*. Helsingin yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 2/2007. Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet, 160–165.
- Kotkavirta, Jussi & Nyysönen, Seppo (2000) *a*. Porvoo - Helsinki: WSOY & Weilin + Göös. 5.-7. painos.
- Kuokkanen, Martti (1990) Sosiaalityön metodologisia ulottuvuuksia. Teoksessa Mikko Mäntysaari (päätoim.) *Suomalainen sosiaalityö*. Sosiaalipolitiikka 1990:2. Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys, 11–23.
- Kupiainen, Reijo (2000) Suomentajan alkusanat sekä suomentajan alaviitetekstit. Teoksessa Martin Heidegger (2000/1927) *Oleminen ja aika*. Suomentanut Reijo Kupiainen. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Kusch, Martin (1986) *Ymmärtämisen haaste*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Kuusela, Kirsti (1996) Ohjauksen idea sosiaalityössä - kokemuksia moniammatillisesti toteutetuista työhön valmentavista ja koulutukseen valmentavista kursseista. Teoksessa Anna Metteri (toim.) *Sosiaalityön eettiset jännitteet*. Sosiaalityön vuosikirja 1996. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry, 95–103.
- Kuusela, Kirsti (2000) *Raportti sosiaalitoimen tyko-kurssitoiminnasta 1988–2000*. Aktivoivan sosiaalityön uusia malleja etsimässä. Sosiaaliviraston julkaisusarja B 9/2000. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Kuusela, Kirsti & Kvick, Inkeri (2004) *Pyörre-projekti 2002–2004*. Sosiaalinen kuntoutus, toiminnallisuus ja ryhmämuotoinen aikuissosiaalityö. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Selvityksiä 2004:6.

- Kuusela, Pekka (1996) *Yhteiskuntateoria, sosiaalinen toiminta ja sosiaalitytieteet. Tutkimus sosiaalisen toiminnan teorian nykytilasta ja kehityksestä 1900-luvulla*. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 35.
- Kääriäinen, Juha (1994) *Seikkailijasta pummiksi. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1/1994. Helsinki: Painatuskeskus.
- Laaksovirta, Sirkka (1979) *Yksilöllisen sosiaalityön menetelmistä*. Turku: Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen tutkielmia. C:3-979.
- Laaksovirta, Sirkka (1982) *Sydäninfarktityötilaan kuntoutusura erityisesti sosiaalityön näkökulmasta tarkasteltuna*. Turku: Kansaneläkelaitoksen julkaisuja AL:20. Kansaneläkelaitoksen kuntoutustutkimuskeskus.
- Lagerspetz, Eerik (2007) Syyt ja syypäät. Kausaliteetti ja imputaatio Hans Kelsenin oikeusteoriassa. Teoksessa Heta Gylling, Ilkka Niiniluoto & Risto Vilkkonen (toim.) *Syy*. Helsinki: Gaudeamus, 201-211.
- Lagerspetz, Kirsti (1990) *Psykologia - järjen ja tunteen tiede*. Helsinki: Tammi.
- Lagerspetz, Kirsti (2000) *Mitä tulee mieleen. Psykologin esseitä*. Helsinki: Tammi.
- Lahtinen, Mikko (1995) Vielä valkopesusta. Vastine Juha Sihvolalle. Filosofinen aikakauslehti *niin & näin* 3/95. www.netn.fi/395/netn luettu 28.7.2004.
- Lahtinen, Mikko (1997) *Niccolò Machiavelli ja aleatorinen materialismi*. Acta Universitatis Tamperensis 572.
- Laitila, Aarno (1996) Kontekstualismi ja psykoterapiatutkimus: tietoteoreettisia perusteita. Teoksessa Antero Toskala & Jarl Wahlström (toim.) *Psyko-terapian prosessit - tutkimukselliset konstruktiot*. Helsinki: Sarja Acta Psychologica Fennica. Toimituskunta Jari-Erik Nurmi (päätoim.), Pekka Niemi, Martti Takala, Juhani Vilkki, Jarl Wahlström & Taina Schakir (toim.siht.) *Soveltavan psykologian monografioita* 9, 34-47.
- Laitinen, Arto (2003) *Strong Evaluation Without Sources. On Charles Taylor's Philosophical Anthropology and Cultural Moral Realism*. Jyväskylä: Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 224.
- Laitinen, Hanne (1998) *Tiedonmuodostus sosiaalityössä*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 57. Kuopio: Kuopion yliopiston paino.
- Lehtonen, Heikki (1993) *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtovaara, Maija (1992) *Subjekttiivinen maailmankuva kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena*. Tampere: Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 338.
- Leiman, Pentti Mikael (1986) Psykoterapia omaksumistapahtumana. *Aikuiskasvatus* 6 (4), 177-182.
- Leiman, Mikael (2004b) Vaikuttavuustutkimuksen pulmallisuus psykoterapiassa. *Duodecim* 2004; 120: 2645-2653.
- Leiman, Mikael (2007) Palvelumarkkinat ja mielenterveys. Teoksessa Jarkko Eskola & Antti Karila (toim.) *Mielekäs Suomi*. Näkökulmia mielenterveystyöhön. Helsinki: Edita Prima Oy, 189-204.
- Leontjev, A. N. (1977/1975) *Toiminta tietoisuus, persoonallisuus*. Helsinki: Kansankulttuuri.

- Lindqvist, Tuija (1986) Sosiaali- ja terveydenhuollon rajankäynnistä ja medikalisaatiosta. Teoksessa Antti Karisto & Tapani Puro (toim.) *Sosiaalityön kehittäminen*. Helsingin yliopisto: Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Oppimateriaaleja 1: 1986, 69–80.
- Lindqvist, Tuija (1996) *Miten tukea selviytymistä?* Sosiaalitykkokurssien evaluaatiotutkimus. Helsingin sosiaaliviraston julkaisusarja D 1. Helsinki: Helsingin sosiaalivirasto.
- Lindqvist, Tuija (1997) Mikä tukee ihmisarvoista elämää? – Ammattityö työttömiä tukemassa. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) *”Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” Sosiaalityö 1990-luvulla*. Stakes. Raportteja 213. Sosiaali- ja terveysministeriö, 55–66.
- Lindqvist, Tuija (1999) Evaluaation uskottavuus. Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari & Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus, 106–118.
- Lindqvist, Tuija (2000) Joel Fischer vaikuttavuustutkimuksen pioneeri. Stakes: *FinSoc News* 1(2001), 18–19.
- Lindqvist, Tuija (2001) Melluraide-projektin tapauskohtaista arviointia. Teoksessa Marko Karvinen (toim.) *”Kun ei enää saa syrjäytyäkään rauhassa”*. Raportti työllistämiprojekti Mellu- ja Myllyraiteesta 1997–2000.
- Lindqvist, Tuija (2003) Teorian olennaisuus kausaalisuutta haettaessa. Stakes: *FinSoc News* 2(2003).
- Lindqvist, Tuija (2005) Johdatus tapauskohtaiseen ja realistiseen arviointiin. Teoksessa Ilse Julkunen, Tuija Lindqvist & Sakari Kainulainen (toim.) *Realistisen evaluaation ensimmäiset askeleet*. Stakes. FinSoc Työpapereita 3/2005, 13–16.
- Linnakangas, Ritva (1997) *Työpaikan menetys*. Tutkimus työsuhteen jatku-misen ja loppumisen sosiaalisista ehdoista. Acta Universitatis Lapponiensis 15. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Mark, Melvin M., Henry, Gary T., Julnes, George (2000) *Evaluation. An Integrated Framework for Understanding, Guiding, and Improving Policies and Programs*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Moisio, Päivi (1999) Kasvattamisen vaikea taito. Erich Fromm kasvattamisen luonteesta. Teoksessa Olli-Pekka Moisio (toim.) *Kritiikin lupaus. Näkökulmia Frankfurtin koulun kriittiseen teoriaan*. Jyväskylä: SoPhi, 71–94.
- Moisio, Olli-Pekka (2005) Karl Marx ja ihmisen juuri. *Kulttuurivihkot* (33), 50–53.
- Morén, Stefan (1992) *Förändringens gestalt. Om villkoren för mänskligt bistånd*. Stockholm: Publica.
- Morén, Stefan (1996) *Att utvärdera socialt arbete*. Stockholm: Publica.
- Mäkelä, Hannu (2004) *Isä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Mäkelä, Klaus (1990) Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 42–61.
- Mäki-Kulmala (2000) *Työttömänä työyhteiskunnassa. Työttömän oikeuksien ja velvollisuuksien eettistä ja yhteiskuntafilosofista tarkastelua*. Helsinki: Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 225.

- Mäki-Opas, Anneli (1993) "Älä katko kasvavan siipiä!" Auttava, terapeutinen kasvatustilaisuus Lauri Rauhalan eksistentiaalis-fenomenologisesta näkökulmasta tarkasteltuna. Oulu: Oulun yliopisto, Oulun opettajankoulutuslaitos. Acta Universitatis Ouluensis. Series E. Scientiae rerum socialium 13.
- Mäntysaari, Mikko (1985) Liittyykö koko perheen laitoshoidon eettisiä ongelmia? *Sosiaaliturva* 73 (3) 115–117.
- Mäntysaari, Mikko (1991) *Sosiaalibyrokraatia asiakkaiden valvojana*. Tampere: Vastapaino.
- Mäntysaari, Mikko (1995) Onko sosiaalityö menettänyt kohteensa? *Janus* 3 (3), 298–306.
- Mäntysaari, Mikko (1999a) Millaista asiantuntijuutta arviointitutkimus antaa? Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari & Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus, 7–13.
- Mäntysaari, Mikko (1999b) Arviointitutkimuksen taustaoletukset. Teoksessa Risto Eräsaari, Tuija Lindqvist, Mikko Mäntysaari & Marketta Rajavaara (toim.) *Arviointi ja asiantuntijuus*. Helsinki: Gaudeamus, 54–68.
- Mäntysaari, Mikko (2006) Tarkentuva tieto sosiaalityössä. Teoksessa Pekka Kuusela & Vuokko Niiranen (toim.) *Realismin haaste yhteiskuntatieteissä*. Kuopio: UNIpress, 137–162.
- Mäntysaari, Mikko & Sipilä, Jorma (1988) Jäikö suuri sosiaaliuudistus kesken? *Sosiaaliturva* (76) 3, 94–97.
- Mönkkönen, Kaarina (2002) *Dialogisuus kommunikationa ja suhteena*. Vastamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 94.
- Niemelä, Pauli (1983) *Sosiaalityön lähtökohdista. Näkökulmia sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan teoriasta ja käytännöstä*. Helsingin yliopisto: Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 3/1983.
- Niemelä, Pauli (1987) Yhteiskunnallisen vastuun ulottuminen perheen elämään. *Sosiaaliturva* 75 (19), 1036–1040.
- Niemelä, Pauli (2004) Etiikka ja hyvinvointivaltion palvelut. *Yhteiskuntapolitiikka* 69 (3), 300–305.
- Niemelä, Pauli (2006) Hyvinvoinnin käsite toiminnan teorian valossa. Teoksessa Pauli Niemelä & Terho Pursiainen (toim.) *Hyvinvointi yhteiskuntapolitiittisena tavoitteena*. Professori Juhani Laurinkarin juhla-kirja. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia nro 62. Kuopio: Kuopion yliopisto, 67–79.
- Niemelä, Pauli (tulossa) Inhimillisen toiminnan teoria. Toiminnan systemaattista jäsentämistä ja soveltamisesimerkkejä. Teoksessa Petteri Niemi & Tuija Kotiranta (toim.) *Sosiaalialan normatiivinen perusta*. Julkaistaan 2008.
- Niemelä, Pauli & Ruotsalainen, Seppo (1983) *Suomalaisen eläketurvan sosiaalipoliittiset perusteet. Tutkimus eläketurvan perusnäkökulmista Suomessa*. Helsinki: Kansaneläkelaitoksen julkaisuja A:20.
- Niemi, Veikko, Rinne, Henrik, Tamminen, Antti, Kananen, Aulikki & Suonio, Kaarina (1974) *Kuntoutus*. 3. painos. Porvoo-Helsinki: Sairaanhoidajien koulutusseura & WSOY.

- Niiniluoto, Ilkka (1983) *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Niiniluoto, Ilkka (1984) *Johdatus tieteenfilosofiaan*. Käsitteen- ja teorianmuodostus. Toinen painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Niiniluoto, Ilkka (1990) *Maaailma, minä ja kulttuuri*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka (1999) Tahto-kollokvion avaussanat. Teoksessa Ilkka Niiniluoto & Matti Sintonen (toim.) *Tahto*. FIFTY. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta. Vol. 61. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 1–5.
- Niiniluoto, Ilkka (2003) Hoitotiede – tieteenteoreettisia huomioita. Teoksessa Ilkka Niiniluoto *Totuuden rakastaminen*. Tieteenfilosofisia esseitä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 174–185.
- Nyström, Siv (1999) *Socialt förändringsarbete – en fråga om att omförhandla mening*. Stockholm: HLS Förlag. Lärärhögskolan i Stockholm. Studies in Educational Sciences 21.
- Ojanen, Markku (2006) *Hyvä, paha ihminen*. Kauniainen: PerusSanoma Oy.
- Ojanen, Sinikka (2000) *Ohjauksesta oivallukseen*. Ohjausteorian kehittelyä. Helsinki: Helsingin yliopiston Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia.
- Onnismaa, Jussi (2003) *Epävarmuuden paluu. Ohjauksen ja ohjausasiantuntijuuden muutos*. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteellisiä julkaisuja N:o 91.
- Onnismaa, Jussi, Pasanen, Heikki & Spangar, Timo (2000a) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1*. Ohjauksen lähestymistavat ja ohjaustutkimus. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Onnismaa, Jussi, Pasanen, Heikki & Spangar, Timo (2000b) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2*. Ohjauksen toimintakentät. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Onnismaa, Jussi, Pasanen, Heikki & Spangar, Timo (2004) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 3*. Ohjaustyön välineet. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Patoluoto, Ilkka (1990) *Oikeudet ja elämän arvot*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Patton, Michael Quinn (1997) *Utilization-Focused Evaluation. The New Century Text*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, Michael Quinn (2002) *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3rd Edition. London: Sage.
- Pawson, Ray & Tilley, Nick (1997) *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Payne, Malcom (1991) *Modern Social Work Theory. A Critical Introduction*. Houndsmills etc.: The Macmillan Press LTD.
- Peirce, C. S. (2001) *Johdatus tieteen logiikkaan. Ja muita kirjoituksia*. Valinnut ja suomentanut Markus Lång. Tampere: Vastapaino.
- Perheentupa, Antti-Veikko (1997) *Salaperäinen minuus*. Puheenvuoro ihmiskäsituskusteluun. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Peräkylä, Anssi (1988) Lähemmäs omaa kirkkoani. Teoksessa Terttu Lappalainen (toim.) *Valamon kävijöitä. Hiljaisuutta ja rauhaa etsimässä*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, 37–39.
- Piirainen, Keijo (1995) *Kuntoutussopimus*. Tutkimus asiantuntija–asiakas -suhteen sosiaalisesta ylläpidosta. Rovaniemi: Acta Universitatis Lapponensis 7.
- Piirainen, Veikko (1969) *Suomalaisen sosiaaliturva*. 2., korjattu ja laajennettu painos. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Osakeyhtiö. (1. painos ilmestyi 1964).

- Pintrich, Paul & Ruohotie, Pekka (2000) *Conative Constructs and Self-Regulated Learning*. Hämeenlinna: Research Centre for Vocational Education.
- Piven, Frances Fox & Cloward, Richard A. (1971) *Regulating the Poor. The Functions of Public Welfare*. New York: Random House.
- Pohjola, Anneli (1985) Pohdintaa. Teoksessa Seija Miettinen (toim.) *Näkemyksiä sosiaalityön työnohjauksesta*. Sosiaalialan työnohjaajakoulutus. Kirjalliset lopputyöt. Osa D. Tampere: Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Julkaisusarja B 4 /185, 170–173.
- Pohjola, Anneli (1994a) *Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämänkulku toimeentulotukea vaativien tilanteiden valossa*. Rovaniemi: Acta Universitatis Lapponensis 5.
- Pohjola, Anneli (1994b) Näemme köyhyyden, mutta emme köyhiä. Teoksessa Matti Heikkilä & Kari Vähätalo (toim.) *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Gaudeamus. 191–211.
- Pohjola, Anneli (2000) *Kenen arviointia kenelle*. FinSoc News. 1/2000, 5–7.
- Popper, Karl R. (1977) Part 1. Teoksessa Karl Popper & J.C. Eccles *The Self and its Brain*. Berlin: Springer International, 3–21.
- Poutanen, Veli-Matti (2000) *Elämänhallinta ilman työtä. Tutkimus pitkäaikais-työttömyyden seurauksista ja niiden hallinnasta Suomussalmella*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 84.
- Pursiainen, Terho (2003a) *Must. Sitoutumisesta ja sitoutumattomuudesta*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pursiainen, Terho (2003b) Sosiaalinen syrjäytyminen. Esitelmä Kolilla 8.9.2003 Joensuun seudun Equal-hankkeen järjestämässä seminaarissa. www.terhopursiainen.fi/kirjoituksia. Tulostettu 13.10.2006.
- Pösö, Tarja (1993) *Kolme koulukotia*. Tampere: Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 338.
- Raatikainen, Panu (1997) Sanasto. Teoksessa Panu Raatikainen (toim.) *Ajattelu, kieli, merkitys*. Analyttisen filosofian avainkirjoituksia. Helsinki: Gaudeamus. 448–453.
- Raatikainen, Panu (2004) *Ihmistieteet ja filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Raatikainen, Ritva (1986) *Itsehoito ja hoitotyö. Käsiteluokitusten järjestelmä ja käsitteiden välisten suhteiden tarkastelua terveyspolitiikan näkökulmasta*. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutussäätiö.
- Rajavaara, Marketta (1992) *Tavallisesta perheestä tapaukseksi*. Sosiaalitoimiston asiakastyö arvioinnin kohteena. Helsinki: Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Rauhala, Lauri (1974) *Psyykkinen häiriö ja psykoterapia filosofisen analyysin valossa*. Prisma-tietokirjasto 35. Helsinki: Weilin & Göös.
- Rauhala, Lauri (1983) *Ihmiskäsitys ihmistyössä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rauhala, Lauri (1984) Tiedostamaton fenomenologisessa tajunnan analyysissä. Teoksessa Ilpo Kojo & Risto Vuorinen (toim.) *Tietoisuus ja alitajunta*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, 109–120.
- Rauhala, Lauri (1992) *Henkinen ihmisessä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Rauhala, Lauri (1998) *Ihmisen ainutlaatuisuus*. Helsinki: Yliopistopaino.

- Rauhala, Lauri (2006) *Ihminen kulttuurissa – kulttuuri ihmisessä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Raunio, Kyösti (1999) *Positivismi ja ihmistiede*. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt. Helsinki: Gaudeamus.
- Roinila, Markku (1988) John Locke ja G. W. Leibniz heikkotahtoisuudesta. Teoksessa Heta Häyry, Sami Pihlström & Thomas Wallgren (toim.) *Ajatus 55*. Suomen Filosofisen yhdistyksen vuosikirja 1988, 37–56.
- Rose, Stephen M. (1992) Case management: An Advocacy/Empowerment Design. Teoksessa Stephen M. Rose (ed.) *Case management & Social Work Practice*. New York & London: Longman, 271–297.
- Rose, Stephen M. & Black, Bruce L. (1985) *Advocacy and empowerment*. Mental health care in the community. Boston, London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Routila, Lauri (1981) Historiallisen selityksen teoriasta. *Opuscula Philosophica Turkuensia XIV*. Turku: Suomen filosofian ja fenomenologisen tutkimuksen seura ry.
- Routila, Lauri (1986) *Miten teen tiedettä taiteesta. Johdatusta taiteentutkimukseen ja taiteen teoriaan*. Keuruu: Clarion.
- Ruohotie, Pekka (1991) *Motivaatio ja työkäyttäytyminen*. Työmotivaatioprojektin yleisjulkaisu. Hämeenlinna: Tampereen yliopiston Hämeenlinnan opettajankoulutuslaitos. Julkaisu no 9. 3. painos.
- Ruuskanen, Raili (toimituskunnan pj.) (1991) *Sosiaalityö ja työnohjaus*. Sosiaalityön vuosikirja 1991. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry.
- Räikkä, Juha (2005) *Itsepetoksen filosofia*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Saarinen, Esa (1994) *Filosofia*. Helsinki: WSOY.
- Saarinen, Esa & Lonka, Kirsti (2000) *Muodonmuutos*. Helsinki: WSOY.
- Saarinen, Risto (1993) *Weakness of the Will in Medieval Thought*. From Augustine to Buridan. Leiden: E. J. Brill julkaistu 1994.
- Saarinen, Risto (1997) Järki ja teko aristotelismissä. Teoksessa Ilkka Niiniluoto & Ilpo Halonen (toim.) *Järki*. Helsinki: Yliopistopaino, 23–40.
- Saarnio, Pekka (2004) Erilainen näkemys sosiaalityön tutkimuksesta. *Stakes. FinSoc News*. Uutiskirje sosiaalihuollon menetelmien arvioinnista 1/2004, 7–9.
- Sajama, Seppo (1995) *Arkipäivän filosofia. Kertomus ihmisestä tiedon hankkijana ja arvoratkaisujen tekijänä*. Helsinki: Kirjayhtymä. Hygieia. Terveysten- ja sairaanhoitajan kirjasto. 1–2. painos.
- Salavuo, Kari (1982) Inhimillinen, elämänasenne ja resurssi. *Ryhmätyö*. 1/1982, 8–10.
- Salmela-Aro, Katariina & Nurmi, Jari-Erik (2002) *Mikä meitä liikuttaa? Modernin motivaatiopsykologian perusteet*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Salokangas, Raimo (1994) Esipuhe. Teoksessa Hasse Karlsson (toim.) *Mielen malleja. Psykiatrian tieteenteorian uusia kysymyksiä*. Helsinki: Yliopistopaino. 6–17.

- Salonen, Lauri (1990) *Aikuisen oppiminen ja ihmisenä kehittyminen. 2.*, korjattu painos. Kauniainen: Posiplan.
- Sandell, Göran (1985) *Psykosociale förändringsarbete*. Stockholm: Liber Tryck.
- Sarpavaara, Harri (2004) *Ruumiillisuus ja mainonta*. Diagnoosi tv-mainonnan ruumiillisuusrepresentaatioista. Tampere: Tampere University Press.
- Sarvimäki, Anneli (1986) Kasvatustoiminta – kommunikatiivista vuorovaikutusta ja luovaa yhteistoimintaa. *Aikuiskasvatus* (6), 168–172.
- Satka, Mirja (1997) Sosiaalityön koulutus – tulevaisuutta varten. Teoksessa Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön tulevaisuutta rakentamassa*. Artikkeleita sosiaalityön opetuksen uudistamisesta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan työpapereita no. 101, 11–25.
- Satka, Mirja, Karvinen-Niinikoski, Synnöve, Nylund, Marianne & Hoikkala, Susanna (toim.) (2005) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmeniakustannus.
- Saurama, Erja (2002) *Vastoin vanhempien tahtoa*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. Tutkimuksia 2002:7.
- Sayer, Andrew (2000) *Realism and Social Science*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Sayer, Andrew (2004/1981) Abstraction. A realist interpretation. Teoksessa Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson & Alan Norrie (ed.) *Critical Realism. Essential Readings*. London & New York: Routledge, 120–143. (Sayerin artikkeli julkaistu alun perin lehdessä *Radical Philosophy* 1981/Summer, 6-15).
- Schildt, Göran (2000) *Epäilyn lahja*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Scriven, Michael (1991) *Evaluation Thesaurus*. 4 th ed. Newbury Park, CA: Sage.
- Seppänen, Juhani (2004) *Hullu työtä tekee*. Yritys hulluuden ymmärtämiseksi. 3. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Shotter, John (1977/1975) *Psykologian ihmiskäsityksiä*. Suomentanut Manu Jääskeläinen. Espoo: Weilin + Göös.
- Sihto, Matti (1994) *Aktiivinen työvoimapolitiikka*. Kehitys Rehnin – Meidnerin mallista OECD:n strategiaksi. Tampere University Press.
- Siitonen, Juha (1999) *Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua*. Oulu: Oulun yliopisto. Acta Universitatis Ouluensis. E Scientiae Rerum Socialium 37.
- Siljander, Pauli (2002) *Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Siltala, Juha (1994) *Miehen kunnia*. Modernin miehen taistelu häpeää vastaan. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Sipilä, Jorma (1979) *Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen*. Helsinki: Tammi.
- Sipilä, Jorma (1985) *Sosiaalipolitiikan tulevaisuus*. Helsinki: Tammi.
- Sirén, Pirkko (1983) Sosiaalihuollon tehtävistä hyvinvointivaltion kriisissä. *Sosiaalinen Aikakauskirja* 1983: 77 (2), 27–29.
- Sohlman, Britta (2004) *Funktionaalinen mielenterveyden malli positiivisen mielenterveyden kuvaajana*. Stakes. Tutkimuksia 137.
- Somerkivi, Pirjo (2000) *”Olen verkon silmässä kala”*. Vammaisuus, kuntoutuminen, ja selviytyminen sosiaalisen tuen verkostoissa. Kuopio: Kuopion

- yliopisto. Sosiaalitieteiden laitos. Vammaistutkimusyksikkö. (Omakustanne)
- Sotarauta, Markku (1996) *Kohti epäselvyyden hallintaa*. Pehmeä strategia 2000-luvun alun suunnittelun lähtökohtana. Helsinki: Tulevaisuuden tutkimuksen seura. Finnpublishers.
- Stenius, Yrsa (2003) *Kunnes siipi murtuu*. Jussi Björlingin taru. Suomentanut Risto Hannula. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Suhonen, Heikki (1992) Sosiaalityön nykytilanne – kriittisiä havaintoja sosiaalityön yhteiskunnallisista edellytyksistä. Teoksessa Ismo Söderling, Katja Forssén & Heikki Suhonen (toim.) *Sosiaalityö käännekohdassa?* Sosiaalityön seminaarissa Turussa 6.-7.10.1992 pidetyt esitelmät. Turun yliopiston sosiaalipolitiikka-oppiaine ja Turun kaupungin sosiaalikeskus. Opetussosiaalikeskuksen julkaisuja 1/1992, 7–24.
- Sunesson, Sune (1981) *När man inte lyckas*. Om hinder, vanmakt och oförmåga i socialt arbete. En bok för socialarbetare. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB.
- Sunesson, Sune (1985) *Ändra allt!* En uppmaning till socialarbetare. Malmö: Liber Förlag.
- Swedner, Harald (1983) *Socialt arbete*. En tankeram. Lund: Liber Förlag.
- Särkelä, Antti (1993) *Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina*. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Täydennyskoulutusjulkaisuja 7.
- Särkelä, Antti (2001) *Välittäminen ammattina*. Sosiaalisen auttamistyön menetelmä. Tampere: Vastapaino.
- Taipale, Vappu (1985) Alkupuheenvuoro Stefan Wahlbergin sosiaalityön opintomateriaaliin. Teoksessa Stefan Wahlberg *Todellisuuskäsityksestä, tietämyksen kehittämisestä ja muista sosiaalityön käsitteistä*. Sosiaalityön oppimateriaali. Helsinki: Sosiaalihallituksen julkaisuja 4/1985.
- Teperi, Juhani (1994) Potilas, varmuus ja epävarmuus lääketieteessä. Pääkirjoitus. Lyhennelmä lectio praecursoria -luennosta. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 31(4), 315–317.
- Tiainen, Pekka (2003) Työllisyys ja tuottavuus: uusi lähestymistapa. *Työpoliittinen Aikakauskirja* 4/2003, 58–86.
- Toiviainen, Seppo (1997) *Kantapöydän imu*. Juoppokulttuuri valintana ja pakkona Helsinki: Tammi & Hanki ja jää.
- Toivonen, Timo (1999) *Empiirinen sosiaalitutkimus*. Filosofia ja metodologia. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Oy.
- Tomperi, Tuukka (2005) Johdanto. Teoksessa Paulo Freire *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino, 9–31. Teos Sorrettujen pedagogiikka on Tomperin (Johdanto, alaviite 5 sivulla 15) mukaan kirjoitettu vuonna 1968 ja se julkaistiin ensin englanniksi vuonna 1970 ja espanjaksi Brasiliassa viisi vuotta myöhemmin.
- Toskala, Antero (1991) *Itsetuntemus ja johtajuus*. Jyväskylä: Odeco.
- Tuomaala, Maija (2005) Georg Henrik von Wright ja intentionaalinen teonkäsite – eli elämäntarkoitusta etsimässä. Teoksessa Jussi Haukioja & Juha Räikkä

- (toim.) *Elämän merkitys. Filosofisia kirjoituksia elämästä*. Kuopio: Oy UNIPress Ab.
- Tuomela, Raimo (1983) *Tiede, toiminta ja todellisuus*. Tieteellisen maailmankatsomuksen perusteet. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2003) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Töttö, Pertti (1997) *Pirullinen positivismi*. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle. Jyväskylän yliopiston julkaisusarja 41. Kampus Kustannus.
- Töttö, Pertti (2000) *Pirullisen positivismin paluu*. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.
- Töttö, Pertti (2004) *Syvälistä ja pinnallista*. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Uotila, Jaakko & Uusitalo, Paavo (1984) *Työttömyys, laki ja talous*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Urponen, Kyösti (1979) *Sosiaalipolitiikka soveltavana yhteiskuntatieteenä. Teoreettishistoriallinen analyysi sosiaalipolitiikkatieteen problematiikasta*. Turku: Turun yliopisto.
- Urponen, Kyösti (1987) Vaikuttavuuden arvioinnin mahdollisuuksista ja menetelmistä sosiaalihuollossa ja -työssä. Teoksessa Tapani Purola, Kyösti Urponen ja Harri Sintonen (toim.) *Vaikuttavuuden arvioinnin mahdollisuuksista ja menetelmistä sosiaalihuollossa*. Helsinki: Sosiaalihuollituksen julkaisuja 18.
- Valtonen, Hannu (2006) Mitä taloustieteelle on olemassa? Teoksessa Pekka Kuusela & Vuokko Niiranen (toim.) *Realismin haaste yhteiskuntatieteissä*. Kuopio: UNIPress, 109–135.
- Vierros, Anne (1998) Keskustelua terapiakeskustelusta. Teoksessa Antti Mattila (toim.) *Voimavarat, ratkaisut ja tarinat*. Kuntoutussäätiö. Työpapereita 16/1998, 144–173.
- Viinisalo, Päivikki (1990) "Minä olen ..." *Ihminen itseään etsimässä*. Teoksen ovat toimittaneet Olavi Lindfors, Kristiina Mälkönen, Kirsti Ryselin & Pirkko Siltala. Helsinki: Therapiea-säätiö.
- Viirkorpi, Paavo (1990) *Rakenteellisen sosiaalityön pakko ja mahdollisuudet*. Helsinki: Sosiaalihuollituksen julkaisuja 17/1990.
- Virtanen, Petri (2007) *Arviointi*. Arviointitiedon luonne, tuottaminen ja hyödyntäminen. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Vygotski, Lev Semjonovitš (1982/1931). *Ajattelu ja kieli*. Kääntäneet Klaus Helkama & Anja Koski-Jännes. (Prisma-tietokirjasto - Psykologia). Espoo: Weilin + Göös.
- Värri, Veli-Matti (2004) *Hyvä kasvatustapa - kasvatustapa hyvään*. Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta. (Väitöskirja vuodelta 1997. 5. painos. Tampere University Press.
- Värri, Veli-Matti (1999) Ihmisen arvokkuuden puolustus. Lauri Rauhala, Ihmisen ainutlaatuisuus. Helsinki University Press. Kirja-arvostelu lehdessä *niin & näin*. Filosofinen aikakauslehti 2/99.

- Wahlberg, Stefan (1985) *Todellisuuskäsityksestä, tietämyksen kehittämistä ja muista sosiaalityön käsitteistä*. Sosiaalityön oppimateriaali. Helsinki: Sosiaalivaltiosiön julkaisu 4/1985.
- Wahlström, Jarl (1992) *Merkitysten muodostuminen ja muuttuminen perheterapeuttisessa keskustelussa*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 94.
- Walls, Georg (1984) *Kunskapsutveckling i socialt arbete – en fråga om vad då?* Helsinki: Helsingin yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia.
- Walls, Georg (1986) Sosiaalityön tietoperusta ja organisointi. Teoksessa Antti Karisto & Tapani Purola (toim.) *Sosiaalityön kehittäminen*. Helsingin yliopisto: Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Oppimateriaaleja 1, 1986, 109–129.
- Weber, Max (1989/1920) *Maailmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus*. Kirjoituksia uskonnon sosiologiasta. Suomentanut ja toimittanut Tapani Hietaniemi. Tampere: Vastapaino.
- Weeks, Gerald R. & L' Abate, Luciano (1987/1982) *Paradoksi. Avain muutokseen*. Paradoksiterapian teoria ja käytäntö yksilöiden, parien ja perheiden hoidossa. Suomentanut Mirja Rutanen. Helsinki: Tammi.
- Weckroth, Klaus (1984) *Ajatuksia ihmisen toiminnasta ja sen tutkimisesta*. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia. Sarja A.
- Wikström, John (2002) JW:n osuus teoksessa Jörn Donner & John Wikström *Elämme, siis kuolemme*. Keskustelukirjeitä. Suomentanut Laura Voipio. Helsinki: Kirjapaja. 3. painos.
- Wilenius, Reijo (1987) *Kasvatuksen ehdot*. Kasvatusfilosofian luonnos. 4. muuttamaton painos. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Wilson, Colin (1984) *Piilotajunnan valtiat C. G. Jung*. Suomentanut Matti Kannisto. Helsinki: Kirjayhtymä.
- von Wright, Georg Henrik (1963) *The Varieties of Goodness*. London: Routledge & Kegan Paul.
- von Wright, Georg Henrik (1963) *Norm and Action. A Logical Enquiry*. London: Routledge & Kegan Paul.
- von Wright, Georg Henrik (1971) *Explanation and Understanding*. London: Routledge & Kegan Paul.
- von Wright, Georg Henrik (1981) *Humanismi elämänasenteena*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- von Wright, Georg Henrik (2001) *Hyvän muunnelmat*. Suomentanut Vesa Oittinen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- von Wright, Georg Henrik (2002/2001) *Elämäni niin kuin sen muistan*. Suomentanut Iiro Kuuranne. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Wärnå, Carola (2002) *Dygd och hälsa*. Åbo Akademis förlag.
- Yrjönsuuri, Mikko (1996) *Hyvän olemus*. Johdatus etiikkaan. (Työryhmä Erkki Toivanen & Jaana Yrjönsuuri.) Helsinki: Kirjapaja.
- Yliruka, Laura (2000) *Sosiaalityön itsearviointi ja hiljainen tieto*. Stakes. FinSoc Työpapereita 2/2000.

2) Virallisaineistot ja sanakirjat

- Aktiivinen sosiaalipolitiikka – työryhmän muistio.* (1999). Työryhmämuistioita 20. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Filppa, Virpi (2002) *Kansalaisten tarpeista sosiaalialan erityisosaamiseen.* Osaamisen monimuotoisuutta jäsentämässä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2002:9.
- Kuntoutusselonteko 2002* (2002). Valtioneuvoston kuntoutusselonteko eduskunnalle. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 6. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.
- Lindqvist, Tuija, Oksala, Ilkka & Pihlman, Marja-Riitta (toim.) (2001) *Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja.* Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 8. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Matti Vanhasen II hallituksen hallitusohjelma.
www.valtioneuvosto.fi/hallitus/hallitusohjelma/fi.jsp. Luettu 15.5.2007.
- Nurmi, Timo (1998) *Uusi suomen kielen sanakirja.* Jyväskylä – Helsinki: Gummerus. Teos on tarkistettu ja uudistettu laitos vuonna 1992 ilmestyneestä Suomen kielen sanakirjasta, joka toimittaneet Timo Nummi, Ilkka Rekiaro & Päivi Rekiaro.
- Nykysuomen sanakirja.* Sadeniemi, Matti (päätoim.) (1951, 1. painos) Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Nykysuomen sanakirja* (1978). Sadeniemi, Matti (toim.) Lyhentymätön kansanpainos. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö. 6. painos.
- Sosiaaliturvan väärinkäyttö.* Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 1999:4.
- Suomen kielen perussanakirja* (1990) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 35. Päätoimittaja Risto Haarala.
- Työmarkkinatuen aktivointi – yhteiskuntatakuu pitkäaikaistyöttömille* (2005). Helsinki: Työministeriö. Työhallinnon julkaisu 347.

3) Sanoma-, ammatti- ja aikakauslehtiartikkelit

- Allardt, Erik (1977) Tieteen sitoutuneisuus. Yhteiskuntatiede tutkii arvoja, mutta ei saa asennoitua etukäteen. *Helsingin Sanomat* 12.5.1977.
- Hakkarainen, Kaisa (2007) Pula pätevistä sosiaalityöntekijöistä pätkii herkkiä asiakassuhteita. *Helsingin Sanomat* 1.2.2007.
- Heikkilä, Matti (1997) EU-maat kannustavat nyt töihin. Vieraskynä. *Helsingin Sanomat* 17.8.1979.
- Heikkilä, Matti (2004) Tehosta ja kannusta. Kolumni lehdessä *Dialogi* 5/2004. 17.
- Helin, Milja (1993) Sosiaalipolitiikan ja sosiologian rajalla? Haastattelussa J.P. Roos. *Stigma* 3/93. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan opiskelijat – Stigma ry:n lehti.

- Honkasalo, Pirjo (2004) Eurooppalainen elokuva on teos, ei tuote. *Helsingin Sanomat* 10.12.2004.
- International Federation of Social Workers (IFSW). *Newsletter* 2/98.
- Jyväskylän yliopisto. Huippuyksiköt. Evoluutioekologia. Esite 2000.
- Koch, Anne (1995) Aktivering ligner slaveri og livegenskab. *Sociarådgiveren* nr. 4. 22 februar 1995, 11–14.
- Korkala, Ari (1996) Mies – elämänsä kaikkivoipa projektipäällikkö? Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen assistentti Jorma Hännisen haastattelu. *Kelan sanomat* 6/96, 9.
- Kouvolan Sanomat* (2003) ”Iäkkäät pitkäaikaistyöttömät aiotaan armahtaa eläkkeelle”. Artikkelit 13.7.2003. Kirjoittanut Tenho Tiilikainen.
- Vilmi, Arto (2004) Kuntaliiton Kietäväinen: ... ei keppilakeja vaan aitoja. *Vates-info* 2/2004, 10–11.
- Laitinen, Jaana (2003) Tutkijasta tuli perhesosiologian professori. Nimiä tänään palstalla. Onnittelemme. Riitta Jallinoja 60 vuotta. *Helsingin Sanomat* 9.4.2003.
- Liiten, Marjukka (1987) Filosofi suomii uusia tieteitä. Teoretisointi voi viedä ammatista herkkyyden. Referointia Lars Hertzbergin luennosta. *Helsingin Sanomat* 17.10.1987.
- Lindqvist, Martti (1987) Kissa pöydällä. Kolumni. *Helsingin Sanomat* 23.10.1987.
- Lund, Mikko (2004) Nuorten työttömyys kuriin ensin. *Helsingin Sanomat* 17.4.2004.
- Lyytikäinen, Erkki (2007) Vireät ja veltot. Palsta mielin kielen. *Helsingin Sanomat*. *Kuukausiliite* maaliskuu 2007.
- Mäntysaari, Mikko (2002) Sosiaalityö vaatii laajaa osaamista. *Helsingin Sanomat* 17.6.2002. Mielipide.
- Thorbek, Simon (1995) (U)lovlig tvangsaktivering. *Socialrådgiveren* nr. 8, 19. april 1995, 4–14.
- Toima, Sari (2003) Työhön meno ei paljon inspiroi. Yleisönosastokirjoitus. Kirjoittaja Sari Toima, työtön, kahden lapsen yksinhuoltaja, Helsinki. *Helsingin Sanomat* 26.5.2003.
- Zyskowicz, Ben (2003) Joku tekee työn työttömän puolesta. *Helsingin Sanomat*. 26.5.2003.

4) Muiden henkilöiden tuottama julkaisematon kirjallinen materiaali. Tutkimuksen tekijän hallussa olevaa materiaalia.

- Granfelt, Riitta (1990a) Käsikirjoitus, joka julkaistu sittemmin Granfelt, Riitta (1990b) Sosiaalityön terapeuttinen ulottuvuus. Teoksessa Pentti Takala, Ilmari Helminen, Ilmo Massa, Katri Hellsten & Antti Karisto (toim.) *Hyvinvointi ja muutosten Suomi*. Juhlakirja Olavi Riihisen täyttäessä 60 vuotta 9.4.1990. Helsinki: Hakapaino OY. 139–147.

- Leiman, Mikael (2004a). Käsikirjoitus artikkeliksi, joka julkaistu sittemmin Leiman, Mikael (2004b) Vaikuttavuustutkimuksen pulmallisuus psykoterapiassa. *Duodecim* 2004; 120: 2645–2653. Tämä osa tekstistä lyhennettiin pois. Teksti saatu tekijältä käyttöön toukokuussa 2004.
- Ritsilä, Anu (2005) Työvoimapolitiittisen ohjaavan koulutuksen voimaannuttava vaikutus. Teemahaastattelututkimus Etelä-Savosta. Jyväskylän yliopisto. Sosiaalityön julkaisematon pro gradu -tutkielma. Toukokuu 2005.
- Matinvesi, Seppo (1994) Keskenäinen käsikirjoitus kuntoutuksesta ja ajasta. Lupa käyttää saatu tekijältä.
- Mäntysaari, Mikko (1987) Sosiaalityön tietotuotannon ongelmia. Esitelmä Helsingissä 5.4.1987 HYKS:n sosiaalityöntekijöille. Moniste.
- Mäntysaari, Mikko (1989) Tieteellisestä havainnoinnista. Esitelmä Helsingissä 25.10.1989 HYKS:n sosiaalityöntekijöiden koulutuspäivillä. Moniste.
- Mänttari, Erkki (1986) Kokonaisvaltaisen kuntoutuksen kautta työelämään. Luento "Paluu työelämään" -seminaarissa Helsingissä Invalidisäätiössä 28.1.1986. Luentomoniste.
- Niemelä, Pauli (1986) Johdatus sosiaalikritiikkiin. Osa I: Sosiaalisystematiikan peruslähtökohtia. Julkaisematon kirjan käsikirjoitus. Lupa käyttää saatu tekijältä.
- Peräkylä, Anssi (2004) sähköpostikirjeenvaihtoehtoa Tuija Lindqvistin kanssa.
- Särkelä, Antti (2003) Halu-tahto-rakenne. Tuetun työllistymisen Suomen verkoston FINSEN työkokouspäivät 4.11.2003. Luentomoniste. Lupa käyttää saatu tekijältä 12.2003.

5) Työpäiväkirjat

Erilaisia työpäiväkirjoja, tutkimuspäiväkirjoja ja erilaisia muistiinpanovihkoja on kertynyt vuosien aikana kymmeniä. Tekstissä niistä käytetyt otteet on merkitty yleensä muodossa *työpäiväkirja pv.kk.vv* tai viitaten vuoteen.

6) Luennot ja luentojen muistiinpanot, kaikki tekijän hallussa olevaa aineistoa.

- Seppänen, Paavo (1985) Sosiologian keskeiset suuntaukset. Sosiologian laudaturtasoinen luentosarja. Helsingin yliopisto. Omat muistiinpanot ja sosiologian professori Paavo Seppäsen tekemä moniste.
- Sulkunen, Pekka (2003) Merkitys ja tulkinta. Luento 17.11.2003 Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa Yhteiskuntatutkimus ja filosofia -dialogi" - luentosarjassa, jonka vetäjinä Keijo Rahkonen ja Petri Ylikoski.

LIITTEET

LIITE 1 Tiivistelmä AKKU-tutkimuksesta

Käytän tässä tekstissä lähteenä AKKU-tutkimuksen pääraporttia Työttömien aktivointi - Kuntouttava työtoiminta -lain sisältö ja vaikuttavuus (Ala-Kauhaluoma, Keskitalo, Lindqvist & Parpo 2004), joka julkaistiin alkukesästä 2004. Toimin sen yhtenä kirjoittajana.¹

Aktivointitoimenpiteet tarkoittavat uudistuksia, joissa oikeus toimeentuloturvaetuuksiin ja velvollisuus aktivointitoimiin osallistumiseen liitetään toisiinsa. Aktivointi voi käsitteenä sisältää sekä tukevia että kontrolloivia toimenpiteitä, joilla aktivoitumista pyritään edistämään. Aktivointi voidaan määritellä toimenpiteiden kokonaisuudeksi, joilla asiakkaan työllistymistä pyritään auttamaan. Toimenpiteet voivat olla sekä sanktioita että kannustimia. Sanktiot ovat yleensä etuuksien heikennyksiä tai lisäehtojen asettamista etuuksien saamiselle. Kannustimet pyrkivät toimimaan positiivisina vetotekijöinä kohti työmarkkinoita.

Aktivointipolitiikka on viime vuodet ollut keskeinen teema niin työhallinnossa kuin sosiaalishallinnossa myös Suomessa. Aktivointitoimet ovat koostuneet sekä etuusjärjestelmään tehdyistä muutoksista (sanktioista) että pyrkimyksistä muuttaa palvelujärjestelmää aktiivisempaan suuntaan. Esimerkkinä ovat työmarkkinatuen ehdollistaminen vailla ammattikoulutusta oleville alle 25-vuotiaille nuorille ja viimesijaiseen toimeentulotukeen lisätyt sanktiomaiset alennukset, mikäli tuensaaja kieltäytyy työ- tai aktivointitarjouksesta.

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001) on ollut yksi niin sanotun aktiivisen sosiaalipolitiikan uudistus. Lakiuudistus perustui Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän (1999) valmistelemiin ehdotuksiin, joiden tavoitteena oli pitkäaikaistyöttömien ja toimeentulotuen saajien työllistymisen tehostaminen ja

¹ AKKU-tutkimus kirjoitettiin monografian muodossa. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimusraportti on tutkijaryhmän yhteinen tuotos, josta ei voi tarkkaan erottaa eri kirjoittajien osuuksia. Kaikki tutkijat osallistuivat koko tutkimuksen suunnitteluun ja toteutukseen. Raportin analyysi- ja kirjoitusvastuu jakaantui kuitenkin seuraavasti:

- Luku 1: Elsa Keskitalo, Tuija Lindqvist, Mika Ala-Kauhaluoma, Antti Parpo
- Luku 2.1. Mika Ala-Kauhaluoma, Antti Parpo
- Luku 2.2. Elsa Keskitalo, Tuija Lindqvist
- Luku 2.3. Elsa Keskitalo
- Luku 2.4. Mika Ala-Kauhaluoma
- Luku 2.5. Tuija Lindqvist
- Luku 3. Mika Ala-Kauhaluoma
- Luku 4.1 Mika Ala-Kauhaluoma
- Luku 4.2 Mika Ala-Kauhaluoma
- Luku 4.3 Mika Ala-Kauhaluoma ja Antti Parpo
- Luku 4.4 Antti Parpo ja Mika Ala-Kauhaluoma
- Luku 4.5 Antti Parpo
- Luku 5. Pentti Meklin ja Olavi Kallio
- Luku 6. Mika Ala-Kauhaluoma, Elsa Keskitalo, Antti Parpo, Tuija Lindqvist

syрjäytymisen ehkäisy. Työryhmän ehdotusten pohjalta valmisteltiin laki kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001), joka tuli voimaan syyskuun alussa 2001. Hyväksyessään lain joulukuussa 2000 eduskunta edellytti, että sen tavoitteiden toteutumista ja toimeenpanon vaatimien resurssien riittävyttä ja kustannusten kehitystä seurataan ja niistä raportoidaan eduskunnalle vuoden 2002 loppuun mennessä. Stakes sai tehtäväkseen yhdessä Kuntoutussäätiön kanssa lain arviointitutkimuksen tekemisen sosiaali- ja terveysministeriön ja työministeriön toimeksiannosta. Tavoitteena oli tutkia kuntouttava työtoiminta -lain toteutumista ja vaikuttavuutta eri näkökulmista soveltaen erilaisia arviointitutkimuksen menetelmiä.

Aktivointisuunnitelmassa arvioidaan aikaisempien toimenpiteiden ja suunnitelmien toteutumista, selvitetään nykyinen tilanne sekä "sovitaan toimista, joilla henkilön työllistymismahdollisuuksia parannetaan". Ensisijaisesti tulee selvittää mahdollisuus tarjota työtä tai työllistymistä edistäviä toimenpiteitä. Mikäli työttömälle ei voida tarjota työtä tai ensisijaisia työvoimapolittisia toimenpiteitä kolmen kuukauden aikana, tulee aktivointisuunnitelmaan sisältyä kuntouttava työtoiminta. Kuntouttava työtoiminta on viimesijainen toimenpide, jonka sisältö sovitaan kunkin asiakkaan kanssa yksilöllisesti. Elämäntilanteen niin vaatiessa aktivointisuunnitelmassa voidaan myös sopia työllistymisedellytyksiä lisäävästä sosiaali- ja terveyspalvelujen käytöstä. Aktivointisuunnitelman on tarkoitus muodostaa asteittain etenevä polku kohti työelämää. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 8 §.)

Aktivointisuunnitelman laadintaan osallistuvat periaatteessa kaikki laissa määrätyn ajan työmarkkinatukea ja toimeentulotukea saaneet työttömät. Työmarkkinatukea saavat henkilöt ovat aikaisemmin osallistuneet työvoimaviranomaisten laatiman työnhakusuunnitelman tekemiseen. Aktivointisuunnitelma korvaa heidän osaltaan uudistetun työnhakusuunnitelman. Tapauksissa, joissa mikäli työnhakusuunnitelmaa ei ole aiemmin tehty, se tulee tehdä ennen aktivointisuunnitelman laadintaa. Alle 25-vuotiaat osallistuvat aktivointisuunnitelman laadintaan aikaisemmassa vaiheessa kuin 25 vuotta täyttäneet. Ohjautuminen aktivointisuunnitelmaprosessiin tapahtuu iän ja työttömyyden aikaisen toimeentuloturvan saamisen mukaan seuraavasti.

Eduskunta edellytti säätäessään lain, että sen toteuttamista ja vaikutuksia seurataan. Lain toteutumista asetettiin 15.3.2001 seuraamaan sosiaali- ja terveysministeriön ja työministeriön asettama ohjausryhmä, jonka määräaika ulottui elokuun 2004 loppuun. Ohjausryhmä valmisteli lain toimeenpanijoille tarkoitetun oppaan, nimeltään Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja (2001).

AKKU-tutkimuksen keskeiset tulokset

AKKU-tutkimuksessa arvioitiin siis kuntouttava työtoiminta -lain tavoitteiden toteutumista ja toimenpiteiden vaikuttavuutta. Tutkimuskunnissa lainsäädännön viranomaisyhteistyötä "aktivoivaa" luonnetta pidettiin keskeisenä toimintaa käynnistävänä tekijänä. Kun laki velvoitti työvoima- ja sosiaaliviranomaiset yhteistyöhön, se oli käynnistänyt uudenlaisen prosessin pitkäaikais-

työttömyyden paikallisessa hoitamisessa. Se, että aktivointisuunnitelman kohderyhmä ja aktivointikriteerit on määritelty laissa, edisti työttömien yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoisesti toimeenpanon lähtökohtia. Sekä sosiaalitoimistoissa että työvoimatoimistoissa pidettiin tärkeänä, että pitkäaikaistyöttömyyteen ja syrjäytymiseen oli alettu kiinnittää huomioita. Vaikka lakia pidettiin oikeasuuntaisena, katsottiin sen keinojen olevan riittämättömiä tavoitteiden saavuttamiseksi. Suurin ongelma oli työpaikkojen puute, mutta lisäpanostusta kaivattiin myös aktiivisiin työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin.

Lain toteuttaminen alkoi hitaasti ja sen toimeenpanossa oli suuria paikallisia eroja. Keskeinen toimeenpanon ongelma oli aktivointisuunnitelmaan osallistuvien työttömien suuri lukumäärä ja niukat työntekijäresurssit. Näissä olosuhteissa lain universaali tavoite, jonka mukaan kaikki tietyn ajan työmarkkinatukea ja toimeentulotukea saaneet työttömät voivat osallistua aktivointisuunnitelman laadintaan, ei toteutunut. Käytännössä työvoima- ja sosiaalitoimistoissa priorisoitiin aktivointisuunnitelmaan kutsuttavia erilaisten harkinnanvaraisten kriteerien mukaan. Etusijalle asetettiin yleensä 1.9.2001 jälkeen aktivointiehdon täyttäneet, nuoret työttömät ja sellaiset henkilöt, joiden arvioitiin hyötyvän aktivointisuunnitelmasta. Joillakin paikkakunnilla yli 25-vuotiaita ja siirtymäsäännöksen piirissä olevia, joiden aktivointiehto täyttyi ennen lain voimaantuloa, ei aktivoitu juuri lainkaan.

Aktivointisuunnitelmien tekeminen loi uuden aktivoivan työmallin, jota pidettiin pääosin toimivana. Aktivointisuunnitelma terävöitti työttömien saamaa palvelua sen piiriin päässeiden henkilöiden osalta. Aktivointisuunnitelma antoi mahdollisuuksia työllistymisen esteiden käsittelyyn ja konkreettisten ratkaisujen hakemiseen kahden eri viranomaisen yhteistyönä. Vaikka aktivointisuunnitelmaa pidettiin toimivana työvälineenä, pidettiin sitä kuitenkin osin työläänä ja byrokraattisena.

Työvoimatoimiston ja sosiaalitoimiston yhteistyö lisääntyi lain ansiosta ja se tuli säännölliseksi. Kokemukset yhteistyöstä olivat voittopuolisesti myönteisiä. Osa työvoimatoimiston ja sosiaalitoimiston työntekijöistä oli sitä mieltä, että kaikki lain kriteerien mukaan aktivointiehdon täyttävät henkilöt eivät tarvitse aktivointisuunnitelmaa, osalle riittäisi pelkästään työvoimahallinnon palvelut. Työvoimatoimistolla ja sosiaalitoimistolla on erilaiset perustehtävät, mistä aiheutui myös jossain määrin kitkaa lain toimeenpanoon. Työvoimatoimistoissa esiintyi näkemyksiä, joiden mukaan sosiaalitoimi on ollut passiivinen lain toteutuksessa. Samoin sosiaalitoimistoissa ja osin myös työvoimatoimistojen sisällä esiintyi näkemyksiä, että työvoimahallinto ei ole riittävästi sitoutunut lain toteuttamiseen.

Asiakkaiden velvoittaminen ja sanktiot saivat työntekijöiltä periaatteellista tukea, mutta sanktioiden toimivuutta myös epäiltiin. Sosiaalitoimistojen työntekijät suhtautuivat asiakkaiden sanktiointiin kaksijakoisemmin kuin työvoimatoimistojen työntekijät. Nuorten kohdalla velvoittaminen ja myös sanktiot nähtiin oikeutetumpina kuin vanhempien ikäryhmien kohdalla. Sanktioita sovellettiin työvoimatoimistoissa kategorisemmin kuin sosiaalitoimistoissa, joissa päätökset perustuivat suuremmassa määrin yksilölliseen harkintaan. Tutkimuksen

pilottipaikkakuntien aineiston mukaan sanktioita käytettiin käytännössä melko harvoin, kun työttömät eivät osallistuneet aktivointisuunnitelman laadintaan tai kieltäytyivät tarjotuista toimenpiteistä.

Kuntouttava työtoiminta osana lakia on lain tuoma uusi toimintamuoto sosiaalipalvelujärjestelmän kokonaisuudessa. Kuntouttava työtoiminta on toimintamuoto, johon kohdistui etukäteen ristiriitaisia odotuksia. Kyselyaineistosta ei ollut tutkimuksen seuranta-aikana mahdollista saada vastauksia kuntouttavan työtoiminnan jälkeisistä tilanteista. AKKU-tutkimuksessa kuntouttavaa työtoimintaa arvioitiin myös seitsemän paikkakunnan pilottiyhteistyöaineiston ja kahden kunnan case-tutkimuksen aineistojen valossa. Niiden antaman kuvan perusteella arviot kuntouttavan työtoiminnan mahdollisuuksista syrjäytymisen vähentämisen ja osallisuuden lisäämisen suhteen olivat varovaisen myönteisiä. Pitempään kuntouttavassa työtoiminnassa mukana olleiden osallistujien elämäntilanteet useimmiten paranivat. Elämäntilanteiden parantuminen tarkoitti elämänrytmin normalisoitumista, yleistä "virkistymistä", päihteiden käytön parempaa hallintaa ja yleistä elämän mielekkyyden lisääntymistä.

Aktivoinnin kohdentumisen tarkastelu osoitti, että lähes kaikille aktivointisuunnitteluun valikoituville oli laadittu työnhakusuunnitelma viimeisen kahden vuoden aikana työnhakuhaastattelun yhteydessä. Lisäksi useimmat asiakkaat olivat viimeisen kahden vuoden aikana osallistuneet yhteen tai useampaan työvoimapolitiittiseen toimenpiteeseen, mutta aikaisemmat toimenpiteet eivät olleet heidän kohdallaan johtaneet työllistymiseen. Asiakkaat valikoituivat lain kohteeksi pääosin työvoimahallinnon rekisteritiedon perusteella, eivät siis sosiaalitoimen kautta.

Vain pieni osa asiakaskunnasta oli luopunut työnhausta (15 %). Käytännössä oli yleistä, että työtä etsittiin, ei vain yhtä, vaan useita eri kanavia käyttäen. Suosituin tapa oli seurata työvoimatoimiston avoimia työpaikkoja (28 % vastaajista). Työntekijöiden mukaan asiakkaiden työttömyyden yleisin syy oli heikko työkokemus ja ammattitaito, nämä muodostivat yhteensä kolmanneksen kaikista työntekijöiden vastauksista. Asiakkaiden itsensä mukaan työttömyys oli seurausta pikemminkin yhteiskunnan rakenteellisista ongelmista.

Lain kohderyhmään kuuluvat saivat kaikki työmarkkinatukea tai toimeentulotukea. Enemmistöllä (69 %) pääasiallinen työttömyyden aikaista toimeentuloa turvaava etuus oli työmarkkinatuki. Viimeisen kahden vuoden aikana vain viidennes (21 %) ei ollut saanut toimeentulotukea lainkaan. Toimeentulotuki toimi siis useimmiten myös työmarkkinatukea saavilla tulojen täydentäjänä. Subjektiivinen köyhyys oli kohderyhmälle hyvin tuttua, sillä noin 40 prosenttia vastaajista katsoi, että rahoja oli vaikea saada riittämään edes välttämättömiin kuluihin. Vain alle kymmenes vastaajista ilmoitti alkukartoitushetkellä tulojensa riittävän kuluihin ja "jotain jäävän ylikin". Kohderyhmä koki olevansa valtaosin terveydentilaltaan työkykyistä. Lisäksi kaikista vastaajista 71 prosenttia arvioi terveydentilansa olevan ikäänsä nähden hyvä tai melko hyvä. Toisaalta noin neljäsnes ilmoitti, että jokin lääkärin toteama vamma tai sairaus vähensi heidän työkykyään.

Aktivointisuunnitteluun osallistuminen näytti vastaavan selvästi olemassa olevaan palvelun tarpeeseen, sillä siihen osallistuminen koetaan hyvin yleisesti tarpeelliseksi. Peräti 83 prosenttia vastaajista katsoi heti suunnitelman teon jälkeen, että suunnitelma oli omalta kohdalta joko erittäin tarpeellinen tai melko tarpeellinen. Vain kaksi prosenttia vastaajista koki, että aktivointisuunnitelma oli erittäin tarpeeton toimenpide omalla kohdalla. Ainoastaan viidellä prosentilla palvelun läpikäyneistä asiakkaista ei ollut mitään erityisiä odotuksia aktivointisuunnitelman suhteen. Pääasiallisesti aktivointisuunnitelman toivottiin edistävän työhön pääsyä.

Aktivointisuunnitelman laatiminen vaatii kahden työntekijän yhtäaikaista läsnäoloa ja työpanosta. Aktivointisuunnitelmat syntyivät yleensä yhden asiakastapaamisen tuloksena, mutta joissakin tapauksissa tapaamiskertoja oli enemmän. Kokonaisuudessaan yhden aktivointisuunnitelman tekemiseen käytettiin aikaa keskimäärin runsaat kaksi tuntia. Aika pitää sisällään sekä itse asiakastapaamisen että viranomaisten tekemän pohjatyön. Sekä asiakkaiden että työntekijöiden kokemukset aktivointisuunnitelman tekemiseen liittyvästä yhteistyöstä olivat lähes pääsääntöisesti positiivisia.

Aktivointisuunnitelmassa käytettyjen toimenpiteiden kirjo oli suuri ja yleistä oli, että suunnitelmaan sisältyi useita toimenpiteitä. Suunnitelmissa sovittiin joko asiakkaan lähitavoitteesta tai pitkän aikavälin tavoitteesta, toisinaan molemmista. Yleisin toimenpide, mistä aktivointisuunnitelmissa oli sovittu, oli työnhaku tai sen jatkaminen. Työhaun jatkamisesta tai tehostamisesta entisestään oli sovittu 38 prosentissa aktivointisuunnitelmista. Toiseksi yleisin aktivointisuunnitelmaan sisältyvä toimenpide oli työharjoittelu (27 %). Useisiin aktivointisuunnitelmiin sisältyi myös muita työvoimapolitiittisia toimenpiteitä, kuten työvoimakoulutusta ja tukityöllistämistä. Kuntouttavaa työtoimintaa yhtenä vaihtoehtoisena toimenpiteenä sisältyi 18 prosenttiin suunnitelmista².

Ikäryhmittäin tarkasteltuna nuorten suunnitelmissa painotettiin yli 25-vuotiaita enemmän työharjoittelua ja oppisopimuskoulutusta. Vanhempien ikäluokkien suunnitelmissa oli puolestaan suhteessa enemmän kirjauksia kuntouttavasta työtoiminnasta, kuntoutus-, sosiaali- ja terveystalvetaista sekä tukityöllistämistä. Sukupuolten välillä ei ollut merkittävää eroa sovittujen toimenpiteiden jakautumisen suhteen.

AKKU-tutkimuksessa kuntouttava työtoiminta -lain toimenpiteiden vaikuttavuutta ja tuloksellisuutta arvioitiin kvasikokeellisesti laajahkon kyselyaineiston avulla. Vaikuttavuuden analyysissä käytetyssä paneeliaineistossa aktivointisuunnitelmaan osallistuneita oli yhteensä 739 henkilöä. Vertailuryhmässä henkilöiden määrä oli puolestaan 1 011 henkilöä. Kun kuntouttava työtoiminta -lain toimenpiteiden vaikuttavuutta tarkastellaan pelkästään aktivointisuunnitelmaan osallistuneiden työllistymisen kautta, päädytään seuraaviin tuloksiin:

² Kaikki suunnitelmat eivät sitten tietenkään toteutuneet suunnitelmien mukaisesti. Olen kuullut suullisena hajatielona, että aikaa myöten ainakin osa työntekijöistä alkoi kirjata suunnitelmiin useampia vaihtoehtoja sen varalle, ettei joku osa suunnitelmaa toteutuisi. Tällä voitiin välttää uuden suunnitelman teko, joka koettiin aika työllistäväksi.

1. Aktivointisuunnitelmaan osallistuminen ei vaikuta lyhyellä aikavälillä työttömien työllistymiseen avoimille työmarkkinoille.
2. Aktivointisuunnitelmaan osallistuminen lisää työttömien mahdollisuuksia osallistua aktivoiviin toimenpiteisiin.
3. Aktivointisuunnitelmaan osallistuminen lisää lyhyellä aikavälillä omaehtois- ta työnhakua.

Taloudellisessa hyvinvoinnissa aktivoinnin vaikutukset ilmenivät seuraavasti:

4. Aktivointi on yleensä työttömien taloudellista hyvinvointia lisäävää. Työttömien taloudellisen hyvinvoinnin kasvun edellytyksenä on kuitenkin se, että aktivointisuunnitelman jälkeen työtön osallistuu aktivoiviin toimenpiteisiin tai työllistyy avoimille työmarkkinoille.

Kun tarkasteltiin sitä, miten aktivointisuunnitelmaan osallistuminen ja aktivointisuunnitelmassa *sovittuihin toimenpiteisiin osallistuminen* lisäsi työttömien *sosiaalista hyvinvointia*, olivat tulokset seuraavat:

5. Aktivointisuunnitelmaan osallistuminen ei edistä koetun kompetenssin lisääntymistä. Koettu kompetenssi lisääntyy, mikäli työtön henkilö työllistyy avoimille työmarkkinoille tai osallistuu työperusteisiin aktivointitoimenpiteisiin.
6. Aktivointisuunnitelma yhdessä työperusteisiin toimenpiteisiin osallistumisen kanssa tuottaa korkeamman elämänlaadun tason kuin pelkästään työperusteisiin aktivointitoimenpiteisiin osallistuminen.
7. Aktivointisuunnitelmaan osallistuminen ei sellaisenaan lisää työttömien työkykyä, vaan koetun työkyvyn taso on yhteydessä pelkästään työmarkkina-aseman muutoksiin. Aktivointitoimenpiteisiin osallistuminen estää työttömyyden pitkittymisestä aiheutuvan työkyvyn laskua ja työkyky kasvaa, mikäli työtön työllistyy avoimille työmarkkinoille.
8. Aktivointisuunnitelmaan osallistuneiden odotukset tulevaisuuden suhteen ovat selkeämmät ja usko työllistymiseen on suurempi kuin muilla tutkimuksessa mukana olleilla työttömällä. Odotukset tulevaisuuden suhteen kuitenkin heikentyvät, mikäli aktivointisuunnitelma ei johda henkilön työllistymiseen avoimille työmarkkinoille.
9. Aktivointisuunnitelman teko yhdessä aktivointitoimenpiteisiin osallistumisen kanssa lisää henkilön vapaa-ajan aktiivisuutta ja osallistumista yhteisölliseen toimintaan.

Tulokset osoittivat, että kokonaisuudessaan kuntouttava työtoiminta -lain tavoitteet saavutetaan käytetyillä toimenpiteillä vain osittain. Aktivointisuunnitelma ei ole ainakaan lyhyellä aikavälillä keino, jolla kyetään konkreettisesti lisäämään työttömien työllistymistä avoimille työmarkkinoille. Niin ikään aktivointisuunnitelma sellaisenaan ei ole useinkaan tae henkilöiden paremmasta sosiaalisesta hyvinvoinnista. Pelkkään aktivointisuunnitelmaan osallistumisen

sijaan sosiaalisen hyvinvoinnin lisääntyminen on sidoksissa koko aktivointiprosessiin ja yksilön työmarkkina-aseman muutokseen, missä joko työllistyminen avoimille työmarkkinoille tai osallistuminen aktivointitoimenpiteisiin on yhteydessä kasvavaan hyvinvoinnin tasoon. Aktivointisuunnitelma on toimenpide, joka helpottaa pitkään työttömänä olleiden osallistumista aktivoiviin toimenpiteisiin. Se on myös toimintamalli, joka edistää viranomaisten yhteistyötä ja terävöittää palvelujärjestelmän toimintaa.

Talousvaikutustutkimus³ kohdistui taannehtivasti vuoden 2002 tuloihin, menoihin ja suoritteisiin. Tutkimuksen tässä osiossa oli mukana yhteensä 15 kuntaa. Näissä kunnissa aktivointisuunnitelmiin ja niiden uusimisiin ja tarkistuksiin otoskunnat käyttivät keskimäärin 124 euroa suunnitelmaa kohti. Kun Oulun kaupunki, jossa menot suhteessa aktivointisuunnitelmiin olivat poikkeuksellisen korkeat, jätettiin tarkastelun ulkopuolelle, niin keskiarvoksi tuli 99 €/suunnitelma. Kuntien väliset erot keskimääräisissä yksikkökustannuksissa olivat erittäin suuria. Varsinaisen kuntouttavan työtoiminnan keskimääräiset nettomenot olivat vuonna 2002 asiakkaan työssäolopäivää kohti 29 euroa. Myös kuntouttavan työtoiminnan nettomenojen kohdalla kuntien välinen hajonta oli suuri.

AKKU-tutkimuksen johtopäätökset ja suositukset

Lain määrällisiä tavoitteita ei pystytty tutkimusaikana saavuttamaan eli aktivointisuunnitelmaa ei tehty läheskään kaikille siihen oikeutetuille. Koko maassa aktivointisuunnitelmia tehtiin alle puolelle siihen oikeutetuista. Lain universaali tavoite ei näin toteutunut, eivätkä työttömät olleet yhdenvertaisessa asemassa eri kunnissa. Koska aktivointiehdon piiristä poistutaan vasta, kun työtön on ollut työssä kymmenen kuukautta, aktivoitavien ryhmä tulee jatkossakin pysymään suurena. Lisäksi aktivointisuunnitelmien seuranta ja tarkistaminen vie yhä enemmän resursseja. Näin ollen on ilmeistä, että kuntouttava työtoiminta -lain aktivoivien palveluiden piiriin tulee myös jatkossa pääsemään vain osa pitkäaikaistyöttömistä.

Lain tavoitteena ollut yhdenmukainen aktivointikäytäntö ei siis AKKU-tutkimuksen mukaan toteutunut. Lain toimeenpanossa oli suurta alueellista ja paikallista vaihtelua ja toimeenpanon resurssit koettiin riittämättömiksi. Lain aktivoiva vaikutus kohdistui sekä palvelujärjestelmään että työnhakijoiden aktivointiin. Lain lisäarvo on ollut se, että sen avulla on saatu aikaan uudenlaista yhteistyötä työvoima- ja sosiaalitoimiston kesken pitkäaikaistyöttömyyden hoidossa. Laki on terävöittänyt palvelujärjestelmän toimintaa ja yhtenäistänyt paikallista aktivointikäytäntöä. Lailla kyettiin käynnistämään uusi aktivoiva toimintamalli, joka on pääosin toimiva.

Lain tavoitteiden toteutumisen kannalta keskeinen kysymys on, missä määrin kuntouttava työtoiminta -lailla on voitu parantaa pitkäaikaistyöttömien työllistymisedellytyksiä ja mahdollisuuksia osallistua työllistymistä edistäviin toimenpiteisiin. Tulosten mukaan laki ei tutkimuksen lyhyenä seuranta-aikana

³ Tutkimuksen tekivät Olavi Kallio ja Pentti Meklin Tampereen yliopistossa.

edistänyt työllistymistavoitteen toteutumista. Sen sijaan se lisäsi pitkäaikais-työttömien mahdollisuuksia päästä aktivoiviin toimenpiteisiin ja tietyin ehdoin lisäsi työttömien taloudellista ja sosiaalista hyvinvointia.

LIITE 2 Aktivointisuunnitelman malli Kuntouttavan työtoiminnan käsikirjassa**AKTIVOINTISUUNNITELMA
KANSILEHTI****Nimi****Henkilötunnus****Tavoitteet****Suunnitelma****Nykytilanteen tiivistetty kuvaus****Kuntouttava työtoiminta** (jos sisältyy suunnitelmaan)

Kesto xx.xx. – xx.xx.20xx

Työtoimintapäiviä/viikko

Työtoimintaa/tunteja/päivä

Kuvaus työtoiminnasta

Vastuullinen kunta

Työtoiminnan järjestäjä

Etuudet kuntouttavan työtoiminnan aikana

- Työmarkkinatuki Ylläpitokorvaus 30 mk/osallistumispäivä
- Toimeentulotuki Toimintaraha 30 mk/osallistumispäivä

Lisäksi maksetaan kuntouttavan työtoiminnan osallistumispäiviltä matkakustannusten korvaukset toimeentulotukena.

Suunnitelman arviointiajankohta

Aktivointisuunnitelmaa arvioidaan ja/tai tarkistetaan
 XXX Työvoimatoimistossa/Sosiaalitoimistossa Päivämäärä

Allekirjoitukset/osallistujat

Paikka Päivämäärä Asiakkaan allekirjoitus

Paikka Päivämäärä Työvoimatoimiston allekirjoitus

Paikka Päivämäärä Sosiaalitoimiston allekirjoitus

Suunnittelun keskeytyminen, asiakkaan kieltäytyminen tai keskeyttäminen**Suunnittelu keskeytyi tai asiakas kieltäytyi aktivointisuunnittelusta**

- Suunnitelman teko keskeytyi/siirtyi
- Työhön/koulutukseen xx.xx.20xx alkaen
- Äitiyslomalle xx.xx.20xx alkaen
- Ase/siviilipalvelukseen xx.xx.20xx alkaen
- Eläkkeelle/sairaslomalle xx.xx.20xx alkaen
- Muu syy
- Suunnitelman teko käynnistetään uudelleen xx.xx.20xx
- Asiakas ei ole osallistunut aktivointisuunnitelman tekemiseen
- Asiakas on kieltäytynyt aktivointisuunnittelusta
- Asiakas on kieltäytynyt kuntouttavasta työtoiminnasta (25 vuotta täyttänyt)

Päivämäärä

Asiakkaan allekirjoitus

Työvoimatoimiston allekirjoitus

Sosiaalitoimiston allekirjoitus

Alle 25 -vuotiaan asiakkaan kieltäytyminen kuntouttavasta työtoiminnasta

Asiakas ei ole ottanut vastaan aktivointisuunnitelmassa sovittua/tarjottua kuntouttavaa työtoimintaa/Kieltäytyminen kuntouttavasta työtoiminnasta

Päivämäärä

Asiakkaan allekirjoitus

Työvoimatoimiston allekirjoitus

Sosiaalitoimiston allekirjoitus

LIITE 3 Kyselylomake (esimerkkinä T1-asiakaslomake)

STAKES
SOSIAALI- JA TERVEYSALAN
TUTKIMUS- JA KEHITTÄMISKESKUS

Arvoisa vastaanottaja,

Aktivointisuunnitelma on osa kuntouttavan työtoiminnan lain tuomia uusia palveluja, joiden tarkoituksena on auttaa työttöminä olevien henkilöiden työllistymistä ja elämäntilanteen parantamista. Eduskunta, säätäessään lain kuntouttavasta työtoiminnasta edellytti, että lain vaikutuksia ja toteutumista seurataan ja arvioidaan tarkasti. Erityisen tärkeitä ovat asiakkaiden kokemukset.

Sosiaali- ja terveysministeriön ja Työministeriön toimeksiannosta Stakes ja Kuntoutussäätiö toteuttavat lakiuudistuksen arvioinnin vuosina 2001–2003.

Toivomme, että vastaatte oheisen kyselylomakkeen kysymyksiin. Kysymykset koskevat aktivointisuunnitelmaa, jonka laatimiseen olette juuri osallistunut. Osallistuminen tutkimukseen on vapaaehtoista. Toivomme, että suhtaudutte asiaan myönteisesti, vastaaminen on mahdollisuus vaikuttaa.

Vastauslomakkeen voitte itse sulkea mukana seuraavaan kuoreen ja antaa sen asiaanne hoitaneelle sosiaalityöntekijälle tai työvoimavirkailijalle, joka postittaa lomakkeen. Lomakkeessa antamanne tiedot käsitellään ehdottoman luotamuksellisesti eivätkä ne millään tavoin vaikuta saamaanne palveluun tai avustuksiin.

Nykyisen tietosuojalainsäädännön mukaisesti pyydämme Teiltä suostumukseenne siihen, että asiaanne hoitavat työntekijät voivat antaa Teitä koskevia tietoja. Suostumuslomake tulee palauttaa vastauskuoreessa. Yhteystietonne pyydämme oheisella lomakkeella, koska lähetämme Teille noin puolen vuoden kuluttua uuden lomakkeen, jossa kysymme kokemuksianne siitä ovatko kuntouttavan työtoiminnan lain palvelut olleet Teille avuksi.

Helsingissä 14. syyskuuta 2001

Matti Heikkilä
ylivohtaja, tutkimuksen johtaja
Stakes

Tuija Lindqvist
tutkija
Stakes

Tutkimuksesta antavat tietoja: tutkijat Elsa Keskitalo, Tuija Lindqvist ja Antti Parpo Stakesista (puh. 09-39671) ja tutkija Mika Ala-Kauhaluoma Kuntoutussäätiöstä (09-7740 1743). Tutkimusryhmän sihteerinä toimii Maija Kaivonurmi, osoite PL 220, 00531 Helsinki.

YMPYRÖI OIKEA VAIHTOEHTO JA KIRJOITA VASTAUKSESI SILLE VARATTUUN KOHTAAN

Henkilötiedot

1.	Ikä	2.	Sukupuoli	1. Mies 2. Nainen	3.	Henkilötunnus
----	-----	----	-----------	----------------------	----	---------------

Aktivointisuunnitelmaa koskevat kysymykset

4.	<p>Millaisia odotuksia sinulla on aktivointisuunnitelmaan liittyen?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Työhön pääsy 2. Ammatilliseen koulutukseen pääsy 3. Elämäntilanteen ja tulevaisuuden suunnitelmien selkiytyminen 4. Tietojen saaminen erilaisista vaihtoehdoista (esim. toimeentulosta, eläkkeestä) 5. Minulla ei ole mitään erityisiä odotuksia 6. Jokin muu, mikä
5.	<p>Miten tarpeellisena pidät aktivointisuunnitelmaa kohdallasi?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Erittäin tarpeellisena 2. Melko tarpeellisena 4. Melko tarpeettomana 5. Erittäin tarpeettomana
6.	<p>Kuvaa lyhyesti omin sanoin mitä aktivointisuunnitelmassasi sovittiin tehtäväksi?</p>
7.	<p>Miten arvioisit aktivointisuunnitelman tekoon liittyvää yhteistyön sujumista virkailijoiden kanssa?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Yhteistyö sujui erittäin hyvin 2. Yhteistyö sujui melko hyvin 3. Yhteistyö sujui melko huonosti 4. Yhteistyö sujui erittäin huonosti
8.	<p>Kenen aloitteesta aktivointisuunnitelmaan kirjatut asiat syntyivät?</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Suunnitelmaan kirjatut asiat syntyivät enimmäkseen omasta aloitteestani 2. Suunnitelmaan kirjatut asiat syntyivät yhteistyössä virkailijoiden kanssa 3. Suunnitelmaan kirjatut asiat syntyivät enimmäkseen virkailijoiden aloitteesta

9.	Oletko tyytyväinen aktivointisuunnitelmassa sovittuihin, tulevaisuuttasi koskeviin asioihin?					
	1. Erittäin tyytyväinen					
	2. Melko tyytyväinen					
	4. Melko pettynyt					
	5. Erittäin pettynyt					
10.	Miten tapaamiset virkailijoiden kanssa ja aktivointisuunnitelman tekeminen vaikuttivat mielestäsi seuraaviin asioihin?					
		Erittäin myönteisesti	Melko myönteisesti	Ei vaikutusta	Melko haitallisesti	Erittäin haitallisesti
	a. Tulevaisuuden suunnitelmieni selkeytymiseen	1	2	3	4	5
	b. Motivaatiooni hakea omatoimisesti työ- tai koulutuspaikkaa	1	2	3	4	5
11.	Arvioi aktivointisuunnitelmasta esitettyjä seuraavia väittämiä					
			Täysin samaa mieltä	Jokseenkin samaa mieltä	Jokseenkin eri mieltä	Täysin eri mieltä
	a. Aktivointisuunnitelman avulla tulen saamaan itselleni mielekästä tekemistä		1	2	3	4
	b. Aktivointisuunnitelma on hyödyllinen ja tärkeä väline päästäkseni työelämässä eteenpäin		1	2	3	4
	c. Aktivointisuunnitelma ei tule vaikuttamaan elämäntilanteeni kehittymiseen		1	2	3	4

Työllisyys

12.	Kuinka monta vuotta olet kaiken kaikkiaan ollut työelämässä?
	1. En lainkaan
	2. Alle 1 vuotta
	3. 1 - 5 vuotta
	4. 6 - 10 vuotta
	5. 11 - 20 vuotta
	6. Yli 20 vuotta

13.	<p>Mikä seuraavista tekijöistä on ollut eniten vaikeuttamassa tähänastista työnsaantiasi? (Ympyröi seuraavista parhaiten kuvaava vaihtoehto)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. En ole löytänyt itselleni sopivaa työtä tai työpaikkaa 2. Puutteellinen koulutus 3. Puutteellinen ammattitaito / työkokemus 4. Huono työllisyystilanne 5. Minulla on sairaus tai vamma joka haittaa työllistymistäni 6. Päihteiden käyttö 7. Ikä 8. Jokin muu, mikä _____ 9. En ole lainkaan hakenut työtä, miksi en _____
14.	<p>Oletko viimeksi kuluneiden 3 kuukauden aikana hakenut työtä ensisijaisesti (Ympyröi vain yksi vaihtoehto)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Seuraamalla työvoimatoimiston avoimia paikkoja 2. Keskustelemalla työvoimaneuvojan kanssa 3. Seuraamalla sanomalehtien työpaikkailmoituksia 4. Omatoimisesti ottamalla yhteyttä työnantajiin 5. Kysynyt työmahdollisuuksia ystäviltä tai tuttavilta 6. En ole hakenut työtä 7. Muuten, miten _____
15.	<p>Jos saisit vapaasti valita seuraavista vaihtoehtoista, mitä olisit valmis mieluiten tekemään? (Ympyröi vain yksi vaihtoehto)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kokopäivätyön tekeminen 2. Osapäivätyön tekeminen 3. Lyhytaikaisten "keikkatöiden" tekeminen 4. Oman yrityksen perustaminen 5. Vapaaehtois- tai muun yleishyödyllisen työn tekeminen 6. Työttömänä pysyminen 7. Ammatillisen koulutuksen aloittaminen 8. Työharjoittelun tai työkokeilun aloittaminen 9. Siirtyminen eläkkeelle (varhaiseläke, työkyvyttömyyseläke) 10. Jokin muu, mikä _____

16.	Miten arvioisit tämänhetkisiä työllistymiseen ja tulevaisuuteen liittyviä suunnitelmiasi asteikolla 0 - 10? (0 = suunnitelmasi ja päämääräsi ovat täysin epäselviä, 10 = ne ovat hyvin selkeitä)
	täysin epäselviä 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 hyvin selkeitä
17.	Miten todennäköisenä pidät sitä, että työllistyt lähivuosina? (0 = ei lainkaan todennäköistä, 10 = erittäin todennäköistä)
	ei lainkaan 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 erittäin todennäköistä
18.	Terveydentilani on tällä hetkellä ikääni nähden 1. Hyvä 2. Melko hyvä 3. Keskitasoinen 4. Melko huono 5. Huono
19.	Onko sinulla lääkärin toteama vamma tai sairaus, joka vähentää työkykyäsi? 1. Kyllä 2. Ei, mutta terveydentilani vaatisi selvittämistä 3. Ei
20.	Oletetaan, että työkykyysi on parhaimmillaan saanut 10 pistettä. Minkä pistemäärän antaisit nykyiselle työkykyyllesi? (0 = katsot olevasi työkyvytön, 10 = työkykyysi on parhaimmillaan)
	täysin työkyvytön 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 työkyky parhaimmillaan

Ihmissuhteet ja vapaa-aika

21.	Onko sinulla henkilöä, jonka kanssa voit luottamuksellisesti keskustella elämäsi ongelmista? 1. Kyllä, yhteensä _____ 2. Ei
-----	---

Oletko kokenut olleesi viime aikoina yksinäinen?						
1.	En koskaan					
2.	Harvoin					
3.	Silloin tällöin					
4.	Usein					
5.	Jatkuvasti					
23.	Kuinka usein teet seuraavia asioita? (Ympyröi sopiva vaihtoehto.)					
	Useita kertoja viikossa	Kerran viikossa	Muutaman kerran kuussa	Kerran kuussa	Harvemmin	Ei lainkaan
Kuntoilen tai ulkoilen	1	2	3	4	5	6
Teen kotitöitä	1	2	3	4	5	6
Tapaan ystäviä/tuttavia	1	2	3	4	5	6
Käytän alkoholia	1	2	3	4	5	6
Osallistun järjestö- tai vapaaehtoistyöhön	1	2	3	4	5	6
Opiskelen	1	2	3	4	5	6
Harrastan	1	2	3	4	5	6

Hyvinvointi

24.	Miten yleensä toimit erilaisissa tilanteissa? (Ympyröi mielestäsi sopivin vaihtoehto.)					
	Täysin eri mieltä	Melko paljon eri mieltä	Hieman eri mieltä	Hieman samaa mieltä	Melko paljon samaa mieltä	Täysin samaa mieltä
Onnistun tehtävissä, joihin ryhdyn	1	2	3	4	5	6
Suunnitelmani eivät yleensä ole onnistuneita	1	2	3	4	5	6
Minun on vaikea löytää toimivia ratkaisuja kohtaamiini ongelmiin	1	2	3	4	5	6
Pystyn tekemään asioita yhtä hyvin kuin useimmat muut ihmiset	1	2	3	4	5	6

25.	Mieti nykyistä elämäntilannettasi. Vastaa lomakkeeseen sen perusteella, missä määrin olet samaa tai eri mieltä alla esitettyjen väittämien kanssa. (Ympyröi mielestäsi sopivin vaihtoehto.)	Täysin samaa mieltä	Melko paljon samaa mieltä	Jossain määrin samaa mieltä	Jossain määrin eri mieltä	Melko paljon eri mieltä	Täysin eri mieltä
	Tunnen oloni turvalliseksi ja varmaksi	1	2	3	4	5	6
	Terveyteni on hyvä	1	2	3	4	5	6
	Minulla on liian vähän ystäviä, joihin voin luottaa	1	2	3	4	5	6
	Pidän itsestäni sellaisena kuin olen	1	2	3	4	5	6
	Olen paremmassa asemassa kuin useimmat ihmiset tässä maassa	1	2	3	4	5	6
	Tunnen itseni jatkuvasti rasittuneeksi	1	2	3	4	5	6
	Minulla ei ole ruokahalua	1	2	3	4	5	6
	Tulevaisuuteni on toivoton	1	2	3	4	5	6
	Olen onnellinen ihminen	1	2	3	4	5	6
	Tunnen ihmisiä, jotka ovat halukkaita auttamaan, jos tarvitsen apua	1	2	3	4	5	6
	Raha-asiani aiheuttavat minulle jatkuvaa huolta	1	2	3	4	5	6
	Uneni on rauhallista ja virkistävää	1	2	3	4	5	6
	En saa tarvitsemaani rakkautta ja huomiota	1	2	3	4	5	6
	Minulle ei tapahdu mitään hauskaa tai virkistävää	1	2	3	4	5	6
	Saamani julkiset palvelut vastaavat tarpeitani	1	2	3	4	5	6
	Pystyn menemään mihin vain ja milloin vain haluan	1	2	3	4	5	6
	Olen tyytyväinen nykyiseen elämäni (työntekijänä, opiskelijana, eläkeläisenä tms.)	1	2	3	4	5	6
	Lähiympäristössäni ei ole juuri mitään mistä pystyn nauttimaan	1	2	3	4	5	6
	Olen uupunut jo paljon ennen päivän päättymistä	1	2	3	4	5	6
	Minulla on liian vähän mahdollisuuksia vaikuttaa elämäni	1	2	3	4	5	6

Taloudellinen tilanne

26.	<p>Miten tulet tällä hetkellä toimeen taloudellisesti? (Ympyröi tilannettasi parhaiten kuvaava vaihtoehto)</p> <ol style="list-style-type: none">1. Tulot riittävät kuluihin ja jotain jää ylikin2. Tulot riittävät tavallisiin asunto-, ruoka- ja vaatekuluihin3. Tulen toimeen, mutta vain hyvin tarkasti eläen4. Rahoja on vaikea saada riittämään edes välttämättömiin asunto- ja ruokakuluihin5. Rahat eivät riitä edes välttämättömiin kuluihin
27.	<p>Oletko joutunut viime aikoina lainaamaan rahaa selvitäksesi päivittäisistä menoista?</p> <ol style="list-style-type: none">1. Kyllä2. En
28.	<p>Mitkä ovat kotitaloutesi yhteenlasketut tämän hetkiset nettotulot (kaikki tulot verojen vähentämisen jälkeen)?</p> <p>Yhteensä _____ mk/kk</p>
29.	<p>Mitä muuta haluaisit sanoa?</p> <hr/> <hr/> <hr/>

KIITOS VASTAUKSESTASI

LIITE 4 Ohjelmateorian määrittelyä

Ohjelmateoria, lähteenä www.socca.fi/arvo/ohjelmateoria.html, tulostettu 20.2.2007

”Ohjelmateoriassa on ytimessään kysymys siitä, miten sosiaalipalvelujen, projektin tuottamien palvelujen, sosiaalityön interventoiden jne. toimeenpano ja siihen liittyvät prosessit sekä näiden prosessien ja asiakkaille koituvien hyötyjen ja vaikutusten väliset yhteydet hahmotetaan. Keskeisiä asioita ohjelmateoriassa ovat mm. logiikka, joka yhdistää tuotettujen palvelujen toiminnot tarkoitettuihin tuloksiin sekä toimintojen rationaalisuus eli perustelu sille, miksi toimitaan niin kuin toimitaan.

Ohjelmateoria voidaan jakaa prosessiteoriaan ja vaikutusteoriaan (muutos-teoria). Prosessiteoria kuvaa ne kriittiset komponentit, toiminnot ja toimintojen väliset suhteet, jotka ovat edellytyksenä ohjelman (sosiaalipalvelun, projektin jne.) tehokkaalle ja vaikuttavalle toteutumiselle. Tällä teorialla kuvataan mm. olettamuksia ja odotuksia siitä, miten asiakkaisiin saadaan kontakti, miten he tulevat käyttämään palveluita, miten asiakkaille tarjotaan palveluita. Prosessiteorian piiriin kuuluvat myös toteuttavan palvelukokonaisuuden, palvelun, projektin jne. resurssien hallinta, henkilöstöön liittyvät asiat, hallinto jne.

Vaikutusteorialla(muutosteorialla) tarkoitetaan olettamuksia siitä, miten sosiaalipalvelun, projektin, sosiaalityön jne. toteuttamisella saadaan asiakkaiden olosuhteissa haluttuja muutoksia aikaan. Sosiaalipalvelun, projektin tuottamien palvelujen jne. päämäärien ja tavoitteiden määrittäminen on myös keskeinen osa ohjelmateoriaa ja erityisesti vaikutusteoriaa. Päämäärät ja tavoitteet tulee asettaa siten, että ne voidaan realistisesti saavuttaa ohjelman toimenpiteillä.

Ohjelmateorian rakentamisessa tulee ottaa huomioon mm. seuraavat asiat:

- Millaista asiakaskuntaa tulisi palvella
- Mitä palveluja pitää tarjota
- Mikä on paras jakelujärjestelmä palveluilla
- Kuinka ohjelmassa identifioidaan ja rekrytoidaan se asiakaskunta, jolle ohjelman tuottamat palvelut on tarkoitettu
- Kuinka ohjelma tulisi organisoida
- Mitkä resurssit ovat välttämättömiä ja sopivia ohjelman toteuttamiseksi
- Mitkä ovat ne keskeiset toiminnot, joiden avulla halutut muutokset saadaan aikaan

Ohjelmateoria voi itse olla arvioinnin kohteena. Mitä johdonmukaisempi ja eksplisiittisempi ohjelmateoria on, sitä helpompi on tunnistaa ne toiminnot ja vaikutukset, joihin arvioinnissa tulisi keskittyä. Ohjelmateorian arviointiin voidaan käyttää erilaisia kriittisiä testejä. Mallin hyvyttä voidaan arvioida mm. suhteessa asiakkaiden tarpeisiin. Arviointia voidaan tehdä myös loogisuuden ja uskottavuuden näkökulmasta sekä suhteessa tutkimustuloksiin ja aikaisempiin

käytäntöihin. Uuden toimintatavan, työmenetelmän palvelun tai vastaavan suunnitteluvaiheessa toimintamallin tarkistaminen on tärkeä asia. Mm. arvioija voi olla apuna, kun toimintamallia tehdään täsmällisemmäksi ja eksplisiittisemmäksi.

Jos näyttää siltä, että ohjelmateoria ei ole oikeassa suhteessa sosiaaliseen ongelmaan/ongelmiin, joiden ratkaisemista varten ohjelmaa ollaan perustamassa, ohjelma-asetelmassa ei ole mieltä keskittyä tarkastelemaan sitä, kuinka teoriat tullaan muuntamaan käytännöksi.

Lähteitä:

Dahler-Larsen Peter: Vaikuttavuuden arviointi. Stakes, FinSoc Arviointiraportteja 3/2005. Helsinki 2005.

Rossi H. Peter; Freeman, Howard E. & Lipsey, Mark W.: Evaluation. A systematic approach. Sage Publications 1999."

Ohjelmateoria lähteenä Stakesin hallinnoiman Sosiaaliportin sivusto www.sosiaaliportti.fi/Page/c9d3b6b4-788d-4d98-b404-800df92f4494.aspx, tulostettu 20.2.2007:

"Ohjelmateoria tarkoittaa perusteltuja käsityksiä siitä, miten ja miksi intervention ajatellaan vaikuttavan. Intervention erilaisia vaikutustapoja erittelemällä voidaan selvittää, mitkä mekanismit ovat toimivia. Ohjelmateoria kuuluu tärkeänä osana vaikuttavuuden arviointiin ja on luotava heti, kun arviointikysymys on esitetty. Ohjelmateoria laaditaan erilaisten lähteiden avulla. Ne valitaan esim. sen mukaan, mitkä ovat arvioinnin toimeksiantajan käsitykset vaikuttavuudesta tai mitkä lähteet ovat käytettävissä. Ohjelmateorian avulla nähdään, mitä on tarkoitus tutkia lähemmin ja missä järjestyksessä. Ohjelmateoria muodostetaan yhdistämällä tietty tapa tehdä asioita vaikutukseen "jos-niin" -rakenteen avulla.

Yksittäinen ohjelmateoria voidaan esittää nuolilla ja laatikoilla eli vuokaaviona. On hyvä, jos intervention vaikutus voidaan ilmaista myös konkreettisesti ja havainnoida helposti melkein kiinteänä osana päivittäistä työtä. Vuokaavioiden lisäksi ohjelmateoria on tärkeää voida ilmaista myös kielellisesti. Keinona siihen ovat esim. CMO-konfiguraatiot (=konteksti-mekanismi-tulos), jotka osoittavat, miten tietty mekanismi tuottaa tietyissä ympäristöolosuhteissa tietyn tuloksen.

Hyvä ohjelmateoria koostuu seuraavista osista:
 intervention kuvaus pilkottuna yksityiskohdiksi (mitä itse asiassa tehdään)
 intervention ja tuloksen välissä odotettavissa olevien välietappien (sekä toivottujen että ei-toivottujen) kuvaus
 toivottujen tulosten kuvaus (pilkottuna yksityiskohdiksi); vaikuttavuuden arvioinnin periaatteiden kautta käsitykset tuloksista liitetään tiiviisti käsityksiin prosesseista intervention mahdollisten tahattomien vaikutusten kuvaus

niiden edellytysten kuvaus, jotka ovat ratkaisevia sen kannalta, miten ketjun lenkki johtaa seuraavaan

Lisätietoa: Dahler-Larsen, Peter (2005): [Vaikuttavuuden arviointi. FinSoc Arviointiraportteja 3/2005. Helsinki, Stakes.](#)”